

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Jelena D. Vićentić

**Neokolonijalne prakse međunarodnih
nevladinih organizacija na početku XXI veka**

Doktorska disertacija

Beograd, 2021.

University of Belgrade
Faculty of Political Science

Jelena D. Vićentić

**Neocolonial practices of international non-
governmental organizations at the beginning of
XXI century**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2021

Mentor:
dr Nemanja Džuverović, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet
političkih nauka

Članovi komisije:
dr Nada Sekulić, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Aleksandar Milošević, docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Datum odbrane: _____

Izjave zahvalnosti

Doprinos nastanku ovoga rada došao je od niza ljudi. Želela bih najpre da se zahvalim prof. Vesni Knežević-Predić, čiji je poziv odigrao presudnu ulogu u odluci da započnem doktorske studije na Fakultetu političkih nauka. Predavanja prof. Đorđa Pavićevića, prof. Marka Simendića i prof. Snježane Milivojević, predstavljala su neprestani podsticaj za temeljnije čitanje i istraživački rad, na čemu sam im zahvalna.

Neizmernu zahvalnost dugujem prof. Radmili Nakaradi na strpljivom i pažljivom vođenju tokom doktorskih studija, na stimulativnim razgovorima i brižnom usmeravanju. Smatra se da istinski učitelji ostaju pristupačni i otvoreni istrajavajući u svom pozivu da ukažu kako na uspehe i mogućnosti, tako i na propuste bez sujete i prekora, uz ohrabrenje i lepu reč. Draga profesorka Radmila je empirijski dokaz za ovu hipotezu.

With further regard to the subject of teachers, I am compelled to mention Jean Casimir and Walter Mignolo, whose knowledge, patience, and passion for mutual learning is as powerful as their love of humanity all together. To this day I am rediscovering the meanings and the spaces you have opened for us. Thank you for providing us with the option (the decolonial one, of course) and the 'red pill'.

I am grateful for the amazing gift of sisterhood – decolonial, academic and personal – in the form of Arwa Awan, Tarang Mahajan and Faith Mkwesha. Our conversations and joint projects contributed significantly to processing and filtering the information presented in the thesis.

Posebno hvala Radojki Kovačević na radu, vremenu i energiji koji su kreirali mogućnosti za nastanak ovog rada. Zahvaljujem se prvim čitaocima i komentatorima Biljani i Ivanu Mariću na trudu i entuzijazmu, kao i kolegi Danilu Babiću na moralnoj podršci. Braći po oružju – uslovno rečeno – Dejanu Ivanoviću, Branislavu Kapetanoviću, Dušanu Vukojeviću i Danijelu Iviću, hvala na podršci i razgovoru, zajedničkim promišljanjima i pitanjima koja smo tokom godina otvorili. Ovaj rad za ishodište ima nadu u mogućnost zajedničkih rešenja.

I would also like to thank Abdelhamid Chebchoub, Sidahmad Daha Bulahi, Aziz Haidar, Maata Belau, Awala Lahbib, Gaici Nah Bachir, Kennedy Mabasa, Nerina Čevra, Mamady Gassama, Jesus Martinez, Megan Burke, Bekele Oba Gonfa, Robert Bob Mtonga, Arife Kose, Raza Shah Khan, Stefanie Weiss Santos, Mikhail Byng, Marija Breber, Mirsad Tokić and Uday Pratap Singh for the 'good fight' overall, and specifically for fruitful discussions and sharing.

I pored pretnji da nikada neće biti uključeni u posvetu, a zbog doslednog ometanja završnih radnji na disertaciji, zahvaljujem sinovima Dušanu i Damjanu. Radoznalost sa kojom otkrivaju svet i ljude, glad za znanjem i energija kojom nas obasipaju svakoga dana čine neodvojivi deo inspiracije za ovaj rad.

I am forever thankful to my love, my partner and my best friend Loren for the time and space, for moving, growing and learning together, for his understanding and inspiration. I hope I will be able to reciprocate for all this.

Ovaj rad posvećujem mojim roditeljima, Živanu i Draginji, bez kojih ništa ne bi bilo moguće. Mama, tvoje pripovedanje i prostiranje iz krajolika u krajolik, iz jezika u jezik, ishodište je i ključ svega. Ovo je trebalo da bude tvoj drugi doktorat. Volim te do neba.

U Beogradu, 2021. godine

Jelena Vićentić

Neokolonijalne prakse međunarodnih nevladinih organizacija na početku XXI veka

Sažetak:

Nevladine organizacije krajem XX veka postaju brojni i uticajni akteri sa vidljivim prisustvom na međunarodnoj sceni. Programska aktivnost nevladinih organizacija obuhvata širok spektar delatnosti: od pomoći i obezbeđenja neophodnih usluga, do zagovaranja politika na nacionalnom i međunarodnom nivou. Razvojna ili humanitarna delatnost nevladinih organizacija uključuje sprovođenje programskih aktivnosti na konkretnim lokacijama uz zastupljenost specifičnih ciljnih grupa, ekspertizu i savetodavnu ulogu namenjenu državama-partnerima, određeni stepen koordinacije unutar razvojnog sektora, kao i koordinirane političke akcije u sklopu transnacionalnih nevladinih mreža ili koalicija. Rad razmatra delovanje nevladinih organizacija uključenih u razvojnu ili humanitarnu delatnost i ukazuje na institucionalne okvire i prakse koje odražavaju, podržavaju i uvećavaju efekte neokolonijalnog poretka i kolonijalnosti u XXI veku.

Kolonijalnost kao tekovina kolonijalizma i naličje modernosti podrazumeva rasne, rodne, društvene i ekonomske hijerarhije koje su duboko usađene u strukture savremenih društvenih poredaka kao prirodne i neizbežne. Rad na primerima iz različitih geografskih konteksta i sa različitih nivoa delovanja, kao i na primerima dinamike transnacionalnog umrežavanja i interakcije između reprezentativne donatorske države i nevladinih organizacija, daje odgovor na pitanje koje metodologije i sredstva ulaze u prakse nevladinih organizacija koje odražavaju i obnavljaju pomenuti poredak kolonijalnosti i sa kakvim ishodima po same organizacije i njihovo socijalno okruženje. Istovremeno će izvršiti mapiranje karakteristika nevladinih organizacija – nosilaca tradicije liberalnog pluralizma – u domenu kolonijalnosti i evrocentrizma kao specifične racionalnosti. Posebna pažnja je usmerena na evrocentizam i rasizam kao epistemološku poziciju delovanja i ishodište za njihov doprinos sprovođenju neoliberalne agende. Na temeljima kritičkih razmatranja razvoja i dekolonijalne teorije, rad ukazuje na fiksiranost nevladinih organizacija sa međunarodnim delovanjem unutar pomenute specifične racionalnosti koja pretenduje na univerzalnost. Uslovljenost nevladinih organizacija paradigmom liberalnog pluralizma, neoliberalnim strukturama i evrocentričnim hijerarhijskim ustrojstvom onemogućava iskorak iz domena reprodukcije kolonijalnosti.

Ključne reči: razvoj; razvojna pomoć; nevladine organizacije; globalno građansko društvo; kolonijalnost; Globalni jug;

Naučna oblast: političke nauke

Uža naučna oblast: međunarodne studije

Neocolonial practices of international non-governmental organizations at the beginning of the 21st century

Abstract:

The increased proliferation of non-governmental organizations (NGOs) in the last decades of the 20th century has contributed to the surge in their international visibility and influence. The programmatic activities of the NGOs cover a comprehensive spectrum of roles: from aid and necessary service provision to advocacy on the national and international levels. The humanitarian and international development engagements of the NGOs include: implementation of programs in concrete locations, with participation of specific target groups of beneficiaries; non-governmental expertise and advisory role aimed at state-partners; a sufficient level of coordination within the development sector; and, coordinated policy action exercised through transnational non-governmental networks or coalitions. This dissertation explores the workings of NGOs taking part in development and humanitarian intervention in the Global South, with a particular focus on the institutional frameworks and practices that reflect and reaffirm, reproduce and enhance the effects of the neocolonial order and coloniality at the beginning of the 21st century.

Coloniality as the lingering effect of colonialism and the backside to modernity involves racial, gender, social and economic hierarchies, deeply embedded in the structures of the contemporary social orders as natural and inevitable. This dissertation presents a variety of examples from diverse geographic contexts and different levels of implementation, as well as examples of the dynamics of transnational networking and donor state interactions with NGOs. Thus, it offers insights into methodologies and means constituting the practices of NGOs that reproduce the colonial matrix of power, while contributing to particular institutional and social effects. A mapping of the characteristics of NGOs, as bearers of the traditions of liberal pluralism, is conducted within the domain of coloniality, and situated in Eurocentrism as a specific rationality. Eurocentrism and racism are considered as a point of departure for NGOs contribution to the neoliberal agenda. Drawing from critical thought about development and decolonial theoretical approaches, the dissertation points towards the fixedness of NGOs within the abovementioned Eurocentric rationality, which claims universal validity. The contingent nature of NGOs' relationship to the paradigm of liberal pluralism, neoliberal structures, and Eurocentric hierarchic order, makes NGOs agency outside of the domain of reproduction of coloniality unfeasible.

Key words: development; development aid; non-governmental organizations; global civil society; coloniality; Global South;

Scientific field: political science

Scientific subfield: international studies

Sadržaj

Lista skraćenica.....	8
Spisak tabela, ilustracija i grafikona.....	9
Uvod	1
1. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja.....	5
1.1 Teorijski okvir.....	5
1.2 Dekolonijalno stanovište i metod.....	12
1.3 Metodologija.....	13
2. Razvoj – koncept, istorijat i prakse.....	15
2.1 Razvoj kao metafora	16
2.2 Razvoj i civilizacijska misija.....	17
2.3 Razvoj kao međunarodna institucija	20
2.4 Razvoj kao verovanje, mit ili trend	24
2.5 Krićka misao o razvoju	28
2.5.1 Postrazvojna škola – osnovni postulati	28
2.5.2 Teorijsko određenje razvoja u dekolonijalnoj teoriji.....	30
2.5.3 Uticaj krićkih teorija o razvoju.....	39
3. Delovanje nevladinih organizacija kao aktera razvoja	43
3.1 Istorijat nevladinih organizacija.....	45
3.2 Pravni status nevladinih organizacija	52
3.3 Institucionalni mehanizmi i struktura nevladinih organizacija	55
3.3.1 Administrativni mehanizmi	56
3.3.2 Osoblje: od volontera do razvojnih eksperata.....	59
3.3.3 Finansiranje i efekti finansijske zavisnosti	64
3.4 Legitimnost nevladinih organizacija	67
3.5 Mehanizmi inkluzije	69
3.6 Modeli i prakse delovanja nevladinih organizacija	70
3.6.1 Država – nevladine organizacije: konflikt, preklapanje i erozija odgovornosti.....	70
3.6.2 Paradoks odgovornosti	73
3.6.3 Paradoks rasta.....	75
3.6.4 Efekat izomorfizma.....	78
3.6.5 Odnosi moći i situirane hegemonije	81
3.6.6 Marketing razvojnog projekta nevladinih organizacija.....	82
3.7 Žena Globalnog juga i nevladine organizacije	86

3.8 Sever-Jug: zavisnost, autonomija, održivost	89
4. Koalicije nevladinih organizacija: transnacionalni aktivizam na primeru kampanja za razoružanje.....	97
4.1 Moralno preduzetništvo i kampanje za humanitarno razoružanje	98
4.2 Diskurs humanitarnog razoružanja - kritika liberalnih narativa	102
4.3 Participativni prostori ili ekstraktivne platforme?	107
5. Nевladine organizacije kao akter globalnog razvoja - studija slučaja Norveške	117
5.1 Kolonijalna prošlost – indirektno učešće ili saučesništvo	121
5.1.1 Istorijski pregled kolonijalnog poduhvata	121
5.1.2 Atlantska trougaona trgovina i dansko-norveško učešće	123
5.1.3 Slobodna država Kongo i nordijski najamnici	124
5.1.4 Sapmi (Sápmi)	125
5.1.5 Druge zone i vidovi kolonijalnog delovanja	127
5.2 Postanak: država blagostanja kao humanitarna velesila	129
5.2.1 Istorijat norveške razvojne pomoći	130
5.2.2 Uvođenje nevladinih organizacija u sistem međunarodne razvojne pomoći.....	134
5.2.3 Budućnost razvojne pomoći?	137
5.3 Norveška i njene nevladine organizacije.....	138
5.3.1 Usaglašenost države i nevladinih organizacija – korporativizam ili sinergija?	140
5.3.2 Nевladine organizacije u javnosti.....	142
5.3.3 Marketing nevladinih organizacija i proizvodnja znanja o 'Jugu'	144
5.4 „Tipično norveški je biti dobar“	148
5.5 Završne napomene	155
Zaključak	159
Bibliografija.....	164
Biografija	187

Lista skraćenica

BNP	bruto nacionalni proizvod
BDP	bruto domaći proizvod
CARE	Kooperativa za podršku i pomoć svuda (<i>Cooperative for Assistance and Relief Everywhere</i>)
CHS	Osnovni humanitarni standard (<i>Core Humanitarian Standard</i>)
CMC	Koalicija protiv kasetne municije (<i>Cluster Munition Coalition</i>)
CND	Kampanja za nuklearno razoružanje (<i>Campaign for Nuclear Disarmament</i>)
CRS	Katolička služba za pomoć (<i>Catholic Relief Services</i>)
DFID	Odeljenje za međunarodni razvoj (<i>Department for International Development</i>)
EKOSOK	Ekonomski socijalni savet Ujedinjenih nacija
EU	Evropska unija
GIZ	Nemačka saradnja (<i>Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit</i>)
GONGO	vladina nevladina organizacija
HDI	indeks ljudskog razvoja (<i>Human Development Index</i>)
HI	nevladina organizacija <i>Handicap International</i>
HRW	nevladina organizacija <i>Human Rights Watch</i>
IANSAN	Međunarodna mreža akcije protiv malokalibarskog naoružanja
ICAN	Međunarodna kampanja za zabranu nuklearnog oružja (<i>International Campaign to Abolish Nuclear Weapons</i>)
ICBL	Međunarodna kampanja za zabranu mina (<i>International Campaign to Ban Landmines</i>)
LFA	pristup logičkog okvira (<i>Logical Framework Approach; logframe</i>)
MDG	milenijumski razvojni ciljevi
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
NATO	Organizacija Severnoatlantskog sporazuma (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NICFI	Norveška inicijativa za klimu i šumu (<i>Norway's International Climate and Forest Initiative</i>)
NORAD	Norveška agencija za razvojnu saradnju
Norfund	Norveški investicioni fond za zemlje u razvoju
NRK	Norveška nacionalna radio-televizija (<i>Norsk rikskringkasting</i>)
NUS	neeksplozirano ubojno sredstvo
NVO	nevladina organizacija
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
OXFAM	Oksfordski komitet za pomoć gladnima (<i>Oxford Committee for Famine Relief</i>)
SAIH	Studentski i akademski fond za međunarodnu pomoć
SDGs	ciljevi održivog razvoja (<i>Sustainable Development Goals</i>)
UN	Ujedinjene nacije
UN REDD	Program UN za redukciju emisija usled deforestacije i propadanja šume
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNEP	Program UN za životnu sredinu (<i>UN Environment Programme</i>)
UNICEF	Dečji fond Ujedinjenih nacija (<i>United Nations Children's Fund</i>)
USAID	Agencija SAD za međunarodni razvoj (<i>United States Agency for International Development</i>)

Spisak tabela, ilustracija i grafikona

TABELA 1: DONATORSKI PRIORITETI I USKLADIVANJA NEVLADINIH ORGANIZACIJA	64
ILUSTRACIJA 1: NASLOVNICA IZVEŠTAJA LANDMINE MONITOR ZA 2006. GODINU	112
ILUSTRACIJA 2: NASLOVNICA IZVEŠTAJA LANDMINE MONITOR ZA 2002. GODINU	112
ILUSTRACIJA 3: BANER ČETVRTE PREGLEDNE KONFERENCIJE OTAVSKE KONVENCIJE U OSLU 2019. GODINE	113
GRAFIKON 1: DISTRIBUCIJA RAZVOJNE POMOĆI PREMA SEKTORU.....	135
GRAFIKON 2: DISTRIBUCIJA SREDSTAVA PREMA KATEGORIJI NEVLADINE ORGANIZACIJE.....	136
GRAFIKON 3: DISTRIBUCIJA HUMANITARNIH SREDSTAVA PREMA KATEGORIJI NEVLADINE ORGANIZACIJE	136

Uvod

Uloga nevladinih organizacija kao pružalaca humanitarne i razvojne pomoći, učesnika u procesima izgradnje mira i promotera demokratije i vladavine prava javnosti je poznata, a akademski je relativno dobro obrađena (Barnett 2008; Chandler 2004, 2006; Duffield 2007; Mendelson & Glenn 2002). U zemljama Globalnog severa broj registrovanih nevladinih organizacija se sredinom osamdesetih povećao i do deset puta, dok u zemljama Istočne i Jugoistočne Evrope 'tranzicija' otvara prostor za sličnu dinamiku, podstaknutu donatorskim sredstvima iz Zapadne Evrope i SAD (Turner 2010). Isto se događa u zemljama u razvoju Afrike i Azije, pravdano razvojnim ili postkonfliktnim potrebama. Od nekada volonterskih i filantropskih udruženja sa ciljevima vezanim za lokalnu zajednicu i poslovično ispunjavanje potreba zanemarenih od strane države ili tržišta, vremenom se dolazi do promena u ulozi i shvatanju uloge nevladinih organizacija, kao i niza transformacija: u strukturi i načinu organizacije i upravljanja; pojave profesionalizacije nauštrb volontarizma; ulazak u sektor usluga naporedo sa zagovaranjem politika na nacionalnom i međunarodnom nivou. Za potrebe istraživanja koristićemo određenje nevladine organizacije kao kolektivnog pojma koji označava sve organizacije sa međunarodnim delovanjem¹ institucionalno odvojene od države, koje deluju bez raspodele profita u sferi razvoja i pomoći, izgradnje mira i međunarodnog prava (Tvedt 1998). Stavovi o nevladinim organizacijama najčešće su polarizovani, shvaćene su idealistički, kao produžetak liberalno-institucionalne tradicije, kao neophodna karika u lancu liberalno-demokratskog pluralizma ili su kritikovane kao element društvenog razdora i faktor koji doprinosi slabljenju suvereniteta države i kreiranju poliarhije na globalnom planu (Robinson 2012). Međutim, sa jačanjem postkolonijalnih i dekolonijalnih pristupa, sve su učestaliji i glasovi koji nevladine organizacije nazivaju 'poverenicima progresu' ili manifestacijom kolonijalnog kontinuiteta imperije (Hayter 1970; Schuller 2012; Shivji 2007). Pojava i predstavljanje nevladinih organizacija kao 'globalnog građanskog društva', liberalno-demokratske manifestacije vladavine prava, političke emancipacije i univerzalnog učešća građana zahtevaju detaljniju analizu u svetlu informacija koje dolaze sa terena. Fokus na snagu i 'novinu', nepostojanje istorijskog presedana ovakvom spontanom izrazu globalne građanske volje i savesti podseća na kreiranje narativnog prekida (*narrative rupture*, Biccum u Duffield & Hewitt 2009). Narativni prekid omogućava da se jačanje uticaja zapadnih država, kroz delovanje nevladinih organizacija neraskidivo vezanih za zapadnoevropske ili severnoameričke političke i kulturne tradicije, tumači kao jačanje univerzalno poželjnih i primenjivih etičkih i pravnih normi. Ovakvo tumačenje otvara prostor za osporavanje suvereniteta države kao pozitivni razvoj, a moralno delovanje postavlja nasuprot delovanju države – nominalno države uopšte, ali implicitno samo određenih nezapadnih država.

Neke od analiza angažman nevladinih organizacija sagledavaju kao ublažavanje posledica konflikta, prevenciju bezbednosnih izazova, kao i prevenciju u vidu razvojnih intervencija (Duffield 2002, 2007). Moralno pravo i prosveteni sebični interes od strane Severa se podrazumevaju: promocija razvoja kao sredstva za držanje pod kontrolom posledica siromaštva, klimatskih promena i ekoloških katastrofa neodvojiva je od današnjeg shvatanja

¹ Pod međunarodnim delovanjem podrazumeva se: a. direktno ili indirektno sprovođenje aktivnosti ili projekata od strane nevladinih organizacija Severa van matičnih država tj. u jednoj ili više država globalnog Juga; b. 'internacionalizacija' organizacija Severa i Juga njihovim uključenjem u međunarodne nevladine mreže pridruživanjem koalicijama ili partnerskim platformama Sever-Jug; c. uključenje u međunarodne donatorske tokove.

bezbednosti. Nevladine organizacije kao akteri u procesu izgradnje mira i razvojnom procesu nominalno su nezvanična i neformalna strana, ljudima okrenuta, inkluzivna i demokratska. Ipak, kako sve veći broj autora primećuje, konvergencija bezbednosti i razvoja politizuje delovanje nevladinih organizacija i onemogućava bilo kakav vid humanitarne delatnosti izvan bezbednosnog režima Severa (Duffield & Hewitt 2009; Mignolo et al. 2010; Tvedt 2002a).

Paradigma globalnog građanskog društva podrazumeva nevladine organizacije kao konstitutivne elemente, dok su univerzalno učešće, raznolikost i inkluzivnost naporedo sa paradigmom ljudskih prava deklarirane osnovne vrednosti, preduslov i moralno opravdanje delovanja. Visoko moralna i potrebama pravdana misija humanitarnih i razvojnih nevladinih organizacija naporedo sa fundamentalnim vrednostima nameće idealizovanu predstavu praktičnog, svakodnevnog funkcionisanja sektora: altruizam, volonterizam, objektivnost i jednakost kao aspiracija se normalizuju i učitavaju kao podrazumevani realni poredak². Analiza podataka o decenijskom finansiranju razvojnog angažmana Severa na Jugu, uz značajno intenziviranje finansiranja razvojne delatnosti posredstvom nevladinih organizacija tokom devedesetih godina XX veka, daje uvid u kontinuirano stanje nejednakosti između severnih i južnih nevladinih organizacija. Pregled finansiranja humanitarne pomoći za period 2013-2017, predočava sledeću podelu rada: dok polovina sredstava odlazi UN i multilateralnim organizacijama, trećina ukupnog iznosa za dati period dodeljena je nevladinim organizacijama. Direktna dodela sredstava nacionalnim akterima i pored kampanja za 'lokalizaciju' u 2017. godini pravi pomak sa 2 na 3,1%, dok svega 0,4% finansiranja odlazi lokalnim i nacionalnim nevladinim organizacijama (Parker 2019). Odsustvo ravnoteže moći između nevladinih organizacija Severa i Juga ne zadržava se na neravnomernoj raspodeli finansijskih sredstava. Kritike paternalističkog odnosa severnih organizacija prema organizacijama Juga nisu samo novijeg datuma (Eggen 2014; Kontinen & Millstein 2016). Kontinen i Milstajn, na primer, govore o 'situiranim hegemonijama' na različitim nivoima, koje istovremeno otvaraju prostor za jedan vid društvenih promena i reprodukuju određenu kategoriju hegemonih odnosa (Kontinen & Millstein 2016). Evaluacije učinka i kvalitativne ocene južnih nevladinih organizacija oponašaju kolonijalne kategorizacije (Opoku-Mensah, 2007). Pokret za 'smenu moći'³ nevladinih organizacija Severa i Juga, kao deo globalnog trenda metaforičke dekolonizacije, pojavljuje se 2016. godine sa predlogom za preraspodelu finansijske odgovornosti i odgovornosti za donošenje odluka izmeštanjem moći bliže zajednicama i korisnicima. Ipak, strategije pokreta se završavaju na predlozima za filantropiju u zajednici kao rešenje za problem donatorske zavisnosti, kao i prebacivanjem odgovornosti na Globalni jug zahtevom da moć „uzmu, a ne čekaju da dođe do preraspodele“ (Doane 2019).

Problem koji ova disertacija obrađuje odnosi se na prakse nevladinih organizacija uključene u razvojnu ili humanitarnu delatnost koje odražavaju, ali i podržavaju i uvećavaju, efekte neokolonijalnog poretka i kolonijalnosti u XXI veku. Kolonijalnost kao tekovina kolonijalizma i naličje modernosti podrazumeva rasnu, društvenu i ekonomsku hijerarhiju, duboko usađene u strukture savremenih društvenih poredaka kao prirodne i neizbežne. Istraživanje treba da da odgovor na pitanje koje metodologije i sredstva ulaze u prakse

² Pretpostavka moralne podobnosti i izuzetnosti nevladinih organizacija predstavlja naročit problem u pokušajima da se sagledaju problemi sektora u vidu kršenja elementarnih etičkih obzira ili čak teških krivičnih dela zloupotrebe položaja sa posledicama po stanovništvo koje je nominalni primalac pomoći (Dudman 2019).

³ Pokret „Smena moći“ ('Shift the Power') je inicijativa nekolicine britanskih organizacija i nevladinih organizacija sa sedištem u drugim zemljama, ali sa finansijskim uporištem u Velikoj Britaniji (sa zvaničnom državom ili britanskim nevladinim organizacijama kao donatorima). Najnovija internet kampanja pokreta iz novembra 2019. je „smena moći od heštega do stvarnosti“. Manifest dostupan na <https://globalfundcommunityfoundations.org/news/announcing-the-pathways-to-power-symposium-london-18-19-november-taking-shiftthepower-to-the-next-level/>

nevladinih organizacija koje odražavaju i promovišu pomenuti poredak kolonijalnosti i sa kakvim ishodima po same organizacije i njihovo socijalno okruženje. Posebna pažnja je usmerena na evrocentrizam, orijentalizam i rasizam kao epistemološki osnov njihovog delovanja i njihovog doprinosa sprovođenju neoliberalne agende – prelivanje imperijalizma (*trickle-down imperialism*) ili "trojanski konji globalnog neoliberalizma" (Schuller 2012; Wallace 2006). U ovom procesu istraživanje će detaljno predstaviti karakteristike i moduse delovanja nevladinih organizacija kao nosilaca tradicije liberalnog pluralizma. Istovremeno će izvršiti mapiranje karakteristika, modusa i praksi nevladinih organizacija u domenu kolonijalnosti i evrocentrizma kao specifične racionalnosti (Bhambra 2007; Castro & Grosfoguel 2007; Mignolo 2000; Mignolo et al. 2010; Quijano 2000).

Istraživanje za studiju slučaja uzima Norvešku kao dovoljno pregledan, ali i reprezentativan uzorak donatorske države, što omogućava analizu interakcije između zvanične države i, pre svega, nacionalnih nevladinih organizacija sa međunarodnim delovanjem u procesu partnerske razvojne saradnje usmerene na zemlje 'Juga'. Slučaj je pregledan usled postojanja funkcionalne razvojne birokratije koja omogućava uvid u delovanje oba aktera; reprezentativan je zahvaljujući već izloženim faktorima: finansijskoj komponenti, karakteristikama nordijskog tj. norveškog modela, ali i činjenici da je Norveška tokom poslednjih decenija učinila određene napore kako bi za sebe izdejstvovala status kreatora trendova u međunarodnom delovanju organizacija građanskog društva (Neumann & Sending 2010; Wohlgemuth 2003). Norveška je svrstana u kategoriju 'altruističnih' donatora, država koje su lišene specifičnih interesa i motivisane isključivo međunarodnom solidarnošću i promocijom demokratskih i univerzalnih vrednosti (Engh 2009; Skånland 2008; Witoszek 2011). Podrška uvođenju nevladinih aktera u međunarodnu političku arenu konvencionalno se tumači kao norveški iskorak u šire, demokratičnije učešće reprezentativnih horizontalnih struktura u međunarodnopravnim i razvojno-političkim procesima. Ipak, već godinama unazad, iz samog razvojnog sektora dolaze glasovi koji za norveški altruizam vezuju motivaciju da se 'izgleda dobro', pre nego da se dobro čini (Lindkvist & Dixon 2014). Pored preglednosti razvojne pomoći i reprezentativnosti usled značaja norveškog donatorskog prisustva na svetskoj razvojnoj sceni, neophodna je analiza norveškog angažmana na promociji univerzalnih vrednosti i univerzalno primenjivih dobrih praksi naporedo sa pažljivim iščitavanjem norveškog altruizma i epistemološkom osnovom razvojnog angažmana, i njihovih korena u kolonijalnoj eri i vekovnom misionarskom delovanju.

Rad se sastoji od pet poglavlja. Nakon uvodnog dela o teorijsko-metodološkom okviru istraživanja sledi poglavlje koje se bavi bližim određenjem i istorijskim sadržajem koncepta razvoja u kontekstu kolonijalnosti. Poglavlje objašnjava transformaciju ovih pojmova tokom dvadesetog veka, a sa ciljem da se ilustruje način na koji su instrumentalizovani radi prevazilaženja percipiranih anomalija liberalizma. U trećem poglavlju će biti predstavljen i istorijski kontekst nastanka nevladinih organizacija i hronološki pregled njihovog razvoja. Predstavljeni su modeli, prakse i efekti delovanja nevladinih organizacija koji pokazuju određeni stepen izomorfizma bez obzira na kulturnu, društvenu, istorijsku i geografsku raznolikost zona dejstva. U svetlu istraživanja iz domena studija organizacija i razvojnih studija, razmotrena je mogućnost uspostavljanja održive delatnosti u segmentu razvojne pomoći, kao i programska ograničenja i restrikcije koje sama paradigma delovanja nevladinog sektora nameće uz normativni uticaj proistekao iz evrocentrične epistemologije. U isto vreme, fokus je usmeren na odnose moći između nevladinih organizacija Globalnog severa i juga i mogućnost da se nejednakosti i hijerarhije prevaziđu.

Četvrto poglavlje predstavlja analizu delovanja međunarodnih i transnacionalnih mreža nevladinih organizacija u odnosu na već predstavljene modalitete delovanja međunarodnih

nevladinih organizacija, a na primeru međunarodnih nevladinih koalicija koje deluju u sferi humanitarnog razoružanja. Pojašnjen je pojam humanitarnog razoružanja i integralna uloga organizacija građanskog društva u promociji specifičnog pristupa međunarodnom humanitarnom pravu, njihov doprinos međunarodnim ili međunarodnopravnim procesima, kao i iskorak koji čine ka uključenju nevladinih aktera ili pokreta sa Globalnog juga.

Peto poglavlje predstavlja studiju slučaja Norveške i tendenciju donatorske države da posredstvom nevladinih organizacija jednoobraznim i normativnim delovanjem utiče na društvene procese i dinamiku razvoja u državama Juga. Konačno, poglavlje ukazuje na usaglašenost između vladinog i nevladinog sektora u politikama i sprovođenju razvojne i humanitarne pomoći i na kontinuitete u odnosu na nedovoljno poznatu kolonijalnu i misionarsku prošlost. Zaključak će predstaviti zbirne nalaze istraživanja, ali i jasnije potcrtane konceptualne veze i istorijske kontinuitete koji su izgubljeni i izbrisani u vladajućem poretku, uz osvrt na nova pitanja koja se otvaraju dekolonijalnim čitanjem istorije razvojnog poduhvata i nevladinih organizacija.

1. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

1.1 Teorijski okvir

Istraživanje za osnovu ima opšti teorijski okvir teorije modernosti/kolonijalnosti, poznate i kao dekolonijalna teorija ili kritika. Sa ishodištem u teoriji zavisnosti i teoriji svetskog sistema, na temeljima teorijskih postavki Kihana i Valerstina, teorija modernosti/kolonijalnosti ili dekolonijalna kritika nastavlja da se razvija dopunjena konceptima kolonijalnosti moći ili kolonijalne matrice moći (Quijano 2000; Mignolo et al. 2010). Dekolonijalna kritika izlazi iz okvira istorijske i ekonomske analize proizvodnje nerazvijenosti ili nerazvijenosti kao rezultata i željenog učinka razvojnih inicijativa zapadnih država u cilju očuvanja odnosa eksploatacije (Frank 1966). Nastavlja da razvija kritiku linearnog razvoja ili razvoja u istorijski uslovljenim i neophodnim etapama: „Istorija je osmišljena kao linearni evolutivni kontinuum, od primitivnog ka civilizovanom; od tradicionalnog ka modernom; od divljeg ka racionalnom; od proto-kapitalizma do kapitalizma“ (Quijano 2007:176). Zadržava se, međutim, na Frankovoj ideji o nevidljivim sponama između satelita i metropole i produbljuje je. Dodatno, usmerava se na pitanja otvorena Frankovim negiranjem postojanja 'dualnih' društava nerazvijenih država gde je jedan segment – lokalna metropola kao spona sa svetskom – izložen dejstvu modernosti, kapitalizma i napretka, dok je najveći deo date države i društva 'zaostao' u anahronim društvenim i ekonomskim formama, zaleđen u vremenu, pošteđen uticaja modernosti i 'civilizacije'.

Dekolonijalna kritika u prvi plan stavlja neizbežnu izloženost svih delova sveta efektima modernosti i kolonijalnosti sa različitim manifestacijama uključenosti ili učešća u kolonijalnoj matrici moći. Zadire u sferu ontologije i epistemologije, zahtevajući dekolonijalni zaokret u sagledavanju efekata modernosti na društva, kulture, politike i znanja. Dostignuća modernosti kao proizvod blagostanja izgrađenog na temeljima kolonijalnih osvajanja, neodvojivo su vezana i istorijski neodvojiva od potčinjavanja i izrabljivanja stanovništva i eksploatacije prirodnih resursa kolonija/periferije (Boatcă 2015; Castro & Grosfoguel 2007; Quijano 2000). Kolonijalnost kao naličje modernosti, predstavlja kontinuitet kolonijalnog odnosa moći nakon formalnog prekida kolonijalizma, i dalje se odražavajući u globalnoj raspodeli rada, ali i hijerarhijskom poimanju ljudskog života (Grosfoguel & Cervantes-Rodriguez 2002). Modernost, izvesno evropska kategorija sa počecima u kolonizaciji Amerika, obeležena je proizvodnjom realnosti kroz otuđenje teritorija i resursa, kreiranjem nove paradigme univerzalnog znanja, kao i narativima napretka kao istorijske izuzetnosti zapadnog sveta, neumitnog razvoja, društvene evolucije i totaliteta (svetskog) društvenog bića (Castro-Gómez & Grosfoguel 2007; Dussel 2000; Maldonado-Torres 2016; Mignolo et al. 2010). Jednovremeno, kolonijalnost se odlikuje brisanjem znanja, stvarnosti, kultura, vrednosti koje stoje na putu modernosti; kreira rod i rasu i hijerarhijske poretke zasnovane na rodu i rasi sa ciljem efikasnijeg administriranja moći i efikasnijeg upravljanja uz isključivanje suvišnih elemenata (Lugones 2018; Quijano 2000). Drugim rečima, otuđenje teritorija i resursa počiva na uništenju (fizičkom) i brisanju (istorijskom, saznajnom) svetova koji su mu prethodili. Univerzalno (evrocentrično) znanje i narativi napretka pružaju racionalni, saznajni i moralni osnov i opravdanje postojećeg poretka. Kolonijalna matrica moći kao trenutni svetski poredak, svoju dinamiku, odnose moći i eksploatacije zasniva na stanju svetskog sistema od vremena kolonijalnog uspona. Kolonijalnost povlači za sobom binarne podele, vrednosno-rasne hijerarhije, evrocentrizam, isključenja, svodenje na drugost i proizvodnju 'niže kategorije' čovečnosti (Maldonado-Torres 2017; Mignolo 2000, 2011b; Quijano 2000). Kolonijalnost kroz ove pojave ima uporište u institucijama znanja, moći, ekonomije, kulture.

Cilj ovoga istraživanja je da ukaže na istorijski neprekinuto delovanje kolonijalnosti moći i znanja kroz primer institucija nevladinih organizacija. Nevladine organizacije, najčešće u javnosti viđene kao tvorevina s kraja XX veka, predstavljaju produžetak takvog delovanja koje omogućava stabilnost bezbednosnog i (neo)liberalnog režima očuvanjem hijerarhijskih podela i struktura moći. Stabilnost je ovde uslovljena evrocentričnim poimanjima upravljanja. Poseban osvrt na prakse nevladinih organizacija u pogledu tretmana žena kao ciljne grupe za pomoć i razvoj neophodan je kao ilustracija produktivnosti kategorije roda u domenu kolonijalnosti. Kroz instrumentalizaciju i prividnu konceptualnu transformaciju 'žene Trećeg sveta', nevladine organizacije doprinose kolonijalnosti roda (*coloniality of gender*)⁴. Kao ishodište za analizu iskorišćen je kontrast između ovih kontinuiteta i preovlađujuće percepcije nevladinih organizacija kao novih pojava koje za cilj imaju postizanje veće demokratske uključenosti i zastupanja interesa marginalizovanih.

Dekolonijalna škola je prema nekim od novijih pokušaja kategorizacije i sistematizacije novijih teorijskih pravaca, svrstana u takozvani drugi talas postkolonijalne misli (Go 2016). Go u svom iscrpnom pregledu razvoja postkolonijalne misli i njenom uticaju na sociologiju, dekolonijalne mislioe stavlja u zajedničku i metodološki i tematski raznovrsnu kategoriju poststrukturalističke i feminističke misli. Dekolonijalnu školu dovodi, ipak, u blisku vezu sa indigenom sociologijom kao intelektualnim pokretom sa korenima u starosedelačkim zajednicama. Kako Go naglašava, indigena sociologija, iako nimalo homogena i sa više različitih tokova u različitim regionima, prethodi i prepliće se sa dekolonijalnom teorijom. Ipak, potrebno je napraviti razgraničenje između postkolonijalne i dekolonijalne teorije. Postkolonijalna teorija, raznolika kolekcija kritičke misli sa ishodištem u imperiji, danas prisutna, produktivna i zahvalna za primenu u svim naučnim oblastima, proizilazi iz humanističkih nauka i delatnosti naučnika sa sedištem na Globalnom severu. Dekolonijalna misao korene vuče iz Trećeg sveta, sa ishodištem u političkoj misli Fanona, Sezera i Dubojza, ekonomskim postavkama teorije zavisnosti i inspiracijom u teologiji i filozofiji oslobođenja (Du Bois 2014; Césaire 1972; Dussel 2000; Fanon 1963). Ona prihvata osnovnu premisu indigenih metodologija, potrebu da se prevaziđu kolonijalnost znanja, epistemicid i revitalizuju potčinjena ili izbrisana znanja. Valter Minjolo, jedan od najznačajnijih mislilaca dekolonijalne škole danas, na sledeći način predstavlja tok razvoja dekolonijalne misli:

„Dekolonijalna misao se pojavljuje u samom temelju modernosti/kolonijalnosti, kao njen kontrapunkt. A ovo se dešava u Amerikama, kao deo indigene i afro-karipske misli. Kasnije se nastavlja u Aziji i Africi, nevezano za razvoj dekolonijalne misli u Amerikama, pre kao kontrapunkt reorganizaciji kolonijalne modernosti Britanske imperije i francuskog kolonijalizma. Treći momenat reformulacije pojavljuje se u tački susreta pokreta za dekolonizaciju Azije i Afrike, podudarajući se sa periodom Hladnog rata i usponom Sjedinjenih Američkih Država. Od kraja Hladnog rata između SAD i Sovjetskog Saveza, dekolonijalna misao počinje da postavlja sopstvenu genealogiju“ (Mignolo 2011: 46).

U pogledu genealogije dekolonijalne škole, sa sigurnošću možemo tvrditi da su među prethodnicima dekolonijalne misli Franc Fanon (Franz Fanon), Eme Seser (Aime Césaire), pa čak i Du Bojs (W.E.B. Du Bois). Argentinski filozof Dusel (Enrique Dussel) zatire put savremenoj dekolonijalnoj misli sa ishodištem u filozofiji oslobođenja. Metodološke smernice i principi dekolonijalne istraživačke etike su zacrtani u delu maorske sociološkinje Linde

⁴ Rod shvaćen kao još jedna kolonijalna tvorevina efikasnijeg upravljanja, projekat univerzalne „socijalizacije polne razlike buržoaskog modela muškarca i žene“ (Lugones 2018).

Tuhivaj Smit (Linda Tuhiwai Smith), značajni kako za dalji razvoj indigenih, tako i dekolonijalnih metodologija (Dussel 2000; Maldonado-Torres 2007; Smith 2012).

Kako neki od novih pokušaja sistematizacije dekolonijalne misli predlažu, može se razlikovati nekoliko različitih tokova, u skladu sa geografskim i istorijskim kontekstima (Go 2016). Tako neki ranom afričkom strujom smatraju kenijskog književnika i filozofa Tionga (Ngũgĩ wa Thiong'o) sa teorijom kolonijalnog otuđenja kroz istrebljenje kultura, istorije i jezika, koji se nametanjem jezika kolonizatora obezvređuju i nestaju (Moosavi 2020). Od osamdesetih godina XX veka, nigerijski mislilac Akivovo (Akinsola Akiwowo) nastupa sa zahtevom da se društvene nauke, inherentno evrocentrične, preorijentišu prema drugim stvarnostima i da se normalizuje upotreba afričkih kulturnih koncepata kao analitičkih oruđa za razumevanje afričke stvarnosti (Go 2016; Moosavi 2020). Azijska struja jedino se uslovno može shvatiti kao jedinstvena, uzevši u obzir da obuhvata širok krug mislilaca i teorijskih stanovišta. Počevši od Rizala, filipinskog mislioca iz XIX veka, koji je pisao o efektima kolonizacije, kreiranju kolonijalnog znanja i kolonijalnih istorijskih konstrukcija, kao i o smislu emancipacije (Alatas 2017). Među prethodnike se svrstavaju i Sajed Husein Alatas, posebno njegovo rasvetljavanje mita o 'lenjim domorocima', kao i Škola subalternih studija i Ranadit Guha⁵. Takođe, Talpade Mohanti (Chandra Talpade Mohanty) i generalno feminizam Trećeg sveta, izvršio je izuzetan uticaj na rane dekolonijalne mislioce latinoameričke grupe⁶ (Keating 2009; Mohanty 1984). Edvard Said i Spivak (Gayatri Chakravorty Spivak), značajne figure u domenu postkolonijalne teorije, najpre se mogu sagledati pre kao inspiracija dekolonijalne misli, a ne njeni začetnici⁷ (Alatas 2017; Moosavi 2020).

Latinoamerička struja ili škola, poznata kao grupa Modernost/kolonijalnost, pravac je koji je dao najvidljiviji doprinos dekolonijalnoj misli danas. Korene Minjolo pronalazi u delu kolumbijskog sociologa Orlanda Fals-Borda koji sedamdesetih godina izdaje knjigu „Naša nauka i intelektualni kolonijalizam“ (*Ciencia Propia y Colonialismo Intelectual*), kojom zahteva dekolonizaciju društvenih nauka. Fals-Borda sagledava liberalizam i socijalističke alternative liberalizmu, u onoj formi u kojoj su ponuđene u Evropi i analizira njihov put ka kolonijama, ne praveći razliku između emancipacije i oslobođenja ili, kako Minjolo pojašnjava, bez razmatranja kolonijalne razlike na epistemičkom planu (Mignolo 2001:64). Ipak rad argentinskog filozofa oslobođenja Enrikea Dusela i peruanskog sociologa Anibala Kihana (Anibal Quijano) predstavljaju ishodište za rad istraživačkog kolektiva zaokupljenog pitanjima kolonijalizma, teorije zavisnosti i kritičke teorije. Minjolo, Grosfogel, Kastro-Gomes, Lander, Lugones, Maldonado-Torres, Kazimir i ostali, zacrtali su principe i postavili okvire dekolonijalne misli u smislu u kome danas govorimo o dekolonijalnoj teoriji⁸. Značajno je pomenuti, međutim, i sve veći broj autora koji dekolonijalnu teoriju smatraju primenljivom u kontekstu Istočne Evrope i Balkana, kao što su Tlostanova (Madina Tlostanova), Ovidiu

⁵ Svrtavana u drugi talas postkolonijalne misli, Škola subalternih studija proističe iz istoriografske delatnosti grupe indijskih istoričara, uključujući Ranadit Guha i Dipeša Čakrabartija, kao kritičko čitanje dominantnih i elitističkih narativa istorije Indije. Cilj je da se u središte stave znanje, iskustvo i doživljaji kolonizovanog naroda, umesto kolonijalnih administratora ili nacionalnih elita (Go 2016).

⁶ Rad Glorije Anzaldua, pripadnice pokreta feministkinja Trećeg sveta, izvršio je presudan uticaj na stvaralaštvo Marije Lugones. Anzalduin koncept 'graničnog mišljenja' (*border thinking*) je Valter Minjolo preuzeo i razvijao u sklopu koncepta kolonijalne razlike (Lugones 2003; Mignolo 2000).

⁷ Primera radi, Dabaši (Hamid Dabashi) u svojoj analizi stapa Saidovu kritiku orijentalizma i Minjolov zahtev za 'epistemičkom neposlušnošću' u jedan zahtev za devesternizacijom koja će po sebi dovesti do intelektualne dekolonizacije (Dabashi 2015).

⁸ Minjolo ipak ističe da je potrebno izbegavati termin 'teorija' i zameniti ga terminom 'opcija', radi što jasnijeg ispoljavanja nedoktrinarnosti dekolonijalne misli (Mignolo et al. 2010).

Tikindeleanu (Ovidiu Tichindeleanu), Manuela Boatka (Manuela Boatcă), Danijela Majstorović i ostali (Boatcă 2015; Majstorović 2019; Tichindeleanu 2010; Tlostanova 2014).

Boatka, Gutieres Rodrigues (Encarnación Gutiérrez Rodríguez) i Bambra (Gurminder Bhambra) daju veliki doprinos sagledavanju evrocentrizma u društvenim naukama i uvođenju dosledne dekolonijalne agende u akademsku sferu (Bhambra 2007; Gutierrez Rodriguez 2010). Hobson i Sađed doprinose dekolonijalnom kritikom u domenu studija međunarodnih odnosa, rasvetljavanjem eurocentričnih osnova i fokusa discipline koji onemogućavaju učinkovitu analizu čak i kada je u pitanju kritička teorija međunarodnih odnosa (Hobson 2017). Takođe u domenu međunarodnih odnosa, Kalpana Vilson, Robi Šilijam (Robbie Shilliam) i Olivia Rutazibwa (Olivia Rutazibwa) otvaraju teme do sada zanemarene od strane discipline – prećutnu isprepletenost rasizma, kapitalizma i kolonijalnosti sa međunarodnim odnosima – u pokušaju da ih promovišu kao analitičke kategorije (Anievas, Manchanda & Shilliam 2015; Rutazibwa 2020).

Kao svojevrstnu dopunu u segmentu razvoja i bezbednosti, istraživanje preuzima i koncept bezbednosno-razvojne spona (*security-development nexus*). Bezbednosne strategije se stapaju sa razvojnom agendom kako bi se predupredile posledice prekida ekspanzije i inkluzivnosti kapitalizma i rezultirajuće (na Globalnom severu percipirane ili konstruisane) opasnosti koja preti sa isključenog Juga. Paradigma ekonomskog razvoja Juga zamenjena je novom paradigmom „globalnog umanjenja siromaštva i kontrole pobune“ (Duffield & Hewitt 2009; Duffield 2001, 2007). U ovom procesu za održanje stanja isključenosti, ali i pacifikacije Juga svoju ulogu nalaze nevladine organizacije.

U segmentu konceptualnog obuhvata razvoja, istraživanje se oslanja na tumačenje razvoja kao kvazireligijskog pojma, koji uprkos odsustvu realnog sadržaja ili empirijski proverljivih rezultata, nastavlja da egzistira kao korisno oruđe neophodno za prevazilaženje paradoksa neoliberalizma – mogućnosti neprekidnog rasta i mitskog razvoja za sve (Escobar 1995; Rist 2007, 2008; Rivero 2010; Sachs 2010, 2015). Teorijsku podlogu u analizi instrumentalizacije rase istraživanje takođe pronalazi u kritičkoj teoriji rase i kritikama orijentalizma, kao i njegovih istorijskih, društvenih, kulturnih i, konačno, političkih manifestacija (Mamdani 2004, 2012; Mignolo 2000, 2011b; Mignolo et al. 2010; Mohanty 1984; Mudimbe 1988; Said 1994, 2003). Orientalizam, kao deo evropske civilizacije i kulture, još uvek čvrsto ukorenjen u jeziku, imaginarijumu i institucijama koji su deo te tradicije, u jednakoj meri odražava ili informiše prakse nevladinih organizacija, bilo da su njihove strategije usmerene ili fiksirane na projekciju lokalne 'kulture' ili univerzalistički nastrojene (Dogra 2012; Wilson, Kalpana; Ramamurthy 2013; Wilson 2011, 2012). Rad će ispitati uslovljenost prisustva orijentalizma liberalnim okvirima delovanja nevladinih organizacija, a na osnovu novijih postkolonijalnih kritičkih istraživanja u domenu razvoja i političkih nauka (Andreasson 2005; Bhambra 2007; Grovgui 1996; Salter 2002; Sheth 2009; Wilson 2015).

Kao osnovni materijal iz domena dekolonijalne teorije iskorišćena je literatura predstavnika latinoameričkog kolektiva Modernost/kolonijalnost/dekolonijalnost (*El grupo Modernidad/colonialidad/descolonialidad*), a najpre Valtera Minjola (Walter Mignolo), Anibala Kihana (Anibal Quijano), Santijaga Kastro-Gomesa (Santiago Castro-Gomez), Marije Lugones (Maria Lugones), Žana Kasimira (Jean Casimir), Ramon Grosfogela (Ramon Grosfoguel) i Nelsona Maldonado-Toresa (Nelson Maldonado-Torres, Araujo & Maeso 2015; Casimir 2001, 2009, 2018; Castro & Grosfoguel 2007; Lugones 2003; Maldonado-Torres 2016; Mignolo et al. 2010; Mignolo 2000, 2009, 2011; Mignolo & Walsh 2018; Quijano 2000).

Literatura uključuje niz radova Marka Dafilda koji pojašnjavaju elemente značajne za održanje paradigme liberalnog mira: razvojno-rasnu dihotomiju, bezbednosno-razvojno-

ekološki neksus kao 'inovaciju' u domenu ljudske bezbednosti i dodatne forme sekuritizacije tj. razvoja kao odgovora na bezbednosne 'izazove' XXI veka (Duffield 2002, 2005, 2006). Radikalizacija razvoja je neodvojiva od novog poimanja bezbednosti, implicitno ili katkad eksplicitno rasističke i evrocentrične paradigme sekuritizacije, koja u prvi plan stavlja „Evropu kao vrhunac civilizovane desekuritizacije“ (Howell & Richter-Montpetit 2019). Razvoj je, u ovoj perspektivi „potencijalne regresije u stanje rasno kodiranog necivilizovanog prirodnog poretka“ bez bezbednosti nemoguć, a bezbednost bez razvoja neodrživa (Howell & Richter-Montpetit 2019). U kontekstu konvergencije razvoja i bezbednosti (*DESNEX - Development-Security-Environment-Nexus*), Dafild pojašnjava kako je nerazvijenost po sebi shvaćena kao opasna, izvor bezbednosnog rizika i pretnja liberalnom poretku Severa. Među akterima liberalnog mira – gde je sve uočljivija tendencija privatizacije tj. uključenja korporacija, privatnih bezbednosnih kompanija i nevladinih organizacija – naziru se akteri neprekinutog ili produženog rata, neophodnog za očuvanje postojećeg poretka i privilegovane pozicije Severa (Duffield 2007).

U kontestu određenja razvoja kao biopolitičke tehnologije pod uticajem Fukoa i Agambena, uloga nevladinih organizacija zaslužuje poseban fokus. Pozicija nevladinih organizacija u procesima odlučivanja o životu ili smrti, kod Dafilda definisana kao banalna, 'sitna' ili mobilna suverenost, u istorijskom kontekstu XX veka predstavlja proces transformacije ove suverenosti u zavisnost od vlada (Duffield 2007). Uz pojavu i prevagu paradigme održivog razvoja, nevladine organizacije nastavljaju da vrše ulogu dobrovoljnih društava iz kolonijalnog perioda u promociji razvoja zajednice, samoodrživosti i agende osnovnih potreba (*basic needs*), uz održavanje poretka trajnog vanrednog stanja. One ovde nastupaju kao promoteri neoliberalne agende: odgovornost za razvoj se sa države izmešta na ljude, zajednicu, porodicu i njihovo delovanje, 'društveno preduzetništvo'. 'Održivi razvoj' tako predstavlja novi bezbednosni režim koji za kriterijum uspostavlja samoograničavanje: zadržavanje pripadnika perifernog sveta u okvirima svojih zajednica koje moraju da teže samoodrživosti (*self-reliance*) i izdržljivosti (*resilience*) kao svojstvima neophodnim za preživljavanje u svetu koji jeste i treba da ostane podeljen. Sekuritizacija razvoja pojačava podelu sveta na manjinski-potrošački svet koji živi nauštrb logike i resursa planete i većinski svet koji treba da preživi oslanjajući se na sopstvenu 'izdržljivost' i osiromašene prirodne kapacitete. Kontinuitet liberalno-imperijalističke i razvojne agende je vidljiv, a racionalno opravdanje nekada kolonijalizma, danas razvojne intervencije nad slabim državama, nalazimo u neophodnosti transformacije društava i pacifikacije kroz procese idejnog vođstva i edukacije kroz nametanje poželjnih razvojnih praksi.

Dafild u svoju teoriju ugrađuje i element 'novog' rasizma, prelaza sa biološkog na kulturno kodirani rasizam u periodu dekolonizacije. Problem kulturne različitosti se sanira kroz promociju liberalnog multikulturalizma, kao liberalnog antirasizma fiksiranog na kulturu kao rigidnu i nepromenljivu (Duffield 2005, 2006). Dafildovo predstavljanje 'novog' rasizma korisno je za razumevanje razvojnog i humanitarnog angažmana nevladinih organizacija kao tehnologija bezbednosti, kao i vekovnog kontinuiteta u pogledu dihotomija civilizacije naspram divljaštva, prosvetljenih naspram primitivnih naroda, racionalnih/iracionalnih, kao i primeri kojima ilustruje da modaliteti upravljanja 'rasom' nisu zastareli niti su odbačeni. Kod drugih autora, ipak, pronalazimo daleko bolje utemeljene prikaze operacionalizacije rasizma, njegove upotrebljivosti i određenje porekla rase i rasizma upravo u potrebama upravljanja. Rasa je u primeni kao tehnologija regulacije i upravljanja ili oruđe suverene moći (Sheth 2009). Propuštena kroz prizmu orijentalizma, manifestovana u teoriji i politikama, rasa biva operacionalizovana kroz administrativni aparat za potrebe efikasnijeg upravljanja (Mamdani 2012). Dekolonijalni koncept 'kolonijalne razlike' kao mehanizma za umanjeње i diskvalifikaciju neevropskih znanja i produktivnost rase na koju već Kihano ukazuje kao na

nekada biološki uslovljenu, nekada fleksibilnu i prilagodljivu kategoriju, daje odgovor na ovo pitanje u svojoj kompleksnosti (Mignolo 2001; Quijano 2000).

Sa ishodištem u savremenoj istoriji razvojne delatnosti, a na mestu preseka studija razvoja i kritičkog osvrtu na kolonijalne kontinuitete i evrocentrične doprinose globalnom miru i napretku, kroz kritičke radove niza autora nastaje tzv. postrazvojna teorija. Žilber Rist, kao jedan od istaknutih kritičara domena razvoja, preispituje doprinos nezapadnih inicijativa programskom usmerenju i definisanju razvoja, kao i zaokret ka humanom i održivom razvoju. Posebnu pažnju poklanja preciznijem određenju pojma u diskursu međunarodne politike i ekonomije, i tu ga definiše kao jednu od „reči moći“, ispraznih termina bez jasnog sadržaja koji se značenjem pune u zavisnosti od aktera, konteksta i interesa. Iz ovoga ugla on predstavlja dosadašnji angažman država sveta na 'razvoju' nerazvijenih kao prazan hod, sredstvo za postizanje umirenja savesti kod populacija Prvog sveta, a svojevrsnu verziju 'američkog sna' za stanovništva Trećeg sveta (Rist 2002). Razvoj kao ideološki koristan, omogućava opstanak *status quo*: produžetak prosperiteta zemalja Severa uz nesmetano uživanje privilegija i bogatstava stečenih nauštrb zemalja i stanovništva Juga, a pritom i nastavak kolonijalne dinamike u odnosima između bivših kolonija/nerazvijenih država i kolonizatora/razvijenih država/država donatora (Rist 2008).

Rist smatra da zaokret ka održivom razvoju ne predstavlja nikakvu radikalnu ili suštinsku promenu. Smatrajući razvoj inače istrošenim i ispraznim konceptom, naglašava da u sferi moći ima mogućnost da se ojača i osveži dodavanjem novih komponenti. U skladu sa datim istorijskim trenutkom, trendovima u javnom diskursu, kao i usvajanjem i prilagođavanjem elemenata koji korene imaju u inicijativama Juga (i njihovim obesmišljavanjem), 'razvoj' dobija dodatni sloj: održivi, humani, razvoj zajednice itd. Na isti način uvođenje pojmova kao što su smanjenje siromaštva, postavljanje kriterijuma i dinamike univerzalnog razvoja (milenijumski ciljevi) ili promene u metodama merenja razvoja, nemaju za cilj povećanje efikasnosti, radikalnu promenu paradigme ili uspostavljanje obavezujućih modusa delovanja, već isključivo dodatno mitologiziranje koncepta. Ovakav 'razvoj' destruktivan je na više nivoa – ne samo po životnu sredinu usled bespoštedne eksploatacije prirodnih resursa, već i po društvenu dinamiku i odnose u zajednici. 'Razvoj' je, dakle, neodvojiv od neokolonijalizma, predatorskog kapitalizma i neoliberalnih reformi.

Pitanja koja Dafild otvara, a Rist ih se dotiče u segmentu evrocentričnosti i instrumentalizacije razvoja za potrebe Zapada, dobijaju odgovor u radovima Kalpane Vilson (Wilson & Ramamurthy 2013; Wilson 2011, 2012, 2015, 2017). Vilson daje pojašnjenja koja se odnose na povezanost rasizma i liberalizma, rase i proizvodnje rase u sprovođenju neoliberalnog poretka, kao i kontinuiteta između kolonijalizma i razvoja. Razvoj definiše kao sponu liberalizma, konstrukcije 'rase' i globalnog kapitala. Bez zanemarivanja rasnog diskursa kao proizvoda imperijalizma, a uz konstataciju odnosa materijalne nejednakosti i eksploatacije na kome su bazirani odnosi Globalnog juga i severa, kao i činjenice da je značajan deo postrazvojne kritike otuđen i ugrađen u prerađenom, neutralizovanom vidu u liberalne razvojne agende, autorka pojašnjava na koji način su neoliberalni diskursi konstruisani kao da se radi o emancipatornim narativima. Najpre pojašnjava definiciju rase kao socijalne konstrukcije, takve koja je rastegljiva i prilagodljiva, istorijski uslovljena i postojeća samo u okviru paradigme rasne hijerarhije. Istovremeno, materijalizuje se u konkretnom ljudskom iskustvu kao ono što oblikuje strukture moći, predstavlja kriterijum za regulisanje života i prostora.

Kroz istorijski osvrt na korene liberalizma – otvoreno rasističke – Vilson pojašnjava na koji način i kojim sredstvima je proizvodnja rase ili rasijalizacija⁹ (*racializing*) doprinela efiksnijoj upravi (direktna i indirektna) i kreiranju dominantnih narativa, istorijskih i svakodnevnih, u slučaju Indije i britanskih kolonija u Africi. Neki od narativa – mit o lenjosti domorodaca, dihotomija zaslužnih i nezahvalnih/nezaslužnih, odsustvo preduzimljivosti i inventivnosti, 'etnički' ili 'kulturni' konflikt kao jedini podsticaj na akciju – koji do danas opstaju i doživljavaju novu promociju kroz razvojne ili humanitarne aktivnosti međunarodnih i nevladinih organizacija potiču iz vremena britanske imperije. Svedoče o posebnim kvalitetima imperijalnog menadžmenta populacijom, koje Vilson smatra dokazom za kolonijalni kontinuitet imperije. Sada su, međutim, pod zvaničnim okriljem razvoja zasnovanog na neprekinutim praksama i diskurzivnim elementima, tj. dihotomiji koja se poklapa sa konstruisanom rasnom hijerarhijom, razvijeni i nerazvijeni, slabe/promašene i donatorske države. Vilson ovim dihotomijama dodaje i pretpostavku korupcije: afričku državu kao podrazumevano stecište, izvor, otelotvorenje korupcije u popularnom narativu, naspram države Severa koja je viđena kao besprekorna, moralna, odgovorna.

Jedan od dragocenih segmenata delovanja koji daje naročito koristan uvid u funkcionisanje nevladinih organizacija kao 'poverenika progresu', posrednika u procesu imperijalne kontrole i instrumentalizacije rase, a za potrebe 'razvoja' predstavlja proces konceptualne transformacije žene 'Trećeg sveta' u programskoj aktivnosti, razvojnom narativu i promotivnom jeziku nevladinih organizacija. Tokom poslednjih nekoliko decenija došlo je do promene u pristupu, od 'žene u razvoju' do 'rodno senzitivnog razvoja'. Od pasivne, neobrazovane, diskriminisane, seksualno zlostavljane, zavisne žene trećeg sveta predstavljene kao 'drugost' žene Zapada (koja je obrazovana, slobodna, aktivna i u poziciji odlučivanja), žena trećeg sveta postaje ne samo pokazatelj progresu (prisustvo i učestalost porodičnog nasilja i nasilja nad ženama se koriste za kriterijume procene civilizacijskog napretka i stepena poštovanja ljudskih prava), već i nosilac razvoja. Ona je ekonomski faktor koji omogućava preživljavanje i privređivanje na nivou lokalne zajednice, obrazovanje. Binarna podela kvaliteta između žena prvog i trećeg sveta nije nestala, i dalje je jednako funkcionalna. S druge strane, ženi trećeg sveta se učitava delatništvo, ona je odabrana za agenta neoliberalizma kao emancipatorske sile. Ovaj model prihvaćen je i promovisan od strane nevladinih i međunarodnih organizacija. Ono što izmiče pažnji na prvi pogled je činjenica da upravo elementi koji ženu Trećeg sveta čine 'žrtvom' u kontekstu njene zajednice u starijem predanju (odsustvo emancipacije: žrtvovanje za porodicu, percipirano robovanje tradiciji i društvenim normama, odgovornost za porodicu i obrazovanje dece kao prioritet), u neoliberalnom kontekstu čine je savršenim 'agentom promene': vezanost društvenim normama i odgovornost za porodicu učiniće ženu idealnim korisnikom mikrokredita i omogućiće njeno nesmetano robovanje neoliberalnom poretku.

Studija slučaja donatorske države za osnov analize uzima radove Terjea Tvetu, koji prati dinamiku norveške razvojne pomoći, ekspanziju transnacionalnih nevladinih organizacija i efekat ovih pojava na 'norveški nacionalni identitet' (Tvedt 1998, 2002b, 2002a, 2007, 2009, 2016, 2017). Jednolikost predstave o 'trećem svetu' se održava bez obzira na kulturnu, istorijsku i društvenu raznolikost Afrike, Azije, Latinske Amerike. Tvet pokušava da

⁹ Pojam rasijalizacija, još uvek nedovoljno prisutan u domaćoj akademskoj produkciji, označava „proces kojim su određene skupine ljudi izdvojene te se prema njima odnosi na poseban način na temelju postojećih ili zamišljenih fizičkih osobina. Taj je proces uglavnom usmjeren na one koje nazivamo (etničkim) manjinama te mijenja društva u rasijalizirana društva. Rasijalizacija danas ide toliko daleko da se provodi bez ikakvih “rasnih” prerogativa, u svrhu klasne diskriminacije, pokoravanja i naposljetku izvlaštenja“.(Gržinić 2015)

identifikuje neke od tih predstava, kako bi odredio njihovu današnju funkciju, razloge njihovog opstanka: uticaj na norveške politike razvojne pomoći, ali i norveški identitet.

Tvet uvodi pojam režima dobrote, kako bi objasnio norveški humanitarni poriv koji se sučeljava sa zdravom logikom i interesima ranjivih populacija (Tvedt 2016, 2017). Moralno poželjno delovanje iz norveške perspektive, a ne delovanje utemeljeno u realnim okolnostima, zauzima javni prostor i diktira politike razvojne ili humanitarne pomoći. Tu nevladine organizacije sa međunarodnim delovanjem zauzimaju značajnu ulogu kao moralni kompas društva. Postavljaju kriterijume i merila, utemeljene u autoritetu koji proističe iz njihovog delovanja 'na terenu', u 'nerazvijenom' svetu, koji javnosti nameću „nejasno i lakomisleno osećanje krivice“ i određuju formu i obuhvat solidarnosti. Značajna su dva momenta: uslovljavanje javnosti demonstracijom solidarnosti (solidarnost sa onima koji pate kao tradicionalna vrednost i normativni ideal), a sa druge strane činjenica da solidarnost i načine njenog sprovođenja definišu upravo akteri – nevladine organizacije – koji već jesu primarni korisnici praktičnih izraza te solidarnosti. Industrija pomoći, kako je u norveškoj treći sektor počeo da se naziva bez primesa ironije, u stvari predstavlja razvojno-politički kompleks. Kroz analizu manifestacija normativnog i praktičnog delovanja 'sektora' Tvet dolazi do zaključka da je nevladin sektor kao deo razvojno-političkog kompleksa sam sebi svrha i opravdanje za sopstveno postojanje.

1.2 Dekolonijalno stanovište i metod

U ishodištu dekolonijalne misli je intersekcionalnost kao metod. Intersekcionalnost, najčešće shvaćena kao postojanje višestrukih formi ugnjetavanja koje se preklapanjem umnožavaju, pojačavaju sa različitim ishodima i posledicama po pojedince i zajednice.

Bliže prvobitnim poimanjima intersekcionalnosti kreiranim od strane Kombahi River kolektiva (*Combahee River Collective*), i autorki kao što su Krenšo (Kimberlé Crenshaw) ili Hil Kolins (Patricia Hill Collins), akcentat nije stavljen na identitet, već na kolektiv, na zajednicu:

„Grupe koje dele zajedničku poziciju u hijerarhijskim odnosima moći takođe dele ista iskustva ovih odnosa moći. Ovakvi uglovi sagledavanja dovode to toga da su oni koji se nalaze u sličnim društvenim pozicijama predisponirani da tumače ova iskustva na sličan način.“ (Hill Collins 2000).

Hil Kolins primenjuje osobenu epistemologiju standpointa tj. samo-definisani standpoint (self-defined standpoint) koji se odnosi na istorijski zajedničko iskustvo grupe, pri čemu se podrazumeva da „grupe vremenom zadobijaju određeni stepen trajnosti tako da grupne realnosti prevazilaze individualna iskustva“ (Hill Collins, citirano u Appelrouth 2015:335-336). Individua nije lišena sposobnosti za delovanje, već zadržava prostor za samo-definisanje crpeći iz domena zajedničkog znanja grupe.

Rasa, klasa i pol, dakle, informišu kategoriju roda. Nasuprot neoliberalnom konceptu 'diverziteta' (diversity), 'razlika' kao konstitutivni element treba da bude prihvaćena ne kao cilj po sebi, već kao ishodište i metod za transformaciju društva (Davis u Sandoval 2000). Drugim rečima, usvajanjem pogleda i stanovišta potčinjenih grupa se ostvaruje objektivniji pristup, 'jaka objektivnost' koja podrazumeva određenu epistemološku privilegiju (Harding 1995).

Rečnikom savremene feminističke teorije, ukoliko se iskoriste koncepti priznanja (recognition) i redistribucije (redistribution), koje je Nensi Frejzer ustanovila kao neodvojive u kontekstu socijalne pravde, kao i shvatanje politike identiteta po osnovu rase, roda, pola, etničkog porekla kao faktora fragmentacije socijalnih pokreta za pravednu redistribuciju, dekolonijalno stanovište je upravo na mestu susreta priznanja i redistribucije i stapanja svih marginalizovanih identitetskih osnova u njihovom višeličju, a ne jednoobraznosti.

'Epistemološka neposlušnost' kao neophodni raskid sa stegama evrocentrične hegemonije misli zahteva izmeštanje u pozicije stradanja i neevropske geografije, drugačije 'početke'. Koreni nisu vezani za mitsku Grčku kao kolevku evropske misli, već niču kao odgovor na osvajanje i kolonizaciju, potčinjavanje i nasilje. Minjolovim rečima, zahteva izmeštanje na polje borbe za preživljavanje i očuvanje svetova, „namesto nove temporalnosti u okvirima istog prostora (od Grčke, preko Rima, Pariza, Londona do Vašingtona)“ (Mignolo 2011a:45).

1.3 Metodologija

Tema istraživanja u bliskoj je vezi sa problemom epistemološkog okvira, proizvodnje znanja i hijerarhija i institucija znanja (Abdi 2012; Araujo & Maeso 2015; Mignolo 2009; Smith 2012; Wilson 2001, 2004). Istraživanje u svom postupku razmatra nevladine organizacije kao aktere reprodukcije određenih kategorija znanja. U metodološkom pogledu se stoga istraživanje oslanja na kvalitativni metod i indukciju kroz detaljnu analizu dokumentacije, praksi i literarne ili političke produkcije pojedinačnih organizacija i njihovih mreža ili koalicija (Creswell 2008; Denzin 2005).

Nevladine organizacije viđene kao elementi hegemonog poretka ponavljaju određene dominantne matrice ponašanja: preuzimaju stanovište liberalnog razvojnog 'dualizma', binarno-hijerarhijski poredak kao 'neutralnu' ili objektivnu poziciju i ishodište sa kojeg preduzimaju svoje delovanje. Ipak, ne možemo ih smatrati elementima pomenutog poretka lišenim delatnosti i interesa u procesu reprodukcije znanja. Upravo kroz proces reprodukcije, širenja i jačanja dominantnih rasno-hijerarhijskih paradigmi stiču subjektivitet i relativnu moć. Stoga je analiza diskursa kao metoda, analiza konceptualnih dodirnih tačaka globalnog građanskog društva, razvoja, rase/rasizma, orijentalizma u svim njegovim vidovima, kolonijalnosti i konačno liberalne demokratije neophodna radi preciznijeg lociranja i pojašnjenja dodeljene uloge i efekata delovanja nevladinih organizacija. Diskurs je pritom shvaćen kao element društvenih procesa i praksi koji daje smisao i konstruiše svet u skladu sa određenom društvenom perspektivom ili ideologijom. Diskurzivni poredak podrazumeva stabilnost društvenih praksi, njihovu relativnu uređenost i povezanost u sklopu mreže društvenih praksi koja uključuje ili isključuje druge i time kontroliše varijaciju (Skrede 2018). Kako Nojman i Dan zaključuju, u procesu preispitivanja lingvističkih označitelja i reprezentacija, odnos znanja i moći postaje vidljiv u momentima diskurzivnih rasepa (Dunn & Neumann 2016). Rad će pristupiti analizi diskursa najpre putem identifikacije (poreklo i određenje koncepta nevladine organizacije), zatim bližim lociranjem i konceptualnim transformacijama u okvirima različitih teorijskih tj. ideoloških tradicija (sa posebnim fokusom na liberalnu tradiciju), i konačno osvetljavanjem različitih nivoa značenja, a na osnovu ekspertskog, zvaničnog i vernakularnog diskurzivnog materijala. Pažnja će posebno biti usmerena na reprezentaciju kao kategoriju smisla: metaforičnu reprezentaciju, pasivizaciju i nominalizaciju, i rezultirajuće 'skrivanje' aktera. Identifikacija intertekstualnosti i interdiskurzivnosti, manifestne ili latentne, posebno je značajna u studiji slučaja, gde će biti

primenjena u proceni stabilnosti kolonijalnog diskursa i kontinuiteta određenih društvenih praksi.

Primena abduktivnog pristupa podrazumeva uključenje kako deduktivne, tako i induktivne metode, a sa ciljem dostizanja najverovatnijeg i održivijeg zaključka. Pristup je odabran sa ciljem prevazilaženja nedostataka i logičkih propusta karakterističnih za zaključivanje deduktivnim ili induktivnim metodom (Skrede 2018). Abduktivni pristup, i pored odsustva tvrdnje apsolutne tačnosti ili proverljivosti rezultata, ipak u razmatranje uzima najširi opseg empirijskih faktora, što je značajno da karakter ovoga istraživanja, baziranog na kako teorijskim, tako i empirijskim elementima i etnografskim uvidima.

U pogledu kvantitativne građe u koju je izvršen uvid prilikom istraživanja za potrebe rada, kvantifikovani podaci o obimu, profilu i finansiranju delatnosti, uključujući statističke podatke i zvaničnu dokumentaciju donatorskih država, kao što su donatorske strategije i razvojne agende, iskorišćeni su isključivo kao ilustracija, a ne kao osnova za izvođenje zaključaka. Kao izvori kvantitativnih podataka o donatorskoj aktivnosti korišćeni su Baza međunarodnih razvojnih statistika OECD (*International Development Statistics Online Database*), internet baza podataka Međunarodne inicijative za transparentnost pomoći (*International Aid Transparency Initiative*) i zvanični izveštaji donatorskih država, internet baza dodeljenih ugovora o pomoći Ministarstva spoljnih poslova Norveške (*Utenriskdepartementets tilskuddsportal*) i baza Norveške agencije za razvojnu pomoć (*Bistandsresultater*).

Literatura studija slučaja predstavlja značajan izvor informacija kada je u pitanju analiza interakcije nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija (Pallas, 2013; McKeon, 2009) ili njihovog delovanja u određenim regionima ili državama. Posebno su značajni slučajevi Srbije (Mikuš 2018; Vetta 2017; Vujadinovic 2009), Bosne i Hercegovine (Mendelson & Glenn 2002; Chandler 2000; Sampson 2002), Sudana (Duffield 2001), Avganistana (Chandler, 2002), Šri Lanke (Goonatilake 2006; Orjuela 2008), Kambodže, Filipina (Hilhorst, 2003), Haitija (Schuller, 2012) i Ugande (Dicklitch 1998; Makara 2003; Mutua 2009; Omach 2016).

Studija slučaja donatorske države, u ovom slučaju Norveške, podrazumeva upotrebu primarnih izvora u vidu zvanične dokumentacije ustanova zaduženih za raspodelu sredstava razvojnim nevladinim organizacijama, tj. dokumentacije i saopštenja koje je objavilo Norveško ministarstvo spoljnih poslova i Norveška agencija za razvojnu saradnju (NORAD). U ovom segmentu analiza sadržaja promotivnih materijala i marketinških kampanja norveških nevladinih organizacija, kao i izveštavanja norveških medija o nevladinom razvojnom sektoru i politikama razvojne i humanitarne pomoći obuhvata pisani i video materijal objavljen u dnevnim listovima *Aftenposten*, *VG*, *Dagbladet*, *Ny Tid*, *Dagsavisen*, *Klassekampen*, kao i na nacionalnoj televiziji *NRK* i kanalu *TV2*.

2. Razvoj – koncept, istorijat i prakse

I pored obilja ponuđenih definicija, razvoj je pojam koji se opire definisanju ili bezoblična 'reč-ameba', rastegljiva i fleksibilna da poprimi bilo koje značenje i sadržaj (Cowen and Shenton 2005; Sachs 2010). Prećutni konsenzus, ostvaren delovanjem medija, humanitarnih organizacija, ali i kroz obrazovni sistem, postoji kada su u pitanju sledeće – možda neizrečene, ali ipak sveprisutne – pretpostavke koje određuju pravac, prostiranje i prirodu razvoja. Globalni jug ili Treći svet uvek je bio nerazvijen, nerazvijenost mu je inherentna. Razvoj je došao sa Severa kroz modernizaciju i industrijalizaciju i Sever donosi dar razvoja Jugu (Hayter 1983). Na neprijatna pitanja koja se odnose na istoriju kolonijalizma, okupacije, eksproprijacije, ropstva, čest je konvencionalni i uzdržani odgovor koji prošlost ne poriče, nego je otpisuje, jer „fokus na pitanja istorijske krivice neće pružiti rešenja... neće kreirati radna mesta ni nahraniti gladna usta.“ (Brantov izveštaj, citirano iz Hayter 1983:6). Hejter smatra da je ovo pitanje ključno, jer se brisanjem prošlosti olakšava ponavljanje istorije eksploatacije. Nije nimalo neobično, međutim, što nas sadržina pojma razvoja zbunjuje, u svetlu činjenice da ne postoji diktatura koja ne nalazi mandat u razvoju, ni razvojna agencija koja ne posluje na bazi retorike razvoja i jačanja kapaciteta 'naroda' (Cowen and Shenton 2005:2).

Ipak, koncept razvoja, neodvojivi deo naše svakodnevice i neosporno predmet akademskog, medijskog ili političkog diskursa, izvesno je viđen kao koncept prvenstveno pozitivnog sadržaja. U javnoj sferi pored toga što je sveprisutan, neodvojiv je od pojmova rasta, progresa, civilizacije, modernosti, ali i filantropije, liberalnih i humanitarnih normi i vrednosti. U sledećem momentu se javljaju asocijacije dekolonizacije, demokratizacije i globalizacije. Termini poput 'razvijenosti' i 'nerazvijenosti', 'razvojne pomoći', 'zemlje u razvoju' ili 'održivog razvoja' svedoče o produktivnosti koncepta, a sam programski korpus iza pojma razvoja je danas u lingvističkom smislu postao čak previše zahtevan¹⁰. Pored osvedočene produktivnosti, potrebno je uveriti se da li zadovoljava stroge kriterijume održivosti, upotrebljivosti i empirijske ostvarivosti, kako bismo sagledali istorijski sadržaj pojma. Kozelek društvene i političke koncepte deli na tri kategorije¹¹: tradicionalne, koji poseduju svojevrsnu izdržljivost i trajnost; koncepte radikalno izmenjene tako da otkrivanje njihovog provobitnog sadržaja zahteva istorijsku rekonstrukciju i neologizme koji odražavaju novu društvenu realnost (Koselleck, 2004). Kako se kasnije dopunjava, moderni koncepti i nisu koncepti već su pretpostavke (*preconceptions*), „nestabilne u odnosu prema prošlosti“, jer nisu zasnovane na iskustvu. Njihova sadržina je obrnuto proporcionalna iskustvu, iz razloga koji izlaze iz domena lingvistike:

„Sve kompleksnije interakcije modernog doba... postaju sve manje pristupačne direktnom ličnom iskustvu. Ovo stanje stvari ima semantičke posledice; ... Koncepti

¹⁰ U pitanju je ipak lingvistička produktivnost na engleskom jeziku ili 'terminološka evolucija' koja frekventnim izbacivanjem novih termina prevazilazi mogućnosti adekvatnog prevođenja na druge indoevropske jezike Zapadne Evrope. Nameće se pitanje u kojoj meri je prenos lingvističko-semantičkog sadržaja moguć na jezike prostora koji predstavljaju poprište 'razvoja' (Russel-Bitting 2000).

¹¹ Uz mogućnost da određeni koncepti nadilaze kategorije ili prelaze iz jedne u drugu.

neizostavno postaju apstraktniji, najednom uopšteniji i manje deskriptivni nego ikada ranije.“ (Koselleck, 1996).

Neki autori ističu da razvoj predstavlja jedan od tri meta-narativa našeg vremena, naporedo sa modernizacijom i industrijalizacijom, dok ga drugi izjednačavaju sa ideologijom i smatraju uslovljenom manifestacijom političkih težnji ili nusproduktom političkih procesa (Veltmeyer 2005; Frank 1966; Nederveen Pieterse 2010). Frank tako negira bilo kakvu specifičnu vrednost razvoja, smatrajući da su razvoj i nerazvijenost dva lica istog fenomena – kapitalizma. Veltmejer smatra da je koncept razvoja prevaziđen, a da ga je kao nova forma imperijalizma zamenio koncept globalizacije. Preovlađujući je stav da istorijat razvoja započinje u eri prosvetiteljstva, ali za potrebe ovoga rada osvrnućemo se na još raniji period i prenošenje pojmova razvoja i rasta inherentnih biologiji u sferu društva, kao i transformacije metafore u samostalan označitelj u domenu društvenih nauka.

Obuhvatna i univerzalno prihvaćena definicija razvoja ne postoji, od kolonijalne ere do nastanka međunarodnog sistema razvoja kreiran je čitav niz određenja i opisa idealnog 'navođenog' razvoja. Kauen i Šenton smatraju da ne postoji nijedna definicija u kojoj razvoj ne figurira kao sredstvo i cilj, pri čemu se cilj 'ukazuje' po započinjanju razvojnog projekta (Cowen & Shenton 2005:3). Sledeći primer ukazuje na nedostatke preovlađujućih definicija razvoja:

„Pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo čijim dejstvom svako ljudsko biće i svi narodi imaju pravo da učestvuju, doprinose, uživaju ekonomski, društveni, kulturni i politički razvoj, u kome sva ljudska prava i fundamentalne slobode mogu u potpunosti biti ostvarena.“¹²

Ovo reprezentativno okvirno određenje preuzeto iz Deklaracije UN o pravu na razvoj, ukazuje na tendenciju da se u zvaničnom diskursu pojam razvoja definiše tautologijom, kao i na stepen obesmišljenosti pojma.

2.1 Razvoj kao metafora ¹³

Metaforičko mišljenje, „naše sredstvo za sprovođenje direktnog stapanja dva odvojena prostora iskustva u jednu prosvetljujuću, ikoničnu, obuhvatnu sliku“, mada lišeno naučnog metoda, prisutno je i neodvojivo od jezika, umetnosti, nauke. Kako Nisbet ističe, metafore mogu da budu trajne i snažne: na primeru shvatanja revolucionarnih zaokreta u ljudskom mišljenju ukazuje da se radi o „mutacionoj zameni u određenim kritičnim tačkama istorije, jedne fundamentalne metafore drugom“ (Nisbet 1969). Zamka međutim leži u iskušenju da se na metafori zasnju naučne postavke, da se „atributi analogije greškom uzmu za attribute stvarnosti“ (Nisbet 1969).

Neosporno je da metafora može da poprimi dimenzije društvenog i političkog koncepta.¹⁴ Nisbet napominje da je metafora rasta ili razvoja jedna od najstarijih u zapadnoj misli. Od Heraklita i Aristotela nadalje zapadna misao primenjuje analogiju razvoja biološkog organizma i društvenih promena. Promene u društvu se po datoj analogiji tumače kao proces

¹² *Declaration on the Right to Development*, Resolution 41/128 UN General Assembly, 4.12.1986. Preuzeto iz Rist 2008.

¹³ Delovi ovog odeljka su u skraćenoj formi objavljeni kao rezultat doktorskog seminara (Vićentić 2016).

¹⁴ Kozelek za primer navodi metaforu *prosvetiteljstva* (*Aufklärung*, izvorna značenja u nemačkom *razvedravanje* i *izvidanje*), koja tako do kraja XVIII veka postaje filozofski koncept da bi kasnije označavao čitavu eru (Richter and Lehmann 1996:60).

koji ima svoj određeni tok: svoj smer, predvidivost razvoja (smena razvojnih faza po određenom redosledu), zbirni kvalitet rasta (ono što je vidljivo predstavlja kumulativni rezultat prethodnog života i trajanja) i ireverzibilnost praćenu nepobitnom svrhom razvoja. Kod Grka društveni razvoj, kao i životni ciklus organizma, odlikuju faze rođenja-nastanka, rasta, propadanja i smrti-nestanka. Prirodu Aristotel određuje kao stanje savršenosti, u potpunosti ostvarenog rasta, razvoja na vrhuncu. Porodicu određuje kao prvi i osnovni oblik društvene organizacije, dok država predstavlja potpunu prirodu društvenog organizovanja, prirodni završetak procesa razvoja.

Sa iskorakom u hrišćansku epohu dolazi do promene u koncepciji promene i razvoja (Nisbet 1969). Za razliku od starogrčke ili rimske ciklične doktrine razvoja koja podrazumeva rađanje i smrt, nastanak i propast, rast i propadanje, uspon i pad, hrišćanska doktrina metaforu postanka i kraja preuzima – rođenje, raspeće, vaskrsenje – ali bez cikličnosti. Metafora i analogija su iste, ali je razvoj sada linearan. Istorija se 'odvija' kao niz razvojnih faza čovečanstva sve dok se ne dostigne krajnja tačka: nestanak sveta. Još jedna ideja „duboka i opasna“ kroz hrišćansku doktrinu pronalazi svoje mesto, nadovezujući se na raniju kumulativnost istorije: ideja o istorijskoj neophodnosti (Nisbet 1969). Od ovoga trenutka do veka Prosvetiteljstva, ali i do današnjih dana, proteže se shvatanje jedinstvenog i jednosmernog čovečanstva sa jedinstvenom i neizbežnom matricom razvoja u čijim okvirima pojedinačne narodne ili nacionalne istorije prolaze fiksirane razvojne stadijume. Matrica razvoja istovremeno predstavlja prirodni poredak i istorijsku neophodnost.

Zanimljivo je da još pedesetih godina dvadesetog veka, Levi-Stros u raspravi „Rasa i istorija“ objašnjava odsustvo istorijske nužnosti i krhkost pretpostavke o evoluciji prenete u domen kultura. Pravi osvrt na pojave u istoriji čoveka do tada shvaćene kao sukcesivne koje se smenjuju po principima evolucije i progresa. Kako Levi-Stros ističe, evolucija se čini teško osporivom, a progres čovečanstva očiglednim. Međutim, postavljanje evolucionog niza, postavljanje koraka progresu u kontinuiranu, linearnu seriju nije izvodljivo, dok su naučni pokušaji da se to učini pojednostavljenja. Razvoj nije ništa do konstrukcija, jer ne postoji kao univerzalan niz bioloških evolucionih sekvenci. Ipak, u trenutku kada se učini da Levi-Stros konačno pravi iskorak iz biologije i raskid sa metaforom razvoja, on pribežište nalazi u genetici: „Progres (ako je taj termin još uvek pogodan za označavanje realnosti veoma različite od one na koju se prvo primenjivao) nije ni nužan, ni kontinuiran – on se odvija u pomacima, u skokovima ili, kao što bi rekli biolozi, mutacijama.“ (Levi-Strauss, 1952)

2.2 Razvoj i civilizacijska misija

U duhu Prosvetiteljstva pojavljuje se pojam civilizacije kao proces oplemenjivanja, uljudjivanja, prihvatanja dostignuća napretka. Civilizaciji je inherentno znanje, naučno dostignuće, tehnologija, umetnost, a suprotstavljeno varvarstvo; alternativa nema, a put ka civilizaciji je neumitan, jednostran, pa je tako civilizacijska razvojna misija pravo i obaveza prosvetiteljnog čoveka, pomoć nerazvijenima da se preskoči ili ubrza nekoliko koraka evolucionog procesa. Osvajanje se preinačuje u 'mission civilisatrice', izrabljivanje postaje pomoć razvoju. Kao najistaknutiji zagovornici civilizacijske misije Bifon i Kondorse pozivaju belog čoveka na odgovornost: prema Bifonu, beli čovek kao najsavršenija, iskvarena tvorevina prirode ima obavezu da usmerava evoluciju sveta. Kondorse proklamuje da Evropa mora da pomogne „u širenju istina“ koje će dovesti do sreće u kolonijama, kao i da je ovim prostorima (kolonija) „potrebna samo naša pomoć da postanu civilizovani... naši prijatelji i učenici“ (preuzeto iz Rist, 2010).

U ovom razdoblju – XVIII vek – se pojavljuju i prvi nagoveštaji humanitarnog narativa, samilosti i brige kao moralnog imperativa za preduzimanje mera za ublažavanje tuđe i uglavnom telesne patnje (Fassin, 2012; Laqueur, 1989). Humanitarni narativ i tzv. efekat realnosti¹⁵ kao literarna tehnika (ali i tehnika mobilizacije javnosti) proizilaze iz zajedničkih korena romana, kliničkog izveštaja ili zapisnika sa autopsije, kao i ranih socijalnih istraživanja (Laqueur, 1989; Hunt, 2007). Već u ovom razdoblju, zajedno sa idejama ljudskih prava sazrevaju i osnovna oruđa humanitarnog narativa: svedočenje o patnji, fokus na fizičko telo, smrt i/ili pretrpljeni bol i patnju i instant akcija kao momentalno rešenje. U prvom trenutku se humanitarstvo odnosi prema sirotima koji su ogrezli u „kugu, prljavštinu, trulež“ u kontekstima ranih industrijalizovanih gradova, a krajem XVIII veka je zabeležen apel bogatima da na bolest gledaju iz ugla ličnog interesa:

„Tajnim putevima [bolest] stiže i do najimućnijih i žestoko im se sveti zbog njihovog zanemarivanja ili neosetljivosti na ubogost koja ih okružuje... Tako je, čini se, bezbednost bogatih konačno vezana za dobrobit sirotih“ (John Ferriar, 1792; citat preuzet iz Laqueur, 1989).

’Razvoj’ i ’nerazvijenost’ se pojavljuju kao kategorije vezane za elaboraciju hrišćanske doktrine u prvoj polovini XIX veka. Delo kardinala Džona Henrija Njumana, „Esej o razvoju hrišćanske doktrine“ (John Henry, Newman, *Essay on the Development of Christian Doctrine*) predstavlja reč ’razvoj’ kao ključni pojam za istoriju crkvene doktrine, i „dominantnu ideju celokupne istorije, biologije, fizike, i ukratko, vrši metamorfozu našeg pogleda na svaku nauku i sve znanje“ (Pattison, citiran u Cowen 2005:8). Razvoj, shvaćen kao ’istinski’, prirodno stanje i put, sa suprotnoj strani ima ’iskvarenost’ (*corruption*), koja podrazumeva propadanje, nepotpunost, nedovršenost u onom smislu u kom danas shvatamo ’nerazvijenost’.

Kontradiktornost fenomena kolonizacije posebno je upečatljiva u analizi podrške javnosti kolonizacijskom projektu Francuske. U određenom vremenskom periodu je kampanja za popularizaciju kolonizacijskog projekta kao ključni element za obraćanje naciji koristila materijalnu dobit. Javna podrška projektu je bila ograničena i stagnirala je. Od trenutka kada se kao primarna motivacija za kolonizaciju uzima razvojni projekat, podrška se nesumnjivo povećava (Fassin, 2012; Rist, 2010). Pasionirani stav Francuske prema kolonizatorsko-civilizacijskom projektu uz sažeti prikaz paternalizma kao neminovnosti, adekvatno je izražen u sledećoj izjavi Viktora Igoa (Victor Hugo):

„Sudbina čoveka leži na Jugu. Došao je trenutak kada Evropa treba da uvidi da je Afrika uz nju.... U XIX veku je beli čovek od crnca napravio čoveka; u XX veku Evropa će od Afrike napraviti svet. Osmisliti novu Afriku, učiniti staru Afriku prijemčivom za civilizaciju – to je problem. A Evropa će ga rešiti.“ (preuzeto iz Rist 2010).

Čak i pripadnici abolicionističkog pokreta zdušno prihvataju kolonizaciju kao način da se reši problem ropstva, da se nekadašnji robovi pretvore u radnike. Niz zvaničnih strategija, dopisa, obraćanja u periodu s kraja XIX i početkom XX veka informišu francusku naciju da „više rase imaju prava i obaveze prema nižim rasama i sa njima moraju da dele dobrobiti nauke i progresa“, dok je za Francusku značajno da u kolonizaciji učestvuje jer „ukoliko se povuče u sebe i uzdrži od kolonizacije, druge nacije će to učiniti umesto nje, ali u ime manje plemenitih vrednosti i sa manje talenta“. Rečima Pola Leroj-Bolijea (Paul Leroy-Beaulieu) iz 1874. godine:

¹⁵ Jedan od osnovnih koncepata Rolana Barta, efekat realnosti (reality-effect) odnosi se na specifične detalje o osobama, mestima ili radnjama koje praktično ne dodaju ništa narativu, ali doprinose atmosferi i opštem utisku stvarnosti (Buchanan 2010).

„Kolonizacija je najuzvišenija funkcija društava koja su dostigla napredni stadijum civilizacije... Jedan je od najkompleksnijih i najdelikatnijih fenomena socijalne fiziologije... Zasluga je naroda kolonizatora da mlado društvo koje iznedri postavi u najpovoljnije uslove za razvoj njegovih prirodnih svojstava; da mu utaba stazu bez gušenja njegove inicijative; da mu da sredstva i oruđa neophodna i korisna za rast.“ (Rist 2010)

Odgovornost i pravo Zapada na intervenciju, opravdani verom u socijalni evolucionizam, tako se ustoličuju u drugoj polovini devetnaestog i početkom dvadesetog veka.¹⁶ Evolucija je izjednačena s razvojem, uspostavljeno je hijerarhijsko ustrojstvo od 'divljaka' do 'civilizovanog čoveka'. Ovaj čin nije imao posledice isključivo po kolonizovane i unižene narode. Kako Rist ističe, ovim poduhvatom se Evropa lišila sopstvene istorije i kulture, zamenila ih svojevrsnom matricom mita o razvoju, a jednovremeno je sa novog talasa kolonizacije uklonila stigmatu predstavljajući je kao čin univerzalne ljudske solidarnosti i milosrđa. Ipak, proces razvoja je postavljen kao neminovan, neumoljiv, istorijski i evlucijski uslovljen.

Fabijansko društvo, na primer, osmišljava kolonijalni program usmeravanja afričke populacije na poljoprivrednu delatnost kao najprimereniju i udara temelje svojevrsnoj imperijalno-socijalističkoj doktrini starateljstva, koja takođe utiče na shvatanja s početka XX veka o razvoju kao primarno usmerenom na poljoprivredne intervencije¹⁷. Kauen i Šenton u svojoj detaljnoj studiji fabijanskog kolonijalizma pronalaze na prvi pogled iznenađujuća podudaranja stavova po pitanju razvoja među predstavnicima liberalno-radikalnih intelektualaca i konzervativnijih utilitarijanaca (Cowen & Shenton 1991).

I pored arbitrarnih određenja civilizacije i varvarstva, kako Todorov navodi, doživljaj neophodnosti razvoja i napretka predstavlja apsolutno opravdanje za razvojnu ili civilizacijsku intervenciju. „Evropska civilizacija se širi i osvaja sve više prostora zahvaljujući svojoj materijalnoj snazi, ako ne i svojoj moralnoj strani. Priznajemo, takođe, da ima naroda divljih i varvarskih, kod kojih se vrše jezive surovosti, užasi. Civilizacija ima prava da se bori protiv varvarstva.“¹⁸

Razvoj koncipiran na način na koji ga i sada shvatamo, u osnovnim crtama u kojima je danas prisutan u javnoj sferi, utemeljen je na premisama postavljenim u doba Prosvetiteljstva. Shvatanja ekonomskog rasta kao preduslova za razvoj uz zanemarivanje protivrečnosti zahteva za rastom, postavljeno nauštrb ograničenosti resursa i neodrživosti rasta, dovodi nas do logičkog sučeljavanja (Rist 2010). Ovo dovodi i do percepcije razvoja kao svojevrsnog 'predskazanja budućnosti', projekcije pomenute osiromašene i pojednostavljene matrice evropske istorije i kulture na ostatak sveta ili partikularnog univerzalizma (koji autor naziva i arogantnim univerzalizmom; Latour, 1991). O elementima koji izlaze iz domena logike i sežu u sferu mitskog ili religioznog biće više reči u narednim odeljcima.

¹⁶ Rist ipak oseća obavezu da razreši Darvina odgovornosti za socijalni evolucionizam. I pored toga što je poznato da je Darwin bio pod uticajem Maltusovih teorija, Herbert Spenser je taj koji je prvi, 1852. godine objavio studiju o razvoju socijalnih organizama po istoj matrici, od najniže do najsavršenije forme, kao kada su u pitanju biološki organizmi.

¹⁷ Zanimljiv je slučaj Fabijanskog društva i njihove promocije 'imperijalnog kolektivizma': „U odsustvu svetskog jedinstva, Britanska imperija je drugo najbolje rešenje za promociju ideja i imperijalna fragmentacija bi samo kreirala nered i otežala prodiranje fabijanskog pozitivizma“ (Cowen and Shenton 1991).

¹⁸ Pol Dume (Doumer, 1857-1932), guverner u Indokini, a kasnije i predsednik Republike na naučnom skupu „Civilizacija, reč i ideja“ održanom u Parizu 1929. godine (Todorov 2014).

2.3 Razvoj kao međunarodna institucija

Neki autori rane vidove institucionalizacije razvoja vide u prvoj polovini XIX veka i ranim konstrukcijama koncepta razvoja kao institucionalizovanog odnosa povereništva. Delo kardinala Njumana, sensimonovska shvatanja, Mil i Komt ispoljavaju težnje ka povereništvu kao temelju razvoja (Cowen and Shenton 2005). Stav koji Džozef Čemberlen, iznosi u svom obraćanju po stupanju na funkciju sekretara za kolonijalne poslove 1895. godine, ispoljava preovlađujući sentiment na prelazu vekova:

“Nije dovoljno zauzimati velike delove svetske površine, ukoliko niste voljni da ih razvijate. Mi smo gospodari velikog poseda: dužnost je gospodara da razvija taj posed.” (Chamberlain u Cowen and Shenton 1991:145)

Sa pojavom Društva naroda, razvoj se po prvi put stavlja u domen međunarodne organizacije sa ovlašćenjem da vrši procenu stepena razvoja kolonija ili nekadašnjih okupiranih teritorija, kao i adekvatnih mera za njegov podsticaj (poveravanje mandata). Prva tri stava Člana 22 Pakta Društva naroda tako objavljuju:

„Prema onim kolonijama i teritorijama koje su za posledicu proteklog rata prestale da budu pod vlašću Države koja je njima ranije upravljala, a naseljene su ljudima koji još uvek nisu sposobni da samostalno stoje u zahtevnim uslovima modernog sveta, treba primeniti principe da dobrobit i razvoj ovakvih naroda formiraju sveto poverenje civilizacije i da su garancije za sprovođenje tog poverenja otelotvorene u ovom Paktu. Najbolji metod za ostvarivanje ovoga principa u praksi je da se tutorstvo nad ovakvim narodima poveri naprednijim narodima koji usled svojih resursa, iskustva ili geografskog položaja najbolje mogu preuzeti na sebe ovu odgovornost, a voljni su da je prihvate, i da se tutorstvo treba sprovesti sa njima kao Mandatarima u ime Društva. Karakter mandata se mora razlikovati prema stadijumu razvoja naroda, geografskom položaju teritorije, njenim ekonomskim uslovima i drugim sličnim okolnostima.“¹⁹

Po prvi put u službeni jezik ulaze pojmovi stadijuma razvoja, kao i ozvaničenje legitimiteta međunarodne organizacije u proceni stadijuma razvoja, sposobnosti za samostalnost i razvoj, kao i poveravanja tutorstva za dalje usmeravanje procesa razvoja. U skladu sa prethodno pojašnjenim tekovinama Prosvetiteljstva i socijalnog evolucionizma, razvoj je i dalje percipiran, a sada i u međunarodnopravnom dokumentu ozvaničen kao evolutivni proces koji se sastoji od kontinuiranih i nezaobilaznih stadijuma, od kojih civilizacija figurira kao najviši. Nije zanemarljivo ni legitimisanje prava 'najrazvijenijim' i 'najiskusnijim' na tutorstvo nad 'nesposobnima'. Rečima guvernera Nigerije upućenim Kraljevskom imperijalnom društvu u Londonu 1937. godine: „Teorija eksploatacije je mrtva, a njeno mesto je zauzela teorija razvoja“ (citiran u Cowen 2005:6). Zanimljivo je da nešto kasnije Društvo naroda ustanovljava i službu tehničke pomoći – kako Rist naglašava, preteču UNDP – za pružanje razvojne podrške državama koje nisu u sklopu mandatnog sistema, pa je tako Kina prvi primalac ovakve vrste podrške.

U sledećem koraku, sa uspostavljanjem Organizacije Ujedinjenih nacija, a u kontekstu sveta u podeli pojavljuje se 'novi' koncept razvoja. Povelja UN u Članu 55 u kontekstu međunarodne ekonomske i socijalne saradnje, a uz uvodni stav koji se odnosi na jednaka prava i pravo na samoopredeljenje naglašava promociju uslova ekonomskog i socijalnog napretka i

¹⁹ Tekst Pakta dostupan na stranici *The Covenant of the League of Nations (Including amendments adopted December 1924)*, The Avalon Project, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

razvoja kao zadatka UN-a, nadovezujući razvoj na sferu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i obrazovnu i kulturnu saradnju. Član 73, u duhu Pakta Društva naroda nastavlja tradiciju pozivanja na 'sveto poverenje'²⁰ u kontekstu obaveze unapređenja blagostanja lokalnog stanovništva prilikom upravljanja nesamoupravnim teritorijama.

Prema većini autora, međutim, Trumanov inauguracioni govor predstavlja uvod u 'Eru razvoja'. Truman poziva na „odvažni novi program koji će dobrobiti naših naučnih otkrića i industrijskog progresa učiniti dostupnim radi napredovanja i rasta nedovoljno razvijenih oblasti“ (Rist 2010; Sachs 2010). Program podrazumeva pomoć 'slobodnim' narodima sveta uz poziv na zajednički poduhvat kroz UN za postizanje 'mira, obilja i slobode', program razvoja u kome nema mesta za 'stari imperijalizam'. Ovim se u diskursu razvoja još jednom potvrđuje legitimitet međunarodne organizacije, ovaj put Ujedinjenih nacija, kao kanala za koordiniranje i distribuciju pomoći za razvoj; potvrđuje se istorijska neminovnost odsustva razvijenosti određenih oblasti. Istovremeno se uvodi određeni broj lingvističkih i konceptualnih novina čija proliferacija se nastavlja u službenoj upotrebi međunarodnih organizacija i država: konceptualno se dovode u neraskidivu vezu 'demokratija' i 'razvoj'; borba za ljudska prava i razvoj. Razvoj postaje predmet ljudskog delovanja, promenljiva kategorija na koju se može uticati. Kako Rist ističe, po prvi put u istoriji se razvoj stavlja u tu perspektivu da jedan akter (država, organizacija) može da razvija drugog (državu). U isto vreme, već Trumanov govor u kontekst razvoja uvodi protivrečnosti karakteristične za današnje poimanje razvoja i spaja nespojivo: nesebičnu solidarnost i saradnju među državama radi opšte dobrobiti čovečanstva sa kapitalnim investicijama i promocijom slobodnog tržišta po svaku cenu; oslobođenje naroda, borbu protiv starog imperijalizma i eksploatacije radi stranog profita naporedo sa širenjem američke trgovine.²¹ Ipak sam program nije imao nikakvog konkretnog sadržaja i u decenijama koje su usledile, praktične akcije koje su ulazile u program međunarodnog razvoja uglavnom su zavisile od trenutka i okolnosti.

Sve do kasnih pedesetih, američka razvojna politika prolazi kontinuirani proces redefinisavanja ključnih elemenata kao što su programska delatnost i lokacija delovanja, a radi što efikasnijeg usklađivanja stimulacije ekonomskog rasta kod kuće i inostrane ekspanzije. Gendzir (Gendzier) kao dva ključna razloga podrške razvojnim projektima navodi pristup sirovinama i kontrolisanje društveno-političke slike u Trećem svetu, oba široko shvaćena kao nacionalni interes. Već 1952. godine izveštaj Nacionalnog saveta bezbednosti upozorava da, usled novih aspiracija i novih država prisutnih na svetskoj sceni „ima sumnje da li bi SAD ili Velika Britanija ili obe države zajednički uspele da održe i odbrane zapadne interese u oblastima [Trećeg sveta] u stilu XIX veka“ (Gendzier 2017:32). Iako motivisana jasnim nacionalnim interesima, razvojna politika SAD pokazuje iste znake starateljskog mentaliteta:

„Uprkos sovjetskog pretnji, mnogi narodi i društva izvan Sovjetskog bloka, uglavnom u nerazvijenim oblastima, toliko su nesigurni po pitanju svojih nacionalnih interesa, ili su toliko preokupirani drugim urgentnim problemima, da su trenutno nevoljni da se pridruže SAD i našim saveznicima. Iako su uglavnom nerazvijeni, njihovo brojno ljudstvo, sirovine i potencijal za rast su takvi da bi njihova apsorpcija u sovjetski sistem značajno, možda odlučujuće, promenila svetski balans na našu štetu. U obrnutom slučaju, njihov disciplinovani razvoj u stabilne i odgovorne nacije, sposobne i voljne da učestvuju u odbrani slobodnog sveta, može da poveća našu snagu. ...SAD treba da obezbedi ograničenu vojnu pomoć, ograničenu tehničku i ekonomsku pomoć

²⁰ U zvaničnom prevodu Povelje UN na srpski jezik 'sveta dužnost'.

²¹ Originalna verzija Trumanovog inauguralnog govora dostupna je na stranici Harry S. Truman Library and Museum, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inagural20jan1949.htm

proporcionalno izračunatoj prednosti koju nudi takva pomoć svetskoj poziciji SAD.“ (Gendzier 2017:33)

Formiranje Razvojnog programa UN (UNDP) ne predstavlja prekretnicu u ovom procesu. U odgovor na zahteve inkluzivnog i participativnog razvoja UNDP pokreće publikaciju godišnjeg izveštaja o razvoju (Human Development Report), koji razrađuje koncept humanog razvoja kao „procesa za uvećanje ljudskih izbora“ (Human Development Report 1990). Pored pokušaja da se oslabljenom pojmu vrati nešto kredibiliteta (o čemu će više reći biti kasnije u tekstu), ovo je i svojevrsni pokušaj da se stvori privid uključivanja konceptualnih sadržaja kreiranih kroz rad Komisije Juga i ranije slične inicijative. I ovde je, međutim, prisutan značajan broj logičkih nedoslednosti i manjkavosti:

„Kako bi izbor bio napravljen, a posebno radi njegovog uvećanja, pretpostavka je da treba da postoji želja i kapacitet da se bira, kao i znanje o mogućim izborima. Ipak, ove tri komponente izbora se rutinski uzimaju za preduslove razvojnog procesa jednako kao i za rezultate tog procesa. Ukoliko se čini da je jedan od ovih preduslova izostao, u pitanju je praznina koju prizivamo razvoj da premosti. Pribegavati retorici 'osnaživanja' nije rešavanje razvojnog problema, već njegovo ponavljanje.“ (Cowen & Shenton 2005:3)

UNDP dolazi sa još jednom inovacijom, zamenom GDP novim načinom merenja – indikatorom humanog razvoja (*human development indicator*, HDI), koji bolje oslikava 'razvojni učinak' tako što pored prihoda uključuje i faktore životnog veka, obrazovanja i ljudskih sloboda. Naizgled 'novi' kriterijumi razvoja drastično menjaju sliku razvoja i rangiranje država na novoformiranim lestvicama. Teorija o sposobnostima (*capabilities*) Amartye Sena kao ishodište za novo shvatanje i kvantifikaciju razvoja težište stavlja na individualnu slobodu kao društvenu obavezu, kvalitet života i pojedinca kao 'agenta promene'. Razvoj se, dakle, postiže uklanjanjem nesloboda koje ljude lišavaju izbora, a uloga institucija je da slobode, međusobno povezane i uslovljene, podstaknu i garantuju (Sen 2000). Nussbaum nastavlja da usmerava pristup ljudskog razvoja i sposobnosti u pravcu teorije društvene pravde, pa tako definiše deset centralnih ljudskih sposobnosti koje proističu iz ljudskog dostojanstva kao fundamentalne vrednosti koje politički poredak mora da obezbedi: život, telesno zdravlje, telesni integritet, čula, mašta i misao, osećanja, praktični razum, pripadnost, briga za druge biološke vrste, igra i kontrola nad sopstvenom sredinom. Sposobnosti su svojstva pojedinca kombinovana sa mogućnostima kreiranim u društvenom, političkom i ekonomskom kontekstu i samim tim ljudski razvoj zahteva akciju vlada i mere javnih politika. Konačno, zaključuje da su sve države sveta države u razvoju: evidentno nijedna nije pojedincima obezbedila jednak kvalitet života i minimalnu pravdu (Nussbaum 2011).

Ipak, 'tiranija' GDP se nastavlja, i dalje je osnova obračuna, dok se merljivost učinka razvojne pomoći ne čini nimalo efikasnijom. Ponuđenim alatima se nacionalne ekonomije 'primalaca razvoja' samo čine otvorenijim za disekciju sopstvenih ekonomija radi boljeg argumentovanja neophodnosti privatizacija, strukturalnih prilagođavanja i redukcija javnog sektora (Sachs 2010).

Uzevši u obzir da se najveći deo debate i teoretisanja o razvojnoj intervenciji pri međunarodnim forumima vezuje za zapadnu razvojnu doktrinu, u kontekstu perioda Hladnog rata neophodan je i kratak osvrt na projekat socijalističkog razvoja. Nalik kapitalističkim shvatanjima, i sam je dogmatski vezan za linearnu i progresivističku razvojnu filozofiju, neodvojivu od modernizacije i industrijalizacije. Između težnje za modernizacijom i ideološke aspiracije da se demonstrira industrijska konkurentnost u odnosu na kapitalističke države, socijalističke industrije i razvoj infrastrukture proizvele su neospornu posledicu ekološke štete

(Hill 1992). Ovo ukazuje na visok stepen antropocentričnosti u ime progresa. Ipak, društveni ideali predstavljaju glavni fokus socijalističkog državotvornog projekta i izgradnje institucija: eliminacija ekstremnih razlika u materijalnom statusu, obrazovanju i dostupnosti hrane, zdravstvenoj zaštiti i zaposlenju na temeljima kooperativnih društvenih i ekonomskih struktura (Cleaver 2010:264). Projekat međunarodne solidarnosti socijalističkih država, i pored ideološke komponente i ekonomskih podsticaja (na primer, u slučaju socijalističke Jugoslavije i Pokreta nesvrstanih) ipak ostaje u okvirima solidarnosti.

Početak XXI veka ne nudi značajnije inovacije, sem što rečnik razvoja doživljava diversifikaciju, a diskurs blagu reorijentaciju uvođenjem pojmova 'smanjenje siromaštva' (*poverty reduction*), 'premošćivanje razlike' (*bridging the gap*), 'globalna nejednakost' (*global inequality*), kojoj se pritom učitava prirodno stanje datosti, pa se protiv nje ne bori, već se njome bavi, prevazilazi se. Ulazak u novi milenijum je obeležen postavljanjem Milenijumskih razvojnih ciljeva od strane UN, a uz doprinose Svetske banke, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj i Međunarodnog monetarnog fonda. Lista uključuje osam glavnih ciljeva (od kojih svaki i nekolicinu potciljeva i bliže određenih stremljenja) gde svoje mesto nalaze iskorenjivanje siromaštva i gladi, univerzalno osnovno obrazovanje, jednakost polova, smanjenje smrtnosti dece, poboljšanje materinskog zdravlja, borba protiv HIV i malarije, ekološka održivost i globalno partnerstvo za razvoj. Predviđeni rok za ispunjenje ciljeva je 2015. godina. Sa istekom predviđenog roka, UN objavljuje zvanične podatke prema kojima je ostvaren značajan pomak, ali je uspeh u ispunjavanju ciljeva neujednačen. Prema analizama stručnjaka, i pored značajnih ulaganja, programskih aktivnosti, spuštanja strategija u sklopu MDGs na nivo nacionalnih država, efekti su minimalni, a ciljevi nisu ostvareni. Kritike postoje i povodom odsustva predstavnika ugroženih zajednica u konsultativnom procesu, kao i orijentacije ciljeva Sever-Jug (Durokifa & Ijeoma 2018). Da li je neispunjenje milenijumskih razvojnih ciljeva dovelo do kraha nama poznatog koncepta razvoja ili do potresa i drastične promene u razvojnoj programskoj sferi? UN su objavile nastavak rada na postmilenijumskoj agendi (Agenda 2030) i 2016. godine lansirale rad na Održivim ciljevima razvoja.

Nije neophodno detaljno predstaviti formiranje međunarodnih institucija u sklopu Organizacije Ujedinjenih nacija, praćeno osnivanjem agencija na nacionalnom nivou poput Agencije za međunarodni razvoj SAD (*US Agency for International Development, USAID*), britanskog Odeljenja za međunarodni razvoj (*Department for International Development, DFID*), Nemačkog društva za međunarodnu saradnju (*Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, GIZ*), Norveške agencije za razvojnu saradnju (NORAD), Švedske agencije za međunarodnu razvojnu saradnju (SIDA), Francuske agencije za razvoj (*Agence française de developpement, AFD*) koje u svom mandatu imaju razvoj – u tranzitivnom smislu. (Zlo)upotreba razvoja u periodu Hladnog rata, iako zanimljiva tema, previše je obuhvatna da bi ulazila u tematski okvir ovoga rada. Neophodno je pomenuti, međutim, da koncept razvoja nakon perioda intenzivne proliferacije i institucionalizacije doživljava i izuzetnu prijemčivost od strane akademskih zajednica prvenstveno zemalja 'Prvog' sveta: u SAD, Velikoj Britaniji ili ostalim državama Zapadne Evrope nebrojeni univerziteti nude kurseve 'studija razvoja'; stotine ili čak hiljade naučnih časopisa se bavi razvojem u širem smislu. Zahvaljujući postojećoj obrazovnoj infrastrukturi, kao i adaptacijom određenog broja zemalja 'u razvoju' (Uganda, Tanzanija, Kambodža, zemlje Balkana) u svojevrstna isturena odeljenja za dodatnu obuku studenata razvoja, u proteklih nekoliko decenija svet je dobio na hiljade novih eksperata za razvoj – uglavnom filantropski nastrojenih pripadnika 'Prvog' sveta. Ipak, čini se da je koncept razvoja tokom proteklih sedam decenija samo izgubio na jasnoći i sadržaju.

2.4 Razvoj kao verovanje, mit ili trend

Politički mit, kao „kontinuirani rad koji je odgovor na neprekidno promenljive potrebe za značenjem“, ne zavisi od sadržaja narativa niti polaže pravo na istinu. Nastaje u procesu transformacije narativa 'estetskim prevođenjem', vezivanjem slikovnih asocijacija, simbola i amblema koji navode na dati narativ (Bottici, preuzeto iz Kaczmarska, 2016). Mit razvoja je neraskidivim vezama vezan za diskurzivnu konstrukciju međunarodne zajednice i u toj perspektivi kreira očekivanja i legitimiše intervenciju od strane država nad i u državama. Ima uticaj na kolektivnu imaginaciju konstrukcijom uspešne verzije stvarnosti (Kaczmarska, 2016). Već pomenuto odsustvo definicije i stav opisan u prethodnom odeljku 'niko ne zna o čemu se radi, ali dopustimo da akcije definišu nameru' (Hayter 1970) u kolektivnoj svesti ostaju zanemareni, ne alarmiraju, jer je sveprisutnost slikovnih asocijacija – amblema institucija i organizacija, logoa nevladinih organizacija, UNDP, UNICEF, nacionalne ili lokalne direkcije za razvoj, radne grupe za smanjenje siromaštva... – doprinose vizualizaciji mita. Vizualizacija tako kreira iluziju opipljivosti postojanja razvoja u realnom prostoru i vremenu, ali i zamenjuje konceptualnu jasnoću (Smirl 2015).

Polaganje prava na racionalnost i sekularnost modernog zapadnog društva, Rist primećuje, manifestacija je zapadne arogancije: „Neophodno je odbaciti veliku podelu između tradicije i modernosti jer i sama modernost leži unutar određene tradicije.“ Kontrast između 'tradicije' i 'modernosti', veštački nametnutna i ponavljanjem naturalizovana dihotomija između indigenih društvenih odnosa i prodora 'tržišta' počiva na teško održivoj (esencijalističkoj) pretpostavci isključivog kolektivizma tradicionalne zajednice i neumoljivog individualizma koji nameće modernost. Kru i Harison ističu problem ovih pojednostavljenja, kao i racionalnosti koju nameće konkretni razvojni projekat (logika racionalnog izbora) da je željeni rezultat i ostvarenje dobrobiti što veća akumulacija za što kraći, projektom određeni vremenski period (Crewe & Harrison 1998).

Razvoj u ovom društvenom poretku, međutim, predstavlja *društveno verovanje*, zamenu za religiju, u domenu iznad ideologija. Ovo potkrepljuje sledećim argumentima: dokazi o postojanju i delovanju razvoja ne postoje, čak nasuprot tome postoji obilje primera i dokaza o odsustvu njegovog dejstva²², međutim manjkavosti se, kao i u religijskom kontekstu, pripisuju pogrešnom tumačenju dogme ili opet pogrešnom-nedoktrinarnom sprovođenju²³. Vera toleriše kontradikciju, pa tako i verovanje u razvoj uprkos protivrečnostima i dokazima odoleva. U sklopu ovakve doktrine nije neobično postojanje 'prosvećenog' ili 'solidarnog samointeresa'. Oksimoron je sastavni deo narativa, pa je tako moguć, a sve za potrebe razvoja, i 'kapitalizam s ljudskim licem' koji nastupa nakon 'humanitarne intervencije'. Zdrav razum čak i u odustvu vere nalaže da se sve iz domena razvoja prećutno odobrava i ne preispituje u javnosti – kako razvoj, tako i drugi koncepti kvazireligijskog kvaliteta kao što su ljudska prava. Eventualni 'nevernici' koji javno istupaju nailaze na osudu. Kaczmarska takođe napominje da mit u odnosu na narativ poseduje odvojen kvalitet, element vere, kao i da je zanimljiva otvorenost zapadne akademije da ideologije razmatra kao mitove, sve dok su u pitanju

²² Rist rado potkrepljuje svoja viđenja podacima međunarodnih organizacija: statistika UNDP-a pokazuje da je 40 godina razvojne pomoći omogućilo da se razlika – kada su u pitanju 20% najsiromašnijih i 20% najbogatijih – udvostruči.

²³ „Kao što je i Hrišćanima poznato sve o brojnim zločinima počinjenim u ime njihove vere, a ipak nastavljaju da je se pridržavaju, tako i stručnjaci za razvoj sve češće uviđaju svoje greške, a ne preispituju svoje razloge zašto nastavljaju svoju službu.“ (Rist 2010).

nezapadnjačke ideologije, ideologije 'drugih'. Mit sa svojom kohezivnom i podsticajnom snagom, moći da definiše i legitimiše svrhu, ima značajnu ulogu u oblikovanju kolektivnog identiteta (Kaczmarska, 2016). Rist ističe sličnost vere u razvoj sa drevnim mitovima, ali naglašava da društvena verovanja nisu mit tih razmera, jer nema fundamentalnog narativa, postoje samo 'predlozi u vazduhu' (floating propositions), koji zavise od opskurnih autoriteta („stručnjaci kažu...“, „istraživanja su pokazala...“ „najnovije statistike...“) i legitimiteta ostataka starih verovanja. Reprodukuj se ponavljanjem, čemu pogoduje odsustvo alternativa, a ne usled opšteg konsenzusa. Kako Rist zaključuje, verovanja su „rezerve značenja koje igraju istu ulogu kao bankarsko zlato u vreme kada je predstavljalo garanciju papirnog novca, a da niko nikada nije tražio da ga proveriti.“ Ovakvo viđenje razvoja kao sekularne religije modernog doba, moderne religije kao obaveznog ponašanja koje jača socijalnu koheziju praćeno prihvatanjem nepobitne istine prećutnim konsenzusom potkrepljuje i Dirkemova postavka o nepostojanju društva bez religije, koja je eminentno društvena pojava, dok „verske reprezentacije izražavaju kolektivne realnosti“ (Rist 2007:487).

Gendzir, rastrzana ispraznošću pojma razvoja s jedne strane i njegovom ideološkom funkcijom sa druge, smatra da je fundamentalni problem razvojne teorije primenjene u kontekstu SAD i njenih razvojnih agencija, u logici neutemeljena neraskidiva veza sa religioznom posvećenošću 'uniji' liberalne demokratije i kapitalizma. 'Razvoj' time postaje obećana zemlja, na koju se pravo stiče isključivo doktrinarnim pridržavanjem i ostvarenjem istinske liberalne demokratije na temeljima nekompromitovanog kapitalizma:

„Za mnoge su reči razvoj i modernizacija izgubile smisao. Postale su šifre za nešto drugo. Odnose se na politike koje vlade i međunarodne agencije sprovode radi bogaćenja vladajućih elita i tehnokrata, dok se masama govori da sačekaju blagodati efekta prelivanja bogatstva. Za mnoge, razvoj i modernizacija predstavljaju termine koji se odnose na politiku reforme osmišljene radi očuvanja status quo uz istovremeno obećanje promene.“ (Gendzier 2017:15)

Mit o razvoju i njegov religiozni sadržaj ističe i De Rivero i naglašava da u prilog ovoj tvrdnji izvesno govori činjenica da decenije iskustva razvoja sa očiglednim i apsolutnim izostankom rezultata ne utiču na održavanje vere i nade u razvoj: i dalje se zahteva 'umanjenje razlika' i očekuje oponašanje zapadnih kapitalističkih modela od strane siromašnih država. Upravo je proglašenje prava na razvoj od strane UN primer „religijske impregnacije sveta mitom o razvoju“: oponašanje potrošačkog mentaliteta Zapada, kao i sam pokušaj da stanovništvo sveta ostvari životni standard nalik industrijskim državama Zapada doveo bi do globalnog kolapsa (de Rivero, 2010).²⁴

Ovo nas dovodi do pitanja svrhe razvoja ili čiji je u stvari razvoj ili razvoj za koga. Zanimljiva su viđenja francuskog antropologa Didijea Fasena i norveškog istoričara Terjea Tveta koja se odnose na razvojnu i humanitarnu delatnost njihovih država, kao i važnost prisustva humanitarstva u javnom diskursu svake od pomenutih država. Kroz temeljnu analizu istorijata humanitarstva i razvojne pomoći u svojim državama i zapažanje takozvanog protokola saosećanja (compassion protocol) u slučaju Francuske ili režima dobrote (godhetsregimet) u slučaju Norveške, primećuju neophodnost prisustva ideje razvoja 'drugih'

²⁴ Razvoj kao verska dogma i sentiment verolomstva su čest motiv među autorima koji kritički pišu o razvoju. „Obraćam se brojnoj publici dobronamernih vernika u moć Velikih zapadnih planova da pomognu siromašnima i toliko bih i sam želeo da verujem. Često se osećam kao grešni ateista koji je nekako upao na sastanak konklave kardinala da izabere naslednika skoro svetoga Jovana Pavla II.“ (Easterly 2006:2). Ferguson takođe naglašava hrišćansko-misionarski aspekt razvojne delatnosti, koji se odražava i u opšteprihvaćenoj terminologiji razvojnih stručnjaka, počevši od upotrebe termina 'misija' za svaki vid interakcije sa projektnim učesnicima ili korisnicima (Ferguson 1996).

i razvojne pomoći ukazane 'drugima' u javnom diskursu. Razvoj, kao apstrakcija, dobra volja usmerena na 'druge', neophodan je kao faktor potvrde nacionalne superiornosti (u slučaju Francuske, produžena civilizacijska misija, milosrdni odnos kolonijalne metropole prema nejakim kolonijama; Fassin, 2010), održanja iluzije solidarnosti sa manje privilegovanima, ali i ideje o zasluženom blagostanju. Istovremeno, produženje razvojne potrebe i razvojnog angažmana ukazuje na prirodnu neophodnost ove vrste staranja. Na domaćem planu, međutim, postojanje razvojnog angažmana je preduslov za izgradnju i održanje željenog nacionalnog identiteta (norveška javnost, u kojoj se bez ironije Norveška naziva 'humanitarnom silom'; Tvedt, 2002). Kako bi se izbegla svest o neumitnoj ceni progresa – na štetu i uz izvesnu destrukciju prirode i ljudi, narativ razvoja prigodno popunjava prazninu i umiruje savest privilegovanih. U svetu podeljenom tako da stanovnici država blagostanja „teško da mogu da dođu u kontakt sa siromašnima, stoga neguju iluziju da će njihove privilegovane životne okolnosti pre ili kasnije da se prošire na celo čovečanstvo“ (Rist 2007:489). Efekat depolitizacije, dakle, nije rezervisan samo za države i regione gde se razvojni projekat odvija na način na koji to Ferguson sagledava u slučaju međunarodnih razvojnih institucija. U pitanju je dvojako dejstvo neutralizacije neželjenih izraza nezadovoljstva i legitimizacije poretka kroz moralno uzvišene težnje.

Ukoliko se za trenutak vratimo na problem odsustva definicije razvoja, postoji objašnjenje da se nepostojanje adekvatne definicije može pripisati lingvističkoj ekonomiji. U drugoj polovini XX veka je prigodno došlo do smene termina 'kolonizator' i 'kolonija' terminima 'razvijena zemlja' i 'zemlja u razvoju'. Manje je očigledna potrošnost termina razvoj, višegodišnje ili višedecenijske mantre, krilatice, reči sa performativnom težinom. Rist ukazuje na potrebu da se konceptu vremenom doda težina i legitimitet, kao i da se na neki način izmire sve protivrečnosti koje pojam sadrži, pa se tako kreira (još jedan oksimoron) 'održivi razvoj', pa zatim 'humani' i 'endogeni' razvoj. Kako De Rivero napominje, apsolutno je paradoksalan zahtev za održivim razvojem: razvoj u istoj evrocentričnoj formi u kojoj je do sada promovisan i sproveden od strane međunarodnih institucija i vlada ne može da bude održiv, već u ovom trenutku postojeće potrebe za resursima i energijom prevazilaze kapacitete planete (de Rivero 2010). Ipak, pojam održivog razvoja već decenijama zaokuplja uobrazilju javnosti. Ovo se uklapa u još jednu definiciju mita kao narativa koji ne podrazumeva istinu niti laž, a određuje ga njegova svrha; kao kolaž koji objedinjuje intenzivne slike i emotivne sadržaje, istorijski je koncept lišen istoričnosti, a zahteva neprekidno održavanje i uključuje procese prenosa i ponavljanja, dorade i dopune novim, savremenijim elementima (Dany & Freistein, 2016).

Vremenom međunarodna dokumentacija koja se odnosi na razvoj i razvojnu pomoć sve frekventnije koristi alternativnu terminologiju 'saradnja' i 'partnerstvo' umesto 'razvojna pomoć'. Promene u terminologiji razvoja nastaju tokom osamdesetih i devedesetih godina XX veka. Osnovno i prihvaćeno shvatanje donatorskog odnosa podrazumeva određena uslovljavanja, koja podrazumevaju da donator bolje prepoznaje potrebe države primaoca nego vlada, predstavnici ili eksperti te države, pa tako može da postavlja uslove u domenu političkog, ekonomske politike, ljudskih prava i dobre uprave. Produžetak praksi nametanja strukturalnih mera prilagođavanja ili zahteva u pogledu standarda dobre uprave ističe neprekinutu tendenciju kulturnog imperijalizma i erozije nacionalnog suvereniteta (Crewe & Harrison 1998:70). Uslovljavanje formulisano na bilo koji od opisanih načina ukazuje na odnose moći. Kritike očigledno nejednakih odnosa i pasivizacije država i pojedinaca primalaca razvojne pomoći urodile su plodom u vidu kreiranja ideje moralne jednakosti u razvojnom procesu i jednakog udela u težnjama ka ostvarenju ciljeva, što je rezultiralo kreiranjem novog lingvističkog repozitorijuma 'partnerstva' (Crewe & Harrison 1998).

Kacmarska primećuje protivrečnost koja s jedne strane postoji u lingvističkoj evaluaciji i klasifikaciji država 'u razvoju' uz frekventnu upotrebu derogatornih termina – slabe ili ranjive države, promašene države – ali sa ciljem da se kroz razvoj i proces tranzicije 'poprave', dovedu u optimalno stanje. Istovremeno je u ovakvoj lingvističkoj 'klasifikaciji' grupacija razvijenih i donatorskih država predvođena međunarodnim ekspertima i organizacijama obeležena pozitivnim označiteljima kao što su resursi, znanje, ekspertiza. Sa druge strane je pozitivna konotacija razvojne pomoći, uloge nosilaca razvojne pomoći i upotreba podsticajnog vokabulara: saradnja, osnaživanje, jačanje kapaciteta, transfer znanja, pa tako i zamena prvobitne terminologije 'razvijena' i 'nerazvijena' tj. 'država u razvoju' ili 'donatorska država' i 'država primalac' ili 'korisnik' pojmovima 'partnerstvo', 'partneri'. Istovremeno 'donator' kao izvor razvoja podrazumeva zapadnu kapitalističku državu (ili organizaciju koju takva država podržava), pa tako čitav narativ razvoja i pomoći za razvoj za ishodište ima poziciju donatora, a međunarodnu zajednicu poistovećuje sa zapadnom, liberalnom demokratijom²⁵. Nakon temeljne tekstualne analize zvanične dokumentacije iz domena razvojne pomoći i međunarodne saradnje, ustanovljava da jezik ovde ne samo da odražava odnose moći, već se koristi i kao oruđe moći praktikovane kroz paralelno uključivanje i isključenje iz 'međunarodne zajednice' (Kacmarska, 2016).

Kako je Kozelek o neologizmima ranije zaključio: „U onoj meri u kojoj ovakvi koncepti, po definiciji, ne mogu biti testirani u odnosu na prošlo iskustvo, utoliko su lakše prisvojeni od strane ideologija.“ Održivost i razvoj predstavljaju pojmove koji su doživeli 'plastifikaciju', pretvoreni su u plastične reči (*plastic words*, Poerksen 1995). Prema Perksenu, ne radi se o novim rečima, u pitanju je novi način njihove upotrebe; nisu zvučne niti upečatljive, već su reči koje u naše živote ulaze daleko tiše, ali postaju zdravorazumske; infiltriraju sve sfere stvarnosti i stvarnost sebi prilagođavaju. Plastične reči, kao reči-migranti, prelaze iz svakodnevnog jezika u jezik nauke ili struke, odakle se zatim u svakodnevni život vraćaju 'oplemenjene' i mitologizovane. U pitanju su koncepti koji se „lako prilagođavaju različitim diskursima, preuzimaju auru autoriteta i jasno pozitivnu konotaciju“, a da prilikom svake nove upotrebe bivaju lišene još jednog konkretnog sloja značenja. Njihova uloga je ideološka, legitimišu i omogućavaju određeni vid društvene ili političke akcije (Stahel & Garreta 2011). Ne doprinose jasnijoj komunikaciji niti razumevanju koncepata, ali se koriste od strane neograničenog broja aktera, često da označe potpuno suprotne sadržaje, a tumače se iz konteksta u kontekst prema interesima.

Koncept 'razvoja' tako prolazi kroz niz procesa, od transfera iz domena biologije u domen društva i transformacije metafore u samostalan označitelj u društvenoj sferi, sve do tranzitivizacije pojma. U XXI veku 'razvoj' jednovremeno dostiže najviši nivo konceptualne zamagljenosti i izuzetne proliferacije u svakodnevnom i akademskom jeziku. Mitski i religiozni karakter koncepta doprinose stvaranju svojevrstne tolerancije i prihvatanja protivrečnosti i nelogičnosti koje 'razvoj' objedinjuje. Izvesno je da je 'razvoj' jedna od najboljih ilustracija plastične reči: isprazan termin koji se zaodenuo akademskim velom i političkim i ideološkim autoritetom, dok iz navedenih primera jasno vidimo da svaki njegov 'povratak' u jezik biva obeležen novim obesmišljavanjem i nestankom jasnoće. Ipak, 'razvoj' opstaje, jer je njegova legitimišuća funkcija previše ideološki dragocena.

²⁵ Razvojni angažman Kine i Indije u Africi se, na primer, izostavlja iz opšteg narativa razvojne pomoći upućene ovom kontinentu. Kako Kacmarska zaključuje, očigledan je i slučaj isključenja Rusije i Kine iz podrazumevanog članstva 'međunarodne zajednice'.

2.5 Kritička misao o razvoju

Postrazvojna škola (*Postdevelopment school*) prvobitno predstavlja grupu autora okupljenih oko nekolicine seminalnih dela nastalih u poslednje dve decenije XX veka, a koji zastupaju kritičko stanovište u pogledu razvojne filozofije i razvoja kao institucionalne delatnosti (Escobar 1995; Rahneema & Bawtree 1997; Rist & Sabelli 1986; Sachs 2010). I pored značajnih razlika u individualnim doprinosima svakog od autora svrstanih u domen postrazvojne teorije, postoji niz zajedničkih elemenata koji ih opredeljuju kao predstavnike iste škole. Kritika je usmerena najpre na linearna, univerzalistička i hijerarhijski ustrojena poimanja razvoja u onoj formi u kojoj ulaze u praksu kroz institucionalizovani sektor međunarodne saradnje osmišljen nakon Drugog svetskog rata. Iako često u upotrebi, termin 'post-razvojna teorija' nije u potpunosti primeren: radi se pre svega o kritici postojećih praksi i teorija razvoja. Ipak, obuhvata i zahtev za alternativnim shvatanjima razvoja, metodologijama i praksama koje dolaze iz nezapadnih konteksta, koje će na efikasniji i adekvatniji način dovesti do pozitivnih promena u zemljama koje teže poboljšanju u životnim uslovima svoga stanovništva. Era razvoja najavljena u Trumanovom programu u četiri tačke i aktivnost koja je usledila nisu rezultirali željenim napretkom²⁶. Ekonomski rast, modernizacija i industrijalizacija nisu viđeni kao univerzalna sredstva za ostvarenje razvoja. Naprotiv, neki od predstavnika razvojne škole u nametanju ovih kao univerzalnih zahteva ili čak nezaobilaznih razvojnih etapa nalaze postojanje političkih agendi za slabljenje suvereniteta kroz narušavanje ekonomske održivosti država Globalnog juga, održanje evrocentričnog (dis)balansa moći i slabljenje međunarodne solidarnosti.

Odeljak koji sledi će ukratko predstaviti osnovne elemente postrazvojne misli i najznačajnije ideje proistekle iz ove škole, kao i širi odjek postrazvojne teorije u akademskoj sferi i uticaj koji je izvesno izvršila na institucionalne razvojne prakse. Naredni odeljak će predstaviti doprinose kritičkog mišljenja o razvoju uz isključivanje iz evrocentričnih i 'zapadnjačkih' epistemoloških okvira. Biće razmotrena i novija inicijativa da se razvoj rekonceptualizuje i usmeri ka dekolonijalnom epistemološkom preokretu. Zatim će biti napravljen osvrt na uticaj koji je postrazvojna i dekolonijalna kritika razvoja izvršila na akademsko teoretisanje i akademski pristup analizi razvojne delatnosti kroz kratki pregled kritičke literature o razvoju relevantne za ovo istraživanje. U zaključku će biti analizirani elementi postrazvojnog i dekolonijalnog mišljenja i njima podstaknutih drugih akademskih razmatranja značajni za predmet istraživanja delovanja i efekata delovanja nevladinih organizacija u domenu razvojne i humanitarne pomoći.

2.5.1 Postrazvojna škola – osnovni postulati

Tek sa izdanjem „Rečnika razvoja – Vodič kroz znanje kao moć“ (*The Development Dictionary – A Guide to Knowledge as Power*, Sachs 2010) uobličava se teorijska osnova postrazvojne teorije sa kritičkim stanovištem da razvoj ne treba podsticati, već da treba odbaciti čitavu paradigmu i istražiti alternative razvoju. Razvoj je shvaćen kao 'zapadnjački', instrumentalizovani koncept, svojevrsna ideologija 'Zapada' koja je nametnuta zemljama Globalnog juga kako bi se sprečile da se okrenu komunizmu, a sa ciljem zadržavanja

²⁶ Neki od autora smatraju da je finansijski i tehnokratski angažman Zapada promašaj, da je doveo do usporavanja, transformacije ili potpunog onemogućenja razvoja u 'Trećem svetu', dok drugi smatraju da je sam koncept tendenciozna evrocentrična konstrukcija bez ikakvog utemeljenja u životima zajednica koju, dakle, ne treba unapređivati ili transformisati, već napustiti (Ziai 2007).

kolonijalne raspodele rada (Ziai 2017). U tom obliku, i pored obećanja 'uzdizanja' ljudi 'Trećeg sveta' na standard življenja industrijalizovanih zemalja, dovodi do 'progresivne modernizacije siromaštva'²⁷, konstrukcije evrocentrične razvojne hijerarhije koja sve nezapadne kulture i neindustrijalizovana društva stavlja u status 'nerazvijenih', zaostalih i nesposobnih da bez zapadne podrške svoju poziciju promene (Ziai 2017). Evrocentrična razvojna paradigma podrazumeva i ekonomsku racionalnost baziranu na kapitalističkoj logici koja personifikuje tržište i normalizuje potrošački mentalitet. U domen evrocentrične misli i poimanja čoveka kao ekonomskog bića, međutim, ulazi i marksistički istorijski materijalizam utemeljen na hijerarhijskom poimanju neizbežnih faza razvoja.

Teorija dovodi u pitanje motive, prakse i rezultate razvojnog intervencionizma, uz zadržavanje na efektima akademskih, političkih i praktičnih doprinosa razvoju u domenu kulturnog imperijalizma. Institucija razvoja je doprinela kreiranju binarnih poimanja nerazvijenosti i razvijenosti, bogatstva/vrednosti i siromaštva/odsustva evrocentričnih vrednosti. Zaks (2010) napominje da su delovi čovečanstva zbog njihovog odsustva iz razvojne trke predstavljeni u reprezentacijama 'Zapada' kao oni kojima nešto nedostaje, čiji je istorijski zadatak da uhvate korak sa 'Zapadom'. Esteva zastupnicima teorije zavisnosti zamera promociju i utvrđivanje ideje o zaostalosti i siromaštvu, kao doprinos jačanju diskursa o odsustvu vrednosti Globalnog juga. Dodatni problem predstavlja i teorijska i organizacijska fragmentacija i problematizacija niza segmenata realnosti, razbijanje stvarnosti u niz problemskih tematskih celina kao što su životna sredina, populacija, glad, žene, stanište, zapošljavanje (Esteva 2010:11). Ovim se, kako u teoriji razvoja, tako i u organizacijskoj praksi, postiže efekat zamagljenja uzroka i posledica, odsustva zahteva za odgovornošću za nepovoljne ishode.

Razvoj je shvaćen kao ideologija, mit ili religija, što dodatno otežava promenu (Escobar, Rist, Sachs, 2010). Jednovremeno je u pitanju 'koncept monumentalne praznine' koji se prikladno može ispunjavati najrazličitijim poželjnim sadržajima, dozvoljava političku manipulaciju i da se u usti okvir stavi ekonomsko poimanje razvoja i shvatanje razvoja kao veće autonomije zajednica i prava pojedinaca (Sachs 2010:x). Nakon nestanka razgraničenja između 'Zapada' i socijalističkog 'Istoka' i uspešnog proboja transnacionalnog tržišta u sve delove sveta, razvoj postaje varijanta američkog sna ponuđena 'Trećem svetu', a stopa ekonomskog rasta svojevrsna zamena za pravdu (Sachs, 2010:vii). Tradicionalni fokus razvojne misli je, međutim, na nacionalnoj državi i na njenom neophodnom i nezaobilaznom 'usponu' iz agrarne faze u industrijsku. Kako niz post-razvojnih autora primećuje početkom devedesetih godina XX veka, validnost ove logike je 'izgubljena' u transnacionalizaciji, akter i objekat razvoja su izgubljeni, nestali u globalnim ekonomskim procesima. Transnacionalni ekonomski kompleks sa svojim trendovima sada preuzima primat nad nacionalnim ekonomijama, gde više ne postoji očekivanje ujednačenog razvoja, a evolucionistički pristup podizanju nacionalne ekonomije je sada već napušten kao izlišan (Sachs 2010:vii). Apsurd zajedničkih zahteva vladinog i nevladinog sektora da se rast ubrza radi efikasnije pomoći siromašnima postaje sve vidljiviji.

Neki od postrazvojnih autora, međutim, i pored kritike evrocentričnog pristupa i inherentno kapitalističke logike u osnovi shvatanja razvoja, ipak ispoljavaju određena viđenja koja su pozicionirana u domenu evrocentričnog. Jedan od problema je vidljiv u stavu Zaksa o apsurdnoj „politike koja gura jednakost bez ekologije ili ekologiju bez jednakosti“, koji nameće

²⁷ Koncept modernizacije siromaštva prvi put predlaže Ivan Ilić u „Oruđima životnog zajedništva“ (Tools of Conviviality, 1973). Smatrajući 'razvoj' objavom rata preživljavanju, Ilić kao jedan od rodonačelnika kritičkog mišljenja o razvoju, izražava verovanje da će razvojne inicijative i transplantacija zapadnjačkog razvoja dovesti do propadanja tradicionalnih sistema suživota u ekosistemu.

specifičan skoro fatalistički (defetistički?) prikaz stanja u savremenom svetu (Sachs 2010:28). Prema ovom viđenju, zaštita životne sredine ili jednakost izvesno moraju biti učinjene kolateralnom štetom globalnih razvojnih težnji. U neizrečenom je smešteno obilje smisla – čitav jedan svet: žrtve ovih politika, u svakom slučaju, bivaju oni koji su i u trenutnom poretku marginalizovani; većinski svet, koji produžetkom *status quo*, ali i usled posledica ekološkog disbalansa i klimatskih promena izvesno nastavlja da snosi vekovni teret prosperiteta Severa.

Kritički, ali ipak evrocentrični pogled se otvara u prikazu jačanja potrošačkih apetita u Kini kao nadolazećeg ekološkog problema. Paradoksalno, i navođenje Gandijeve tvrdnje o Indiji koja bi primenom logike Velike Britanije i industrijskom eksploatacijom svet „ogolila kao skakavci“, ovde kreira efekat neophodnosti uzdržavanja jednog – većinskog – dela sveta (Sachs, 2010:xiv). Rani tekstovi postrazvojnih autora ukazuju i na prenaplašeni fokus na jednakost, a time i ujednačenu odgovornost privilegovanih transnacionalnih elita sa korenima kako na Severu, tako i na Jugu. I pored prisustva pojmova proizvodnje identiteta i doprinosa razvoja kreiranju aspiracija i podsticaja identitetskim promenama, analiza u segmentu dobrovoljnog i željenog usvajanja zapadnjačkog ideala modernosti i novog identiteta je neadekvatna i nedovoljna. Tvrdnja da je vekovna prinuda dovoljno jaka i vidljiva, ali da je najveći podsticaj upravo identitetski – dobrovoljno odricanje od svog identiteta radi usvajanja razvojnog pogleda na svet i fiksacije na modele proizvodnje i potrošnje imućnog belog čoveka, stavlja istorijske kontinuitete prevaspitavanja 'drugih' u drugi plan.

Konačno, Trumanov govor u četiri tačke, shvaćen od većine autora prvog talasa postrazvojne misli kao momenat konceptualnog i političkog rađanja razvoja u savremenom smislu, i pored kritičkog osvrta na institucionalizaciju razvojne delatnosti, predstavlja određenu istoricističku redukciju. Dosledno ponavljanje značaja Trumanovog govora za kreiranje savremene razvojne paradigme izaziva efekat prekida istorijskog narativa, namećući postavku koja u prvi plan stavlja poziciju i delovanje 'velike sile' XX veka, indukujući asocijativni raskid sa kolonijalnim kontinuitetima (inače pomenutim u postrazvojnim tekstovima).

Kritička promišljanja razvoja koja u centar stavljaju većinski svet uz pažljivo čitanje istorijskih kontinuiteta i hegemonih uticaja i praksi, nastavljaju se početkom XXI veka u spajanju i međusobnom prožimanju postrazvojne teorije i dekolonijalne misli. U narednom odeljku će biti pojašnjeno dekolonijalno tumačenje koncepta razvoja uobličeno na tački spajanja i zasnovano na kolektivnom doprinosu znanja proisteklog iz postrazvojne škole, teorije zavisnosti i svetskog sistema, a sa dekolonijalne epistemološke pozicije.

2.5.2 Teorijsko određenje razvoja u dekolonijalnoj teoriji

Koncept razvoja u dekolonijalnoj teoriji zauzima centralno mesto u kritičkom promišljanju modernosti/kolonijalnosti. Niz pretpostavki vezanih za razvoj – u domenu političke ekonomije – povezan je i proističe iz poimanja razvoja obuhvaćenog teorijom zavisnosti i teorijom svetskog sistema. Teorija zavisnosti objašnjava modernost i delovanje kapitalizma kroz koncepte centra i periferije (kojoj se zamera na pojednostavljenoj binarnosti) kojima se objašnjava globalna raspodela rada i kretanje kapitala. O zajedničkim korenima teorije svetskog sistema i dekolonijalne teorije u teoriji zavisnosti biće reči kasnije u tekstu. U uvodnom delu ovog odeljka je neophodno pojašnjenje osnovnih pojmova dekolonijalne teorije, ali i upotrebe terminologije Jug i Sever tj. tendencije da se terminologija preuzeta iz teorije zavisnosti ili analize svetskog sistema koristi, uprkos kritici binarizma, redukcionizma i esencijalizacije. Moguće logičke protivrečnosti će biti prevaziđene pojašnjenjem odnosa

između dekolonijalne škole i gorepomenutih pravaca mišljenja, kao i ključnog pojma 'kolonijalne razlike' kao spektra, pre nego dvostrukosti.

Dekolonijalna teorija – ili opcija, kako je Minjolo naziva, naglašavajući da je dekolonijalni zaokret najpre epistemološki – počiva na shvatanju da kolonijalizam kao poredak moći i vid upravljanja i eksploatacije značajnog dela teritorija sveta ne nestaje ukidanjem kroz proces dekolonizacije. Zvanična dekolonijazacija ukida formalni poredak kolonijalizma i status kolonije, dok kolonijalne strukture formirane vekovima i logika moći koja je iz njih proistekla nastavljaju da traju i prožimaju režime koji su usledili. Kako dekolonijalni autori ističu, površinski sloj kolonijalizma nestaje, a na delu ostaje kolonijalnost. „Tranzicija od modernog kolonijalizma ka globalnoj kolonijalnosti“ (Grosfoguel 2003:6) podrazumeva promenu modela upravljanja i drugačije manifestacije moći, ali postojeće strukture održavaju kontinuitet u pogledu ustanovljenih vrednosti i hijerarhija. Hijerarhijske strukture i produžetak asimetrija moći reprodukuju tzv. kolonijalnu razliku (Castro-Gómez & Grosfoguel 2007:13; Quijano 2000b:381).

Kolonijalnost, kao osnovni element modernosti/kolonijalnosti, ključnog stanovišta dekolonijalne kritike, proishodi iz pojma kolonijalnosti moći koji je kreirao peruanski sociolog Anibal Kihano. Pojam objašnjava dugoročne i još uvek postojeće efekte kolonijalnih klasifikacija u političkom, društvenom i ekonomskom domenu, kao i hijerarhije znanja i društvene tehnologije proizvodnje i reprodukcije razlike i isključenja na osnovu nasleđenih klasifikacija (Quijano 2000a and 2000b). Kolonijalna razlika, koja proizilazi iz kolonijalnosti predstavlja liniju koja razgraničava 'ispravnu' misao od 'nepotpune' ili 'devijantne' (Mignolo 1998b: 15, 2002: 90). Na granicama zapadne filozofije su linije razgraničenja između 'univerzalnog' znanja Severa, shvaćenog kao objektivnog i racionalnog, i 'lokalnog', lokalnih istorija koje je zapadna misao brisala kao manjkave, nepotpune i devijantne (kako Minjolo ističe, svejedno je da li je to zapadna misao činila 'zdesna' ili 'sleva').

„Kolonijalna razlika funkcioniše tako što pretvara razlike u vrednosti i ustanovljava hijerarhiju ljudskih bića u ontološkom i epistemološkom smislu. Ontološki, pretpostavka je da postoje inferiorna bića. Epistemološki, pretpostavka je da su inferiorna bića racionalno i estetski manjkava.“ (Mignolo 2011b:39)

Kolonijalna razlika, dakle, ne predstavlja fiksiranu geografsku podelu sveta ili biološku kategoriju, niti je kriterijum za bilo koji vid tipologije. Kao konstrukcija kolonijalnosti, kolonijalna razlika se manifestuje u različitim formama na različitim lokacijama, prilagođavajući se kriterijumima kolonijalnosti. Na ovaj način funkcioniše uz određenu 'fleksibilnost': ne možemo govoriti o rigidnoj podeli na 'centar', 'periferiju' i 'polu-periferiju', 'Istok' i 'Zapad' ili 'Sever' i 'Jug', u svetlu saznanja da kolonijalna razlika proizvodi efekte svuda, a na osnovu pomenutih vrednosti i hijerarhija. U zoni pomenutog razgraničenja postaje vidljiva kroz lokalne istorije i znanja (Mignolo 2001). Minjolo uvođenjem različitih geografskih lokacija, istorijskih konteksta i znanja ukazuje na postojanje graničnih zona zatečenih između lokalnih istorija i globalnih kolonijalnih dizajna (Mignolo 2000). Opiranje sprovođenju globalnog/kolonijalnog dizajna izaziva indirektno i direktno nasilje, a cilj je kontinuirano i neoslabljeno reprodukovanje kolonijalnosti (Mignolo 2007:450).

Po pitanju upotrebe pojmova 'centar' i 'periferija', neophodna je dodatna napomena. Ustanovljeni u okvirima teorije zavisnosti, vremenom se povlače iz šire upotrebe. Zamenjuju ih pojmovi 'Globalni sever' i 'Globalni jug' i ulaze u široku primenu kao svojevrzni eufemizmi za 'razvijene' i 'nerazvijene', i dalje proizvodeći efekat rasne kategorizacije (Patel 2020). Uz osvrt na raniju konstataciju o neadekvatnosti primene binarnih kategorija, opravdanje za upotrebu pojmova 'Globalni jug' ili 'Jug' se donekle može sagledati u okvirima diskusije o

strateškom esencijalizmu (Go 2016:60). Na polju tumačenja delatnosti subalternih aktera, radi se o svojevrsnom retoričkom ili strateškom dodeljivanju identiteta bez pokušaja da se ustanove suštinski identiteti ili o samoesencijalizaciji. Ovde Go prepoznaje i Fanonovo upozorenje o paradoksima i zamkama 'autentične prošlosti' kolonizovanih teritorija i zemalja, kao apsolutne i neodržive konstrukcije, koja ipak u domenu dekolonizacije ima upotrebnu vrednost (Go 2016). Kod Spivak i Fanona postoje podudarni stavovi koji ukazuju na strateški esencijalizam kao političku taktiku, strategiju za kolektivnu reprezentaciju sa političkim ciljem. Ipak, Spivak dopušta da esencijalizam ove vrste može da posluži i kao istoriografsko sredstvo, kritički kontrapunkt evrocentričnim i orijentalističkim diskursima (Go 2016:61). 'Subalterni gledište i glas' se razotkrivaju u prethodno nedostupnim prostorima postojećeg istorijskog arhiva, ne pretendujući na status apsolutne istine, već naprotiv, razotkrivajući nesavršenosti reprezentacije (Go 2016). Drugim rečima, kritičkim čitanjem sa svešću i uvidom u situiranost pisanih istorija u određeni elitni diskurs, istorijski arhiv se razotkrivanjem nesavršenosti reprezentacije ne ograničava, već proširuje. Na sličan način, u slučaju odabira naizgled binarnih kategorija 'Juga' i 'Severa' od strane mislilaca koji svoje uporište imaju u kritičkoj poziciji u odnosu na domen hegemonije moći, jednako je u pitanju svojevrsna samoesencijalizacija, ali sa primarno epistemološkim dejstvom²⁸. Na isti način možemo prihvatiti i prenošenje pomenutih termina, kao i pojmove periferije, poluperiferije i centra, kao svojevrsnu lingvističku ekonomiju dekolonijalne misli, dok se sadržaj ovih pojmova sagledava u svetlu kolonijalne razlike. Modernost je neodvojiva od evropskog kolonijalnog projekta²⁹, a dekolonijalna misao se odvaja od geografskog determinizma i evrocentrizma i modernost spaja u jedinstvenom epistemološkom okviru kolonijalnosti. Ne postoje geografske smernice niti ograničenja dejstva epistemološkog nasilja kolonijalnosti (Mayblin 2020). Ukratko, Jug nije geografska odrednica položaja, već je, kako Dussel napominje, „metafora za ljudska stradanja pod globalnim kapitalizmom“ (Dussel citiran u Mignolo 2001:66).

U pogledu odnosa između dekolonijalne misli i analize svetskog sistema, Minjolo ističe koje su dve zajedničke crte: kritika kapitalizma, neoliberalnog tržišta i formalne demokratije sa jedne strane; sa druge, shvatanje modernosti kao pojave koja se razvija od šesnaestog veka sa usponom kapitalizma i pojavom Atlantske trgovine. Ipak, prema Minjolovom viđenju, ovde nastaje prekid između Volerstina sa jedne i Dusela i Kihana sa druge strane: njihova teorija, kao i oni sami, pozicionirani su na različitim krajevima kolonijalne razlike (Mignolo 2001). On naglašava postojanje dve srodne, ali različite paradigme modernosti i modernog svetskog sistema, gde analitički okvir modernog svetskog sistema omogućava sagledavanje veze između kolonijalnosti i modernosti:

„Modernost stavlja akcenat na Evropu. Analiza modernog svetskog sistema uvodi kolonijalizam u priču, mada kao derivativni, pre nego konstitutivni element modernosti, jer i dalje ne omogućava vidljivost kolonijalnosti, one druge (mračnije?) strane modernosti. ...Modernost (i očigledno, postmodernost) održavaju imaginarijum

²⁸ Ovde dolazimo do još jednog značajnog momenta dekolonijalne misli: lokusa enuncijacije (*locus of enunciation*) kao geopolitičke i fizičko-političke lokacije subjekta koji govori (Castro & Grosfoguel 2007). Situiranost u određenoj realnosti, u telesnom, geografskom, istorijskom i ideološkom kontekstu je u tradiciji 'Zapadne' nauke skrivena kao irelevantna u medijaciji 'nauke' kao univerzalne i objektivne. Svest o pozicioniranju, kao i razotkrivanje lokusa enuncijacije omogućuju lokalizaciju znanja, negiranje njegove univerzalnosti i razotkrivaju ograničenja naučnih saznanja (De Figueiredo & Martinez 2019). Ovo upućuje na Minjolov i Čakrabartijev zahtev za provincijalizacijom znanja (Chakrabarty 2000; Mignolo 2000).

²⁹ „Dusel je na ovo pitanje odgovorio konceptom transmodernosti, pod čime je modernost smatrao ne isključivo evropskim, već i planetarnim fenomenom, kome su doprinosili 'izopšteni varvari', mada se njihov doprinos nije priznavao kao značajan. Duselovi argumenti podsećaju na južnoazijski projekat Subalternih studija, mada je njegova argumentacija zasnovana na zaostavštinama ranijih kolonijalizama (španskom i portugalskom)“ (Mignolo 2001).

Zapadne civilizacije kao nepatvoreni razvojni tok od stare Grčke do Evrope osamnaestog veka, gde su postavljene osnove modernosti. Moderni svetski sistem, međutim, svoje početke locira u petnaestom veku i kapitalizmu. ...Širenje zapadnog kapitalizma podrazumevalo je širenje zapadne epistemologije u svim njenim manifestacijama, od instrumentalizovanog razuma koji prati kapitalizam i industrijsku revoluciju, do teorije države, a zatim i kritike kapitalizma i države.“ (Mignolo 2001).

Minjolo u delu Kihana i Dusela pronalazi izvore za shvatanje modernog, kolonijalnog svetskog sistema kao strukture koja se istorijski preklapa sa širenjem kapitalizma, a koja istovremeno nosi kolonijalnost i kolonijalnu razliku (Mignolo 2001:61). Srodne teorijske pravce stavlja u dekolonijalnu perspektivu i staje u odbranu teorije zavisnosti, jer zavisnost neosporno predstavlja manifestaciju kolonijalnosti moći, a kritičari teorije pronalaze manjkavosti u konceptualnoj strukturi zavisnosti, a ne njenoj suštini. Analiza svetskog sistema, prema Minjolu, nastaje kao kritika unutar sistema, „evrocentrična kritika evrocentrizma“ i poziv za akademsku promenu u domenu društvenih nauka u okvirima 'Severa'. Teorija zavisnosti je, međutim, izraz stremljenja unutar zemalja 'Juga' i formulisanih na 'Jugu', doprinos „onih koji su izostavljeni iz diskusije“, kako bi se omogućila društvena transformacija.

„Ukoliko zavisnost modernog/kolonijalnog svetskog sistema više nije strukturirana tako da prati dihotomiju centar/periferija, ovo ne znači da je zavisnost nestala samo zato što dihotomija danas nije jednako jasna kao što je to bila juče. Ono što Kihano naziva 'istorijsko-strukturnom zavisnošću' ne treba da se ograničava na dihotomiju centar/periferija. ... Neizbrisiva (kolonijalna) razlika između teorije zavisnosti i analize svetskog sistema ne može biti locirana u njihovoj konceptualnoj strukturi, već u njihovom lokusu enuncijacije.“ (Mignolo 2001:62)

Razvoj kao jednovremeno retorika i oruđe modernosti/kolonijalnosti, podrazumeva i održava pomenute hijerarhije u ontološkom i epistemološkom smislu, dodajući racionalnoj i estetskoj manjkavosti nerazvijenost kao inheretno svojstvo. Razvoj kao retorika modernosti nameće učešće i doprinos globalnoj kolonijalnosti u težnji da se ostvari 'civilizacijski' pomak. Minjolo ističe značaj Aminovog koncepta 'isključenja' (*de-linking, la desconection*, Samir Amin), pritom se ne ograničavajući na ekonomsku sferu (Mignolo 2007). Isključenje, pritom, ne podrazumeva potpuno povlačenje iz komercijalnih i finansijskih tokova (*autarky*), već otpor diktatu globalizacije na nacionalne razvojne strategije (Amin 1987). Amin daje predlog 'policentričnog sveta' kao rešenja za države Trećeg sveta nakon ekonomskog i političkog otklona od uticaja evropskih kapitalističkih država i SAD-a³⁰. Primenjujući Aminov koncept u preklapanju sa Kihanovim pojmom 'desprendimiento', Minjolo zahteva epistemološko isključenje u odnosu na retoriku modernosti i logiku kolonijalnosti, što bi dovelo do epistemološkog zaokreta od univerzalnosti 'zapadnog' znanja ka pluriverzalnosti kao univerzalnom projektu³¹ – prihvatanju različitih epistemologija, znanja, razumevanja koji bi doveli i do drugih naučnih osnova za održiv suživot. Za rezultat se dobija i niz različitih 'razvoja' utemeljenih u pojedinačnim kontekstima.

³⁰ Više o ekonomskoj komponenti Aminove teorije, kao i njegovom poimanju razvoja u sledećem odeljku.

³¹ „Epistemološka dekolonizacija je neophodna kako bi otvorila put novoj interkulturalnoj komunikaciji, razmeni iskustava i značenja, kao osnovi druge racionalnosti... Konačno, ovo nije ništa manje racionalno od nametanja specifične kosmovizije određenog etničkog porekla kao univerzalne racionalnosti, samo zato što se ta etnička celina naziva Zapadna Evropa“ (Quijano u Mignolo 2007:7). Kihano pronalazi rešenje u ideji interkulturalnosti u onom obliku u kome je promovišu indigeni intelektualci Ekvadora (Mignolo 2007:7-8).

Ovde Minjolo mobilizuje Kozelekovе koncepte 'prostora iskustva' i 'horizonta očekivanja' kako bi objasnio suštinsku raznovrsnost kao višeličje, preplitanje raznolikih lokalnih istorija i njihovu neizbežnu izloženost modernosti/kolonijalnosti. Produktivnost rase kao kategorije u ekonomskom, kulturnom i političkom smislu proizvodi vrednosno kategorisanje delova sveta kao Prvog, Drugog ili Trećeg sveta. Lokalne istorije stoga imaju tačku susreta i zajedničko iskustvo u narativima dekolonizacije. Prema Minjolu, ovde je osnova nove logike, graničnog mišljenja (*border thinking*) (Mignolo 2007:497).

„... Kritičko granično mišljenje proizvodi metod za sprovođenje dekolonijalne promene i funkcioniše kao spona između različitih iskustava eksploatacije koja sada mogu biti promišljena i istražena u sferi kolonijalne i imperijalne razlike. Stoga, kritičko granično mišljenje predstavlja metod koji spaja pluriverzalnost (različite kolonijalne istorije prepletene sa imperijalnom modernošću) sa univerzalnim projektom odvajanja od moderne racionalnosti i stvaranja drugih mogućih svetova. Kritičko granično mišljenje angažuje i podrazumeva obe, kako imperijalnu, tako i kolonijalnu razliku.“ (Mignolo 2007:498)

Ova tačka susreta u zajedničkom iskustvu dolazi namesto Kozelekovog 'prostora iskustva', dok je 'horizont očekivanja' zamenjen sasvim drugom racionalnošću. U pitanju je odricanje od univerzalnog znanja u korist pluriverzalnosti kao univerzalnog projekta. Epistemološki zaokret nameće i nova viđenja mogućnosti razvoja – prvenstveno shvaćenog kao vida suživota u zajednici – daleko od jednoobraznog shvatanja progressa sa destruktivnim posledicama po život, zajednice i planetu.

Hronološki gledano, rana kritika u okvirima teorije zavisnosti odnosi se na razvojnu teoriju, politike i praksu u potrazi za boljim pristupom i pravednijom ili smislenijom politikom razvoja. Kritike postojećih politika i praksi razvoja preduzimane su iz različitih akademskih pozicija, pa je u jednom trenutku pod uticajem postkolonijalne teorije (Said, Baba, Spivak, Nandi) došlo do transformacija u tradicionalnom usmerenju studija razvoja na rast, siromaštvo i nerazvijenost. Razvoj počinje da se sagledava kao kategorija znanja značajna za reprodukciju moći i održanje poredaka (Gendzier, Kiely, Rist, Nederveen Pieterse). Neki autori smatraju da zasluga za kritički zaokret u studijama razvoja pripada postrazvojnoj školi, dok drugi korene kritičkog pristupa preovlađujućim stavovima po pitanju razvoja nalaze u delu Gandija (*swaraj* umesto razvoja), Ivana Ilića (zajedništvo umesto zavisnosti), Franca Fanona ili čak Fukoa³².

Postrazvojna kritika osamdesetih i devedesetih godina, kako Ziai naglašava, preduzima destruktivnu, pre nego konstruktivnu kritiku, jednovremeno odbacujući razvoj kao „evrocentrični diskurs, imperijalistički projekat i besmislen koncept“ (Ziai 2007:111, 2016). Dekolonijalna misao dosadašnje razvojne korake Globalnog severa sagledava kao integralni deo retorike modernosti i oruđe za širenje evrocentrične racionalnosti, ali u njima prepoznaje i manifestaciju nesmetanog produžetka kolonijalizma u hijerarhijskom, sazajnom i praktičnom smislu (Mignolo 2011a). Koncepti 'progressa' i 'razvoja' neodvojivi su od nasilne logike

³² Doprinos Fukoa dekolonijalni autori ne negiraju, ali osporavaju njegov formativni potencijal smatrajući njegovu teoriju evrocentričnom i prečutno postavljenom u poziciju negacije neevropskog. Istovremeno, osnovna premisa dekolonijalne misli je nemogućnost iskoraka iz kolonijalnosti unutar kategorija zapadne misli, što zahteva epistemološku neposlušnost (*epistemological disobedience*), raskid sa arheologijom evropskih ideja (Mignolo 2011a). Ipak, i pored izvesnog odsustva interesa za Globalni jug, ono što se ne može ignorisati je značaj Fukoove teorije za sagledavanje 'režima istine' uslovljenih različitim političkim, socijalnim i istorijskim kontekstima, pa tako primenljive i na kontekst razvoja i Globalni jug (Ziai 2016). Kada je u pitanju postrazvojna škola, često se stavlja u vezu sa Fukoom usled primene terminologije i pojmova diskursa, znanja kao moći, arheologije znanja, potčinjenih znanja. Ipak, postrazvojni autori, pod uticajem marksizma, posvećuju značajan prostor objektivističkoj kritici ideologije, što Fuko odbacuje. Pored toga, značajan deo postrazvojnog dela počiva na tradicijama lingvističkog strukturalizma (Ziai 2007).

kolonijalizma. Oni reprodukuju kolonijalnu razliku podsticanjem modela razvoja po evropskom liku, pozicionirajući tehnologiju, nauku i iskustvo Severa u superiornu poziciju, postavljajući 'ostale' u poziciju nerazvijenosti, varvarstva ili, u analizi Gordona Luisa, nikada dostižne zrelosti³³ (Mignolo 2011a, 2011b).

Kritike razvoja naglašavaju kontrast između blistave strane modernosti koja se tumači kao željeni razvoj sa ubrzavanjem tehničkih i tehnoloških dostignuća, i mračna strana modernosti – u dekolonijalnoj teoriji uobličene u pojmu kolonijalosti – koja podrazumeva uskraćivanja, osiromašenja, izmeštanja, obespravljenost i brisanja naroda, kultura i svetova. Kao jedini put i prirodni model, nametnuta je kapitalistička Evro-Atlantska civilizacija zasnovana na crpljenju kolonijalnih resursa koji ipak jesu potrošni, uz društvenu isključenost i nemogućnost globalne jednakosti. Postrazvojna, a zatim dekolonijalna kritička misao konstatuju nemogućnost produžetka paradigme razvoj-kao-rast i njenu neodrživost kao filozofije vodilje modernih društava. Takođe prepoznaju „trijumfalizam koji počiva na fosilnim gorivima“ kao stav druge polovine XX veka, a ipak utemeljen na kolonijalnom nasleđu u shvatanjima zapadnjačkog racionalima i praksama koje iz njih proishode (Sachs 2010). Ovo se podudara sa dekolonijalnim viđenjem učinka Prosvetiteljstva i njegovog nasleđa u sprovođenju uništenja alternativnih svetonazora (*epistemicid*, Grosfoguel 2013). Raznovrsnost prosperiteta sagledana je u najrazličitijim pojavama širom sveta koje teže zelenoj ekonomiji, ekonomiji dovoljnosti ili obnavljanju tradicionalnih formi samodovoljnosti i samoodrživosti. Razvoj je shvaćen kao stanje svesti, a ne materijalnog dostignuća, uvažavajući premisu kolonizovanog stanja uma (Thiong'o 2005). Stanovište kolonijalnosti naturalizuje brisanje svetova, osiromašenje sprovođenjem monokulture, uništenje višeličja sveta, a razvoj deluje kao 'kolonizacija anti-kolonijalizma' (ili 'protivotrov za revoluciju', Esteva u Sachs 2010:6; Mignolo et al. 2010:294). Eskobar pojašnjava kako modernost/kolonijalnost/dekolonijalnost kao perspektiva omogućavaju kritičko sagledavanje mere u kojoj su nauka, proizvodnja znanja o svetu podređene 'zapadnim' kriterijumima koji omogućuju brisanje drugih vidova znanja i praksi (Escobar 2007).

Neki od novijih autora, ipak, smatraju da je hibridni pristup moguć na mestu susreta postojećeg stava prema razvoju kao neophodnoj intervenciji i instituciji, i spremnosti da se izvrši revalorizacija vrednosti i znanja prihvatanjem drugih, do sada zanemarenih izvora. Ovo viđenje uklanja protivrečnosti između dekolonijalnog pristupa i paradigme smanjenja siromaštva: „Primena dekolonijalnog pristupa, autori preporučuju, navodi na to da intervencije usmerene na istrebljenje siromaštva treba da crpu lokalna znanja i prakse, a naročito psihološke modele koji naglašavaju fundamentalnu međuzavisnost između ljudi i njihovih ekologija“ (Estrada-Villalta & Adams 2018).

U razvijanju diskursa postrazvojnih alternativa u kontekstu Južne Amerike, Eskobar insistira na ekonomiji uzajamne povezanosti u zajednici i društveno-solidarne ekonomije. Zajednica podrazumeva i zajedništvo sa životnim okruženjem, a ekonomija dovoljnosti se suprotstavlja individualizmu i potrošačkom odnosu prema životnoj sredini. Sprovođenje razvojnih projekata viđeno je u svetlu prekida i smetnji koje kreiraju u porodičnoj, društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj sferi života stanovništva u vidu nametnutih migracija, nestajanja lokalnih identiteta i jezika, uništenja kulturnog nasleđa koje je deo prirodne sredine tradicionalnih zajednica. Kvalitet života nije 'korigovan' uslugama u domenu države, a

³³ „Implicitno, nerazvijenost je, dakle, stanje detinjstva u najgorem ili adolescencije u najboljem slučaju, ali nijedna od ove dve instance ne podrazumeva stanje pune odgovornosti – naime, zrelosti. Bez odgovornosti nema delanja, a bez sposobnosti za delovanje, ono što sledi su poznate matrice zavisnosti.“ (Lewis 2005:73)

tradicionalno shvatanje 'dobrog života' oličeno u konceptu *Sumak Kawsay* (ili *buen vivir*³⁴) se povlači, naročito pred naletom neoliberalne komodifikacije. Neophodno je napomenuti, međutim, da je kritika razvoja kod mnogih postrazvojnih autora često predstavljena donekle esencijalistički kao demonizacija industrijske modernosti i romantiziranje premodernih zajednica kao svojevrsnih oaza prirodne demokratičnosti i poredaka bez dejstva moći. Ziai upozorava ne samo na redukcionizam fascinacije 'tradicionalnom zajednicom', već i na opasnost da pretpostavka društvenih odnosa bez pristustva ili dejstva moći može da prikrije postojeće odnose moći (Ziai 2007).

Kolonijalna era utemeljena u evropskoj modernosti obrazloženje pronalazi u civilizacijskoj misiji, utemeljenoj u rasnim hijerarhijama ('teret belog čoveka')³⁵. Kako dekolonijalni autori kao što su Vilson ili Šilijam pojašnjavaju, rasa, iako društvena konstrukcija, kroz proživljeno iskustvo, iskustvo pojedinaca, zajednica, pa i država odražava materijalne istorijske posledice relevantne za narative kolonizacije, dekolonizacije i razvojnu programsku delatnost (Anievas et al. 2015; Wilson 2012; Shilliam 2014). Rasizam ili čak rasni identitet predstavljeni su u javnom disursu razvoja kao nepomirljivi sa nezaustavljivim napretkom na polju prava i sloboda, pojedinaca i tržišta, atavističke pojave. Razvoj kao skup praksi i diskursa, kako Šilijam navodi, predstavlja hijerarhijsko pozicioniranje rasno klasifikovanih grupa, tako da rasa čini fundamentalni princip svetskog razvoja (Shilliam 2014). Gordon razvoj naziva izrazom 'zapadnog narcizma', koji je izraz zapadnjačkih stavova i političkih prioriteta, bez ikakvog objektivnog uporišta u realnim potrebama društava Trećeg sveta (Lewis 2005).

Koncept razvoja zamenjuje civilizacijsku misiju ili, tačnije, popunjava isti okvir u domenu savremenosti (Mignolo 1998a). Ova konfiguracija moći omogućava reprodukciju kolonijalne matrice moći putem dominantnih diskursa današnjih vlada i međunarodnih organizacija (Boanada Fuchs 2013). Sledeći Minjola, koncept razvoja i nerazvijenosti su nove verzije retorike modernosti, a oba koncepta su osmišljena radi reorganizacije temporalne i prostorne kolonijalne razlike (Mignolo 2007: 472-3). Sve veći broj studija razvoja, na makro ili mikro nivou, rađenih iz ugla dekolonijalne kritike ukazuje na uvreženost retorike razvoja kao konstitutivnog elementa retorike modernosti. Kako Ndlovu i Makoni ukazuju, razvojne intervencije različitih razmera, uključujući strategije za lokalni ekonomski razvoj, preduzimaju se sa verovanjem da će značajno ili postepeno dovesti do opšteg ekonomskog uspona. Njihova studija strategija lokalnog ekonomskog razvoja u Južnoj Africi pokazuje koliko intervencije ove vrste doprinose reprodukciji ekonomskih nejednakosti. Pozicioniranje kolonizovanog subjekta u domenu 'ne-postojanja', oduzima prilike za ekonomski razvoj i samoostvarenje, čime se manifestuje efekat kolonijalnosti u društvu koje je prostorno, socijalno i ekonomski fragmentisano dugo nakon prekida kolonizacije i aparthejda, i sticanja nezavisnosti (Ndlovu & Makoni 2014).

Luis objašnjava logiku iza negiranja postojanja razvoja kao kategorije nazavisne od evrocentrične norme. Povodeći se za tezom Silvije Vinter, Luis ističe kako evropska civilizacija i 'bela normativnost' postavljaju standard razvoja. 'Bela normativnost' nastaje u periodu evropske ekspanzije kao odgovor na drugost, potvrda evropske globalne moći koja se

³⁴ 'Dobar život' ili 'živeti dobro' je koncept preuzet iz učenja indigenih naroda Amerike o harmoničnom življenju sa samim sobom, unutar zajednice i sa zajednicom i kao neodvojivi deo prirodnog okruženja.

³⁵ Kako Go napominje u slučaju Francuske u periodu nakon Prvog svetskog rata, kolonijalizam nije bio predmet analize, jedine kategorije otvorene za diskusiju su one koje po svojoj prirodi potpadaju u domen kolonijalizma (asimilacija ili asosijacija) ili razvojni domen (urbanizacija, modernizacija, akulturacija...). Sam kolonijalizam je prećutno prihvaćen i shvaćen kao „sredstvo za druge društvene sile“ ili „milosrdni poduhvat ljudske solidarnosti“ (Go 2016:24, 153).

definiše kontrastom između evropske čovečnosti i onih koji su na njenim granicama, liminalnih bića ili konceptualne drugosti (Lewis 2005). Logički je prihvatljivo da i bića 'konceptualne drugosti' na ovaj način počinju da proizvode sopstvene 'drugosti', nova razgraničenja.

„Setimo se Fanonove poente o nacionalizmu u neokolonijalnom momentu, gde ksenofobična i rasistička zaštita ograničenih resursa vodi do promašenog pokušaja izgradnje nacionalne svesti.“ (Lewis 2005:74)

Neophodno je ipak napraviti još jedan kritički osvrt na postrazvojne i dekolonijalne kritike razvoja i tumačenja koja percipiraju odsustvo ponuđenih alternativnih praksi. Nedostatak konstruktivnih makro-ekonomskih alternativa, ponuđenih formulaičnih rešenja za prevazilaženje paradoksa razvoja najčešći je element kritike postrazvojne ili dekolonijalne teorije³⁶. Ziai upozorava na nekoliko mogućnosti (zlo)upotrebe kritičkog odnosa prema razvoju za podsticaj neoliberalnim tendencijama, kao i populističkim, tradicionalističkim i kvazi-komunitarnim težnjama sa političkom pozadinom. Neoliberalizam, evidentno, promovise određenu ideju prosperiteta na račun slabljenja države, koja isključuje svaku mogućnost pravične i jednake raspodele ili redistribucije, pa tako implicitno prihvata tezu o prirodnoj nemogućnosti jednakog životnog standarda za sve stanovnike planete (Ziai 2007).

„Postrazvojni stav bi stoga omogućio neometanu ekspanziju globalnog kapitalizma, dok pruža nekakav jeftini recept za ublažavanje problema onim regionima koji su irelevantni za svetsko tržište usled manjka kompetitivnosti, resursa ili stručne radne snage. Ono što kritičari, međutim, previđaju jeste da bi stvaranje određenih alternativa svetskom tržištu predstavljalo pretnju neoliberalnom kapitalizmu i dovelo do povlačenja potrebnog rada i dobara iz svetskog sistema. Navodni nedostatak alternativa globalnom kapitalizmu nakon 1989. osnovna je premisa za prihvatanje neoliberalnih politika, čak i od strane onih koje te politike evidentno osiromašuju i stavljaju u nepovoljnu poziciju, što čini centralnu ideološku osnovu neoliberalizma.“ (Ziai 2007:115)

Kilijeva observacija o postrazvojnoj teoriji kao poslednjem uporištu 'plemenitog divljaka', uz idealizaciju tradicionalnih zajednica i njihovih kultura, jednako je u današnjem akademskom kontekstu primenljiva na dekolonijalnu misao (Kiely 1999; Ziai 2007). Sve veća proliferacija dekolonijalne teorije kao svojevrsnog akademskog trenda bez pažljivog i temeljnog iščitavanja izvora, za rezultat ima masovnu pojavu esencijalizama 'terena', 'zajednica', 'lokalne kulture', 'solidarnosti' i 'zajedničke akcije'. Ovo navodi na zaključak da je i u ovom kontekstu relevantna kritika neoliberalnog preuzimanja i adaptacije kritičke misli, kao i da se sve veći broj autora povodi za komodifikovanim akademskim 'znanjem' čime, svesno ili nesvesno, doprinosi dihotomijama razvijeni-nerazvijeni, moderni-tradicionalni i potcrtavanjem drugosti naglašavanjem statičnosti kultura 'drugih'.

Neke od kritika postrazvojne teorije su protivrečne: neki autori kritiku razvoja smatraju jednako autoritarnom kao i ustanovljene doktrine razvoja, dok drugi smatraju da linijom manjeg otpora, bez pokušaja da ponudi alternativna i univerzalna rešenja, drži stranu društvenih pokreta ili lokalnih organizacija koji se uklapaju u teorijske okvire (Cowen 2005; Kiely 1999; Ziai 2007). Ovde je neophodno napomenuti da dekolonijalna škola, međutim,

³⁶ „Zamislite Marksa, po okončanju rada na „Kapitalu“, ophrvanog sumnjama da li je komunističko društvo uopšte moguće, pa odmah zatim kako zaključuje, pošto nikakva praktična rešenja ne proističu iz njegove kritike kapitalističkog sistema, da je bolje da se držimo sistema koji poznajemo. Prema nekima, istorija bi potvrdila da je u pravu, ali to bi nas ostavilo bez kritike kapitalističkih odnosa koja je još uvek inspiracija za mnoge. Sličan odnos stiče uporište kada su u pitanju teorije grupisane pod naslovom post-razvoj ili poststrukturalistička kritika razvoja.“ (Nustad 2007:35)

proističe iz određenih društvenih tokova i pokreta na prostorima Latinske Amerike (a preko Fanona, sa dubljim korenima u borbi za dekolonizaciju naroda Afrike, u alžirskom ratu za oslobođenje). U tom smislu dekolonijalna misao ne nameće zahtev oportunog vezivanja za društvene pokrete i organizacije, ne nudi normativna rešenja za društvenu akciju, već prepoznaje i nudi primere dekolonijalne prakse³⁷.

Još jedan od preovlađujućih vidova kritike je osuda percipirane tendencije postrazvojne škole da odbaci i demonizuje svaki vid modernosti i razvoja. Kritika nije u potpunosti neosnovana, jer neki od autora zaista u potpunosti osuđuju i odbacuju modernost i razvoj. Generalizacija je, ipak, neopravdana, jer stavovi različitih autora pokrivaju širok teren od osude, preko osporavanja, do negiranja efektivnog postojanja. Ipak, potrebno je naglasiti da neki od autora prihvataju koncept hibridizacije kao vid pomirenja modernosti sa tradicionalnim zajednicama, zatim potrebe za reevaluacijom zapadnih i nezapadnih kultura (Escobar 1995; Ziai 2007). Rist smatra da ono što je nestalo, izbrisano i uništeno u političkom projektu razvoja nepovratno izgubljeno, ali da postoji prostor za nova rešenja između modernosti, tradicije i novih vidova samoupravljanja (Rist 2008). Rist i Eskobar nas dovode do dekolonijalnog viđenja ovog problema, koje je opet u samoj osnovi teorije. Nemogućnost postojanja u izolaciji od kolonijalne matrice moći ostavlja jedino prostor za dekolonijalnost kao praksu koja počinje epistemološkim raskidom, dekolonijalnim zaokretom koji dolazi iz zone 'graničnog' mišljenja, epistemološki privilegovnog gledišta graničnog mišljenja, jednako izloženog retorici modernosti i efektima kolonijalnosti.

Ziai smatra da se kritičko mišljenje o razvoju sa jedne strane kreće u pravcu skepticizma, koji poprima pozitivan kurs vezivanjem za radikalno demokratske tendencije. Sa druge, međutim, biva instrumentalizovano u neopopulističkim i reakcionarnim težnjama, gde je naglasak stavljen na jačanje zajednice, otpor industrijskoj civilizaciji i jačanje primarne proizvodnje³⁸. Ovo zapažanje – ili upozorenje – jednako je validno kada je u pitanju sve češće pozivanje na dekolonizaciju u najširem smislu, pri čemu se potpuno previđaju smisao i svrha dekolonijalnog projekta:

„Lako usvajanje diskursa dekolonizacije od strane obrazovnih kampanja i akademske zajednice, vidljivo u povećanom broju poziva da se „dekolonizuju škole“, da se koriste „dekolonizujuće metode“ ili da se „dekolonizuje mišljenje studenata“, pretvara dekolonizaciju u metaforu. ... Metaforizacija dekolonizacije omogućava niz brisanja ili „iskoraka ka nevinosti“, koji problematično pokušavaju da izmire krivicu i saučesništvo kolonizatora, kako bi osigurale njegovu budućnost.“ (Tuck & Yang 2012)

U razmatranjima koja angažuju dekolonijalni pristup i metod neophodno je ne gubiti iz vida pravovremeno upozorenje Tak i Janga da dekolonizacija nije metafora, formulisano u odgovor na tekući akademski trend dekolonizacije (Tuck & Yang 2012). Na sličan način, potreban je dodatni oprez u razmatranju razvoja u svetlu (sve češće) metaforičke dekolonizacije, kako instrumentalnost projekta razvoja u procesima održanja kolonijalnih odnosa ne bi postala nevidljiva.

³⁷ Od primera ranih kilombo zajednica (*quilombo, mocambo; marronage* – samostalne zajednice odbeglih robova u Latinskoj Americi i Karibima), preko EZLN-a (*Zapatistička vojska za nacionalno oslobođenje - Ejército Zapatista de Liberación Nacional*), do različitih vidova samoorganizovanja indigenih i imigrantskih grupa.

³⁸ On navodi primer upotrebe koncepta *Gharbzadegi* koji nakon Islamske revolucije u Iranu 1979. godine postaje zvanična državna doktrina (Ziai 2016).

2.5.3 Uticaj kritičkih teorija o razvoju

Kako je već ranije u tekstu ilustrovano, akademske kritike kritičkih teorija o razvoju su grupisane u nekoliko segmenata. Najvidljivije su kritika postrazvojnne škole kao analize diskursa razvoja, manjkav analitički pristup u sumiranju dosadašnjih rezultata razvoja, odbacivanje modernosti i razvoja bez ponuđenih alternativa postojećem ekonomskom poretku, kao i otvorenost za neoliberalnu kooptaciju. Neosporan je, međutim, uticaj kritika razvoja na opšti diskurs o razvoju i proboj kritičke misli u do tada doktrinarna akademska i politička poimanja razvoja. Veliki broj autora, inspirisan ili isprovociran postrazvojnno kritikom, objavljuje niz naslova koji, čak i uz kritički osvrt i uz insistiranje na opravdanosti i produženju razvojne paradigme, identifikuju evrocentrizam u razvojnom diskursu, izoštravaju analizu preduzetih razvojnih programa, važećih politika i preovlađujućih praksi, ponekad sagledavajući kontinuitete između kolonijalnih i razvojnih praksi (Ferguson 1994; Cowen & Shenton 2005; Crewe & Harrison 1998; Kiely 1999; Nustad 2003; Nederveen Pieterse 2010). Autori kao što su Kotari, Šilijam i Vilson uvode rasu kao analitičku kategoriju u studije razvoja i ukazuju na neprekinuto dejstvo faktora rase na odnose moći prisutne najpre u kolonijalizmu, a zatim u razvojnoj podeli sveta (Kothari 2006; Shilliam 2014; Wilson 2012, 2017a).

Značajna je kritika diskursa razvoja kroz prizmu institucija, analizu programske razvojne delatnosti međunarodnih agencija (Cowen 2005; Crewe & Harrison 1998; Ferguson 1996). Analizom rezultata međunarodnih razvojnih aktera u Lesotu, Ferguson zaključuje da je razvoj kontinuitet kolonijalnog 'umeća vladanja' (governmentality), gde diskurs i konceptualni aparatus razvojnih eksperata – jezik, znanje, prakse – korisni u funkcionisanju i održanju institucije koja preduzima razvojni projekat, onemogućavaju uvažavanje i prihvatanje istorijskih, političkih i ekonomskih realnosti datih prostora i naroda (Ferguson 1996). Istovremeno, razvojni projekat za nusefekat ima depolitizaciju, podsticanje nejednakosti uz opskurizaciju njihovog porekla, podsticaj državnom aparatu, očuvanje postojećih odnosa radne eksploatacije na štetu inicijalno projektovanih pozitivnih efekata po ciljne grupe. Politički i strukturni uzroci siromaštva su izbrisani, a zemlja u kojoj se razvojni poduhvat odigrava ima „geografiju, ali ne istoriju, ljude, ali ne i klase, vrednosti, ali ne i strukture, administratore, a ne vladare, birokratiju, a ne politiku“ (Ferguson 1996:66).

Značajno je i Fergusonovo prepoznavanje dualizma mišljenja koji doktrina razvoja uvodi u javni diskurs: retoriku koja se nameće kao logika, a koja primorava napuštanje minimuma akademskih analitičkih kriterijuma. Ovo onemogućava i efikasni doprinos akademske misli – ili čak 'zdravorazumske opservacije' – razvojnoj praksi (Ferguson 1996:67). S druge strane, ciljne grupe – ruralne, indigene – shvaćene kao nepotpune i iracionalne, zarobljene društvenim i tradicionalnim stegama, nisu u poziciji da usvajaju logiku, od njih se zahteva samo bezuslovno prihvatanje, konverzija (Ferguson 1996). Iz ovoga proizilazi da bez 'umeća vladanja', države kao zajedničkog imenitelja koji omogućuje sprovođenje projekta razvoja sa jedne strane i 'svetskih' razvojnih institucija (Svetske banke, USAID, UN agencija) sa druge strane, nikakav razvoj ne bi bio moguć ni u pokušaju. Svaka inicijativa – poljoprivreda, stočarstvo, pretvaranje zajedničkih dobara u posed pojedinaca – mora da bude osmišljena i nametnuta lokalnom stanovništvu.

Pažljivim iščitavanjem diskursa razvoja, postaje vidljiv sistematski i dosledan prenos lingvističkih matrica kroz jezik eksperata koje odražavaju dva vrednosna sistema, dva poimanja razvojne stvarnosti. Već je pomenut odnos prema lokalnom stanovništvu³⁹ kao

³⁹ Više o esencijalizmu 'lokalnog' i 'međunarodnog', kao i efektima ove dihotomije na razvojni projekat vidi Crew & Harrison 1998.

inherentno iracionalnom, usled manjkave i tegobne kulture, tradicije i društvenih stega, i kao nesposobnom da razvojnu logiku shvati. Od grupacija koje u razvojnom projektu učestvuju očekuje se samo slepo prihvatanje, 'intelektualna konverzija', usvajanje vrednosti razvoja. Ferguson ovde zapaža prirodnu težnju razvojnih eksperata da pribegnu jeziku misionarenja (pa tako svaku radnu posetu ciljnim grupama i zajednicama nazivaju 'misijom') (Ferguson 1996:58). Istovremeno, svakodnevna praksa obiluje vojničkim izrazima i slengom:

„Vojne metafore – uspešne 'operacije', izvršeni 'napadi' i 'prepadi' na 'ciljeve' – prisutne su u obilatoj meri, i stvara se slika jedne i jedinstvene, pravedne vojske u borbi protiv univerzalnog neprijatelja.“ (Ferguson 1996:65)

Ferguson mapira razvojnu doktrinu i praksu unutar zapadnog znanja, u jednakoj meri kao i dominantnu akademsku misao, teorijski utemeljenu u teoriji modernizacije i neoklasičnoj ekonomiji. Razlika se, međutim, zapaža na prelazu iz akademskog diskursa u razvojni: institucionalni kontekst razvoja je ishodište za redukciju prihvatljivog znanja i usmeravanje prakse (Ferguson 1996:68-69). Redukcionizam u teoretisanjima i konceptualizacijama razvoja za efekat ima homogenizaciju kroz primenu generičkih matrica („Homogenizujući rezultati ovakvih reprezentacija mogu delovati bezmalo komično – mnogi izveštaji o Lesotu izgledaju kao da bi funkcionisali jendako dobro ukoliko bi se reč 'Lesoto' zamenila rečju 'Nepal'“) (Ferguson 1996:70). Redukcionizam je vidljiv i u definisanju ciljne grupe, pa tako ljudi prestaju da budu ono što realno jesu (u slučaju Fergusonove studije, populacija radnika migranata), dok im razvojni diskurs učitava društveni položaj i funkciju koji ispunjavaju potrebu projekta ('tradicionalni' stočari). Ziai ovo objašnjava kao usklađivanje diskursa sa potrebama razvojnih institucija, tj. konstruisanje problema tako da postane moguće ponuditi smisljena rešenja u vidu razvojnog projekta (Ziai 2016).

„U 'razvoju', kao u kriminologiji, 'problemi' i pozivi na reformu su neophodni za funkcionisanje mašinerije. Ukazivanje na greške i predlaganje poboljšanja integralni je deo procesa opravdavanja i legitimizacije razvojnih intervencija. Ovakve aktivnosti zaista mogu imati blagotvorno ili ublažavajuće dejstvo, ali to ne menja fundamentalni karakter tih intervencija.“ (Ferguson 1996:285)

Nustad nastavlja analizu u ključu institucionalnih okvira i projekta starateljstva kao institucije zapadnih društava i zaključuje da je razdvajanje razvoja od starateljstva (*trusteeship*; iz koga proističe) uz zadržavanje istog konceptualnog aparatusa nemoguće (Nustad 2007). Istovremeno pokušaj da se insistiranjem na participaciji⁴⁰ omogući veći doprinos lokalnog znanja razvojnom procesu, dovodi do zaključka da ta promena zahteva promenu odnosa moći, pa tako postojeće studije razvoja nemaju nikakav značaj za praksu razvoja, jer su zasnovane na mišljenju 'eksperata' (Nustad 2007). Kritika razvoja je jednako usmerena i na novije '*bottom-up*' inicijative i reformske projekte participativnog razvoja. Prateći logičku nit ishodišta i pravca delovanja razvojne inicijative, dolazimo do osnovne postavke Kauena i Šentona o svojevrsnoj zarobljenosti razvojne prakse u filozofiji i logici starateljstva (Cowen and Shenton 2005). Sa korenima u XIX veku, kada je starateljstvo viđeno kao prirodan, plemenit i po sebi neophodan i opravdan civilizacijski projekat: oni koji sebe vide kao civilizacijski superiorne (razvijene), na sebe uzimaju zadatak da razviju one koji su u razvoju 'zaostali' (nerazvijeni)⁴¹: „Prirodno, onaj koji je u privilegovanoj poziciji navodi i upravlja razvojnim procesom“ (Nustad 2007:40). Danas uočavamo razlike u odnosu na period sredine XIX veka, kada je starateljstvo među narodima predstavljalo sasvim prihvatljiv i nesporan odnos: paternalistički stav nije u

⁴⁰ Nustad napominje da usvajanje rečnika participacije ne povlači automatski i promenu balansa moći ili dobrovoljno odricanje moći od strane facilitatora razvoja.

⁴¹ Nustad ukazuje i na momenat tzv. temporalne segregacije (Nustad 2003).

jednakoj meri ogoljen. 'Međunarodna zajednica' kao oličenje konstruisanih zajedničkih razvojnih ciljeva i univerzalnih normi predstavlja zamenu za direktni odnos starateljstva, omogućavajući otklon od očiglednog paternalizma. Procesu razvoja je, dakle, inherentno nametanje volje 'odozgo' iz razloga strukturalne prirode. Ukoliko sagledamo poreklo i sadržinu vrednosti, pravila i znanja neodvojivih od razvoja sa stanovišta institucija, iskorak iz pomenutih struktura zapadnog starateljstva i paternalističke logike nije izvodljiv (Cowen & Shenton 2005; Ferguson 1996; Nustad 2003). Nustad, prihvatajući zamerke u pogledu odsustva plana i alternativa razvoju, ipak izražava stav da je postrazvojna kritika, ukazivanje na neadekvatnosti razvoja već samo po sebi značajan korak u rasvetljavanju promašaja razvoja, a da je neophodna dalja analiza utemeljena u pojedinačnim kontekstima (Nustad 2007).

Neki od autora pripisuju postrazvojnoj kritici esencijalizaciju 'svemogućeg Zapada' i 'nemoćnog Trećeg sveta', generalizaciju odsustva lokalne inicijative ili znanja, kao i da onemogućuju vidljivost aktera zemalja u razvoju u procesu razvoja (Kiely 1999). Primeri delovanja lokalnih elita ili ranjivih populacija pokazuju da postoji mogućnost njihovog uticaja na razvojne ishode⁴² (Everett u Nustad 2007). Dekolonijalna analiza omogućuje prevazilaženje ovog problema, uzevši u obzir da sve učesnike situira unutar kolonijalne matrice moći i kao aktere u sklopu određene sekvence kolonijalne i/ili imperijalne razlike. Iako sagledava razvoj kao hegemoni diskurs koji posreduje kolonijalnost moći, ne razmatra ga kao homogenu praksu, uviđa razlike u poimanju i delovanju razvoja. Na ovaj način se postiže saznanje o konstrukciji objekta razvoja od strane agenata razvoja i uvid u pozicioniranje aktera uključenih u proces.

Kritička literatura o razvoju nudi niz tumačenja i dostignuća, koja su prihvaćena i u ovom radu u razmatranju uloge nevladinih organizacija u razvojnom poduhvatu. Razvoj jeste ugrađen u određenu tradiciju i institucionalni aparatus. Pomenuta tradicija, vremenom učinjena manje vidljivom, ipak se manifestuje u institucionalnoj kulturi i normativnim vrednostima, podrazumeva odnos 'starateljstva' ili paternalizma. Institucionalni poredak međunarodne razvojne pomoći izvesno postavlja aktere-eksperte u nadređenu poziciju i poziciju moći. Struktura – počevši od temelja na kojima počiva –odražava se na razvojni projekat i za efekat ima depolitizaciju preraspodele resursa i društvene nejednakosti, istovremeno jačajući poziciju moći razvojnog agenta, bilo da je u pitanju državna institucija, međunarodna agencija ili nevladina organizacija sa razvojnim mandatom. Konačno, kritički osvrt na razvoj i razvojni projekat može samo da bude od koristi za dalje promišljanje i planiranje praksi, uz svest da se postojeća struktura razvoja ne može reformisati. Neophodna su nova rešenja i pristupi, novi uglovi sagledavanja uzročnika siromaštva i disbalansa moći, kao i uloge rase, klase, roda, pola i drugih faktora isključenja i marginalizacije u konstituisanju razlike. Zahtevi za lokalnom participacijom i 'bottom-up' redizajnom na osnovama pomenutih struktura moći ne predstavljaju više od kozmetičkih zahvata namenjenih ekspertima Globalnog severa.

* * *

Konceptualna razmatranja razvoja neodvojiva su od istorije ideje razvoja i naučno-istorijskih tokova koji utiču na poimanja društva i društvenog života. U slučaju razvoja primećujemo da je konceptualni sadržaj, čak i kada pokušamo da ostavimo faktore ideologije po strani, u velikoj meri uslovljen diktatom politike, ekonomije, kultura. Kada je u pitanju moderna koncepcija razvoja kao univerzalne i prenosive vrednosti, temelji ovog shvatanja, kao

⁴² Ferguson ne isključuje elemente namere ili čak dobre volje. Kako i Nusta zapaža, namerna akcija i motivacija su prisutne, ali ih Ferguson dosledno razdvaja od razvojnih ishoda (Ferguson 1996; Nustad 2007).

i osnovni pristupi sprovođenju razvojne težnje datiraju iz vremena Prosvetiteljstva. Ipak, vrednosni okviri na kojima institucija razvoja počiva, ishodište imaju u konkvisiti i kolonizaciji, i podrazumevaju kolonijalnu razliku i evrocentrični fokus. Tokom XIX veka doktrina starateljstva postaje neodvojiva od doktrine razvoja (kao 'teret belog čoveka'), a rasa se ustanovljava kao jedan od ključnih elemenata za funkcionisanje razvojno-saznajnog hijerarhijskog poretka. Poimanje razvoja se fiksira kao tranzitivna kategorija koja se odvija u pravcu 'civilizovani' – 'necivilizovani', kao dar prosvećene Evrope Africi, Aziji i Latinskoj Americi i racionalizacija projekta kolonizacije kao civilizacijskog napora. Linearna i progresivistička shvatanja razvoja, temporalna segregacija i univerzalizacija evrocentričnih vrednosnih stavova i znanja su samo neki od kontinuiteta koji se iz ovog perioda prenose u XX vek.

U drugoj polovini XX veka razvoj postaje jedna od sveprisutnih kategorija u javnom diskursu i vremenom zadobija status vrednosti po sebi, i pored ideološkog i interesnog opterećenja razvojnog procesa u periodu Hladnog rata. Po okončanju Hladnog rata, razvoj doživljava procvat i ekspanziju, sada prividno lišen blokovskih rivaliteta, odnoseći pobjedu u 'ratu za srca i umove' kao nosilac neosporne neminovnosti napretka proglašene na 'kraju istorije'. Institucija razvoja oličena u humanitarnom sektoru, međunarodnim organizacijama kojima je razvoj primarni mandat, kao i nevladinim organizacijama postaje jedan od najvidljivijih 'sektora' na prelazu iz XX u XXI vek. Istovremeno, nakon skoro pola veka savremene razvojne delatnosti, nedostaci, nelogičnosti i promašaji razvoja postaju sve vidljiviji i nalažu zahtevniju analizu unutar sektora, akademske zajednice, ali i šire javnosti.

U akademskim okvirima kritika razvoja se odvija pod uticajem teorije zavisnosti, postrazvojne teorije, lingvističke strukturalističke misli, poststrukturalističke kritike razvoja, a zatim i dekolonijalne škole, koje u svom pristupu razvoju imaju veliki broj zajedničkih mesta. Analiza je najpre usmerena na rezultate razvojnog poduhvata, koji su teško dokazivi. Teorija zavisnosti kritikuje teoriju i politike razvoja, ukazujući na značaj i uticaj određenih istorijskih i savremenih ekonomskih relacija, kako bi se buduće politike i strategije razvoja učinile pravednijim i efikasnijim. Dalja analiza, analiza diskursa i sadržaja razvojnih politika i strategija ukazuje na razvoj kao neuhvatljiv i rastegljiv pojam u temelju međunarodne institucije projektovanog razvoja koja obuhvata vladin i nevladin sektor, međunarodne i nacionalne instance u jednakoj meri. Istovremeno, sagledavanje karaktera institucije ukazuje na njenu nepokolebljivu evrocentričnost, strukturalni rasizam i klasizam i očuvanje kontinuiteta hijerarhijskih vrednosti iz ranijeg kolonijalnog perioda. Neki od autora dekonstruišu pojam i instituciju razvoja do njenog potpunog rasplinjavanja u mitsko verovanje, ideološko predubedenje ili čak ideologiju za sebe, čija je uloga legitimisanje postojećeg hegemonog poretka. Uz neosporne potrebe velikog dela sveta za poboljšanjem uslova za život, postrazvojna škola poziva na alternative razvoju, a ne alternativni razvoj.

Kao odjek na pomenute kritike razvoja, javljaju se tvrdnje kontinuiteta evrocentrične normativnosti u samim postrazvojnim kritikama, esencijalističkih prikaza 'Trećeg sveta' koji u jednakoj (diskurzivnoj) meri promoviraju hijerarhiju, kao i odsustva prihvatljivih predloga i opcija za prevazilaženje problema razvoja. Dekolonijalna misao nudi priliku da se neki od ovih problema prevaziđu. Predstavljene su analitičke kategorije i metodološki apparatus dekolonijalne teorije, koja na prvom mestu insistira na nemogućnosti univerzalnih rešenja, a težište pri analizi postavlja u poziciju unutar kolonijalne matrice moći i granično ljudsko iskustvo, koje ne dopušta esencijalizaciju i isključivost binarizma.

3. Delovanje nevladinih organizacija kao aktera razvoja

Pojam 'razvoja' nije jedini koji je osporavan, označen kao isprazan ili previše fleksibilan i konačno obesmišljen. Bez sumnje mu sadržinski, u pogledu mitološke i normativne podloge, parira pojam 'građanskog društva', a po pitanju postojanja adekvatne definicije i ujednačene prakse jednako je tegoban termin 'nevladine organizacije'⁴³. „Rečnik građanskog društva, filantropije i neprofitnog sektora“ napominje da je sam termin 'nevladine organizacije' kovanica Društva naroda iz dvadesetih godina XX veka i upozorava da je korišćen na način koji je nedosledan i konfuzan (Anheier & List 2005). Rečnik dalje taksativno nabraja moguće vidove ili obim delatnosti, modele organizacije ili polje i nivo delovanja, time zamenjujući definiciju.

U odsustvu prihvaćene definicije autori najčešće pribegavaju postavljanju novih kriterijuma za određivanje ovog pojma, koji se u zavisnosti od pristupa i ciljeva istraživanja drastično razlikuju. Tako neki smatraju da je fleksibilan i obuhvatan pristup definisanju najpragmatičniji, ali u tom smislu već postoji ustaljena i primenjiva kategorija nedržavnih aktera (Stoner-Weiss 2013).

Uvid u dokumentaciju i saopštenja međunarodnih organizacija, zvaničnih međunarodnih skupova, međunarodnopravnih instrumenata od devedesetih godina XX veka do danas, ukazaće na uključenje i učešće nevladinih organizacija kao kriterijum za legitimnost, procenu demokratičnosti određenih procesa, kao i merilo za procenu participativnosti i inkluzivnosti. Prisustvo nevladinih organizacija u delatnostima međunarodnih organizacija i stepen partnerske saradnje postali su parametar dobre uprave (*good governance*) međunarodnih organizacija.

S druge strane, autori poput Dafilda, nevladine organizacije definišu na sledeći način:

„Nevladine organizacije su direktni naslednici devetnaestog veka i kolonijalnih tehnologija razvoja zasnovanih na zajednici, sitnom udelu u privatnom vlasništvu i samodovoljnosti.“ (Duffield 2007:25)

Za potrebe ovoga rada korišćeno je određenje nevladine organizacije kao zajedničkog imenitelja i kolektivnog pojma koji označava sve organizacije institucionalno odvojene od državnog aparata, koje deluju u domenu razvoja u širem smislu, i ne privređuju tj. posluju bez raspodele profita (Tvedt 1998a:16). Neophodno je naglasiti da su u analizu uključene one nevladine organizacije koje su deo tzv. 'lanca pomoći' (*aid chain*). U pitanju su, dakle, organizacije koje su uključene u međunarodnu razvojnu instituciju kroz 'lanac pomoći', posredstvom veze uspostavljene finansiranjem od strane vlada, Evropske Unije, Ujedinjenih

⁴³ O čestom tretmanu pojmova 'građansko' ili 'civilno društvo' i 'nevladine organizacije' kao sinonimnih, biće više reči u petom poglavlju, a na osnovu Egenove kritičke analize podrazumevanog apsolutnog podudaranja (Eggen 2017)

nacija, Svetske banke ili drugih sličnih izvora (Wallace et al. 2006). Pored toga, na osnovu istraživanja preduzetog za potrebe ovog rada, etnografske analize, kao i analize velikog broja studija slučaja, uključene su i organizacije Globalnog juga koje su priključene na međunarodnu donatorsku mrežu posredstvom nevladinih organizacija Severa (koje u ovom odnosu figuriraju kao donatori). Dodatno, uključene su i druge nevladine organizacije Globalnog juga, koje iako nisu u potpunosti finansijski operativne na bazi donatorskih grantova, funkcionišu posredstvom struktura, mehanizama, organizacijskih vrednosti i praksi preuzetih ili nametnutih od strane nevladinih organizacija Severa.

Nadovezujući se na raspravu iz prethodnog poglavlja, o razvoju kao 'anti-političkoj mašini', potrebno je rasvetliti osnovnu premisu razvojnog delovanja nevladinih organizacija utemeljenu u liberalnoj tradiciji. Podrazumevano je očuvanje golog života, spašavanje od posledica gladi i siromaštva kao primarni podsticaj; u duhu Agambena, svođenje ljudi, zajednica i nacija na 'izuzetke' (Agamben 1998). Kako Dafild zaključuje, logika humanitarizma nameće da ih je neophodno izvesti iz politike kako bi bili spašeni. Upravo ovo je osnovna nit koja povezuje argumentaciju nevladinih organizacija zašto u određenim kontekstima treba intervenisati, bez obzira na moguće propratne negativne efekte ili političke posledice. Liberalni poredak u svom sprovođenju bezbednosnog režima podrazumeva stalna isključenja i uključivanja određenih ljudskih života, pri čemu je autoritet za odlučivanje o izuzecima ono što određuje suverenu moć (Agamben 1998; Duffield 2007). Razvoj je u ovoj postavci shvaćen kao mašinerija za uključivanje 'isključenih' ili 'suvišnih' populacija, a nevladine organizacije kao deo ove paradigme, uključenjem u liberalni bezbednosni projekat prihvataju i usvajaju mehanizme uključivanja i isključenja, i deluju u domenu 'sive zone' stalne krize, stalnog vanrednog stanja, 'stanja izuzetka' (Agamben 2005). Dafild prepoznaje da razdvajanjem života od politike, humanitarno 'vanredno' stanje svojom neutralnošću efektivno briše istoriju, kulture, i identitete ljudi kojima se životi spašavaju (Duffield 2007:34). Upravo produženo vanredno stanje i izuzeće od onoga što je u liberalnom poretku shvaćeno kao 'redovno' stanje zakonitosti i reda, omogućuje nevladinim organizacijama nesmetano delovanje u pogledu pristupa, finansiranja i infrastrukture.

Ovde je umereno skrenuti pažnju na Dafildovo pojašnjenje odnosa između razvojne i humanitarne pomoći. Iako ulaze u isti korpus doprinosa međunarodne zajednice kao zvanična razvojna podrška, humanitarna pomoć, koja je kroz svoju noviju istoriju iznosila između dva i deset procenata zvanične razvojne pomoći, podrazumeva vanredne, jednokratne ili kratkoročne hitne mere za prevazilaženje rizika po život i zdravlje stanovništva usled okolnosti koje su shvaćene kao vanredne (nepogode i katastrofe, oružani konflikt). Razvojna pomoć je konvencionalno shvaćena kao dugoročni poduhvat za podizanje kapaciteta zajednica, njihovog organizovanja i ekonomske održivosti. Zanimljivo je da i danas paradoks percipirane suprotstavljenosti dejstva ova dva vida pomoći nije prevaziđen, iako evidentno predstavljaju deo istog korpusa angažovanja međunarodne zajednice, dok se na 'terenu' najčešće gube ili uopšte ne naziru razgraničenja između kategorija pomoći⁴⁴. Razlika, dakle, efektivno ne postoji u bilo kom drugom obliku sem u administrativnim i proceduralnim koracima.

U sledećem odeljku ćemo napraviti osvrt na istorijat i tradicije razvojnog angažmana nevladinih organizacija sa korenima u kolonijalnoj eri. Istorijski uvid u nastanak i motivacije prvobitnih nevladinih entiteta je pre svega značajan u svetlu činjenice da je većinska percepcija javnosti zaokupljena delovanjem nevladinih organizacija kao svojevrsnom novinom, kako u

⁴⁴ Debata koja se vodi još od devedesetih o tome kako humanitarna pomoć slabi lokalne kapacitete, razvija zavisnost i sabotira tržišnu ekonomiju, što narušava dugoročne ciljeve razvojnog projekta nije do danas okončana. Utisak je da je vremenom pre zamagljena razlika između dve 'kategorije' pomoći, pa je tako i debata utihnula. (Duffield 2007)

nacionalnom, tako i na globalnom nivou. U pitanju je kratki prikaz nastanka i uobličavanja prakse nekoliko istaknutih nevladinih organizacija, od kojih neke i danas, uz određena kozmetička i konceptualna usklađivanja i reforme, uživaju nepoljuljan ugled kao otelotvorenja milosrđa, humanitarnog angažmana i savesti sveta. Naredni odeljak se bavi međunarodnopravnim statusom, određenjima, kao i vidovima učešća i doprinosa nevladinih organizacija u međunarodnopravnim procesima.

U trećem delu ćemo se osvrnuti na institucionalne karakteristike nevladinih organizacija XXI veka, na forme i strukturne odlike koje proizilaze iz organizacijskih i sistemskih tradicija Zapadne Evrope i Severne Amerike. Ovo podrazumeva osnovne moduse delovanja i prihvaćene prakse, etičke norme koje informišu njihovo delovanje, uključujući institucionalne odnose tj. odnos donator-država ili međunarodne organizacije naspram primaoca/izvođača-nevladine organizacije. Pritom će biti napravljen poseban osvrt na problem legitimnosti.

U četvrtom delu će biti razmotreni efekti ustaljenih modela i praksi delovanja nevladinih organizacija, prvenstveno na same organizacije, njihov dalji razvoj, fokus i odnose sa takozvanim ciljnim grupama. Za osnovu su iskorišćene studije slučaja, kao i analize specifičnih aspekata delovanja nevladinih organizacija kao što su analiza rasta i povećavanja obima aktivnosti, međusobni odnosi i ispoljavanje odnosa moći unutar strateških-partnerskih aranžmana između nevladinih organizacija, uticaj profesionalizacije i birokratizacije nevladinih organizacija na prisustvo u zajednicama i kreiranje 'uslovljene suverenosti' u prostorima krize i urgentne potrebe. Jedna od praksi analiziranih u ovom segmentu je i medijska promocija kroz dizajn i produkciju sopstvenih vizuelnih sadržaja sa višestrukom namenom širenja svesti, obeveštavanja javnosti i validacije osnove delovanja, marketinga za potrebe redovnog ili vanrednog prikupljanja finansijskih sredstava, uz istovremeno ispunjavanje obaveze pravdanja donatorskih sredstava.

3.1 Istorijat nevladinih organizacija

Poreklo nevladinih organizacija kakve ih danas poznajemo i prepoznajemo, vezano je za određeno istorijsko razdoblje – kraj XVIII i početak XIX veka – i određeni region – Zapadnu Evropu. Filantropske i misionarske organizacije koje u ovom razdoblju počinju da doprinose društvenom poretku predstavljaju prvi institucionalni i normativni osnov ovog vida građanskog organizovanja. Počeci nevladinih organizacija su uslovljeni društveno-istorijskim kontekstom i novim prostorima i potrebama kreiranim u međunarodnim odnosima, a podstaknuti klimom građanskog liberalizma i parlamentarizma, pri čemu neki autori smatraju i reformaciju 'duhovnom' pretečom ovog vida organizovanja (Pavlović 1993:18). Prema Pavlovićevom viđenju, klima u protestantskim zemljama, gde su već postavljeni temelji alternativnog organizovanja, obrazovanja i delovanja u cilju podmirivanja novih društvenih potreba, pogoduje ovom vidu inicijative. Istovremeno vrednosti sagledane u kosmopolitizmu, pacifizmu i moralnoj solidarnosti predstavljaju duhovne temelje budućeg organizovanja⁴⁵ (Pavlović 1993:30). Prvi vidovi okupljanja nevladinih organizacija su upravo vezani za pacifistički ideal, pa je tako prvo Udruženje za mir osnovano u Bostonu 1810. godine, a već

⁴⁵ On dodaje da su Ruso i Kant postavili etička načela za delovanje pojedinaca u domenu očuvanja mira, pravde i sloboda „kao ozbiljan duhovni kontekst koji u sebi sadrži uslove čija osnova počiva na slobodnom angažovanju i stvaralačkom delovanju jedinice, priznavanju njenih prava na transnacionalno organizovanje i povezivanje, što prevazilazi vrednosti koje obeležavaju etastički model nacionalnog suvereniteta i međunarodnog suparništva.“ (Pavlović 1993:37)

1815. u Londonu Društvo za mir (*Peace Society*), a 1830. isto društvo niče i u Ženevi. Zanimljivo je da je kralj Leopold I bio sponzor prvog Međunarodnog kongresa prijatelja opšteg mira (Congres international des amis de la Paix Universelle) u Briselu 1848. godine. Pavlović navodi i prve oblike radničkog udruživanja, utopističke socijalističke pokrete, jevrejsko solidarno organizovanje i ženski pokret kao značajne uticaje na buduće forme organizovanja međunarodnih nevladinih organizacija, prakse transnacionalnog umrežavanja, upravljanja i komplementarnog udruživanja s vladama⁴⁶ (Pavlović 1993:52-53).

Nevladine organizacije sa međunarodnim delovanjem koje se osnivaju od sredine XIX veka, i to najpre u protestantskim zemljama, po karakteristikama i načinima delovanja uspostavljaju model koji i danas postoji. Njihovi ciljevi su vezani za određene protestantske vrednosti – jednakost, mir, saradnja među narodima – i sve veći iskorak u domen međunarodnog prava kao sredstva za prenošenje ovih vrednosti. Među njima su Britansko i inostrano društvo protiv ropstva (*British and Foreign Anti-Slavery Society*) i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK, osnovan 1863. godine u Ženevi), koji nastaje po uzoru na Hrišćansko udruženje mladih (*Young Men's Christian Association*). Nakon uspeha MKCK i donošenja Ženevske konvencije, osniva se i niz drugih međunarodnih nevladinih organizacija koje deluju u oblasti međunarodnog prava: Udruženje za međunarodno pravo (International Law Association), Institut za međunarodno pravo (Institute of International Law) (Pavlović 1993:58-59).

Direktna veza u shvatanju razvojnog angažmana, međutim, vodi od liberalnog modela pomoći koji se iz Evrope donosi u kolonije sa početka XX veka, a koji je neodvojiv od liberalne kolonijalne prakse indirektno uprave (Duffield 2007:32). Duffield smatra da se ovom kontinuitetu dobronamernog građanskog angažmana mogu dodati još dva faktora koji objašnjavaju procvat nevladinih organizacija u drugoj polovini XX veka: devastacija koju izazivaju svetski ratovi i siromaštvo koje se 'otkriva' nakon dekolonizacije. Kasniji porast u proliferaciji nevladinih organizacija je uslovljen vezanošću za liberalno poimanje bezbednosti i strategiju upravljanja.

U periodu između dva svetska rata, delovanje međunarodnih nevladinih organizacija se vezuje za delovanje Društva naroda, a njihov broj se uvećava i delatnost proširuje na delove sveta izvan Zapadne Evrope i Severne Amerike⁴⁷.

Razaranja Prvog svetskog rata, veliki broj izbeglica, siročadi i značajnog dela populacije ostavljenog bez izvora za preživljavanje su motivacija za osnivanje nekih od značajnijih nevladinih organizacija. Nastanak Fondacije „Spasimo decu“ (Save the Children Foundation) odmah po okončanju rata 1918. godine u Londonu, vezan je i za inovativnu upotrebu vizuelnih materijala, fotografija kojima su zabeležene posledice gladi u Evropi i oglašavanja u dnevnim novinama radi širenja svesti i mobilizacije javnosti. Organizacija raste i jača prikupljanjem sredstava za podršku milosrdnoj delatnosti na prostorima Nemačke, Austrije, Belgije, Balkana, Turske, a nešto kasnije i Rusije. Organizacija zatim širi svoju delatnost na teritoriji Velike Britanije, a ubrzo se uključuje i u normativni poduhvat angažmanom na proizvodnji Deklaracije o pravima deteta. Ovde se uključuje u rad Društva naroda, zagovaranjem deklaracije. Međunarodna delatnost dalje jača i organizacija proširuje

⁴⁶ Pavlović takođe ističe nevladin karakter ranih vidova organizovanja u okviru verskih pokreta a zatim i osnivanje velikog broja nacionalnih ili nadnacionalnih hrišćanskih organizacija u periodu pre Prvog svetskog rata. Crkva je osnivač i mnogih entiteta koji su bazirani na savremenom modelu nevladine organizacije, od kojih je jedan od najistaknutijih Svetski savet crkava (*World Council of Churches*, WCC), osnovan u Amsterdamu 1948. godine.

⁴⁷ Prema podacima Saveza međunarodnih asocijacija (Union des Associations Internationales), u periodu između 1910. i 1950. godine se broj međunarodnih nevladinih organizacija uvećao skoro pet puta. (Pavlović 1993)

svoje programe pomoći na britanske kolonije i osniva Komitet za zaštitu dece, radi efikasnije koordinacije međunarodne zagovaračke aktivnosti.

Drugi svetski rat usmerava humanitarni rad na prostore Evrope, pa tako kao reakcija na stradanja civila u Grčkoj, 1942. godine nastaje Oksfordski komitet za umanjenje gladi (*Oxford Committee for Famine Relief*). Organizacija kasnije postaje poznata po skraćenici OXFAM, sa ciljem pružanja pomoći u slučajevima gladi i bolesti. Većinu među članovima osnivačke grupe OXFAM-a čine kvekeri, a neki od ranih predvodnika imaju prekomorsko iskustvo kao članovi misionarske službe ili kao kolonijalni administratori (Duffield 2007). Sa završetkom Drugog svetskog rata i novim slučajevima urgentnih potreba u hrani i medicinskoj pomoći, pojavljuje se niz drugih organizacija kao što su Kooperativa za podršku i pomoć (*Cooperative for Assistance and Relief Everywhere*), danas nevladina organizacija sa međunarodnim angažmanom poznata po akronimu CARE; Katolička služba za pomoć (*Catholic Relief Services*, CRS), Međunarodni komitet za spašavanje (*International Relief Services*, IRS) i *World Vision International* (Duffield 2007).

Već krajem četrdesetih godina paket međudržavne pomoći poznat kao Maršalov plan stupa na snagu, pa se aktivnost organizacija kao što je OXFAM preusmerava sa teritorije Evrope u pravcu kolonija, novih kriznih područja. Kako Duffield ističe, sa Trumanovim govorom i otvaranjem novog diskurzivnog prostora razvoja kao manjeg zla i linije manjeg otpora ka očuvanju poretka, nevladine organizacije dobijaju stabilnije tlo pod nogama (Duffield 2007:39).

U pogledu prisustva nevladinih organizacija u kolonizovanim područjima, već početkom XX veka organizacije liberalnog ili kako Kauen i Šenton istražuju, fabijanskog usmerenja, pokušavaju da projekat kolonijalizma učine humanijim, prijemčivijim kroz modernizaciju i reformu, time sprečavajući nacionalna osamostaljenja i produžavajući kolonijalni mandat u promenjenom svetlu. Najviše deluju na planu promena lokalne uprave i agrarne reforme, gde se po prvi put promovise model 'razvoja zajednice' sa akcentom na poljoprivrednu samodovoljnost (Cowen & Shenton 1991; Duffield 2007). Nove ideje za cilj, na primer, imaju zaštitu Afrikanaca kroz uvođenje posebnih politika 'tradicionalne' poljoprivredne proizvodnje, razvoja lokalne zajednice⁴⁸, i sprečavanja industrijskog razvoja kako bi se 'zaštitila' afrička 'tradicionalna' ekonomija. Nvladine organizacije, kao i Fabijansko društvo i misionarska udruženja, smatraju da je 'očuvanje' iskonske Afrike previše dragoceno da bi se prepustilo Afrikancima, pa se već krajem tridesetih godina pridružuju inicijativama za ukidanje indirektno uprave, verujući da je britanski administrativni aparat i obrazovni model neophodan kako bi se obezbedio nivo uprave koji pogoduje „domorodačkim interesima i britanskim ekonomskim potrebama“ (Duffield 2007:41). OXFAM pokreće svoj prvi projekat u Africi 1953. godine, a nastavlja da pomaže i projekte koji se obavljaju u saradnji sa kolonijalnim administracijama uz podršku vladinih eksperata. Sa početkom procesa dekolonizacije u svetu, Duffield primećuje da se pokret nevladinih organizacija preklapa sa kolonijalizmom, a ne pokretima za dekolonizaciju i nacionalnim oslobodilačkim ratovima. U periodu nakon dekolonizacije, kako Šivdži naglašava, proliferacija razvojne pomoći u Africi posredstvom nevladinih organizacija podudara se sa propadanjem države kao nosioca razvoja i Njerereove filozofije ubrzanog autohtonog progressa. Diskurs nevladinih organizacija koje deluju u Africi mora se sagledati kao deo preuzetih filozofskih i političkih premisa neoliberalizma:

⁴⁸ O ponovnom izmišljanju razvoja lokalne zajednice i cirkulaciji trendova u razvojnom projektu biće više reči kasnije u tekstu.

„Liberalni konstitucionalni poredak koji su nam u nasleđe poverili kolonijalni gospodari predstavlja tragičnu šalu, postavljen na temeljima despotskog aparatusa koji je upravo kolonijalni gospodar izmislio, ojačao i ostavio.“ (Shivji 2007:13)

Razvoj nevladinih organizacija tokom 60-ih i 70-ih godina obeležava njihovo kontinuirano prisustvo u oglašavanju i medijima, usled prvih kampanja za borbu protiv gladi i mobilisanja javnosti u saniranju posledica prirodnih katastrofa⁴⁹. Izbegličke krize i prirodne katastrofe u periodu između 1940-1980. proizvode niz novih 'velikih' nevladinih organizacija, kao što su Podrška akciji (*Action Aid*), Lekari bez granica (*Medecins sans Frontieres*), Akcija protiv gladi (*Action contre la Faim*). Objavljaju se i prvi javni pozivi u ime žrtava. Epizode gladi u Etiopiji i Sudanu osamdesetih, a zatim ratovi i vojne intervencije devedesetih proizvode nove žrtve i urgentne potrebe, pa tako pored nekolicine novih 'velikih' (zapadnih) nevladinih organizacija, niče na hiljade 'manjih' organizacija 'u lokalnu'. Dofild proliferaciju principa i prakse nevladinih organizacija tumači kao internacionalizaciju liberalnog projekta starateljstva, gde se ljudi, njihove potrebe, prava i slobode uzimaju za osnovno opravdanje i motivaciju projekta. On primećuje da nevladine organizacije prigodno i strateški koriste okolnosti katastrofa i kriza za jačanje svojih organizacija, „proširuju se kroz vanredne situacije, dok se definišu kroz razvoj“ (Duffield 2007:50).

Dok tokom prvih decenija učešća nevladinih organizacija u razvojnom projektu koji sprovodi Zapadni blok, njihovi predstavnici kao idealisti i kritičari zvanične razvojne pomoći ne uživaju naročit ugled od strane državnih ili agencijskih razvojnih zvaničnika. Ipak, vremenom, tokom sedamdesetih i osamdesetih dolazi do promene u stavu iz nekoliko razloga. Nvladine organizacije zadobijaju reputaciju pouzdanih partnera u sprovođenju razvojnog projekta, usled njihove veće mobilnosti, manjeg obima i troškova birokratije, većeg prisustva u sredinama i zajednicama gde se razvojni projekat sprovodi i samim tim, manjeg političkog pritiska. Pokret nevladinih organizacija počinje da sprovodi doslednu akciju kritičkog delovanja usmerenog na donatorske države i vlade, razvojni projekat kao planiran i sproveden od strane donatorske države, a u saradnji sa državom primaocem. Država primalac ili generalno vlade država Trećeg sveta, s druge strane su izložene kritici kao neefikasne, neodgovorne i nekompetentne, čime se donatorske države čiji razvojni programi funkcionišu putem direktnog prenosa pomoći proglašavaju odgovornima za promociju neefikasnosti i podsticanje korupcije. Ovi faktori igraju značajnu ulogu u prilagođavanju javnog diskursa razvoja sve većem angažovanju nevladinih organizacija kao partnera koji sprovode projekat na terenu.

Hronologija promena odnosa prema državi i veze sa državom je još jedan značajan momenat u prikazu učešća nevladinih organizacija u projektu razvoja kojim upravlja Globalni sever. U različitim periodima Hladnog rata, nevladine organizacije zauzimaju različite pozicije u zavisnosti od aktuelnog trenutka i regiona delovanja. U odnosu na državu se odvajaju kao kritičari državocentričnog poretka u jednom trenutku, da bi istupali kao partneri i saveznici u zajedničkim naporima usmerenim na Treći svet. Kako Dofild ističe, svoju aktivnost nevladine organizacije sprovode razvijanjem sposobnosti „ignorisanja, nadmudrivanja i zaobilaženja države“ (Duffield 2007:52). Ipak, već od osamdesetih, a posebno od devedesetih godina XX veka, kada trend nevladinih organizacija doživljava vrhunac, može se uočiti da je separacija u odnosu na državu donatora ili uopšte državu Globalnog severa veštačka ili deklarativna. Država Globalnog severa se generalno percipira kao strateški partner, čak i ako nije direktni učesnik konkretnog razvojnog projekta, jer u sklopu srodnih ili drugih razvojnih napora ili inicijativa saradnje na Globalnom jugu svejedno deluje na promociji istih vrednosti ciljeva (Tvedt 2006a). Istraživanje o uticaju donatorskih politika na nevladine organizacije koje sprovode razvojne

⁴⁹ OXFAM po prvi put beleži godišnji prihod u novčanim donacijama od milion funti 1960. godine, „Spasimo decu“ ostvaruje isti nivo uspeha četiri godine kasnije (Duffield 2007).

projekte na teritoriji Afrike u periodu 1995-2005. godine ukazuje na progresivnu bliskost između nevladinih organizacija, vlada, ali i korporativnog biznisa (Wallace et al. 2006). Do danas, ipak, istrajava narativ suštinske odvojenosti i suprotstavljenosti države generalno i nevladinih organizacija kao radikalno progresivne sile, koji teško nalazi uporište u realnim odnosima (Vetta 2012).

Još jedan element delovanja nevladinih organizacija igra veliku ulogu u kreiranju ideje nevladine organizacije kao volonterskog i nesebičnog poduhvata, koji doživljava značajne promene tokom perioda Hladnog rata. Kako zvanične istorije nekih od najznačajnijih nevladinih organizacija Velike Britanije ili SAD naglašavaju, njihova humanitarna delatnost započinje kao volonterska i filantropska, što je vidno u prvobitnim formama prikupljanja sredstava i namenskoj potrošnji koje reflektuju buržoaski moral i model milosrđa u zajednici iz ranijih perioda. U slučaju OXFAM-a, primera radi, Dafild pronalazi dugu praksu angažovanja određene klase volontera, koji imaju želju da 'nešto vrate' onima koji su u situaciji životne potrebe. U pitanju su najčešće ljudi sa ranijim iskustvom kolonijalne službe u ulogama administratora, medicinskog osoblja, misionara, bivših vojnika ili čak nekadašnjih kolonijalnih naseljenika. Do sedamdesetih ove strukture počinju da zamenjuju mladi stručnjaci, nove snage koje donose ekspertizu stečenu na univerzitetima, na sve prisutnijim i prestižnijim studijama razvoja. Smenu generacija karakteriše i promena imidža organizacije, istaknutiji i javno prisutniji vrednosni stav, gde ciljevi organizacije postaju deo korporativnog identiteta. Sada je prilikom angažovanja osoblja značajno da u pitanju budu pojedinci koji predstavljaju 'pravi tip' (Duffield 2007:63).

Devedesetih godina sa povratkom na stanovište tržišta kao pokretača razvoja, rezultirajućim privatizacijama i sve intenzivnijom redukcijom uloge država Globalnog juga u razvoju, dolazi i do privatizacije pomoći kroz preusmeravanje razvojnih sredstava kroz nevladine organizacije. Sa novim prilagođavanjima razvojnog narativa i uz kreiranje Milenijumskih razvojnih ciljeva, nevladine organizacije postaju ravnopravni partneri sa državama i privatnim sektorom, gde svako dobija određeni opseg zaduženja grupisanih prema široko definisanim ciljevima obuhvaćenim težnjom da se prepolovi siromaštvo, poveća pristup čistoj vodi i osnovnom obrazovanju i radi na rodnoj ravnopravnosti. Očekivanje usmereno na nevladine organizacije je da svoje napore ulože u zagovaranje i širenje svesti, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou i da zastupaju slučaj, tj. govore u ime siromašnih, marginalizovanih i obespravljenih, kako bi njihovi interesi bili predstavljeni i zastupljeni na globalnoj agendi. Nove tematske oblasti koje se prenose iz rečnika i agendi nevladinih organizacija i kao tehnički pristupi usvajaju u zvaničnoj ili institucionalnoj razvojnoj debati, uključuju 'participaciju', 'osnaživanje', 'jačanje lokalnih organizacijskih kapaciteta', 'promociju građanskog društva', rada na rodnoj ravnopravnosti i zagovaranja kao izdvojenih napora (Wallace et al. 2006:20).

Povećana proliferacija nevladinih organizacija koincidira sa postrazvojnog kritikom i zahtevima za promenom, i to ne u vidu alternativnog razvoja, već alternativama razvoju (Escobar 1995). Kako neki od praktičara pojašnjavaju, u datom trenutku oni nevladine organizacije doživljavaju kao novu paradigmu i iščekivanu alternativu. I pored kritičkih uvida i pretnji neoliberalizma, veliki broj autora odlučuje da se opredeli za demokratizujući potencijal nevladinih organizacija (Kamilamba & Álvarez 2005). Holmen ističe, međutim, da se i pored dobrih namera radi o samoobmanjivanju, jer praktično jednovremeno nevladine organizacije prerastaju iz alternative u deo postojećeg sistema, prihvatajući dominantna određenja razvoja i rasta. Novije studije ne pokazuju značajnija odstupanja između programske potrošnje nevladinih organizacija i drugih zvaničnih vidova razvojne pomoći (Holmén 2010).

Kao poseban pravac istraživanja i analitička kategorija u studijama razvoja, nevladine organizacije se pojavljuju u drugoj polovini osamdesetih godina, a devedesetih postaju jedna od značajnih preokupacija u studijama razvoja i međunarodne pomoći. Iako nisu nova pojava, veća zastupljenost u akademskoj literaturi, kao i uglavnom normativni karakter tekstova na temu nevladinih organizacija u ovom periodu doprinose kreiranju utiska novine u javnom diskursu. Kako Luis zaključuje, prisustvo nevladinog sektora u analizi razvojnog angažmana i svojevrsna popularnost ove tematike preklapa se sa usponom neoliberalizma, koji nameće nepoverenje u državu i razvoj pod okriljem države i, istovremeno, privatizaciju i sagledavanja mogućnosti razvoja izvan domena kontrole države (Lewis 2019). Luis primećuje da je literatura devedesetih opterećena svojevrsnim 'nevladinim' idealizmom i normativizmom „...uključujući normativnu pristrasnost, izvesni parohijalizam, prevlađujući neteorijski sadržaj i izrazit naglasak na menadžerijalizmu“ (Lewis 2019:203).

Ovaj pristup, bilo da je u pitanju trend ili kreiranje politike, nastavlja se kroz niz publikacija koje ranih devedesetih nastaju kao vid intersektorske saradnje, zajednički proizvod nevladinih organizacija i akademije⁵⁰. U osnovi ovih razmatranja su nadalje skoro univerzalno prihvaćene postavke specifičnih kompetencija i dodatne vrednosti angažovanja nevladinih organizacija:

„...Uvažavanje činjenice da države i tržišta imaju ograničen kapacitet da smanje siromaštvo, dok nevladine organizacije imaju evidentne sposobnosti kao što su neposredna blizina siromaštva, posvećeno vodstvo i kapacitet da se izgradi pristup uslugama za siromašne. Ovo je početak izričitog priznavanja nevladinih organizacija u sklopu neoliberalne razvojne agende... koja ideju upravljanja udaljava od nacionalnog planiranja i državnih usluga prema tržištu i nevladinim akterima. Novoosmišljena uloga vlade je 'pomoćna', funkcija države je da obezbedi uslove za delovanje tržišta prevazilazeći ograničenja društvenog i ekonomskog života.“ (Lewis 2019:205)

Usledio je niz teorijskih doprinosa koji za cilj imaju uobličavanje politika uključenja nevladinih organizacija u razvojni poduhvat, kao i donatorskih politika. U pojavi različitih vidova građanskog organizovanja širom sveta – u Latinskoj Americi, Indiji, Africi – Luis pronalazi odjek trenda za čije širenje zaslugu pripisuje katoličkoj crkvi i verskim zajednicama uopšte, kao i novih pedagoških pristupa i alternativnih ideja o razvoju⁵¹ (Lewis 2019).

Redukcionizam ove vrste nije stran ni našem podneblju, tj. prostorima Balkana i Istočne Evrope uopšte. Literatura o organizacijama građanskog društva u Srbiji tokom devedesetih, a zatim i u formativnim godinama 'nove' demokratije, ističe nepostojanje građanskog organizovanja u socijalističkoj eri i pre političkih promena tzv. 'legalizacije političkog pluralizma', usled odsustva određenih percipiranih (neophodnih) građanskih i političkih

⁵⁰ Neki od teorijskih doprinosa iz ovog perioda uključuju neizbežne radove Edvardsa i Halma (*Mike Edwards, David Hulme*), koji nastaju u saradnji univerziteta u Mančesteru i organizacija *Save the Children* i *Oxfam*. Još jedan antologijski naslov je zbirka Pola i Izraela u izdanju Svetske banke 'Nevladine organizacije i Svetska banka – Saradnja za razvoj' (Paul & Israel 1991). Luis pronalazi samo jedan naslov iz devedesetih, 'Two centuries of participation' (Charnovitz 1997), koji pravi osvrt na dvesta godina postojanja nevladinih organizacija na polju međunarodne razvojne i humanitarne delatnosti i kritikuje brisanje ove istorije iz savremenih prikaza procvata nevladnog sektora (Lewis 2019).

⁵¹ Neophodno je napomenuti, međutim, da je ovo Luisovo viđenje istorijski neutemeljeno i samo po sebi opterećeno evrocentrizmom. Redukcionizam ovoga pristupa omogućuje da se široki spektar narodnih pokreta i socijalnih tendencija u najrazličitijim kontekstima postkolonijalnih podneblja tri kontinenta prikaže u svetlu uticaja i jednoobraznog delovanja kolonijalne srednje klase i misionara, isključujući na taj način vidove indigenog ili tradicionalnog solidarnog organizovanja. Ova napomena je data bez namere da se ospori uticaj misionarskih organizacija i kolonijalnih kompradorskih klasa u posredovanju određene paradigme razvoja, isključivo sa ciljem da se istakne neophodnost potpunijeg sagledavanja društveno-istorijskog konteksta.

sloboda i prava (Paunović & Petrović 1994; Paunović 2006). Devedesetih godina se koncept nevladinih organizacija javlja kao model građanskog delovanja u pravcu ostvarenja višeg stepena 'individualnosti i autonomnosti', demokratije i vladavine prava, uz poimanje da „novi pokreti ne zatiču civilno društvo kao svoju pretpostavku, već svojim delovanjem nastoje da ga konstituišu i omoguće“ (Pavlović u Paunović & Petrović 1994:40). Naglašava se niz faktora koji imaju poguban uticaj na razvoj civilnog društva:

„Nepostojanje tradicije koja bi te pokrete utemeljila, nepostojanje demokratske javnosti, antiindividualizam i loše shvatanje vlastitih interesa, nepostojanje političke kulture i građanske svesti. ... nema ni tradicije, a ni navike masovnijeg uključivanja građana u socijalizirajuće i dobrovoljne organizacije i udruženja.“ (Paunović & Petrović 1994:41)

Iako cilj ovoga rada nije udubljenije u istorijat i uslove delovanja nevladinih organizacija u Srbiji, ovde je, radi doslednosti u dekolonijalnom čitanju i sagledavanju njihove uloge, neophodna digresija o Srbiji. Najpre je potrebno situirati nevladine organizacije u kontekstu 'tranzicije', kao 'ideološke konstrukcije koja prikriva neokolonijalnu transformaciju regiona' i rasijalizaciju delovanjem diskursa balkanizma (Vukov 2013). Značajna je pretpostavka odsustva samoorganizovanja, nepostojanja tradicije istinskog i efikasnog udruživanja i zajedničkog delovanja građana u periodu pre 'liberalizacije'. Za ovu pretpostavku je vezana i protivrečna, ali dugotrajna i izdržljiva teza o autentičnosti organizacija građanskog društva koja dolazi iz krugova liberalne srednje klase. Nevladine organizacije kao jedan od izraza i aktivnih činilaca liberalno-demokratskog poretka predstavljene su javnosti progresivistički, kao deo naprednije evropske društveno-političke tradicije, karika u društveno-evolutivnom nizu koja je izostala tokom decenija socijalizma⁵². Period socijalizma je iz perspektive novoostvarene liberalizacije društva prikazan kao svojevrsni društveni vakuum, period asocijativne paralize i nedešavanja. U esencijalistički nastrojenoj literaturi Severa, celokupna socijalistička Istočna Evropa predstavljena je kao jednoobrazno odsustvo građanskog samoorganizovanja, obeleženo sivilom i neživotnošću sveprisutne države-kontrolora. Ovi pristupi, kako domaći progresivistički, tako i strani esencijalistički, brišu iz srpskog ili jugoslovenskog kulturnog arhiva decenije organizovanja u najrazličitijim vidovima asocijacija⁵³. I pre socijalističke države, društveni život Balkana su odlikovale brojne građanske asocijacije, dobrovoljna udruženja i klubovi usmereni na različite vidove kreativne i intelektualne produkcije (Sampson 2002). Predstavljanjem nevladinih organizacija kao nosilaca propuštene evropske tradicije, predvodnika demokratske tranzicije u isključivo liberalnu prozapadnu budućnost i, kako Mikuš primećuje, 'povratka u Evropu', postojanje i značaj nekadašnjih oblika udruživanja se čine nevidljivim (Mikuš 2018). Istovremeno se konstruktivno evropske 'tradicije' učitava viša civilizacijska i normativna vrednost, a srpskim nevladinim organizacijama dodeljuje uloga posrednika i edukatora, koji „bilo da postupaju kao kompradorska buržoazija ili kao 'konstruktivni kritičar', pomažu u reprodukciji hegemonije neoliberalne transnacionalizacije kao jedinog zamislivog puta ka modernosti“ (Mikuš 2018:82).

⁵² Neizostavno buržoaski karakter građanskog društva je preduslov za samoorganizovanje, a odsustvo javne sfere kao prostora za ospoljavanje i uticaj građanskog društva u habermasovskom smislu, shvaćeno je kao nepremostiva prepreka društveno-političkom razvoju (Paunović & Petrović 1994; Pavlović 2009).

⁵³ O podrobnosti prema 'tradicionalnim' vidovima udruživanja građana, više u antropološkoj studiji srpskih nevladinih organizacija Mарека Mikuša (2018:174) ili Theodore Vete (2017:59). Kratka analiza radničkog i građanskog organizovanja dostupna u Mikuš (2011) ili Vladislavljević (2008).

Pomenuti elementi se u svedenoj formi ('strani plaćenici', 'domaći izdajnici') instrumentalizuju za potrebe populističke i desničarske mobilizacije⁵⁴. Poslovično formulisana argumentacija u odbranu nevladinih organizacija angažuje pomenutu tezu o autentičnosti.

„Postoji neka vrsta nejasnog stereotipa o nevladinim organizacijama kao o nekoj modernoj tvorevini veštački uvezenoj sa Zapada, čija se uloga ocenjuje u zavisnosti od trenutne političke situacije.“ (Kovačević-Vučo & Milenković 2004: 17)

Ipak, u datom kontekstu je zahtev za prevazilaženjem pomenute predrasude onemogućen nepostojanjem istorijske argumentacije koja bi delovanje nacionalnih nevladinih organizacija stavila u nacionalni domen i van uticaja inostranih faktora⁵⁵.

3.2 Pravni status nevladinih organizacija

Uzevši u obzir stepen prisustva međunarodnih i nacionalnih nevladinih organizacija u različitim sferama života, a posebno formativnu ulogu koju su nevladine organizacije od XIX veka na dalje odigrale u uobličavanju i širenju međunarodnog prava, zanimljivo je odsustvo legislative za regulisanje njihovog statusa. Kako Pavlović napominje, ovo je teško razumljivo kada se uzme u obzir njihov broj, članstvo iz većinskog dela sveta i činjenica da je već dovoljno dugo jedini status koji im se priznaje savetodavni, koji „zavisi od volje međuvladinih tela“ (Pavlović 1993:133). Pravni položaj nevladinih organizacija u međunarodnom pravu predmet je debate ne samo u poslednjih nekoliko decenija, već i u periodu između dva svetska rata i nakon Drugog svetskog rata. Prvobitne inicijative usklađivanja i udruživanja u svetsku asocijaciju nevladinih organizacija vezane su za period nakon Svetskog kongresa o razvoju 1905. godine, a u susret Haškoj konferenciji 1907. godine. Osnivanje Centralnog biroa međunarodnih organizacija i odmah zatim Saveza međunarodnih udruženja (*Union des Associations Internationales*) 1910. godine su vezani za pokušaje upotpunjenja nacionalnih legislativa i sticanja pravnog identiteta. Prvi kongres međunarodnih udruženja usvaja Rezoluciju o pravnom režimu međunarodnih asocijacija i zahteva ustanovljavanje putem diplomatske konferencije nadnacionalnog statusa međunarodnih nelukrativnih asocijacija. Iste godine i Udruženje za međunarodno pravo donosi sličnu rezoluciju, a Institut za međunarodno pravo 1923. godine proizvodi i usvaja nacrt konvencije koja definiše prava u ulogu međunarodnih neprofitnih organizacija u međunarodnopravnom kontekstu (Pavlović 1993:63, 135). Slična inicijativa se pokreće i 1948. godine na Konferenciji savetodavnih međunarodnih nevladinih organizacija. Ipak, svi ovi pokušaji su okončani bez većeg uspeha.

Evropska konvencija o priznanju statusa pravnog lica međunarodnim nevladinim organizacijama (*Convention europeene sur la reconnaissance de la personnalite juridique des organisations internationales non gouvernementales*), rezultat je dugoročnih napora da se pravni status nevladinih organizacija reguliše u okviru Saveta Evrope (u periodu 1970-1991. godine). Konvencija je prvenstveno usmerena na priznavanje pravnog subjektiviteta koji se proširuje sa države u kojoj je registrovana na druge države ugovornice. Član 4 Konvencije je, međutim, interesantan, jer određuje pravo država da otkazu primenu Konvencije u slučajevima

⁵⁴ Populističke optužbe na račun nevladinih organizacija jednako su zahvalan metod mobilizacije javnosti od devedesetih do danas, u redovnim vremenskim intervalima (Beta 2019; Danas 2020; Mihajlović 2012). Vukov, međutim, zapaža dvosmerno dejstvo i korist od ove vrste agresije: nevladine organizacije napade koriste kao materijal za podsticaj ideja balkanizma koje su u osnovi njihove demokratizujuće delatnosti (Vukov 2013).

⁵⁵ Priređivači citiranog dela i pored pozivanja na predrasude i 'uličarske optužbe' u pogledu osporavanja autonomije i autentičnosti domaćih nevladinih organizacija, korene ove pojave u jednom od uvodnih tekstova prepoznaju u Nemačkoj XVI veka.

kada je cilj delatnosti nevladinih organizacija u suprotnosti sa nacionalnom bezbednošću, javnim redom, sprečavanjem nereda, kriminala, zaštitom zdravlja, morala ili prava i sloboda ili narušava međunarodni mir i bezbednost. Organizacijama, međutim, nije ostavljena mogućnost pokretanja postupka u slučaju da je otkazivanje od strane države sporno. Pavlović ovo smatra umanjnjem prava i subjektiviteta u odnosu na željene ishode, formulisane u ranijim nacrtima. Jedna od zanimljivosti vezanih za konvenciju je kolonijalna klauzula koja omogućava fakultativnu primenu odredbi konvencije na teritorijama koje su u posedu država ugovornica, što možemo protumačiti kao izraz namere da se eventualno udruživanje građana pre stavi pod dejstvo člana 4 Konvencije, nego da se podstaknu različiti vidovi građanskog organizovanja na kontrolisanim teritorijama (Pavlović 1993:142).

U periodu posle Drugog svetskog rata delovanje međunarodnih nevladinih organizacija je bilo omogućeno Članom 71 Povelje Ujedinjenih nacija, Istovremeno su postojale prepreke efektivnijem uključenju nevladinih organizacija u aktivnosti UN-a usled pritisaka koje je kreirao Hladni rat. Sedamdesetih se situacija menja sa prisustvom na Konferenciji UN o životnoj sredini u Stokholmu i Konferenciji o svetskoj populaciji u Bukureštu, kao i učešćem u izradi nacrtu Konvencije UN o pravima deteta. Devedesetih već angažovanje u planiranju, doprinos sadržaju i aktivno učešće u radu konferencija UN postaju pravilo (Lewis 2019).

U pogledu određenja pravnog položaja nevladinih organizacija kao pravnih lica i pravnog statusa u širem smislu neophodno je primetiti da autori prave razliku. Lindblom ovo određuje kao:

„Koncept koji obuhvata sve vidove odredbi i praksi koji eksplicitno uzimaju u obzir nevladine organizacije ili ih ove organizacije mogu koristiti kako bi nastupale u međunarodnopravnom kontekstu, bez obzira na to kom međunarodnopravnom polju ovaj materijal pripada“ (Lindblom 2005).

U svakom slučaju, bez obzira na stav prema samim nevladinim organizacijama, najveći broj autora je usaglašen u shvatanju da u međunarodnopravnom domenu nevladine organizacije deluju u pravnom vakuumu (Lindblom, 2005; Dupuy & Vierucci, 2008). Strane koje doktrina zauzima u debati pokrivaju širok spektar stavova: od opreznog i konzervativnog stava koji osporava bilo kakav osnov priznavanja razloga za učešće nevladinih organizacija u međunarodnopravnom životu, preko stava da praksa učešća već postoji i da, dakle, i ne postoji razlog da se status nevladinih organizacija dodatnim merama ozvaniči. Značajan broj autora status ili učešće nevladinih organizacija uopšte ne uvažava niti priznaje, pa tako u debati i ne učestvuje. Zanimljiv je stav da nevladine organizacije shvaćene kao deo globalnog građanskog društva ionako nisu izostavljene iz fleksibilno shvaćenog koncepta 'međunarodne zajednice'⁵⁶, pa tako preko ovog opšteg kanala imaju obezbeđen pristup međunarodnopravnim forumima i procesima odlučivanja. Evidentno, koncept subjekta međunarodnog prava nije više tako sužen da isključuje sve aktere sem priznatih država – doktrina ne osporava aktere 'nalik državama' kao što su *de facto* režimi ili nacionalni oslobodilački pokreti, ali postoji oprez od proširivanja broja aktera s pravom učešća u procesu kreiranja međunarodnog prava. Uvrščivanje nevladinih organizacija u red subjekata bi predstavljalo svojevrsnu privatizaciju međunarodnog prava (Clapham, 2006). S druge strane, a u kontekstu stava Međunarodnog suda pravde po pitanju statusa Ujedinjenih nacija, a u svetlu sučaja *LaGrand*, gde je sud ustanovio da su i pojedinci subjekti međunarodnog prava, otvara se mogućnost sagledavanja pravne ličnosti nevladinih

⁵⁶ Za ovu perspektivu je značajna analiza koja se bavi mitskim proporcijama pojma međunarodne zajednice (Kaczmarek 2016). Autorica pojašnjava koliko je termin međunarodna zajednica u određenim kontekstima prigodan i zahvalan za upotrebu kako bi se stvorila iluzija efikasnosti određenih mehanizama ili čak, uopšte, postojanja određenih pojava.

organizacija⁵⁷ (Clapham, 2006; Dupuy & Vierucci, 2008). Tomušat pometnji dodaje još jednu odrednicu: ograničeni subjekti međunarodnog prava⁵⁸.

Po pitanju regulisanja pravnog statusa, Falk zauzima stav podrške, ali uz određeni oprez i instrukciju da učešće i uključenje nevladinih organizacija treba da se odvija u tradicionalnim pravnim okvirima i to kao svrsishodno, na osnovu procene opravdanosti ciljeva. Tomušat, i pored toga što navodi prednosti uključanja nevladinih organizacija u procese vezane za praćenje sprovođenja obaveza iz domena ljudskih prava, ipak dovodi u pitanje reprezentativnost informacija koje nevladine organizacije dostavljaju kao materijal sa terena, kao i problem koji bi nastao davanjem formalnog statusa neverifikovanoj dokumentaciji dostavljenoj od strane nevladinih organizacija, kao i omasovljenjem njihovog učešća u procesima inače opterećenim birokratizovanim procedurama (Tomušat, 2006: 191, 213).

Pavlović smatra da bi priznavanje statusa međunarodnopravnog subjektiviteta nevladinih organizacijama uticalo na međunarodne odnose kroz uspostavljanje većeg balansa odgovornosti, veće učešće kroz nevladine organizacije u različitim globalnim procesima. On rešenja vidi u regionalnom – evropskom – kontekstu:

„Ovo nas ne iznenađuje, s obzirom da je geneza međunarodnih nevladinih organizacija sastavni deo evropske istorije i civilizacije, i da na opštem polju njihovoj sudbini najviše pažnje poklanjaju baš one zemlje u kojima je delatnost privatnih asocijacija najdublje ukorenjena. Dakako, ne nameće se izvan stvarnih očekivanja mogućnost da međunarodne nevladine organizacije postepeno zauzmu odgovarajuće mesto u međunarodnoj zajednici, ne samo putem sticanja određenog međunarodnopravnog statusa, nego i kroz proces suštinskog preobražaja strukture i delovanja te zajednice, koji će se verovatno odvijati paralelno...“ (Pavlović 1993:149)

Ono što u datom trenutku možemo da tvrdimo je da oblast koja jeste delimično pravno uređena, a iz koje nevladine organizacije crpu izvesnu legitimnost i zvanični status jeste odnos nevladinih organizacija sa međunarodnim ili međuvladinim organizacijama. U tom pogledu je primarni okvir konsultativni status nevladinih organizacija regulisan sa Ekonomskim i socijalnim savetom UN (EKOSOK). Od inicijalnog aranžmana nastalog 1946. godine suština pravnog određenja ovog odnosa između EKOSOK-a i nevladinih organizacija je ostala ista, a poslužila je i kao model za regulisanje odnosa sa nevladinim organizacijama u okviru Saveta Evrope, Organizacije američkih država, kasnije i Afričke unije. I pored tri revizije i sazivanja radne grupe 1997. godine, koja je delovala na planu određenja statusa nevladinih organizacija, a sa ciljem proširenja njihovog učešća na sve oblasti rada UN-a, nije došlo do značajnije promene ovlašćenja. Saglasnost među državama nije postignuta u pogledu proširivanja ovlašćenja i pristupa nevladinim organizacijama, niti je okvir koji uređuje odnos sa EKOSOK-om po automatizmu proširen na druga tela ili agencije UN. Zanimljivo je da je neslaganje država proisticalo iz razlika u shvatanju potrebe proširenja obima uključenosti nevladinih organizacija: države Severa su smatrale da je dovoljno uključanje nevladinih organizacija u rad Generalne skupštine, dok su države članice Pokreta nesvrstanih smatrale da uključanje podrazumeva i finansijske institucije poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. S druge strane je zanimljivo da uprkos postojanju proceduralnih mogućnosti za nastup nevladinih organizacija u konsultativnom svojstvu u Savetu bezbednosti, do ovoga nije

⁵⁷ *Reparations for Injuries Suffered in the Service of United Nations* (1949), ICJ stranica, <http://www.icj-cij.org/en/case/4>; LaGrand case (2001), ICJ stranica, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/104/104-20010627-JUD-01-00-EN.pdf>

⁵⁸ „Mada one stiču neka prava, na osnovu međunarodnog prava mogu se klasifikovati kao ograničeni subjekti međunarodnog prava.“ (Tomušat 2006:269).

dolazilo, već su se sastanci sa predstavnicima organizacija održavali u vidu neformalnih sesija (Dupuy & Vierucci, 2008).

Postoje i drugi modeli neformalnog uključenja kao što su Stalni forum o indigenim pitanjima (*Permanent forum on indigenous affairs*) ili Komisija o održivom razvoju od 1993. godine. Osnivačka dokumenta organizacija poput Svetske zdravstvene organizacije (princip akreditacije kao u slučaju EKOSOK-a), Međunarodne organizacije rada ili UNEP-a implicitno ili eksplicitno otvaraju prostor za konsultativni status ili saradnju sa nevladinim organizacijama, ali je stepen njihovog doprinosa i učesća ipak na *ad hoc* osnovi.

3.3 Institucionalni mehanizmi i struktura nevladinih organizacija

Ono što obeležava prve godine po okončanju Hladnog rata, kako Duffield primećuje, jeste karakteristično „uklanjanje inhibicija“, inhibicija prema vođenju rata i inhibicija prema intervenciji (2006:76). Institucionalno jačanje i organizaciono proširivanje nevladinih organizacija, kao i drastično uvećanje njihovog broja, događa se u ovom prostoru intervencije. Širenje kroz vanrednu situaciju prirodnih nepogoda, gladi i oružanih sukoba podrazumeva prihvatanje nove etike, etike cilja (teleološke) namesto nekadašnje etike dužnosti (deontološke etike)⁵⁹. Nevladine organizacije sada prihvataju angažman u okolnostima nerazrešenog unutrašnjeg konflikta, praktikujući ranije pomenuto 'ignorisanje, nadmudrivanje, zaobilaženje' države domaćina. U velikom broju slučajeva, Tvet i Duffield, primera radi, identifikuju prisustvo nevladinih organizacija koje se može učiniti potencijalno nepovoljnim po ugroženo stanovništvo, pogubnim po indigeni politički angažman, konačno čak i profitabilnim po režime koji nominalno predstavljaju razlog humanitarne katastrofe i intervencije nevladinih organizacija (Duffield and Hewitt 2009; Duffield 2007; Tvedt 1998, 2006). Ponekad se čini da upravo iz perspektive zamišljenog krajnjeg cilja, pravo pristupa i prisustva u određenom kontekstu ima odlučujuću težinu, uprkos mogućim direktnim posledicama po državu domaćina, njeno stanovništvo ili ciljne grupe.

Kalpana Wilson, međutim, istraživanje razvoja sprovodi uz upotrebu rase i rasijalizacije kao analitičkih kategorija, a uz mobilisanje saznanja iz postkolonijalne teorije. Ona ukazuje na potrebu uvida u kolonijalne kontinuitete u razvoju, ali isto tako, iznosi zahtev da se ne zanemare neoliberalne 'inovacije' koje podrazumevaju adaptiranu logiku uključenja i isključenja i novu produktivnost konstrukcije 'rase'. Ona naglašava:

“Kako bismo u potpunosti razumeli razvoj i način na koji je rasizam usađen u njega, moramo da ga podvrgnemo istoricizmu, procesu koji uključuje, ali ne može da bude sveden na preispitivanje prekida narativa između kolonijalizma i razvoja. ... Isticanje kontinuiteta u meta-narativima razvoja – produžena centralnost diskursa napretka, poboljšanja i ostvarenja ciljeva – zasenjuje sukcesivne obuhvatne promene u globalnim matricama akumulacije kapitala i, u vezi s tim, u dominantnim pristupima razvoju koji su obeležili period od 1945. godine.“ (Wilson 2012)

⁵⁹ Ova Duffieldova opservacija se interesantno nastavlja na Pavlovićevo viđenje nevladinih organizacija kao instrumenta za operacionalizaciju i promociju protestantske etike. U neku ruku, mogli bismo postaviti tezu da je inicijalni etos nevladinih organizacija utemeljen u protestantskim vrednostima, da bi nešto kasnije uz viši stepen institucionalizacije i profesionalizaciju vrednosti zadržane uz promenu u viđenju svrhe delovanja (Duffield 2007; Pavlović 1993). Tvet podržava ovu tezu svojom analizom istorijata volonterskog humanitarnog angažmana u misionarskoj tradiciji u Skandinaviji (Tvedt 2004). Više o produženom misionarskom angažmanu kroz nevladine organizacije, vidi Bornstein (2005).

Uzevši u obzir da se ovi izbori lokacije, metoda, uslova događaju uz pristanak i svest o mogućim ishodima, ovo nas dovodi do sledećeg značajnog elementa institucionalnog okvira u kom nevladine organizacije deluju. Ovde se neki od autora pozivaju na banalnu ili uslovljenu suverenost⁶⁰, koja se konstituiše kroz uzimanje – i normalizovanje – mandata i prava donošenja odluka o uključenju ili isključenju, zaštiti i poboljšanju s jedne strane ili 'suvišnosti' s druge. Dafile ovo sagledava kroz biopolitičku prizmu inspirisanu Fukoom. Nevladine organizacije mogu biti u manjoj ili većoj meri pod uticajem donatora ili trendova, ali ipak i konačno, nevladine organizacije su te koje donose odluke o prioritetima, o nijansama koje će uticati na identifikaciju i definisanje ciljne grupe, kriterijumima koje će pojedinca ili grupu učiniti podobnim i pogodnim za učešće u projektu ili ga diskvalifikovati (Duffield 2007). Uspostavljanje ovih kriterijuma predstavlja krhku zaštitnu strukturu koja štiti mandat nevladine organizacije od realnih potreba na 'terenu', sprečavajući da logika banalne suverenosti padne prilikom sučeljavanja sa realnim životnim potrebama.

Delatnost nevladinih organizacija počiva na dva stuba, zaštiti (protection) i poboljšanju (betterment), a može da obuhvati elemente jednog ili drugog izolovano ili zbirno. Ključni element koji se nadovezuje na pomenutu zaštitu je odsustvo prava korisnika ili ciljnih grupa na uslugu, uključanje, zaštitu. Kako mnogi autori ističu, u ovom slučaju, u segmentu usluga ili bilo kog uključanja korisnika u programsku delatnost nevladine organizacije, nema ugovornog prava na, uslovno rečeno, osiguranje. U ovim okolnostima ne radi se ni o kakvom poretku socijalne zaštite koji je uspostavljen uz ovlašćenje građana kroz 'pretplatu' u vidu plaćenih poreza, doprinosa ili bilo kog vida socijalnih dažbina. Samim tim, nema nikakvog ugovornog prava korisnika na preko potrebnu uslugu u formi zaštite (zaštita života i/ili zdravlja, prevencija gladi, zaštita od straha) ili poboljšanja (razvojna, socio-ekonomska pomoć, obrazovni programi). Samim tim nema strukture koja podržava odgovornost prema primaocima usluga niti odgovornosti da se usluga na adekvatan način pruži (Duffield 2007; Opoku-Mensah, Lewis and Tvedt 2007).

3.3.1 Administrativni mehanizmi

Kako je već pojašnjeno u delu koji se odnosi na istorijat nevladinih organizacija, one su u razvojni proces, između ostalog, uvedene iz razloga ekonomičnosti, tj. faktora manjih troškova u odnosu na međunarodne agencije, svedenije birokratije i preglednijih administrativnih i finansijskih sistema. Njihovo angažovanje je za cilj imalo da omogući skraćenje faza planiranja i administrativnih procedura unutar projektnog ciklusa, ostavljajući više vremena i kapaciteta na raspolaganju za projektnu implementaciju (Crewe and Harrison 1998; Duffield 2007; Tvedt 1998; Wallace et al. 2006). Vremenom uz širenje, jačanje i profesionalizaciju nevladinih organizacija dolazi do promena na ovom planu.

Značajno povećavanje iznosa dodeljenih kao projektnih sredstava povlačilo je jačanje finansijskog aparata za nadzor i izveštavanje, a samim tim i umnožavanje administrativnih procedura. Ovo je, u uzročno-posledičnoj sprezi sa simultanim procesom profesionalizacije, proizvelo tehno-kratske pristupe svim fazama projektnog planiranja, dizajna i upravljanja. Neki autori smatraju da duh menadžerijalizma prodire u nevladine organizacije iz potrebe organizacija da stvore utisak kvaliteta, pouzdane finansijske kontrole i generalno legitimnosti (Appel 2015). Menadžerijalizam i poslovna etika se vremenom ugrađuju duboko u institucionalno tkivo međunarodnih nevladinih organizacija, danas bez veće razlike u odnosu

⁶⁰ Dafile se poziva na pojam sitne suverenosti koji pronalazi kod Džudit Batler, a priseća se i pojma mobilne suverenosti sa kojim se na Balkanu suočila Pandolfi (Duffield 2007; Pandolfi 2003).

na korporacijski etos, što se tumači adaptacijom na neoliberalno okruženje i spontanom prenošenjem poslovne kulture u procesu profesionalizacije. Pitanje kako nevladine organizacije, koje proishode iz tradicija, pokreta i težnji kritički nastrojenih prema kapitalizmu, uspevaju bez većeg ili vidljivog konflikta da pomire svoju motivaciju sa poslovnom etikom kapitalizma, ostaje otvoreno (Eagleton-Pierce 2019).

Volas identifikuje promene u upravljanju projektima kao faktor koji menja karakter razvojne pomoći upućene kroz kanal nevladinih organizacija. Promene smatra rezultatom izmenjene uloge nevladinih organizacija usled novonastalog konteksta pomoći, novih ideoloških faktora, umanjena slepe vere u razvoj i umanjena autoriteta razvojne teorije, kao i novih mehanizama finansiranja, novih kriterijuma i novih 'projektnih pakovanja', tj. razvojnih trendova⁶¹. Nove pojave se odražavaju i suštinski menjaju jezik i prakse razvojne delatosti nevladinih organizacija. Novi jezik se formira u dva domena, domenu racionalnog upravljanja projektima i u domenu participacije, i kako Volas identifikuje, grupiše oko tri konceptualne skupine: metoda razvoja (koncept promene), subjekta koji razvoj usmerava (koncept sposobnosti za delovanje) i odgovornosti (koncept kontrole) (Wallace et al. 2006:31). Dominacija jezika racionalnog upravljanja kroz sisteme i procedure preuzima kontrolu nad projektnim tokom i utiče na sve njegove segmente, narušavajući ili čak potpuno sprečavajući široko učešće. Iščitavanjem jezika racionalnog upravljanja i praćenjem tokova tehno-kratske dominacije u svim segmentima razvojnog projekta, mogu se pronaći izrazi moći Severa prema Jugu.

Posebno mesto u upravljanju projektom ove autorke dodeljuju *logframe*-u ili *Logical Framework Approach* (pristup logičkog okvira), kao aplikaciji i pristupu koji obeležava sve projektne faze. Pristup ili matrica, inače odbačena iz poslovne upotrebe kao neadekvatna, doživljava praktično univerzalno prihvatanje u razvojnom sektoru (Tvedt 1998a). Iskorišćen kao matrica koja uključuje projektne ciljeve, planove, vremenske okvire za sprovođenje projekta i detaljne okvire svih projektnih faza, neophodna ulaganja u projekat u vidu sredstava, materijala, osoblja i napora kroz definisane specifične akcije i očekivane rezultate, proizvode i ishode uz prateće indikatore, *logframe* takođe sadrži analizu potencijalnih internih – identifikacija mogućih nedostataka ili slabosti unutar organizacije i njenih kapaciteta – ili eksternih faktora rizika ili pretnji po ostvarenje projekta. Matrica *logframe*-a zahteva i identifikaciju eventualnih podsticajnih faktora ili dodatnih, prpratnih pozitivnih efekata projekta, koji predstavljaju dodatnu vrednost. Među nevladinim organizacijama *logframe* se širi izuzetnom brzinom, jer se promovira kao najefikasniji način komuniciranja suštine i svrhe projekta donatorima. Kako brojni autori navode, ovaj pristup od devedesetih ima univerzalnu primenu u razvojnom procesu od strane donatora i organizacija, nameće se kao najsvrsishodniji, objektivan i duboko logičan (samim tim neutralan) način osmišljavanja i komuniciranja razvojnog projekta (Crewe & Harrison 1998; Wallace et al. 2006; Eggen and Roland 2014). Nvladine organizacije sprovode treninge, obuke i druge vidove obrazovanja zaposlenih i partnera sa ciljem što efikasnije i što brže univerzalne primene *logframe*-a.

I pored konstatacija velikog broja praktičara da je ovaj pristup u svojoj orijentaciji na ciljeve (posebno Milenijumske razvojne ciljeve) problematičan, teško primenljiv na određene kontekste ili programske oblasti, on ostaje u upotrebi. Veština 'prevođenja' projekta u *logframe* postaje ekspertiza za sebe, pa tako nevladine organizacije zapošljavaju osoblje ili angažuju konsultante samo za potrebe prikazivanja projekta u *logframe*-u (Eggen 2014). Kritike su uključivale nemogućnost 'lokalnih' doprinosa ili doprinosa terenskog osoblja projektnom planiranju, nekompatibilnost određenih potrebnih aktivnosti sa formatom, često odsustvo

⁶¹ Istraživanje Volas, Bornstin i Čepman se u datom trenutku (sredina devedesetih, sve do 2006. godine) odnosi na globalnu kampanju za smanjenje siromaštva i prpratne aktivnosti i trendove.

poznavanja konteksta od strane onih koji su zaduženi za dizajn *logframe*-a. Ipak, ova forma opstaje uz podrazumevanje univerzalne primenljivosti.

Ovaj mehanizam uklanja u značajnoj meri teret odluke o prioritetima, zonama delovanja, ciljnim grupama, projektujući ove elemente kroz tehnokratsku prizmu *logframe*-a kao same po sebi jasne i opravdane, oslobađajući pojedince u komandnom lancu nevladine organizacije tegobnih pritisaka moralne ili pravne odgovornosti. Ili rečima Tine Volas: „Pomoć se ne distribuira na osnovu participativnih mehanizama, već na osnovu *logframe*-a“ (Wallace et al. 2006:32).

U periodu nakon 2010. godine se proceduralni zahtev ili insistiranje na upotrebi *logframe*-a umanjuje, ili se zamenjuje upotrebom drugih sličnih pristupa. Ovo se ne događa toliko zbog prestanka vere u njegovu pouzdanost i opravdanost njegove upotrebe, već usled činjenice da je tokom prethodnih decenija tako temeljno usađen u logiku nevladinih organaizacija i donatora, da je postao neodvojivi deo razvojne prakse⁶². Kao što je Volas početkom 2000-ih primetila, a današnje stanje potvrđuje, radi se o specifičnom jeziku racionalnog upravljanja, koji je od devedesetih na dalje zaživeo, nastavio da se razvija i uklapa u različite kontekste i okolnosti primene. Kao vid lingvističke ekonomije prilikom prenosa iz sfere upravljanja projektom u širi kontekst projektnog delovanja ili kontekst projektnog poprišta, dovodi do određenog osiromašenja prikaza stvarnosti svođenjem života u čijim okvirima se projekat odvija na projektne ciljeve, planove, okvire, 'inpute' i 'outpute', akcije, rezultate, ishode i indikatore.

Kako Sampson primećuje posmatranjem niza nevladinih organizacija na prostorima Bosne, Albanije, Rumunije i Crne Gore:

„Projektni život podrazumeva posebnu vrstu jezika, skoro kao kruti jezik staljinizma. Naučiti nešto se zove 'trening za trenere'. Unaprediti svoje znanje u nekoj oblasti je 'jačanje kapaciteta'. Dati nekome nešto kontrole nad projektom je 'osnaživanje'. Artikulisanje ciljeva projekta je 'izjava misije'. Komuniciranje se zove 'transparentnost'. Ako pokušate da saznate šta se dešava, to se zove 'umrežavanje'. Naći novac se zove 'fandrejzing'. Preživeti nakon što novac nestane naziva se 'održivost'. Odnosi novac negde drugde je 'egzistencijalna strategija'.“ (Sampson 2002)

Jedna od osnovnih funkcija razvojne delatnosti nevladinih organizacija prema liberalnom narativu je učenje koje se odvija u dva smera, 'podizanjem svesti' i 'jačanjem kapaciteta' na Globalnom jugu i formiranjem baze znanja za potrebe repozitorijuma razvoja i umnožavanja ekspertize na Severu. Razvojni projekat je taj koji kroz svakodnevnu delatnost treba da omogući protok informacija u oba smera. Ponudeni primer prakse u okvirima *logframe*-a ukazuje na strukturalnu nemogućnost projektnog razmene i kreiranja znanja izvan uskog diskurzivnog polja racionalnosti upravljanja. Parafrazirajući jednog od ranih proponenata nevladinih organizacija, Dejvida Kortena, u osnovi uspešne izgradnje organizacije je fleksibilnost, kao i shvatanje da postoji više od jednog mogućeg modela. 'Organizacijsko uklapanje' je ključni faktor, način na koji se organizacija uklapa u sredinu u kojoj deluje (Holmén 2010: 203). Uzevši u obzir da je veliki deo organizacija formiranih na 'terenu' Globalnog juga podstaknut ili osmišljen spoljnom intervencijom, uz očekivanje da će ponuđena

⁶² Jedna od matrica u zvaničnoj upotrebi u novije vreme je *Theory of Change* (teorija promene). Prihvaćena od strane nekih donatora, naznačena je kao željeni format za prikazivanje projektnog toka. I ova matrica je međutim zasnovana na istoj logici i racionalnosti, donekle izmenjene strukture. Pogledaj zvaničnu prezentaciju dostupnu na: <https://www.theoryofchange.org/what-is-theory-of-change/>

univerzalna administrativna rešenja zadovoljiti potrebe bilo kog konteksta, nije iznenađujuća opservacija praktičara da je 'organizacijsko uklapanje' u najvećem broju slučajeva izostalo.

3.3.2 Osoblje: od volontera do razvojnih eksperata

Među autorima postoji usaglašenost po pitanju nastupanja profesionalizacije u okviru nevladinog sektora i postepene transformacije volonterskih zaduženja u ekspertska plaćena radna mesta u poslednjim decenijama XX veka⁶³ (Hilton 2018; Tvedt 1998a). Volonterski angažman, i pored altruističkih sentimentata i velikog entuzijazma, u određenim kategorijama razvojne aktivnosti – najpre u obrazovanju ili zdravstvu, ali i u ostalim vidovima delatnosti – povlačio je za sobom značajne probleme, uključujući neefikasnost i nepoznavanje nacionalnog konteksta (Dichter 2003). Prelazak na školovani kadar postaje pravilo, a uz akademsko ustoličenje studija razvoja u poseban segment međunarodnih studija, jedan od uslova zaposlenja u međunarodnim nevladinim organizacijama postaje i univerzitetska diploma razvojnih studija. Ovo postepeno dovodi do razvijanja tehnokratskog stava, ograničene perspektive i dodatnog udaljavanja od suštine izazova sa kojima se ciljne zajednice i grupe suočavaju. Udaljavanje, međutim, doprinosi proizvodnji većeg broja tehnokratskih rešenja za tehnokratski i jednodimenzionalno percipirane i umnožene probleme.

Profesionalizacija povlači niz političkih i društvenih posledica, kao što je prihvatanje nevladinih organizacija sa plaćenim osobljem kao profesionalizacije otpora, uz previđanje jednostranosti znanja, 'sumnjive' reprezentativnosti i predatorskog odnosa prema drugim vidovima društvene pobune (Choudry & Kapoor 2013). Znanje koje profesionalizacija povlači za sobom je bazirano isključivo na zapadnjačkoj logici, izvorima, praksama, kontekstu i pretpostavkama. Drugim rečima, „ima duboko kolonijalni i iznova kolonizujući aspekt“ (Choudry & Kapoor 2013:15).

Vremenom jača interesovanje za lokalne inicijative i efikasnost organizacija koje deluju unutar svojih zajednica, a kao odgovor pojavljuje se profesija po sebi, uglavnom rezervisana za stručnjaka sa Globalnog severa, sa zadatkom da analizira, proceni i odluči o kapacitetima, stručnosti i rezultatima lokalnih ili nacionalnih organizacija. Kako Hilton primećuje, vremenom merenje efikasnosti pomoći postaje posebna oblast stručnosti, sa formulisanim standardima, smernicama i sada već uobličanim programima obuke (Hilton 2018).

Istovremeno, 'ekspertiza' stručnjaka sa Globalnog severa uglavnom prećutno zauzima mesto domaćih kompetentnih stručnjaka koji često usled odsustva adekvatnog institucionalnog planiranja, koordinacije, ali i nacionalnih izvora finansiranja nisu u mogućnosti da obavljaju poslove u domenu razvoja. Dichter ovde govori primarno o 'nedostatku podsticaja' (incentive gap), svodeći ovaj problem na individualno-materijalnu dimenziju, ili kako on pojašnjava, mehanizam razvojnog sektora pribegava angažovanju stranih stručnjaka u nedostatku raspoloživih lokalnih profesionalaca u javnom sektoru. Domaći stručnjaci, prema njegovoj proceni baziranoj na uprošćenoj formi racionalnog izbora, nemaju interes da isti posao obavljaju za naknadu koju određuju lokalni standardi i propisi (Dichter 2003). Problem je, kako je već napomenuto, usled odsustva institucionalnih okvira, mehanizama koordinacije, nacionalnih izvora finansiranja, ali i delovanja faktora kao što su mere strukturnog

⁶³ Neki autori pronalaze prve naznake osnaženja pozicije nevladinih organizacija, kao i iskorake ka tehnokratskom stavu već 60-ih godina (Hilton 2018).

prilagođavanja, daleko složeniji i ne može se svesti na finansijski podsticaj. I Dihter, međutim, primećuje protivrečnost u standardima poslovanja razvojnog sektora:

„Jedna od velikih ironija razvojne pomoći postala je činjenica da mnogi razvojni profesionalci ostaju u poslu na materijalnu štetu ili preko leđa državnih službenika zemalja u razvoju, na štetu ljudi koji bi trebalo da budu njihove ravnopravne kolege. Ali teško je videti odakle bi motivacija da se ovaj problem reši trebalo da dođe, bilo da su u pitanju siromašne vlade ili ustanove koje pružaju pomoć međunarodnom razvoju. Ovo je jedna od začkoljica razvoja: podsticaji za jednu grupu (visoka plata i dodatne beneficije za strane eksperte) sprečiće ih da primete da je odsustvo podsticaja za grupu kojoj pokušavaju da pomognu u korenu prolema koji pokušavaju da reše.“ (Dichter 2003:233)

Kada su u pitanju nacionalne nevladine organizacije u interakciji sa stranim donatorskim organizacijama i vladama, istraživanje preduzeto unutar nevladinog sektora u Južnoj Africi 2001. godine ukazuje na sledeću samopercepciju: odsustvo kvalitetnog, kreativnog i dinamičnog vođstva; nevladin sektor je odskočna daska za karijeriste pre nego 'poziv', nivo posvećenosti i efikasnosti je nizak (posebno kod pružalaca usluga); nerešene rodne i rasne tenzije; odsustvo sistema za proveru kvaliteta i napretka, kao i za rešavanje problema i preduzimanje efikasnog mobilisanja sredstava. Ova studija pravi osvrt i na velike donatorske izdatke za obuke 'jačanja kapaciteta', koje su, sprovedene u tehnokratskim donatorsko-organizacijskim režimima, same sebi svrha (Kraak u Tjønneland 2007:281).

Pitanje nerešenih rodni i rasni tenzija je dugo ignorisan problem i na planu odnosa između humanitarnih nevladinih organizacija i njihovih korisnika, ciljnih grupa i ranjivih populacija i zajednica kojima bi trebalo da budu stavljeni na raspolaganje. Idealizovana predstava nevladinih organizacija kao egalitarnih altruističnih poduhvata, koja se održava decenijama nakon profesionalizacije sektora, uticala je na sistematsko brisanje same ideje o nejednakosti, diskriminaciji, eksploataciji i dosledno dvostrukim (ili trostrukim) aršinima unutar sektora. Do javnosti povremeno dopiru izveštaji o zloupotrebama od strane uposlenika nevladinih organizacija koji se svode na pojedinačne incidente i patološka ponašanja pojedinaca, u potpunoj suprotnosti prema inherentnim vrednostima, standardima i pravilima organizacija. Tako jedna od vodećih međunarodnih nevladinih organizacija čiji je mandat zaštita dece u odgovor na vesti o zlostavljanju dece i žena Globalnog juga, u kome su učestvovali i njeni uposlenici, objavljuje izveštaj gde su zaključci u sferi konstatovanja odsustva niza faktora – mehanizama zaštite, odgovornosti, vođstva, predanosti – uz finalnu konstataciju da počinioci seksualne eksploatacije i zlostavljanja nisu samo pripadnici međunarodne zajednice, već i lokalni akteri (Csáky 2008). Poražavajuće izmeštanje odgovornosti je praćeno preporukama na nivou aspiracija i zahteva da se problem reši osnivanjem još jednog nevladinog tela za praćenje sprovođenja mera protiv zlostavljanja⁶⁴. Ovo nije usamljen slučaj, jer u različitim kontekstima ubrzo niče niz nevladinih inicijativa (*Bond* u Velikoj Britaniji, *Interaction* u SAD, *Accountable Now!* u Nemačkoj) sa ciljem da doprinese etičkim standardima, obavezama u izveštavanju i transparentnosti (Jamann 2018). Rešavanje pitanja odsustva pravne odgovornosti nevladinih organizacija i problema koji iz

⁶⁴ Na sličan način Jedinica za zaštitu od seksualne eksploatacije i zloupotrebe (*Inter-Agency Standing Committee Task Force on Protection from Sexual Exploitation and Abuse*), formirana nakon vesti o zlostavljanju ranjivih populacija 2002. godine, pod pritiskom javnosti 2009. godine započinje reviziju postojećih mera i praksi za prevenciju i zaštitu uključujući UN, nevladine organizacije, MFCK i IOM. Akcije izvršene u sklopu ovog procesa obuhvataju „sagledavanje uticaja aktivnosti, politika, strategija i oruđa koje je Radna grupa primenila ili razvila, uključujući Konferenciju na visokom nivou u decembru 2006, proizvodnju filma za širenje svesti „Služiti sa ponosom“, usvajanje Strategije UN o podršci žrtvama u decembru 2008. i lansiranje internet stranice.“ (IASC 2012)

ovog odsustva proističu poprima formu matrice koja nudi odlaganje odlučivanja i oslobađanje od tereta trenutne odgovornosti kroz iniciranje novih nevladinih formacija koje će nastaviti da nude aspirativna i neformalna rešenja. Ukratko, problem pravne odgovornosti nevladinih organizacija se rešava proširivanjem fiktivnog mandata nevladinih organizacija, kao i daljom proliferacijom nevladinih aranžmana. Bilo da su u pitanju forme dizajnirane od strane nevladinih organizacija ili interagencijska saradnja koja uključuje nevladine organizacije, populacija u čiji sastav ulaze projektne ciljne grupe i ranjive grupacije osetljive na pomenute vidove zlostavljanja i zloupotrebe, u diskursu zaštite koji proizvode ostaje pasivna, bezlična i generička, i bez mogućnosti – kao i bez zakonskih sredstava – da se zloupotrebi odupre i od nje zaštiti.

Pitanje rasijalizacije u kontekstu zapošljavanja i sprovođenja projekata međunarodnih nevladinih organizacija je posebno dobro razmotreno u istraživanjima Kalpane Vilson. Sagledavanjem dostupnih etnografija razvojnih organizacija i praksi humanitarnih radnika, Vilson ukazuje na eksplanatorni potencijal Saidove teorije orijentalizma u svakom od obrađenih konteksta, i kada je u pitanju status i interakcije razvojnih profesionalaca sa partnerima, korisnicima, zajednicama, kao i način kako se ovo odražava na praksu razvoja (Wilson 2012). Analizira njihove samoreprezentacije i reprezentacije ciljnih grupa kao objekata razvoja, načine na koji se dominantni vidovi razvojnih praksi primenjuju od strane razvojnih stručnjaka, a na koji način u njima učestvuju korisnici uz izmene i prilagođavanja. Na tragu 'etnografija pomoći' (Crewe and Harrison 1998), koje među prvima ukazuju na nevidljivost 'lokalnih' doprinosa razvoju i hijerarhijska poimanja unutar sektora, Vilson pokušava da sagleda u kojoj meri rasizam nesmetano nastavlja da se reprodukuje u fiksiranim odnosima moći uz kontinuitet u odnosu na kolonijalnu eru. Moć u razvojnoj paradigmi nastavlja da bude 'bela', kao i stručnost („autoritet, ekspertiza i znanje postaju rasna obeležja i otelotvorena u belom praktičaru razvoja“) (Wilson 2012). Kako je ranije pojašnjeno u istorijatu razvojnih nevladinih organizacija, u jednom trenutku praksa nameće zahtev da uposlenik nevladine organizacije bude razvojni ekspert sa specifičnim obrazovnim i radnim referencama. Etnografske studije razvoja ukazuju na to da ovoga pojedinca, međutim, najpre njegova rasna identifikacija kao belog čoveka kvalifikuje u status povlašćenog stručnjaka, „otvara vrata, preskače redove, puni tanjire i prima pozive za javne nastupe“ (White u Wilson 2012). Sami 'međunarodni' radnici⁶⁵, ali i 'lokalno' osoblje nevladinih organizacija ove odnose moći prihvatanjem reprodukuju.

Dobra ilustracija ove pojave je primer koji nudi Uma Kotari na osnovu ličnog iskustva pružanja konsultantskih usluga u okviru tima sa Severa:

„‘Lokalni partneri’ su bili vidno razočarani kada su uvideli da njihov inostrani konsultant nije beo... .. Postavljanje bele osobe za konsultanta je viđeno kao potvrđivanje višeg statusa njihovog rada, dok je slanje ‘jednog od njihovih’ obezvređilo njihovu organizaciju... Ova razlikovanja su evidentna i u radu, u multidisciplinarnom timu belih konsultanata gde su zajedničke sesije često bile neprijatne zbog mog prisustva koje je narušavalo ranije stabilno razgraničenje između ‘nas’ i ‘njih’.“ (Kothari u Wilson 2012)

‘Lokalno’ i ‘međunarodno’, hijerarhijski odnos koji upućuje na poimanje dragocenosti ‘međunarodne ekspertize’ i potrošnosti ‘lokalne’ radne snage su konstrukcije koje u korenu imaju rasu i rasizam. Predstavnici ‘lokalnog’ imaju vrednost kao autentične i lokalizovane potvrde potrebe za razvojnim projektom, dok je ‘međunarodni’ – u stvari predstavnik bele,

⁶⁵ Za detaljniju analizu ‘međunarodnog’ i ‘lokalnog’ i hijerarhijski povlašćenog statusa ‘expat’ radnika, pogledaj Crewe & Harrison (1998) ili Koutonin (2015).

privilegovane grupacije razvojnih delatnika sa Globalnog severa – u opštem diskursu prihvaćen kao neutralan, nepristrasan, pa samim tim i univerzalan, sa implicitnim pravom da govori u ime 'međunarodne zajednice', 'sveta' ili 'globalnog'. Mobilnost iz autentično-lokalnog u neutralno-globalno tj. u poziciju percipirane hijerarhijski nadmoćne razvojne ekspertize, predstavlja mogućnost samo kao izuzetak koji potvrđuje pravilo. Ograničenja, bilo praktična, u domenu karijernog napredovanja ili apstraktna, u pogledu mogućnosti zastupanja univerzalnih stanovišta, utemeljena su u konstrukciji rase. Mobilnost u geografskom, društveno- i organizacijsko-hijerarhijskom smislu pripada predstavnicima 'međunarodnog' nevladinog sektora, gde se prepoznaje kontinuitet kolonijalne ere u nestalnosti i lakoj pokretljivosti (Smirl 2009). Laka mobilnost stranog osoblja – dostupnost letova, nesmetan pristup terenskim vozilima, mogućnost korišćenja profesionalnih vođača i vozača koji poznaju teren – često je nedostupna 'lokalnom' osoblju i stanovništvu. Nestalnost i mobilnost su kategorije koje imaju uticaja na odnos koji 'međunarodni' radnici imaju prema okruženju u kome rade i stanovništvu kome nominalno svojim humanitarnim ili razvojnim intervencijama služe. Lokaliteti, predmeti i simbolika humanitarne ili razvojne delatnosti postaju ono za šta se ova grupacija radnika vezuje. Istovremeno se formiraju zajednice 'međunarodnih' radnika, povezanih kretanjem u istoj radnoj sferi, istim izvorima informacija i saznanja o 'lokalu', kao i korišćenjem istih 'bezbednih' lokalnih usluga. Na ovaj način se postiže sledeći efekat:

“...emotivni i intelektualni svetovi međunarodne zajednice su izričito definisani potrebama i zahtevima međunarodne zajednice, više nego lokalnih korisnika. Mada trenutne političke agende međunarodnih organizacija za pomoć i razvoj uključuju potrebu za pojačanom povratnom informacijom i doprinosom od strane ciljane grupe, vredi uzeti u razmatranje materijalne i prostorne okolnosti u kojima dolazi do prikupljanja pomenute povratne informacije. Mada su participativni procesi planiranja već dugo integralni deo humanitarne pomoći, problematični su kada se uzmu u obzir fizičke i materijalne okolnosti u kojima se procesi odvijaju, što samo po sebi može da se identifikuje kao uzrok nemogućnosti korisnika da se uključe i daju povratnu informaciju.“ (Smirl 2009)

Vilson nalazi da se prostorna podeljenost i segregacija u praksama 'međunarodnih' radnika razvojnog sektora podudara sa Fanonovom opservacijom o kompartmentalizovanom svetu kolonije, gde su pravila prostorne pripadnosti određena rasom prećutna ali jasna i nezaobilazna. Zaključuje da dobrovoljno zauzimanje određenih prostora od strane 'međunarodnog' humanitarnog radnika podrazumeva legitimizaciju vidova ponašanja koji su bez sumnje rasički (Wilson 2012).

Klasa predstavlja još jednu relevantnu, a zanemarenu analitičku kategoriju u kontekstu razmatranja formiranja i delovanja nevladinih organizacija, njihovog nastanka i funkcionisanja u okviru postojećeg hegemonog poretka. Srednja klasa, obrazovana elita ili, kako neki autori definišu, manjinski deo populacije sa određenim društvenim kapitalom i uticajem, generalno čini bazu iz koje proishode nevladine organizacije (Tvedt 1998; Vetta 2012; Sampson 2002). Svest o pripadanju je ojačana internalizacijom diskursa zajedničkih vrednosti i upotrebom jezika opterećenog normativnim sadržajem, iako su norme često protivrečne. Ovo je naglašeno usvajanjem zajedničkog jezika, retorike vrednosti i specifičnih vidova komunikacije (kod Tveda je to 'razvojno-komunikacijski režim'):

„NVO žargon (*NGO-speak*)... je jezik koji funkcioniše kao simbolički poredak unutar celog sistema, organizovan oko dihotomije, retoričkog koda sa dve vrednosti: 'dobar' razvoj i 'loš' razvoj – gde se nevladine organizacije vide kao otelotvorenje dobrog razvoja.“ (Tvedt 2002:369)

Od devedesetih do danas se ponavljaju scenariji pokretanja nevladinih organizacija kao izvora sredstava za život – ili dopune sredstava radi očuvanja određenog životnog standarda – od strane političkih i drugih elita, a u odgovor na umanjene mogućnosti države da efikasno odgovori na njihove potrebe. Kako Fatton pojednostavljuje, nevladine organizacije su sklone da privileguju privilegovane i marginalizuju marginalizovane, „osujećene materijalnim nedostacima i klasnim ograničenjima, u najboljem slučaju konstituišu nepouzdanu zamenu za ono što je nekada bio korumirani, klasno zasnovani patronat raskalašne države“ (Fatton 1995:72). Nevladin sektor, prema zapažanjima velikog broja naučnika, postaje alternativa zaposlenju u državnoj službi ili čak adekvatnija zamena, uz nametanje uskih i koristoljubivih ambicija pripadnika srednje klase (Dicklitch 1998). Osnivanje organizacija je vezano za zaštitu klasnih interesa u smislu očuvanja određenih pozicija uticaja kroz omogućenje delatnosti ili usluga koje nominalno ili nisu u domenu države ili, ukoliko postoje u domenu javnih službi, nose teret manjkavosti usled odsustva primene adekvatnih standarda ili blagotvornog uticaja tržišta. Organizacije u najrazličitijim vidovima omogućavaju delovanje elitnih slojeva društva, kako Tvet primećuje, omogućujući klasno prihvatljive forme radnog angažmana. Iz ovog razloga je vidljiv i preovlađujući tehnokratski stav koji uklanja potencijalne prepreke mobilnosti između nevladinog i vladinog sektora. Ovaj fenomen dobro ilustruje cirkulacija elita tj. mobilnost iz diplomatije u nevladin sektor, *think tanks*, pa opet vladine ustanove (Tvedt 2006b; Vetta 2012). Neki autori ukazuju na finansijsku nestabilnost u zemljama primaocima razvojne pomoći, što zapošljavanje u nevladinim organizacijama čini oportunističkim rešenjem za pripadnike obrazovanih elita, a samim tim usmerava i fokus nevladinih organizacija u pravcu projekata sa sigurnim donatorskim pokrićem (Petras & Veltmeyer 2001). Čandhok sažima sličan stav na sledeći način:

„Neke grupe poseduju političku, materijalnu, simboličku i društvenu moć i one mogu da se preklapaju; druge ne poseduju ništa, čak ni pristup sredstvima za život. Oni prvi će naći sebi mesto u civilnom društvu, a civilno društvo će naći mesto za njih; oni drugi će biti proterani na mračnu periferiju sfere. Ironija je u tome što je većina zemalja sveta u razvoju primarno ruralna, a opet, urbana srednja klasa je ta koja je najzaštićenija prizivanjem civilnog društva.“ (Chandhoke 2007:613)

Novije studije reprezentativnosti nevladinih organizacija kao izraza srednje klase potvrđuju dominaciju srednje klase na nevladinoj sceni i u kontekstu Kine, kao i jasno odlučivanje urbanih, obrazovanih predstavnika organizacija građanskog društva o agendama koje će se odraziti na živote drugih slojeva stanovništva. Ruralno stanovništvo i radnici-migranti su učinjeni nevidljivim u ekološkim projektima nevladinih organizacija, uprkos tome što će uspostavljanjem novih praksi i politika doći do promena koje će se odraziti na njihovu egzistenciju. Ekonomski interesi seljaštva su zanemareni, a prioritet je dat interesima urbane srednje klase, inostranih donatora i percipiranim 'globalnim' idealima (Salmenkari 2020).

Potrebno je, međutim, osvrnuti se i na kategoriju radnika nevladinih organizacija koji pripadaju nepriviligovanoj grupaciji na marginama srednje klase i predstavljaju faktičku vezu sa zajednicom i oruđe implementacije projekta na 'terenu'. Izazovi kao što su prekarni uslovi rada, nesigurnost zaposlenja i produženja ugovora, logistički problemi ili direktne bezbednosne pretnje na terenu, odsustvo beneficija, socijalne zaštite i osiguranja na radu su zajednički najvećem broju uposlenika lokalnih nevladinih organizacija na prvom organizacijskom stepeniku. Niz faktora, uključujući pol, rod, starost, obrazovanje i etničku pripadnost, mogu da utiču na pojačavanje pomenutih negativnih aspekata i da se odraze na mobilnost unutar organizacije u smislu dostupnosti obuka, unapređenja i produženja radnog odnosa. Pored poteškoća koje nastaju u svakodnevnim interakcijama sa lokalnim autoritetima i akterima, izloženi su i kontinuiranim pritiscima za većom efikasnošću unutar organizacije. Kako Ahmad

ističe, metode za prevazilaženje višestrukih pritisaka, ali i ranjivost terenskih radnika nevladinih organizacija nedovoljno su istražene teme (Ahmad 2002).

3.3.3 Finansiranje i efekti finansijske zavisnosti

Ekonomska zavisnost, klijentelizam i politička i/ili ideološka potčinjenost su problemi koji su identifikovani još osamdesetih i devedesetih godina kao značajne prepreke efikasnom delovanju nevladinih organizacija kao neutralnih aktera razvojnog procesa (Toje 2013). Sa redukcijom donatorskih sredstava u periodu nakon ekonomske krize 2008. godine, uz povećanu konkurenciju za umanjena razvojna sredstva ovi problemi postaju sve očigledniji. Osnovna činjenica u pogledu finansiranja velikih svetskih nevladinih organizacija je njihovo oslanjanje ili potpuna zavisnost od finansiranja od strane država.⁶⁶ Svetski proseki u pogledu udela državnog finansiranja nevladinih organizacija je 42%. Svaka od država koja na razvojnoj sceni figurira kao značajan donator se pridržava određene doktrine u tom pogledu: Velika Britanija udeo u finansiranju nevladinih organizacija održava na 50%, dok Norveška, do skora jedna od vodećih država donatora međunarodnih nevladinih organizacija, neke od njih podržava sa skoro 90% (Toje 2013:274).

Ovaj odnos često podseća na ugovorno angažovanje nevladinih organizacija kao izvršilaca ciljeva države ili njihovo delovanje kao isturene, neformalne ruke državne spoljne politike (Tvedt 2006b). Izomorfizam nevladinih organizacija – jednoobraznost organizacija kao rezultat prilagođavanja donatorskim očekivanjima i prioritetima zasnovanim na unutrašnjepolitičkom diktatu ili spoljnopolitičkim interesima – takođe je rezultat pokušaja nevladinih organizacija da se uklope u isti spektar kriterijuma, zahteva i smernica država donatora. Nevladine organizacije u ovom odnosu gube čak i simboličnu nezavisnost, a prioritete formiraju prema preferencijama donatora, uz odsustvo kritičkog stava prema potezima i politikama države donatora i usmeravanje fokusa na spoljnopolitičke ciljeve (Toje 2013).

Mapiranje donatorskih prioriteta i pristupa omogućava uvid u smenu i efekte smene trendova u razvojnom sektoru od sedamdesetih godina do prve decenije XXI veka. Tabela 1 prikazuje smenu trendova i prioriteta koja se vremenom podudara sa većim učešćem nevladinih organizacija u razvojnom projektu i ukazuje na njihova prilagođavanja u odnosu na donatorske prioritete, promene metodologija i tematski fokus razvojne pomoći.

Tabela 1: Donatorski prioriteti i usklađivanja nevladinih organizacija

Izvor: Eyben, R., *Patterns of Donor Behaviour with Recipient Governments*, 2002, preuzeto iz Wallace et al. (2006:32-33).

<i>Period</i>	<i>Donatorski fokus</i>	<i>Donatorski instrumenti</i>	<i>Fokus nevl. organizacija</i>
1970-	Osnovne potrebe	Projekti, posebno infrastrukturni;	Solidarnost između nevladinih organizacija

⁶⁶ Udeo države ili država je promenljiv u zavisnosti od profila, delatnosti i geografske pokrivenosti. Veliki broj organizacija ima i druge mehanizme prikupljanja finansijskih sredstava kroz saradnju sa privatnim fondacijama, aranžmane korporativne društvene odgovornosti, akcije humanitarnog dobrovoljnog donatorstva građana ili dozvoljene forme komercijalne aktivnosti uz preusmeravanje profita na neprofitnu delatnost nevladine organizacije. Ipak, najznačajni finansijski udeo u aktivnosti nevladinih organizacija sa međunarodnom delatnošću imaju države, a zvanično finansiranje od strane države ili državne razvojne agencije (u jednom trenutku i formalizovana 'saradnja' sa državom domaćinom) često biva preduslov za podršku donatora drugih kategorija.

	Podrška vladama	integrisani ruralni razvojni projekti; tehnička ekspertiza;	Severa i Juga; fokus na volonterski duh i dobrovoljne donacije;
1980-	Efikasni projekti pod kontrolom donatora; Prigodne makro-ekonomske politike; Strukturalna prilagođavanja (kasnije 'reformne sa ljudskim likom') za mnoge zemlje obavezna;	Upotreba <i>Logframe</i> -a Tehnička saradnja; trening i obuka; Fondovi za socijalne investicije; Programi strukturalnih prilagođavanja u skladu sa preporukama MMF za liberalizaciju; Projekti i dalje dominantna forma razvojne pomoći;	Umanjenje uloge humanitarnih ili razvojnih delatnika sa Globalnog severa, veće zapošljavanje 'lokalne' radne snage; Nevladine organizacije kao upravljači i katalizatori; Identifikacija 'dobrih praksi': rod, životna sredina, fokus na smanjenje siromaštva, učešće i participativni ruralni razvoj; Veća pažnja posvećena vizuelnom identitetu Juga u materijalu koji se odnosi na razvojni projekat; razvojne studije na Severu; Povećanja u pristupu zvaničnoj (državnoj) pomoći;
1990-	Projekti sa fokusom na siromaštvo, usmerenje na pitanje roda i svest o zaštiti prirodne sredine; demokratija, dobro upravljanje, odlučne ekonomske politike i 'vlasništvo' nacionalnih vlada (national ownership) u pogledu agenda za smanjenje siromaštva; kraj siromaštva;	Participativni ruralni projekti; analiza relevantnih učesnika razvojnog procesa (stakeholder); projekti procesuirani primenom LFA; više direktnog finansiranja nevladinih organizacija, manje tehničke saradnje, više konsultativnih uloga. Sektorski pristupi (Sector wide approach, SWAP), inicijative za otpisivanje duga. Različiti pristupi za dobro izveštavanje nevladinog sektora;	Fokus na jačanje kapaciteta za nevladine organizacije sa Juga; Povećavanje broja projekata pružanja usluga; održivost; Zagovaranje (<i>advocacy</i>) kao samostalna delatnost na Severu; Integracija načela rodne ravnopravnosti (<i>gender mainstreaming</i>); Prelazak sa projekata na programe; povećanje donatorskih sredstava;
2000-	Smanjenje korupcije; transparentne i odgovorne vlade; decentralizacija vlada i donatora; jaka makroekonomija i rast	Nacionalni programi i okviri: strategije za redukciju siromaštva i ekonomski rast,	Povećanje zagovaračke aktivnosti i rada na lobiranju; Fokus na prava;

	usmeren na smanjenje siromaštva; kraj siromaštva kroz rad na ostvarenju Milenijumskih razvojnih ciljeva; prostor za glasove siromašnih u politikama; globalizacija s ljudskim likom;	obuhvatni razvojni okviri; Ciljevi i Milenijumski razvojni ciljevi; Finansiranje vlada – podrška budžetu; Uticaj značajan koliko i finansijski trasferi. Harmonizacija među donatorima; Opadanje dominacije projekta; Ugovorne obaveze;	Zaokret ka 'organizacijama učenja'; Globalne strategije; Porast u oslanjanju na donatorsko finansiranje;

Postojanje fenomena 'donatorske suše' (*donor drought*) ili drastičnog umanjenja donatorskih sredstava nakon inicijalnog donatorskog obilja neki od autora pobijaju, smatrajući da se najpre radi o izmeštanju fokusa, reprioritizacije, a da značajne oscilacije u pogledu iznosa koje donatori izdvajaju nisu pravilo. Donatorski trendovi ili promene donatorskih prioriteta ili čak logike u sagledavanju potreba društva, zajednice ili ciljne grupe nevladine organizacije odražavaju se, ipak, na materijalni status nevladinih organizacija. Primera radi, i u situacijama kada ista geografska zona ostaje prioriteta, postoji tendencija da se administrativni troškovi umanjuju alokacijom donacija viših iznosa manjem broju organizacija. Pomenuti zaokret od usluga ka zagovaranju u određenim okolnostima ima i povratnu varijantu: slučaj Južne Afrike beleži davanje prioriteta socijalnim uslugama u periodu nakon 2000. godine, a nauštrb finansiranja organizacija koje promovišu ljudska prava ili se bave istraživanjem ili drugim vidovima zagovaranja (Tjønneland 2007). Na primeru Libana, Abuasi prepoznaje četiri kategorije odgovora nevladinih organizacija na promenu donatorskih trendova koje, povodeći se za Hiršmanovom tipologijom, naziva 'izlaz' (prekid odnosa), 'glas' (pokušaj pronalaženja kompromisa), 'lojalnost' (automatsko izvršenje) i 'prilagođavanje' (svesne izmene u pravcu adaptacije), koje mogu da se javljaju i kao varijacije ili prelazne kategorije. I ovaj pristup ukazuje na adaptaciju kao krajnje rešenje u okolnostima opstanka organizacije (AbouAssi 2012).

Uzevši u obzir ekonomski aspekt delovanja nevladinih organizacija, u kombinaciji sa odsustvom odgovornosti, nije nimalo zanemarljivo njihovo prisustvo kao ekonomskih aktera u zemljama u razvoju i uticaj ponekad neprimereno alocirane pomoći na mikroekonomije (Tvedt 1998, 2002). U tom smislu relevantno je pomenuti uvođenje nevladinih organizacija kao pružalaca socijalnih usluga u postkonfliktna društva, čime se otvaraju vrata privatizaciji – sistem socijalne zaštite se pretvara u tržište usluga – a oduzima se ili onemogućuje jačanje kapaciteta države kao pružaoca socijalne zaštite.

Istorijski zaokret od takozvanog proaktivnog ili fleksibilnog finansiranja ka projektnom finansiranju predstavlja jednu od značajnih promena u savremenom delovanju nevladinih organizacija. Ovo podrazumeva procese proizvodnje složenih aplikacija uz primenu metodologija planiranja projekta i proverljivosti i evaluacije ishoda u segmentima koji su od prioriteta značaja za odobrenje donatorske pomoći. Kako bi sprovele pomenute aktivnosti u delo, organizacije moraju da raspoložu stukturama, osobljem i adekvatnom obukom kako bi ispunjavale očekivanja u pogledu finansijskog i logističkog menadžmenta, praćenja

spvođenja projekta, redovnog izveštavanja, uz uvažavanje donatorskih prioriteta. Promena prakse u ovom pogledu dovodi do promene očekivanja i povećavanja zahteva u odnosu na takozvane lokalne nevladine organizacije, koje u prethodnom periodu nisu raspolagale administrativnim i finansijskim strukturama neophodnim za ispunjavanje pomenutih zadataka. Ovo izvesno utiče na gašenje nekih od manjih lokalnih organizacija, ali u svakom slučaju utiče na povećanje uticaja i finansijske moći većih, urbanih nevladinih organizacija sa bolje obučeniim osobljem⁶⁷, pripremljenim da odgovori na nove zahteve. Problemi nastaju usled nemogućnosti prilagođavanja novom projektnom pristupu, nemogućnosti organizacija da adekvatno odgovore na zahteve donatorskih konkursa, kao i zbog odsustva potrebnih znanja o donatorima i donatorskim državama, kao i kontakata sa njima (Tjønneland 2007).

U vezi sa prethodnim opservacijama po pitanju međunarodne 'ekspertize' i lokalnih nedostataka, neke od ovih interakcija i evaluacija lokalnih sposobnosti igraju značajnu ulogu u procesima prioritizacije finansiranja međunarodnih nevladinih organizacija nauštrb lokalnih ili nacionalnih. Primer nacionalnih organizacija za promociju i monitoring ljudskih prava u Ugandi otkriva čitav niz prepreka razvoju kulture ljudskih prava. Najznačajnije, kao što i novije studije potvrđuju, predstavljaju politička apatija i strah od mogućih represalija od strane režima (Ssentongo & Alava 2020). Ipak, donatori u sklopu neoliberalne reforme Ugande ispoljavaju toleranciju ili radije previđanje slučajeva kršenja ljudskih prava što doprinosi dodatnoj apatiji. Kako Diklić i Lvanga zaključuju, nacionalne organizacije za promociju ljudskih prava ne žele da izazivaju državu i podstaknu represivne mere, a ne žele ni da izgube donatorsku pomoć, pa tako pribegavaju projektnim aktivnostima koje neće provocirati režim (Dicklitch & Lwanga 2003). Odsustvo dobre volje među nacionalnim organizacijama da preduzmu akcije koje su donatorski prioriteti i kojima se prema univerzalnom ključu pripisuje pozitivan efekat na promociju agende ljudskih prava (uprkos mogućoj konfrontaciji s državom i eventualnim posledicama po osoblje), predstavlja negativan element pri evaluaciji projektne opravdanosti.

3.4 Legitimnost nevladinih organizacija

Legitimnost, shvaćena u okviru političke teorije kao trodimenzionalni koncept koji podrazumeva javnu i moralnu opravdanost, zakonitost i reprezentativnost, može se na sličan način razmatrati kada su u pitanju nevladine organizacije. Iako se primena kriterijuma koji se prvenstveno odnose na državu može učiniti preteranim ili neadekvatnim, uzevši u obzir značaj koji nevladine organizacije dobijaju u međunarodnopravnim postupanjima – nalik državama - i uticaj koji stiču i sebi pripisuju, ovaj zahtev nije neumeren (Vedder 2007).

Među autorima postoji saglasnost, bez obzira na njihov generalni vrednosni sud o nevladinim organizacijama, da njihov broj i vidljivost ne svedoče o faktičkom demokratskom uticaju na društvo niti garantuju demokratsku participaciju svih slojeva društva (Duffield 2001; Nakarada 2008:236; Richmond 2014; Mendelson & Glenn 2002:10)⁶⁸. Ipak, javni diskurs poslednjih decenija često tretira pojmove građanskog društva i nevladinih organizacija kao sinonimne. Sada je već dobro dokumentovana upotreba termina 'civilno društvo' u tekstovima dokumenata međunarodnog prava gde se na taj način teži kreiranju veće legitimnosti i utiska

⁶⁷ Kao i sa većim mogućnostima za zapošljavanje obrazovanog i iskusnog osoblja, kratkoročno ili dugoročno, za projektne potrebe ili čak isključivo za potrebe dizajna projekta i izradu aplikacija.

⁶⁸ Dafild primećuje da se akademija u javnom diskursu razvoja redovno isključuje iz domena građanskog društva (Duffield 2001).

šireg učešća javnosti u procesima definisanja međunarodnopravnih obaveza, dok se u suštini radi o učešću i doprinosu pojedinačnih nevladinih organizacija. Kako Meginti konstatuje:

„NVO-centrični pogled na građansko društvo ima tendenciju da previdi domaće i postojeće oblike građanskog društva iz vremena pre konflikta ili međunarodne intervencije koje možda jeste ozbiljno narušeno kolonijalizmom, ratom, globalizacijom, urbanizacijom i međunarodnom izgradnjom mira, ali verovatno sadrži odjek koji preživljava nezavisno od modernih nevladinih organizacija koje održavaju donatori. Svođenje građanskog društva na usku kategoriju nevladinih organizacija rizikuje da previdi društvene, političke, ekonomske i kulturne slojeve društva koji nisu formalno organizovani u grupe koje izgledaju kao zapadnjačke nevladine organizacije.“ (Mac Ginty 2011:185-186).

Osnovni problem koji se nameće kada su u pitanju nevladine organizacije je odsustvo demokratske legitimnosti, koje ne bi ni bilo upitno da se nevladine organizacije, kako je napomenuto u prethodnom odeljku, ne predstavljaju u svetlu reprezentativnosti šire populacije ili marginalizovanih i uskraćenih grupa. Izvesno je da nevladine organizacije nastupaju kao zastupnici drugih – ranjivih, marginalizovanih, obespravljenih – ali je legitimitet ovog zastupanja problematičan i bez ovlašćenja. Takođe, kada je u pitanju javno zagovaranje, izvesno je odsustvo konsenzusa u pogledu ciljeva i ponovo, izostanak ovlašćenja od strane pomenutih grupa. Lokalne organizacije građanskog društva po zapanjačkom modelu po pravilu predstavljaju pojave novijeg datuma, rezultat su delovanja stranih nevladinih organizacija ili donatora i „ne podrazumevaju legitimnost u lokalnu niti predstavljaju lokalne glasove“ (Richmond, 2014: 77-78).

Predmet kritike su neretko i druge upečatljive odlike nevladinih organizacija u novom bezbednosno-razvojnom diskursu, kao što su partikularizovani (*single-issue*) fokus, ali isto tako i orijentacija na unutrašnja pitanja lokalne države, a ne na probleme koje nameću transnacionalni centri moći, čime nevladine organizacije „postaju dodatni faktor podređivanja i inkorporacije u globalne procese“ (Nakarada, 2008:236). Tu su i odsustvo moralne (ali i pravne) odgovornosti: vremenski (i trendom, *agenda chasing*) ograničen angažman nevladinih organizacija u postkonfliktnim i zonama tranzicije dovodi do usmeravanja donatorskih sredstava na vidljivost same organizacije i donatora, ostvarenje normativnih ciljeva donatora pre nego efikasne akcije pomoći (Polman 2010; Tvedt 1998a). Zdravorazumska je opservacija sa 'terena' da nevladine organizacije polažu račune svojim donatorima, ne ljudima među kojima rade (Roy 2016). Toje u analizi norveške razvojne prakse navodi izjavu zvaničnika Norveške agencije za razvojnu pomoć (NORAD) da su često iznosi vladinih donacija međunarodnim nevladinim organizacijama dovoljno visoki da prevazilaze administrativne kapacitete istih tih organizacija, pa se tako toleriše kultura finansijske zloupotrebe, pronevere i krađe.⁶⁹

Element značajan za analizu legitimnosti delovanja nevladinih organizacija u domenu razvoja na međunarodnom planu je evrocentrizam. I pored tendencija poslednjih decenija da se fokus usmeri na 'lokalno', a da se razvojnoj delatnosti nevladinih organizacija omogući perspektiva 'sa dna ka vrhu', u cilju ostvarenja poslovične bliskosti organizacija i korisnika, nije došlo do značajnije promene u zastupljenosti organizacija Severa i Juga u razvojnom domenu, dok se severni ili evropski modeli i standardi delovanja održavaju uz estetske

⁶⁹ Toje analizira delovanje četiri vodeće norveške nevladine organizacije, koje su primaoci više od 3,3 milijarde dolara vladine pomoći u periodu 1990-2010. Pomenuta praksa loše uprave finansijskim sredstvima je prema njegovom viđenju nekažnjiva praksa, jer se smatra manjim zlom od restrukturiranja i reforme sektora pomoći. (Toje 2013:282).

modifikacije, ali bez značajnijih promena⁷⁰. Poveravanje veće uloge nevladinim organizacijama u procesima izgradnje mira od osamdesetih godina na dalje doprinelo je većoj vidljivosti lokalnih organizacija, kao i jačanju značaja njihovog povezivanja sa međunarodnim tokovima, ali isto tako vidljivost i javno priznanje delovanja izmiču onim grupacijama koje su delovale izvan zapadnjačkih normi. Postoje raznolika svojstva koja se pripisuju demokratiji u metaforičkom smislu; prisustvo ili odsustvo ovih svojstava, karakterističnih za zapadne sisteme, koristi se kao kriterijum za procenu demokratičnosti određenih poredaka, a ovo je pristup koji koriste brojne nevladine organizacije (Sayyid 2014:99-100).

3.5 Mehanizmi inkluzije

U poslednjoj deceniji se naglašava uticaj novih medija na delovanje nevladinih organizacija. „Nadzorna demokratija i digitalne medijske mreže su kao sijamski blizanci“, ali čak i Džon Kin, teoretičar nadzorne demokratije (monitory democracy) u kojoj organizacije građanskog društva igraju odlučujuću ulogu, u svom entuzijazmu nakon proglašenja vrhunca 'nadzornosti' pravi osvrt na digitalnu isključenost i konstatuje da podela na medijski bogate i medijski siromašne baca mrlju na utopijski svet medijske povezanosti i ideju o sajber-revoluciji (Keane 2003). Kako napominje, samo izrazita manjina populacije sveta ima kontinuirani pristup internetu, i medijsko obilje dovodi do stadijuma medijske dekadencije; preovlađujuća većina ne može sebi još uvek da priušti ni telefonski poziv (Keane 2013:43). Generalni problem digitalne isključenosti se odražava i na nevladin sektor, pojačavajući efekte već pomenute izolacije humanitarnih aktera 'Juga' i onemogućavajući njihovu vidljivost u globalnoj virtuelnoj sferi.

S druge strane, mnoge od nevladinih organizacija Globalnog severa su nove medijske platforme konstruktivno iskoristile radi kreiranja iluzije participacije i uključenja aktera iz 'trećeg sveta' njihovim uključenjem u virtuelnom, ali ne i realnom prostoru i vremenu. Kao ilustracija može da posluži kampanja za širenje svesti o klimatskim promenama 350.org koja nominalno ima članstvo „iz svih delova sveta“ (188 država) uključujući i prostore drastično pogođene klimatskim promenama. Iako preuzima zasluge za uspešno lobiranje „više od 117 nacija“ i navodi kako je u samo jednom danu organizovala 5200 javnih događaja, pod događajima se u stvari podrazumevaju pojedinačni 'selfiji' ili fotografije od kojih mnoge nemaju direktne veze sa kampanjom⁷¹. Ovo bismo mogli da protumačimo kao potvrdu Dafildove teze o isključenosti. Čini se da društvene mreže nevladinim organizacijama daju pokriće i novo oruđe za ono što Dafild tumači kao deo (neo)liberalne tendencije fizičke isključenosti: pomoć umesto azila, humanitarna intervencija umesto izbeglištva, sada i onlajn fotografije pripadnika 'trećeg sveta' umesto njihovog realnog prisustva u međunarodnim forumima.

Uključenje nevladinih aktera Globalnog juga posredstvom transnacionalnih mreža će biti detaljno razmotreno u narednom poglavlju na primeru međunarodnih kampanja za razoružanje kao međunarodnih koalicija nevladinih organizacija okupljenih sa zajedničkim ciljem zagovaračkog rada.

⁷⁰ OXFAM 2014. godine najavljuje premeštanje kancelarije iz Velike Britanije na Globalni jug, sa ciljem „izmeštanja moći sa severne u južnu hemisferu“, uz napomenu da se ne radi o potezu koji za cilj ima uštedu novca. Selidba započinje 2017, kao proces koji će u potpunosti biti okončan u roku od dve godine (Radojev 2017).

⁷¹ Podaci dostupni na stranici www.350.org.

3.6 Modeli i prakse delovanja nevladinih organizacija

Dosadašnje delovanje razvojnih nevladinih organizacija je otvorilo prostor za proučavanje praksi i efekata praksi koji se često mogu nazvati paradoksalnim. Svaki od opisanih odnosa, tenzija i paradoksa – uz napomenu da ni ovaj pregled nije iscrpan – ostavlja posledice na rezultate i efikasnost organizacija, kao i zajednice i društva u kojima organizacije deluju.

3.6.1 Država – nevladine organizacije: konflikt, preklapanje i erozija odgovornosti

Među vidljivim karakteristikama angažmana nevladinih organizacija sa međunarodnim delovanjem prepoznaju se denacionalizacija politike kroz privatizaciju prinude kao podsticaja, kao i profesionalizaciju posvećenosti. Umanjenje operacionalne autonomije za ishod ima zavisnost državnog aparata od drugih aktera, u ovom slučaju nevladinih organizacija. Oslanjanje na usluge nevladinih organizacija u ovom kontekstu ima dve moguće manifestacije: mobilizaciju uticajnih nevladinih organizacija kao pružalaca usluga radi ostvarenja državnih ciljeva i povećanja moći države (kao isturene ruke diplomatije ili zagovornika određenih politika) ili, sa druge strane, oslanjanje na njihove usluge i ekspertizu do kreiranja zavisnosti, pojave funkcionalnih nedostataka i konačno slabljenja ili gubljenja državnih kapaciteta (Neumann & Sending 2010; Kapoor & Choudry 2013). Država postaje institucija meta-upravljanja (*meta-governance*) koja je samo posrednik u „samoorganizovanju mreža, partnerstava i režima“ (Tepe 2012:73). Ovakav aranžman – bez obzira na scenario – doprinosi eroziji pravne i moralne odgovornosti države pre nego jačanju vladavine prava.

Ovakva dinamika je vidljiva na primeru Šri Lanke, kao države koja je igrala značajnu ulogu na Globalnom jugu u sklopu Pokreta nesvrstanih i 60-ih godina kao posrednik u odnosima Indije i Kine. Poslednje tri decenije obeležava novi spoljopolitički režim: privatizacija spoljne politike posredstvom nevladinih organizacija. Opterećenje koje kreiraju dva unutrašnja konflikta – etnički sukob na severu zemlje i marksistička pobuna na jugu – iskorišćeno je za prodor nevladinih organizacija, a produženo trajanje konflikta omogućava preuzimanje određenih segmenata ili funkcija države od strane nevladinih organizacija (Goonatilake 2006).

Podeljenost između države i civilnog društva, kao i pretpostavka 'velike dihotomije' podrazumevaju isključivost: „Distinkcija je dihotomna i nema mesta za treću dimenziju podele; element pokriven prvim terminom ne može istovremeno biti pokriven i drugim“, (Pavlović 2006:68). Ova postavka je najčešće prihvaćena kao univerzalna, dok se sam pojam civilnog društva prihvata kao normativno-mobilizatorski, a kao najznačajniji kolektivni akteri civilnog društva se izdvajaju građanske asocijacije. Liberalan zakon o nevladinim organizacijama se ističe kao uslov za civilno društvo sa svim demokratskim institucijama (Kovačević-Vučo & Milenković 2004).

Pretpostavljena dihotomija nevladinih organizacija i države, u svetlu države kao institucije meta-upravljanja iznova nas navodi da razmotrimo realne uslove pod kojima se odvija cirkulacija povlašćenih grupacija u društvu koje deluju unutar iste paradigme moći (Vetta 2012). Formiranje tehno-kratske klase, pomognuto delovanjem nevladinih organizacija,

pogoduje adaptaciji države u posrednika⁷². Nevladinim organizacijama međunarodna – zapadna – zajednica dodeljuje politički i moralni značaj. U nezapadnom kontekstu, nevladine organizacije se u odnosu na državu predstavljaju u okvirima binarne opozicije 'demokratije' naspram 'diktature', kao poverenici liberalnog aktivizma, razvoja i, u slučaju Balkana, evropskih integracija (Vetta 2017). Krajem devedesetih prisutna je tendencija da se nevladine organizacije smatraju kako sredstvom, tako i ciljem: veliki broj organizacija finansiranih iz zapadnih izvora posmatra se kao svojevrsni indeks demokratije (Sampson 2002). Proliferacija lokalnih nevladinih organizacija širom Balkana postaje jedan od donatorskih prioriteta, uz pretpostavku da njihovo postojanje garantuje promociju demokratskih vrednosti:

„Lokalne nevladine organizacije kao otelotvorenje aktivnog građanstva su ujedno idealan subjekat liberalne demokratije i idealni organizacijski model za njeno postizanje. Više nevladinih organizacija je značilo više demokratije. Nevladine organizacije su tako postale razvojni projekat same po sebi.“ (Vetta 2017:58)

Usmeravanjem pažnje na pitanje pretpostavljene dihotomije nevladinih organizacija i države, dolazimo međutim do novih saznanja o odnosima moći, društvenim kretanjima u periodu nakon 2000. godine. Ova problematika se ne može svesti samo na odnos odgovornosti tj. delovanja nevladinih organizacija nauštrb države. Kako Veta primećuje, umesto dihotomije, pre treba razmatrati uslove pod kojima se odvija cirkulacija elita, povlašćenih grupacija u društvu koje „sprovode isti politički projekat kroz dva sektora“ (Vetta 2012:171). Najpre je potrebno razdvajanje željene reprezentacije društva: dihotomija nevladina organizacija/država, tj. progresivna, radikalna ili čak revolucionarna uloga nevladinih organizacija u odnosu na rigidnu, konzervativnu i birokratsku državu doprinosi odvajanju (i otklonu) od kompleksne društvene i klasne stvarnosti koja nema mnogo dodirnih tačaka sa mitologijama progresa. Realna slika otkriva odsustvo jasnih razgraničenja:

„...u našem slučaju, ove analitičke kategorije treba da budu integralni deo predmeta istraživanja. Zapravo, pretpostavka da ni država, ni građansko društvo nisu monolitni, već zadržavaju daleko komplikovanije, međusobno prožimajuće odnose treba da bude ishodište ili čak da se podrazumeva za većinu antropologa.“ (Vetta 2012:170)

Klasa, klasna pripadnost, a zatim i klasna mobilnost, potcenjena su, a relevantna pitanja za tematiku građanskog društva i nevladinih organizacija. Veta sagledava delovanja kako države, tako i nevladinog sektora unutar iste hegemonne matrice, a dinamika upravljanja se odvija u istom tehnokratskom okviru. Dostizanje određenog statusa 'stručnosti', uz volju i samoprocenjenu kompetenciju da se sprovedu 'reformе' omogućavaju priznavanje pripadnosti elitnoj ekspertskoj grupaciji, gde cirkulacija iz sektora u sektor ne predstavlja nikakav etički ili praktični problem⁷³. Razvoj događaja nakon 2000. godine u Srbiji upućuje na gubljenje razgraničenja između nevladinog i vladinog sektora, čime svaka dihotomija biva obesmišljena⁷⁴.

⁷² Zanimljivo je da Pavlovićeva analiza, koja kombinuje naizmenično jake i slabe elemente države i civilnog društva, isključuje logički moguć i sve prihvatljiviji scenario „da se i na državu i na civilno društvo gleda sa vrednosno negativnim pristupom, jer takvo stanovište kao svoju nužnu i opet logičnu konsekvencu ima odbacivanje u celini potrebe za dihotomijom, odnosno ide izvan i mimo nje“. (Pavlović 2006)

⁷³ Veta na primeru Srbije analizira fenomen cirkulacije elita iz nevladinog u vladin sektor (i obrnuto) na sličan način na koji to čini Tvet u slučaju Norveške, dovodeći ih u vezu sa strukturama vladajućih političkih stranaka. Veta to čini uzimajući u obzir specifičnosti razvoja i političkog konteksta u Srbiji nakon 2000. godine, kao i inače u kontekstu bivše Jugoslavije zanemarene faktore vezanosti za srednju klasu, specifičan društveni uticaj i akumulacije različitih kapitala (Tvedt 2009; Vetta 2012; Chandhoke 2007).

⁷⁴ O poroznosti ili gubitku razgraničenja između sektora možemo govoriti kako neposredno nakon 2000. godine kada je pitanju bliska spona sa tzv. demokratskim blokom, tako i nakon 2012. godine u promenjenoj političkoj

Ukoliko na stranu stavimo zagovaračke, kvazi-diplomatske i ostale funkcije nevladinih organizacija u sferi sticanja relativne moći, potrebno je sagledati uvođenje nevladinih organizacija kao pružalaca socijalnih usluga u kontekstu erozije odgovornosti. Ulazak nevladinih organizacija u postkonfliktna, postkrižna društva ili zemlje u razvoju kao primarnih pružalaca socijalnih ili zdravstvenih usluga značajan je neoliberalni zaokret. Preuzimanjem ovih mandata, bilo da su u pitanju funkcije koje je država obavljala putem javnih službi ili nisu ni postojale, otvaraju se vrata privatizaciji – sistem socijalne zaštite se pretvara u tržište usluga – a oduzima se ili onemogućuje jačanje kapaciteta države kao pružaoca usluga socijalne zaštite.

Slučaj Srbije i reforma sektora socijalne zaštite uz nevladine organizacije kao aktere koji popunjavaju praznine kreirane (neo)liberalizacijom, upućuje na njihovu ulogu u normalizaciji odsustva države iz segmenta brige za stanovništvo. S druge strane, uzevši u obzir kontinuitet delovanja u sklopu i radi produženja istog hegemonog uticaja, država i nevladine organizacije nastupaju kao saveznici ili saučesnici. Dihotomija država-građansko društvo se povlači, dok 'drugost' biva dodeljena ili prepuštena većinskoj populaciji koja lišena uporišta u državi i očekivanja od organizacija građanskog društva, konačno, pristupa tržišnim uslugama.

Etnografske studije često opisuju stanje na terenu u kome nevladine organizacije funkcionišu kao paralelne države, sa svešću o sopstvenoj suverenosti – koliko god da je sitna ili mobilna – i praksom koja to stanje održava (Duffield 2007; Schuller 2012). Slučaj Haitija i velikih nevladinih organizacija u segmentu snabdevanja hranom i medicinske pomoći je dobra ilustracija ovog problema. Godinama pre velikog zemljotresa koji je prouzrokovao humanitarnu katastrofu na Haitiju 2010. godine, država je, oslabljena merama međunarodnih institucija koje su prioritizovale razvojne projekte nezavisne od države, imala minimalan udeo u zdravstvu (manje od 20%) i obrazovanju (10%)⁷⁵. Nakon zemljotresa se ovaj trend nastavlja, jer se donatorska pomoć upućuje drugim kanalima – samo 1% je upućen državi i javnom sektoru. Kao rezultat, država Haiti nema nikakvu kontrolu nad distribucijom pomoći, koordinacijom humanitarnih napora i nema kontrolu nad kampovima za evakuaciju i zbrinjavanje stanovništva. Kampovi i usluge su pod isključivom kontrolom velikih nevladinih organizacija sa sedištem u zemljama Severa, u toj meri da među organizacijama postoji sporazum o podeli teritorije i upravljanja nad populacijom pogođenom katastrofom (Schuller 2012:6). Organizacije na isti način vrše i obeležavanje teritorije koja je pod njihovom kontrolom, uspostavljajući simbolički režim okupacije kroz sveprisutni logo na zastavicama, panoima, ambalažama, uniformama, šatorima i terenskim vozilima (Schuller 2012; Smirl 2015).

Još jednom je neophodno napomenuti da u ovom slučaju, u segmentu pružanja usluge ili bilo kog uključenja u delatnost nevladine organizacije, nema ugovornog prava korisnika. Pošto nije u pitanju opšti program socijalne zaštite uspostavljen uz ovlašćenje građana, nema ugovornog prava korisnika na uslugu u formi zaštite (zaštita života i/ili zdravlja, prevencija gladi, zaštita od straha) ili poboljšanja (razvojna, socio-ekonomska pomoć, obrazovni

konstelaciji, gde značajan deo nevladinog sektora menja afilijaciju bez izlaska iz neoliberalnih okvira. Pravidni konflikt između nevladinog sektora i trenutnog režima u svetlu razvoja događaja u protekle tri decenije ostaje površan i ne narušava pomenuto zajedničko delovanje unutar istog političkog projekta.

⁷⁵ Neophodno je napomenuti, iako prostor ovoga rada ne dozvoljava detaljniji uvid u istoriju Haitija, da siromaštvo ove države ima jasne uzročnike u kolonijalizmu i imperijalizmu. Haićanska revolucija rezultira proglašenjem nezavisnosti od francuske kolonijalne uprave 1804. godine nakon dugogodišnjih pobuna. Francuska međutim od 1825. insistira na finansijskom obeštećenju usled gubitka robova i plantaža, pa tako Haiti u naredne 123 godine isplaćuje na ime duga Francuskoj (i SAD, koje otkupljuju dug) najveći deo državnih prihoda. Šuler rezimira ovu istoriju nepravde: „Dok su Zapadna Evropa i Severna Amerika gradile železnicu, tramvaj, irigacione sisteme, kanalizaciju, škole i bolnice, Haiti je isplaćivao Francusku usled ekonomske institucije koju je i sama Francuska kasnije licemerno osudila kao 'zločin protiv čovečnosti'“ (Schuller 2012:20).

programi). Struktura koja podržava odgovornost prema korisnicima ili primaocima ili štiti njihovo pravo na kvalitetnu uslugu ne postoji, kao ni jasno definisana pravna – čak ni moralna – odgovornost da se usluga na adekvatan način pruži.

3.6.2 Paradoks odgovornosti

Paradoks koji nastaje iz suprotstavljenih zahteva dve grupe relevantnih aktera je pojava često analizirana u studijama organizacija. U ovom segmentu će biti napravljen osvrt na pitanje odgovornosti, kako u pravno-finansijskom smislu, tako i u moralnom, a u suštinskoj vezi sa opravdanjem misije nevladinih organizacija. Značajan deo literature o organizacijama odgovornost (*accountability*) definiše kroz niz povezanih i neodvojivih karakteristika koje utiču na proizvodnju poimanja odgovornosti kao društvenog mehanizma (Hedström & Swedberg, citirani u Lupson, Beattie and Pilbeam 2017). Radi se o sledećim karakteristikama:

- 1) oblast odgovornosti (“za šta?”);
- 2) osoba ili grupa koja treba da odgovara/polaže račune/pravda (“ko?”);
- 3) osoba ili grupa kojoj se odgovara/pravdaju računi (“kome?”);
- 4) pravo ovih članova grupe (3) da zahtevaju od članova (2) da iznesu, objasne, opravdaju odluke i ponašanja koji potpadaju pod oblast (1)
- 5) pravo ovih članova (3) da podvrgnu sankciji one članove (2) u slučaju da propuste priliku da iznesu, objasne ili opravdaju odluke i ponašanja koji potpadaju pod oblast (1). (preuzeto iz Lupson, Beattie and Pilbeam 2017)

U ishodištu imamo pretpostavku neophodnosti odgovornosti u najširem obliku i najvećem stepenu, uzevši u obzir da su u osnovi delovanja nevladinih organizacija finansijska sredstva koja je neophodno pravdati prema najavljenoj nameni, a sa ciljem da se adekvatnim pravdanjem sredstava ostvari dalji odnos uspešnog finansiranja, bilo da su u pitanju države ili privatni donatori. S druge strane samo konceptualno uobičajene nevladine organizacije kao odgovora na urgentne i neispunjene potrebe ili instance koja popunjava praznine, u ishodištu imamo podrazumevani odnos bliskosti sa zajednicama u kojima i za koje nominalno rade, pa se tako provlači i pretpostavka postojanja odgovornosti prema datim zajednicama i grupacijama. Za ovu je vezana dodatna pretpostavka postojanja povratne informacije i sistema evaluacije delatnosti nevladine organizacije formiranog unutar zajednice ili ciljnih grupa, kao elemenata neophodnih za efikasniji rad u zajednici i preduzimanje neophodnih korekcija i poboljšanja radi efikasnijeg ispunjavanja potreba.

Kada je u pitanju pravno-finansijska odgovornost prema donatorima, kako je već u segmentima o administrativnom i finansijskom upravljanju pojašnjeno, postoji čitav niz formalnih okvira i procedura kojima su regulisane obaveze vršenja računovodstva, finansijskog izveštavanja i transparentnog raspolaganja donatorskim sredstvima, a u skladu sa projektnom dokumentacijom i ugovornim uslovima odobrenja donacije. Periodično izveštavanje uz upotrebu dogovorenih formata omogućava donatorima praćenje statusa projekta prema parametrima navedenim u projektnoj dokumentaciji. Završetak projekata je praćen finalnim izveštavanjem i, konačno, evaluacijom koja najčešće ima standardizovanu formu (Kontinen & Onali 2017). Podrobnije studije ukazuju na element „unutrašnje evolucije“ odgovornosti, tj. višegodišnjih procesa izgradnje odnosa sa donatorom, ali i unutar organizacije koji za rezultat imaju organizacijski pristup odgovornosti koji je plod određenog institucionalnog konteksta, ili konsenzusa (O’Dwyer & Boomsma 2015). Drugim rečima, kultura odgovornosti, i

procedure i prakse koje iz nje proizilaze nastaju kao rezultat višegodišnje interakcije i svojevrsnog pregovaranja između donatora i organizacije.

Odgovornost prema zajednicama manifestuje se u praksi putem niza konsultativnih postupaka koji treba da garantuju povratnu informaciju, učešće i sadržinski doprinos daljim modifikacijama projekta: upitnici, evaluacije učesnika, ankete, sastanci u zajednici. Razlike među organizacijama su evidentne u stepenu uključenja korisnika, segmentima u kojima je uključenje i učešće korisnika poželjno i moguće, i načinima na koje je učešće formalizovano (Schuller 2012). Među nevladinim organizacijama široko prihvaćena paradigma učešća 'odozdo' kao garant odgovornog i etičkog izvođenja projekta (*'downwards accountability'* i *'bottom-up decision-making'*), ipak odiše hijerarhizmom i fiksiranim pozicijama moći. Postojanje pomenutih mera za podsticaj učešća korisnika projektu bi trebalo da doprinese većoj interaktivnosti projekta, prikupljanju preciznijih podataka o potrebama, što bi za rezultat trebalo da ima poboljšanje, a i povećanu efikasnost. Životne okolnosti se ipak nameću kao nepremostiva prepreka zamišljenom aktivnom učešću i doprinosu korisničke zajednice. Kako podaci studije iz Sudana pokazuju, zajednice često ignorišu ponuđene mehanizme iz niza razloga (Lupson et al. 2017). Upotreba panela sa obaveštenjima i kutija za pritužbe ima malo smisla u okolnostima kada su članovi zajednice nepismeni, kada je takav vid komunikacije kulturološki neprimeren ili postoje drugi obziri ili bojazni koji će sprečiti ovakvu interakciju.

U ovome se naziru konture paradoksa odgovornosti: zahtevi za ostvarivanjem maksimalne učinkovitosti i odgovornosti prema donatorima i korisnicima naizgled stavljaju nevladine organizacije u nemoguć položaj. Oglušiti se o zahteve donatora znači potencijalni gubitak sredstava namenjenih zajednici, dok zanemarivanje odgovornosti prema zajednici negira njene potrebe i doprinos, time obesmišljavajući svrhu projekta i misiju organizacije (Lupson et al. 2017).

Ukoliko sagledamo način na koji je pozicioniran ovaj paradoks, odgovornost prema zajednicama i korisnicima, kao empirijski neutemeljena pretpostavka svedena na moralne aspiracije i idealizovanu predstavu nevladinih organizacija, dovedena je u pitanje. Preispitivanje doprinosa koji korisnici daju sadržini projekata, a zatim i mehanizama za prikupljanje povratnih informacija, čak i na prvi pogled ne uliva poverenje u participativnu prirodu delovanja nevladinih organizacija. Dosadašnje iskustvo ukazuje na sledeći sadržaj koncepta participativnog razvoja:

„Participativni razvoj može da podstakne uspostavljanje kontrole i moći od strane dominantnih pojedinaca i grupa, tako da dovede do potvrđivanja društvenih normi kroz samonadzor i izgradnju konsenzusa, da prečišćava znanje i prostore za učešće kodifikacijom, klasifikacijom i kontrolom informacija, njihovom analizom i reprezentacijom.“ (Kothari 2001)

Uticao korisnika na donatore, politike organizacije, zagovarački deo aktivnosti, strategiju i planove same organizacije je ništavan⁷⁶. U odsustvu faktičke pravno-finansijske odgovornosti prema korisnicima, kao korektivna mera za održanje kredibiliteta i mera za verifikaciju odgovornosti prema zajednicama, uvode se novi mehanizmi za verifikaciju i akreditaciju odgovornosti, smešteni unutar nevladinog sektora, kao posebni projekti,

⁷⁶ „Štaviše, tehnike participacije se same po sebi potvrđuju kao tehnologije disciplinovanja koje se u upotrebu uvode sa ciljem proizvodnje 'valjanog' korisnika“. (Mosse 2005:5) Često se prakse simboličnog uključenja predstavnika zajednica u reprezentaciju nevladine organizacije ili predstavljanje individualnih korisnika donatorima i drugim relevantnim akterima pogrešno percipira kao učešće i inkluzivna mera. O rasističkim tehnologijama marketinga više u posebnom odeljku.

potprojekti ili organizacije⁷⁷. Osnovni humanitarni standard (*Core Humanitarian Standard, CHS*), kao jedan od najraširenijih nudi četiri opcije za verifikaciju humanitarnih organizacija: samoprocenu, stručnu reviziju, nezavisnu verifikaciju i sertifikaciju. Na nivou zajednice, promovisane metode za verifikaciju odgovornog poslovanja nevladinih organizacija podrazumevaju bazične mehanizme ispitivanja zadovoljstva korisnika i procedura za podnošenje žalbe. Na osnovu prihvatanja standarda i pravila ponašanja CHS-a, kao i analize postojeće dokumentacije, organizacija dobija uverenje od ispravnosti svoje delatnosti. Ovaj vid sertifikacije organizacija postaje i jedan od donatorskih preduslova za finansiranje. Ovde možemo locirati nešto što se može nazvati paradoksom dobre namere: akcija koja je inicijalno imala za cilj intenziviranje uključenja zajednica i povećanje frekventnosti povratnih informacija ciljnih grupa sa krajnjom namerom ostvarenja odgovornosti organizacije prema korisnicima u praksi, rezultirala je povećanjem broja tehnokratskih rešenja i uslozljavanjem birokratije. Time u izvesnom smislu 'odgovornost' prema zajednicama prolazi kroz proces komodifikacije, kako bi se kao njen finalni korisnik pojavio donator, a verifikacija jedan od tržišnih atributa (ili dodatnih vrednosti) koji doprinosi konkurentnosti nevladine organizacije na donatorskom tržištu.

Nevladine organizacije će izvesno, usled jasno ugovorima definisanih i do kraja formalizovanih pravnih obaveza pažnju posvećivati primarno zadovoljenju donatorskih očekivanja:

„Za razliku od sankcije povlačenja finansiranja, što je mera koja je uvek dostupna donatorima, ne postoji mogućnost da korisnička zajednica transformiše svoj odnos prema nevladinoj organizaciji na isti način, sankcije od strane zajednice nisu raspoložive. ...Odgovornost zahteva društveni odnos, a bez uključenja zajednice pomenuti mehanizmi ne mogu da ponesu odnos odgovornosti između nevladinih organizacija i zajednice.“ (Lupson, Beattie & Pilbeam 2017)

Odgovornost prema korisnicima se dakle svodi na empirijski neutemeljenu pretpostavku, koja se ukazuje kao moralna aspiracija, a i u ponuđenim formama verifikacije podređena je interesu donatora (verifikacija garantuje etičku i svrsishodnu upotrebu donatorskih sredstava) i interesu nevladinih organizacija da se pred donatorima i javnošću izgleda dobro (što garantuje poverenje, legitimnost i povećava verovatnoću budućih donacija). Suštinsko odsustvo 'zajednice' ili 'ciljne grupe' iz ovih formula, uz kontinuiranu prevagu potrebe za zadovoljenjem donatorskog interesa ukazuje na odsustvo istinskog paradoksa odgovornosti. Paradoks dobre namere ili još bolje, dobre vere, međutim ostaju: i pored formalnih matrica koje logički ne dozvoljavaju više od simbolične preokupacije korisnicima, slepa vera u posvećenost i odgovornost nevladinih organizacija prema zajednicama omogućava produženje trajanja predstave o nevladinim organizacijama kao stubovima altruizma.

3.6.3 Paradoks rasta

U ovom segmentu relevantno je pitanje odnosa rasta i dugoročnosti, kao i povezanosti i međusobne uslovljenosti pitanja odgovornosti, kredibiliteta i legitimiteta sa statusom organizacije. Pod paradoksom rasta (ili skale) se podrazumeva opservacija da faktori koji na jednom nivou daju autoritet nevladinim organizacijama, na drugom nivou im autoritet i moć

⁷⁷ *Quality Compass, ALNAP* (2009), *Humanitarian Accountability Partnership (HAP Standard, 2010)*, *SPHERE Project* (2011) i *Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability* (CHS, 2014) neki su od primera nevladinih inicijativa za sertifikaciju etičkog i odgovornog odnosa prema zajednicama (2017). CHS među članovima tehničke savetodavne grupe ima 60 humanitarnih organizacija i agencija, među kojima su i neke od vodećih nevladinih organizacija. Dostupno na <https://corehumanitarianstandard.org/>

oduzimaju, što se manifestuje kao prepreka efikasnosti organizacija i dugoročnosti pozitivnih promena koje pokušavaju da kreiraju (Balboa 2018). Pritom je podrazumevano prisustvo imperativa rasta koji se uzima kao pravilo, inherentno svojstvo organizacija.

Kako Balboa proiznosi, nevladine organizacije sebi poveravaju mandat rešavanja opsežnih problema koji ne poznaju državne granice, što ih navodi u pravcu rasta tj. izlaska iz lokalnih ili nacionalnih okvira i dostizanja višeg, idealno transnacionalnog ili međunarodnog nivoa. Preispitivanjem kategorija autoriteta nevladinih organizacija, legitimnosti, kapaciteta i odgovornosti dolazi se do uvida u relativnu moć organizacija i uzročno-posledične odnose lokalnog delovanja, 'transnacionalizacije', uticaja i rezultata njihovog delovanja⁷⁸.

Krenuvši od koncepta autoriteta, gde neke nevladine organizacije sa međunarodnim delovanjem na planu zagovaranja, obaveštavanja svetske javnosti i širenja svesti – naročito u domenu zaštite životne sredine – imaju poseban status, vidljivost, kredibilitet i uživaju određeni autoritet na globalnom nivou. Autoritet je izvor moći za nevladine organizacije, pa je međunarodni status i mogućnost nastupanja na višem nivou poželjna radi ostvarenja veće efikasnosti. Istovremeno, organizacije na 'višem' nivou radi sticanja ili održavanja kredibiliteta i legitimnosti, moraju da posegnu za implementacijom u 'lokalu' kako bi imale prisustvo na nivou gde problem koji je ishodište njihove delatnosti postoji. Sprovođenjem projekata i istraživanja na terenu organizacije stižu verodostojnost za svoje globalne medijske kampanje i druge proizvode, što im daje legitimnost – pravo da istupaju kao predstavnici zajednica – i omogućuje efikasno prikupljanje finansijskih sredstava. Prema ovoj jednačini, više sredstava znači više legitimnosti, što se povoljno odražava na proširenje projektne aktivnosti, veće geografsko pokriće i lokalno prisustvo, i dovodi do razvoja ekspertize. Kombinacija sredstava i ekspertize kreira solidnu bazu kapaciteta organizacije kao merljive forme moći (Balboa 2018).

Ono što Balboa primećuje je da elementi koji omogućuju legitimnost i jačanje kapaciteta na jednom nivou, postižu suprotan efekat na drugom nivou, što će biti detaljnije pojašnjeno. Bilo da se radi o uglednim ili poznatim međunarodnim organizacijama koje rade na sprovođenju projekta u lokalnu, ili lokalnim organizacijama koje pokušavaju da prošire delatnost na nacionalni ili transnacionalni nivo, postoji niz prepreka ka željenoj efikasnosti. Međunarodne nevladine organizacije koje deluju 'globalno' ne mogu da pretoče svoj uticaj na lokalni nivo, pa time ne uspevaju svoje političke rezultate ostvarene na nivou međunarodne zajednice da prevedu u efektivnu pozitivnu promenu u konkretnim nacionalnim kontekstima. Istovremeno, nacionalne organizacije koje ostvare uspeh na nivou aktivnosti značajnih za lokalnu zajednicu, podstaknute imperativom rasta posežu za međunarodnim forumima ili transnacionalnim projektima, kako bi proširile pozitivne efekte svoje uspešne lokalne prakse. Autoritet stečen kroz poverenje i jako uporište u lokalnoj zajednici nije prenosiv na međunarodni plan, a kapaciteti stečeni kroz sprovođenje aktivnosti u poznatom kontekstu, nisu kompatibilni sa globalnim standardima i ne mogu da pokriju potrebe funkcionisanja na međunarodnom nivou. Balboa pominje kapacitete ili strategije premošćavanja, metode akomodacije koje nevladine organizacije, svaka za sebe ili po ključu, primenjuju kako bi prevazišle pomenuti paradoks. Ipak, ni ove metode ne garantuju dugoročno dejstvo i obuhvatni pozitivni uticaj organizacija.

U osnovi je sadržan čitav niz normativnih odredbi, od poveravanja mandata, preko procene potrebe i obima delatnosti, do pretpostavke moralne misije nevladinih organizacija.

⁷⁸ Studija Kristine Balboa je značajna kao pokušaj jednovremene analize nevladinih organizacija koje deluju u domenu očuvanja prirode na 'globalnom' i 'lokalnom' nivou, kao i poduhvat koji sintetiše pristupe studija razvoja, menadžmenta, međunarodnih odnosa i životne sredine (Balboa 2018).

Evolutivna neophodnost rasta, 'prerastanja' nacionalnog nivoa i izlaska iz okvira nacionalnih granica upućuje na prihvatanje paradigme progresa i preslikane dinamike neumitnog povećanja proizvodnje i konkurencije. Status organizacija je postavljen kao datost, podrazumevanje višeg statusa organizacija Globalnog severa i 'lokalnog' statusa organizacija Globalnog juga, gde su programske aktivnosti smeštene. Ovim se u analizi previda niz drugih analitičkih kategorija kao što su razvojno-kolonijalne tradicije i kontinuiteti koje organizacije Severa stavljaju u inicijalnu poziciju moći na 'globalnoj' sceni, a bez potrebe da se taj inicijalni minimum stekne kroz dugoročnu izgradnju autoriteta. U istom domenu su privilegije organizacija Severa unutar birokratija međunarodne zajednice ili donatorskih država, kao i implicitni rasizam i fiksirana 'lokalizovanost' organizacija Globalnog juga koji proističu iz globalnih odnosa kolonijalnosti. Nominalno generički pristup organizacijama efektivno briše niz faktora značajnih za analizu i prećutno kreira utisak postojanja nekog vida globalne meritokratije među nevladinim organizacijama, koji prirodnim i evolutivnim putem određuje poziciju organizacija na višem ili nižem nivou⁷⁹. Pravilnost u podeli uloga je uočena i u drugim razmatranjima delatnosti nevladinih organizacija, gde su organizacije Globalnog juga te kod kojih postoji očekivanje da celokupnom razvojnom sistemu daju moralni i politički legitimitet, dok autoritet i kapacitet donošenja odluka o prioritetima i agendama ostaje izvan njihove sfere delovanja (Tvedt 2002).

Pitanje organizacijskog razvoja i rasta razmatrano je u nizu etnografskih studija i studija slučaja razvoja i preživljavanja nevladinih organizacija (Dicklitch 1998; Fernando 2011; Goonatilake 2006; Hilhorst 2003; Schuller 2012). Studija o nevladinim organizacijama Haitija je dragocena ilustracija delovanja i razvoja dve organizacije, ali i potvrda teze o paradoksu rasta. Uvid u delovanje elitne organizacije sa visokim kriterijumima zapošljavanja i zahtevnim standardima komunikacije sa donatorima i drugim relevantnim međunarodnim akterima, a bez uporišta u zajednici ukazuje na formalno dobro uobličene, rigidne projekte sa formalnom, ali i simboličnom implementacijom na terenu. Ova forma organizacijskog delovanja oduzima mogućnost efektivnijeg prodiranja u zajednice i samim tim uspešnog sprovođenja projekta u toj meri da zajednica oseća pozitivne efekte rada organizacije. S druge strane, primer organizacije sličnog profila, osnovane u krugu fabričkih radnica, pokriva spektar životnih potreba radnica i deluje sa uporištem u njihovoj realnosti, usklađujući aktivnosti sa fabričkom satnicom i interesovanjima radnica. Organizacija uživa poštovanje i poverenje zajednice, pa tako ostvaruje uspeh i ugled na lokalnom nivou uz dobru reputaciju kod donatora. Povećanje donacija, frekventnije interakcije sa donatorima, povećanje obima delatnosti praćeno umnožavanjem očekivanja i većim zapošljavanjem dovodi do rasta i uslozljavanja svakodnevnog poslovanja organizacije, birokratizacije koja postepeno dovodi do udaljšavanja od korisnika i smanjene osetljivosti prema njihovim potrebama (Schuller 2012). Šulerova studija, iako rađena u nacionalnom kontekstu i sa dve haitianske organizacije sličnog profila usluga, deskripcijom odnosa između uprave i zaposlenih, delatnika organizacija i korisnika, a zatim i odnosa prema sprovođenju projektne delatnosti u praksi, ukazuje na aspekt kolonijalnosti, rasijalizacije, hijerarhijskih vrednovanja unutar društva i načine na koji rast i ostvarivanje bliže veze sa donatorskom sferom dovode do kretanja na skali kolonijalne razlike.

Istraživanja poput studije slučaja Nikaragve i spoljnog finansiranja domaćih nevladinih organizacija potvrđuju teze Šentona i Kauena o strukturama razvoja s jedne strane i Fergusonove teorije o razvoju kao 'anti-političkoj mašini' (Chahim and Prakash 2014). Povećano finansiranje domaćih nevladinih organizacija ne dovodi do procvata građanskog društva, niti do ubrzanog pomaka u razvoju građanskih sloboda, a najmanje je relevantno za podsticaj organizovanju marginalizovanih delova društva u pravcu pozitivnih društvenih

⁷⁹ O ovome će biti reči i u poglavlju o transnacionalnim mrežama kao platformama zajedničke akcije i delovanja autoriteta 'globalnog' građanskog društva.

promena. Finansiranje od strane međunarodnih donatora, podizanje nivoa profesionalizacije i rast organizacija utiču pozitivno na njihovu vidljivost i status, dok ih istovremeno udaljavaju od organizovanja zajednice, narodnih pokreta i društvene promene (Chahim and Prakash 2014).

I u kontekstu Srbije neki od komentara iz sektora ukazuju na vezu između rasta i udaljavanja od prvobitnih prioriteta nevladinih organizacija. Uključenje i učešće u donatorskom ciklusu dovodi do osiromašenja organizacijskog potencijala i legitimiteta u samom ishodištu: nevladine organizacije se već u fazi osnivanja formalno konstituišu prema formalnim zahtevima i kriterijumima donatora. Dalji proces prijema finansijske podrške za projektnu delatnost podrazumeva i ponudu od strane donatora očekivanih i vidljivih 'brzih' rešenja: „svest [se] najlakše menja kroz obuke, bilborde, tu i tamo neku akciju čišćenja nekog rečnog korita ili parka, uz uredno prisustvo raznih lokalnih funkcionera ili službenika ministarstva, resorno zaduženog za ovu oblast“ (Selaković 2018). Repetitivno sprovođenje akcija po univerzalnom ključu za cilj nema sticanje autoriteta kroz poverenje i podršku zajednice: ovaj vid motivacije se povlači pred ambicijom što efikasnijeg praćenja donatorskih prioriteta.

3.6.4 Efekat izomorfizma

Organizacijski izomorfizam kao pojam – homogenizacija struktura i/ili procesa kod različitih organizacija koje su izložene uticajima iste sredine – definisan je i detaljno obrađen u sklopu neoinstitucionalističke teorije. DiMađio i Pael pojašavaju tri vrste organizacijskog izomorfizma: prinudni, imitativni (mimetički) i normativni. Pod prinudnim se podrazumeva usvajanje određenih struktura, procedura, tehnika i ponašanja pod pritiskom, formalnim i neformalnim, između organizacija i usled društvenih i kulturnih očekivanja. Kada među organizacijama postoji hijerarhijski odnos, moćnija je u poziciji da nametne svoje forme kao superiorne onoj drugoj, a što je zavisnost jedne organizacije veća, to je i veća sklonost ka razvijanju sličnosti sa nadmoćnijima (DiMaggio 1983; Jaško et al. 2013). Prihvatanje normi može da se shvati kao prinuda u okolnostima kada je nametnuto kao jedini ispravan, profesionalan ili etički vid delovanja, posebno u razvojnom sektoru (Rauh 2010; Wallace et al. 2006). Ipak, kod normativnog izomorfizma u pitanju može biti prihvatanje određenih procedura uz pretpostavku maksimalne efikasnosti. Kod imitativnog usvajanja struktura i praksi u pitanju je preuzimanje po inerciji usled mogućeg odsustva kapaciteta da se izgrade sopstvene procedure ili eventualni pokušaji manjih organizacija da dostignu veću efikasnost kroz usvajanje potvrđeno pozitivnih karakteristika velikih organizacija (Jaško et al. 2013).

Sa ishodištem u pretpostavci da postoji normativni pritisak u pravcu birokratizacije, standardizacije i profesionalizacije, jer profesionalizacija povlači legitimitet, a preuzimanje standarda iz sfere biznisa povlači utisak povećanog profesionalizma i efikasnosti, možemo zaključiti da su ovo značajni uticaji u razvojnom sektoru. Pritisak je evidentan među organizacijama koje konkurišu na jednom donatorskom 'tržištu', ali i u odnosima između organizacija Globalnog severa i juga. Međunarodne nevladine organizacije u stalnom takmičenju za finansijska sredstva, podršku, vidljivost i projekte, vremenom počinju da prate iste matrice ponašanja (Bloodgood 2011). U nacionalnim kontekstima Severa među organizacijama koje funkcionišu kao posrednici između države donatora i nevladinih organizacija Globalnog juga pored ranije pomenute podele teritorije i uvažavanja međusobnog teritorijalnog i tematskog integriteta, istovremeno postoji tendencija ujednačenja, praktično uniformnosti radi održanja imidža kompetitivnosti i profesionalizma. Toje jednoobraznost

organizacija pripisuje ospoljavanju identifikacije sa istim političkim blokom i potrebi za deklarativnim prihvatanjem istih vrednosti i ideala (Toje 2013).

Literatura je zabeležila veliki broj slučajeva prihvatanja praksi koje ne nude dokaze o povećanoj efikasnosti ili čak svedoče o umanjenju efikasnosti u sprovođenju projekta, a ovo se može objasniti neoinstitucionalističkim konceptom 'racionalističkog mita' ili verom u neophodnost prenošenja procesa racionalizacije i birokratizacije iz sfere tržišta u ostale domene. Niz faktora, pored mita i ceremonijala, može imati ulogu u identifikaciji tzv. 'dobrih praksi', u pitanju ne mora biti isključivo finansijski interes, već i elementi navike, kulturno-hegemonih uticaja, shvatanje obaveze. Pritom ne treba zanemariti interese elita koji mogu igrati odlučujuću ulogu u procesu organizacijske transformacije, iako nisu lako uočljivi i dostupni oku posmatrača (DiMaggio and Howell 1983). Značajno je napomenuti da efikasnost organizacija konačno nije cilj usvajanja novih praksi, već primarno povećanje legitimnosti. Kako Rauh ističe, legitimnost shvaćena u odnosu prema donatoru ili donatorskoj organizaciji predstavlja cilj po sebi, a učinak i efekti sprovođenja projekata na terenu ne igraju značajniju ulogu (Rauh 2010):

"Organizacije mogu da pruže otpor ovim simboličkim praksama, koje možda imaju kvalitet pravila, ali ovo će biti shvaćeno kao znak neefikasnosti i naškodiće legitimnosti organizacije, kao i njenom pristupu resursima, što zavisi od legitimnosti. Stoga organizacije ne samo da moraju da se povinuju mitovima, već moraju da održe privid da mitovi u stvari deluju, kako bi održale privid legitimnosti." (Rauh 2010)

Pomenuti faktori dovode do pojave izomorfizma ili svojevrsne organizacijske evolucije u kojoj sve nevladine organizacije počinju da liče jedne na druge. Odnosi moći između organizacija Globalnog severa i juga nameću organizacijama juga određene režime, forme, strukture i prakse kao neibežne. Istraživanja upućuju na oponašanje oglašanih 'dobrih praksi' među nevladinim organizacijama Globalnog juga, jer se ova praksa ukazuje kao neophodnost u procesu konkurisanja i dobijanja donatorskih sredstava. Neki autori primećuju postojanje 'hibridnih' formi⁸⁰ ili svojevrsne dvostruke svesti u upravljanju projektima i radu u zajednicama, kako bi se napravio kompromis i ispoštovale lokalne norme ponašanja i primerenije odgovorilo na potrebe i ciljeve zajednica (Claeye & Jackson 2012; Vičentić 2020). S druge strane, etnografski materijal govori o mimetičkoj tendenciji u ranoj fazi osnivanja lokalnih nevladinih organizacija, o borbi da se statuti, planovi, strategije i brošure o organizacijama ispišu u zadovoljavajućoj, donatoru bliskoj formi tako da privuku pažnju donatora. Zavisne organizacije Juga se često prikazuju u poretku 'vorkšopokratije' ('*workshopcracy*'), usled primarne posvećenosti aktivnostima i obukama za jačanje kapaciteta smatranim poželjnim i opravdanim u kontekstu Globalnog juga. Bolje etablirane organizacije iz urbanih centara u organizacijskom smislu deluju kao smernica i izvor neophodnih koncepata jačanja kapaciteta, vizije i misije tj. jezika koji će omogućiti pristup donatorskoj sferi (Kontinen 2005).

Jezik razvoja i projektni žargon nevladinih organizacija, utiču na formiranje specifičnog društvenog sistema, a ranije pomenuta organizacijska retorika imala je odlučujući uticaj na održavanje sistema na način na koji je on do sada funkcionisao (Tvedt 2002). Tvet smatra da je jedna od posledica ujednačavanja jezika i promovisanih vrednosti i standarda institucionalni izomorfizam. Iako nije jedinstven fenomen u kontekstu nevladinih organizacija, Tvet jedinstvenom smatra brzinu kojom se širi u različitim nacionalnim kontekstima:

⁸⁰ O hibridnim formama više u odeljku 5.6.

„Tokom svega nekoliko godina, hiljade nevladinih organizacija je osnovano u mnogim evropskim, američkim, azijskim, afričkim i južnoameričkim zemljama – u urbanim centrima i u udaljenim seoskim sredinama. Ove nevladine organizacije dele isti razvojni jezik koji su usvojili donatori. Diskusije i istraživanja uloge nevladinih organizacija koje zanemaruju ovaj aspekt potceniće ulogu kanala razvojne pomoći kao transmisionog pojasa dominantnog diskursa koji je vezan za zapadnu ideju razvoja, a umanjice značaj činjenice da je ova arena zapravo poprište borbe između različitih razvojnih paradigmi, ideologija i nevladinih organizacija.“ (Tvedt 2002:370)

I u slučaju Srbije nailazimo na podatke koji ukazuju na ovu tendenciju kada je u pitanju tematski fokus. Nvladine organizacije čiji se broj velikom brzinom uvećava nakon 2000. godine⁸¹, najvećim delom uzimaju učešće u oblastima delovanja gde postoji značajna zastupljenost donatorske podrške u materijalnom i tehničkom obliku, kao i državni programi saradnje. Stoga je angažman najveći na polju zaštite prava žena, ljudskih prava i zaštite životinja ili životne sredine. S druge strane, međutim, istraživanja javnog mnjenja pokazuju da građani veruju da je angažman nevladinih organizacija odsutan ili nedovoljan na planu gorućih problema nezaposlenosti, ruralnog razvoja i borbe protiv korupcije (TACSO 2016). Ugovorno regulisano projektno finansiranje od strane države je u nizu studija viđeno kao uzročnik udaljavanja nevladinih organizacija od zajednica za koje rade, a da pritom dovodi do promene prirode usluga ili delatnosti. Najdirektnija i najvidljivija posledica ovakve interakcije je prestanak zagovaranja ili političkog angažmana nevladine organizacije ukoliko mogu biti percipirani kao opoziciona delatnost (Ali & Gull 2016). Institucionalna ograničenja i usklađivanja sa važećim propisima imaju utučaj na ujednačavanje ponašanja nevladinih organizacija. U slučaju međunarodnih nevladinih organizacija Bladgud analizira organizacije sa značajnim razlikama u normativnim vrednostima, osnivačkim principima i inicijalnim organizacijskim rešenjima i dolazi do zaključka da uprkos razlikama ove organizacije vremenom poprimaju iste centralizovane strukture i metodologije upravljanja, finansijske odgovornosti, prikupljanja sredstava i angažovanja javnosti, što ih vremenom „imaju više zajedničkog nego što bi bili voljni da priznaju“ (Bloodgood 2011).

Promene u pravcu brisanja razlika među nevladinim organizacijama Kontinen i Onali takođe vide u porivu za sticanjem legitimnosti, i to na polju usklađivanja sa određenim kulturnim normama, organizacijskim pretpostavkama poželjnih praksi unutar konstruisanog društvenog sistema, a nevezano za postojeću legislativu. Poprište promene koja dovodi do izomorfizma nalaze u interakciji između razvojnih nevladinih organizacija i međunarodnog razvojnog sistema. Profesionalizacija je viđena kao izvor legitimiteta, a tehokratski stav poželjan kao dokaz stručnosti na polju upravljanja (više nego specifična tematska stručnost). Saglasnost za delovanje na polju ostvarenja vrednosno prihvatljivih ciljeva, kao i pristupi, prakse i sredstva za njihovo ostvarenje – radionice, treninzi, širenje svesti, billboard kampanje – dolaze iz međunarodnog razvojnog sistema (Kontinen & Onali 2017). Formati i standardi nametnuti su od sistema u celini, bez pojedinačne prinude na relaciji donator-organizacija.

Istraživanja sa prostora Balkana upućuju na postojanje takozvanog 'projektnog društva', koje se sastoji od niza posebnih struktura i praksi, koje su opet zajedničke svim nevladinim organizacijama na terenu, bez obzira na konkretno projektno usmerenje. Sve počinje 'identifikacijom misije', identifikacijom 'partnera za implementaciju' i, sa druge

⁸¹ U trenutku izrade preliminarne studije Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije 2015. godine registrovane su 26.042 oganizacije civilnog društva. Poređenja radi, prilikom izrade prve publikacije o nevladinim organizacijama u SR Jugoslaviji 1994. godine prikupljeni su podaci o 198 organizacija (Paunović & Petrović 1994; Velat 2015).

strane, 'strateških partnera', dok se projektom bave projektni tim, upravni odbor, tim za monitoring i evaluaciju (interni, a možda i eksterni), i donator (Sampson 2002).

Pomenuti pritisci, u formi prinude ili diktata hegemonog 'zdravog razuma', a u svetlu postojećih odnosa moći dovode do homogenizacije nevladinih organizacija severa i juga. Za rezultat se težište preusmerava sa korisnika, zajednica i ranjivih grupa, na donatora ujedno kao izvorište legitimnosti i finansijskih sredstava.

3.6.5 Odnosi moći i situirane hegemonije

U prilog tezi odsustva dualizama u paradigmi građanskog društva, a kao dodatni efekat uključenja nevladinih organizacija u međunarodni razvojni sistem, naporedo sa posledicama rasta i već pomenutim hijerarhijama, koncept situiranih hegemonija posebno je pogodan za pojašnjenje složenosti odnosa i položaja nevladinih organizacija. Kao i pitanje skale ili nivoa, koncept situirane hegemonije nudi dodatnu perspektivu na načine organizovanja. Pod ovim pojmom se podrazumeva „raznovrsni skup podrazumevanih ideja koje reprodukuju nejednakosti u smislu ekonomskih, društvenih i kulturnih odnosa unutar i između tih prostora“ (Kontinen & Millstein 2016).

Kontinen i Milstejn uzimaju za ishodište Gramšijev koncept hegemonije kao moći koja proističe i manifestuje se u ekonomskim odnosima i kulturi – jezik, ideologija, ideje – i razvija se na temeljima određene intelektualne i vrednosne baze vladajuće društvene grupe dejstvom saglasnosti pre nego prinude, kooptacijom i apsorpcijom, pre nego sučeljavanjem. Reprodukcijski hegemonog poretka je 'prirodan' proces, koji se odvija u svim sferama društva, uz mogućnost kontrahegemonog delovanja kroz sferu građanskog društva. Kao ključna strategija, koju Kontinen i Milstejn stavljaju u kontekst današnjeg civilnog društva oličenog u nevladinim organizacijama, uzima se izgradnja saveza između potčinjenih i marginalizovanih grupa (Gramsci 2012; Kontinen & Millstein 2016). Najpre je neophodno uzeti u obzir da – u zavisnosti od konteksta i specifičnih okolnosti – civilno društvo i nevladine organizacije kao njen deo imaju određeni odnos prema moći, mogu biti u opoziciji moći, ali isto tako jesu instrumenti moći i praktikuju određenu moć u različitim odnosima. Mogu reprodukovati postojeće odnose moći ili zastupati radikalnu agendu, međutim koncept situiranih hegemonija predlaže kao inherentnu tendenciju nevladinih organizacija da deluju u interesu određenog vida emancipacije i promene *status quo*, dok jednovremeno promovišu interese određene elitne grupacije u društvu i time doprinose drugim oblicima hegemonije. Drugim rečima, hegemonija može da bude sagledana u kompleksnosti preseka nivoa – od 'lokalnog' do 'globalnog' – i analitičkih kategorija kao što su rasa, klasa, rod i pol. Predloženo sklapanje saveza ili koalicija povlači niz izazova na polju legitimnosti. Već pomenuti problem dvosmerne odgovornosti nevladinih organizacija se može sagledati u svetlu donatorskih hegemonija manifestovanih kroz prakse (ili tačnije zahteve praksi) upravljanja projektom. Na 'lokalnom' planu, na primer, rad na širenju svesti o određenom vidu hegemonije i organizovanje za delovanje mogu doprineti reprodukciji drugih:

„Organizacije su promenile hegemonije u pogledu rodnih odnosa, ali su reprodukovale one klasne, etničke i materijalne kroz isključenje određenih grupa žena. Kljentelistički odnosi reprodukuju hegemonije društvenih hijerarhija, ali istovremeno omogućavaju formiranje kontrahegemonih platformi protiv daleko agresivnijih autokratskih državnih struktura ili multinacionalnih kompanija.“ (Kontinen & Millstein 2016:10)

Uvid u situirane hegemonije značajan je za analizu praksi nevladinih organizacija: perspektiva situiranih hegemonija omogućava lakšu identifikaciju i temeljniji uvid u složenost hegemonog uticaja posredstvom nevladinih organizacija, bilo da je u pitanju željeno ili neželjeno dejstvo. Bez namere da se konceptu hegemonije uskrati na kompleksnosti, treba napomenuti da je manjkavost pristupa u usložnjavanju i fragmentaciji manifestacija hegemonije, čime se donekle uvid zamućuje i skreće fokus sa realnih i nedeljivih uzročnika hijerarhijske raspodele moći i globalne nejednakosti.

3.6.6 Marketing razvojnog projekta nevladinih organizacija

Međunarodne nevladine organizacije, uglavnom sa sedištem na Globalnom severu, a delovanjem na Jugu, pored razvojnog angažmana na sebe uzimaju i zadatak reprezentacije Juga pred donatorskom i ostalom publikom Severa. Zadatak reprezentacije, iako nije mandat poveren od strane aktera Juga, neizbežan je uslov delovanja: konstruisanje određene slike o Jugu i ukazivanje na rešivost njegovih problema neophodno je kako bi se od donatorskih država ili privatnih donatora prikupila sredstva koja će najpre omogućiti opstanak i funkcionisanje same organizacije, a zatim i njeno delovanje na terenu. Istovremeno, međunarodne nevladine organizacije nastupaju iz privilegovane pozicije koja im obezbeđuje moć, vidljivost i priliku da daju doprinos zdravorazumskom opštem znanju ili, drugim rečima, hegemonom diskursu o Trećem svetu. Kratak pregled praksi nevladinih organizacija u kreiranju sopstvenog vizuelnog identiteta kroz upotrebu fotografije i ilustracije u propagandnim materijalima, brošurama i infografikama, pruža mogućnost uvida u proces izgradnje ekstratekstualnih asocijacija i operacionalizovanih metafora koje ukazuju na kontinuitete iz kolonijalne ere.

Za potrebe oglašavanja, marketinških kampanja, obaveštavanja javnosti i članstva, deca u naročitoj meri predstavljaju fotografski materijal od vrednosti, i to nezavisno od postojeće legislative na Globalnom severu u segmentu zaštite prava i bezbednosti dece. Slike dece, ilustracije nemoćnih i ranjivih populacija i pored kritika javnosti nastavljaju da budu neizbežni deo ikonografije razvojnih nevladinih organizacija. Prve kritike 'humanitarne pornografije' i pribegavanja kolonijalnim stereotipima 'mračnog kontinenta' stradanja, gladi i rata dolaze već krajem sedamdesetih godina. Ipak, osamdesetih godina objektivizacija ljudske patnje upotrebom fotografskog materijala iz Etiopije doživljava vrhunac, posebno nakon uvođenja humanitarne ikonografije u popularnu kulturu posredstvom Band Aid-a i Live Aid-a (Dogra 2012:5). Upotreba dece u marketinške svrhe humanitarnih i razvojnih projekata nevladinih organizacija bezuslovno legitimise humanitarnu intervenciju u bilo kom obliku i postavlja moralnu prepreku preispitivanju opravdanosti ideje razvoja. Kako Manzo ističe:

„Dominantna ikonografija je inherentno paradoksalna, jer se slika deteta može čitati i kao kolonijalna metafora većinskog sveta i kao označitelj humanitarnog identiteta. Pitanje koje nameće upotreba ovakve slike od strane nevladinih organizacija u njihovim kampanjama za socijalnu pravdu je da li prateći tekstovi izrazito političkog sadržaja mogu da ponište kontradiktorne subliminalne poruke koje isijavaju iz ikonografije detinjstva.“ (Manzo 2008)

Sve do osamdesetih godina fotografski prikazi rasno markirane 'žrtve' i 'belog spasitelja' su glavni motivi svih vidova oglašavanja nevladinih organizacija, a ovaj pristup doživljava kulminaciju sa simbolikom gladnog deteta i akcijama za pomoć Etiopiji (Dogra 2007). Početkom XXI veka je u ključu normi ljudskih prava i postkolonijalne kritike kreirana svest o negativnim posledicama obilatog korišćenja ikonografije detinjstva Trećeg sveta u marketinške svrhe velikih i malih nevladinih organizacija, fondacija i kampanja. Kritike sve

frekvencije dolaze do medija i izazivaju reakcije javnosti. U odgovor na ovo, vodeće međunarodne razvojne nevladine organizacije iniciraju ili učestvuju u akcijama širenja svesti o odgovornom izveštavanju, prikazivanju i korišćenju foto-materijala koje rezultiraju pojavom kodeksa ponašanja⁸². Pristupanje kodeksima postaje standard sektora, u tolikoj meri da deluje i kao kriterijum za procenu etičnosti prakse. Manzo naglašava da su upotreba slika dece i kodeksi ponašanja „dve strane istog novčića – sredstva kojima se nevladine organizacije proizvode u humanitarni status“ (Manzo 2008:634). Kodeksi ne odražavaju redovnu praksu, nisu deo operacionalnog protokola, a nisu ni isključivo simboličnog značaja, već deo diskurzivnog aparata kojim se uspostavlja humanitarni identitet kroz usvajanje norme ljudskih prava. Iz tog razloga, Manzo smatra da ova praksa neće biti ukinuta, jer koristi od legitimisuće funkcije pomenutog vizuelnog materijala nadmašuje povremenu kontroverzu, koja se da prevazići *ad hoc* proceduralnim rešenjima iz sfere protokola i preuzimanjem kontrole nad javnom diskusijom o socijalnoj pravdi, diskriminaciji i rasizmu (Manzo 2008:652).

Analiza vizuelnog identiteta nevladinih organizacija ukazuje na ono što Manzo svojim istraživanjem samo nagoveštava: kolonijalne kontinuitete u reprezentaciji Globalnog juga (Dogra 2007, 2012; Wilson & Ramamurthy 2013). Studije Dogre, Ramamurti i Wilson se nadovezuju na ranije sagledani uticaj kolonijalne estetike i kreiranja vizuelne ekonomije u reprezentaciji ljudi Globalnog juga, nekada kolonijalnih subjekata, a danas korisnika razvojne pomoći (McClintock 1995).

Dogra posmatra nevladine organizacije kao deo razvojnog sistema i 'novih institucija reprezentacije' u pokušaju da ode dalje od jednodimenzionalne kritike tzv. negativnog prikazivanja Trećeg sveta (Dogra 2007). Pokušava da dovede u vezu prakse velikih nevladinih organizacija upotrebe vizuelnih materijala sa Juga sa delovanjem programa obrazovanja i zagovaranja, kao i uticaja koji ove prakse imaju na same organizacije i njihove modele upravljanja. Izdvaja nekoliko faza u praksi upotrebe vizuelnih materijala, ilustracija i fotografija, za potrebe oglašavanja kampanja za prikupljanje finansijskih sredstava. U periodu do osamdesetih godina prepoznaje 'negativnu' fazu, gde je predstavljanje ciljnih grupa svedeno na prikaze ekstremnog siromaštva, gladi, nehranjenosti i patnje, a fotografije prirodnih nepogoda i humanitarnih katastrofa njima izazvanim se koriste čak i kada prikupljanje sredstava nema direktne veze sa datim događajima. Od sredine osamdesetih, nakon kritika zbog eksploatacije tragedije i isključivo negativne reprezentacije Trećeg sveta, nastupa faza 'planske pozitivnosti', sa pokušajem da se primaocima pomoći da glas uvođenjem ličnih priča i ličnih podataka, posebno o deci. Tokom devedesetih godina nastaje tzv. dogma pozitivnog prikazivanja, korišćenje fotografija koje neće izazivati kontroverzu, bezbednih pozitivnih sadržaja, uz povećanu upotrebu fotografija dece. Emotivni apeli daju organizacijama priliku da svoju poruku učine efikasnom, bez opterećenja kompleksnog konteksta, dubinskih uzročnika humanitarnih problema i odnosa moći. Kolonijalna prošlost je izbrisana, a okolnosti humanitarne potrebe su fiksirane u događajima sadašnjosti, situaciji koja ima negativne posledice, ali se da popraviti (humanitarnim delovanjem i angažovanjem donatora). Današnji pristup obuhvata kako pozitivnu, tako i negativnu ikonografiju uz edukativno-zagovarački element. Informacije koje prate vizuelni materijal za cilj imaju širenje poruke o neophodnosti određene vrste akcije, uz jednovremeno obrazovni sadržaj namenjen publikama Globalnog severa (Dogra 2007).

Rasijalizovane predstave u oglašavanju se prilagođavaju transformacijama koje prate neoliberalnu globalizaciju, doživljavaju niz adaptacija, aproprijacija i novih izdanja. Ramamurti i Wilson prilikom analize različitih tipova oglašavanja, od korporativnog, preko

⁸² Prvi kodeks je usvojen 1989. godine na Generalnoj skupštini evropskih nevladinih organizacija kao Kodeks ponašanja u vezi sa slikama i porukama o Trećem svetu (Dogra 2007).

društveno odgovornog do oglašavanja razvojnih nevladinih organizacija nalaze da je reprodukcija rasističkih hijerarhija sveprisutna, dok se kao progresivna sila društvene promene nameće konzumerizam (Wilson & Ramamurthy 2013). Slikovni repozitorijum poslednjih decenija je manje prostora ostavio klasičnom negativnom portretisanju i uvodi više varijeteta kroz primenu standardizovane podele na 'dobre' i 'loše' rasijalizovane subjekte namesto isključivo negativnih stereotipa. Ipak, rasa kao manifestacija kulture ostaje produktivna kategorija i sredstvo za legitimisanje i naturalizovanje strukturnih razlika između većinskog sveta i Globalnog severa (Wilson & Ramamurthy 2013:71). Komercijalno oglašavanje, kapitalizam, rasizam i ropstvo – ropstvo koje je omogućilo bogaćenje Globalnog severa – neodvojivo su istorijski povezani, a konstrukcija rase je u korenu ovih procesa, osmišljena kroz binarne nizove kultura naspram prirode, civilizacija nasprav divljaštva. Robni rasizam⁸³ ugrađen u marketing još od XIX veka, deo je kolonizacijskog projekta i podrazumeva komodifikaciju ne samo 'egzotičnih' kolonijalnih produkata, već i ljudi, dovodeći u asocijaciju proizvode – čija proizvodnja podrazumeva eksploataciju i neophodna je za održanje kapitalističkog poretka – sa ljudima kolonija – čije porobljavanje i konstruisana inferiornost čine preduslov za eksploataciju (Hale 2008; McClintock 1995). U periodu dekolonizacije, pronalaze se načini kako da se konflikt prevaziđe, apsorbuje ili predstavi iz perspektive koja neće narušiti ranije postavljene temelje, istovremeno omogućujući uključenje rasijalizovanih populacija u potrošačko tržište. Umesto slika divljih, iracionalnih i detinjastih Afrikanaca i pripadnika indigenih naroda, pronalazi se novi modus predstavljanja lažne jednakosti, što Zapad u periodu Hladnog rata kvalifikuje u status šampiona rasne jednakosti i ljudskih prava. Diskurs razvoja dolazi na mesto kolonijalnog, omogućujući akterima Globalnog severa da u kontekstu bivših kolonija nastupaju kao dobročinitelji, pomagači razvoja i emancipacije, oni koji evropske naučne tekovine donose svetu u razvoju. Uvođenje crnih protagonista u oglašavačke kampanje treba da „crnim potrošačima da priznanje njihove ljudskosti i, unutar industrije, stvori poštovanje za lik crnog čoveka“ (Wilson & Ramamurthy 2013:74).

Ropstvo ljudsko telo 'otvara' za komodifikaciju za potrebe kapitalizma, a u periodu dekolonizacije ovaj trend se nastavlja uz upotrebu retorike jednakosti, korišćenjem vizuelnog materijala koji sada za potrebe bele publike 'otkriva' i komodifikuje crna tela ili populacije većinskog sveta, njihove kulture i robu koju i dalje proizvode za potrebe potrošača Globalnog severa, predstavlja u svetlu egzotike. Obnovljena simbolika 'otkrivanja', egzotike i bujnosti prirodnog stanja Globalnog juga upućuje na Saidova razmatranja orijentalizma (Said 2003). Nova dinamika reprezentacije uvodi naizmeničnu seksualizaciju i deseksualizaciju prema zahtevima konteksta i vrsti oglašavanja tj. potrebi da se na predstavljene likove ukaže kao na 'zaslužne' subjekte ili da se redukuju na pružaoce usluga (Wilson & Ramamurthy 2013; Wilson 2011). Retorika multikulturalizma na sličan način doprinosi izostavljanju strukturnih nejednakosti uvođenjem vizuelnog obilja 'boja' i promocijom univerzalnih vrednosti⁸⁴. Prakse naturalizovanja eksploatatorskih odnosa Severa prema Jugu, kao i reprezentacije Juga kao pasivnog, zavisnog, lišenog osnovnih životnih veština i znanja u jednakoj meri su prisutne u vizuelnim komunikacijama humanitarnih i razvojnih nevladinih organizacija, uz evidentne razlike u nijansama koje, opet, proističu iz karaktera i obima delatnosti i statusa organizacije⁸⁵.

⁸³ „Robni rasizam se odnosi na globalne strukturne nejednakosti sadržane u proizvodnji, cirkulaciji i konzumiranju robe, a koje se legitimišu i pojačavaju delovanjem rasizma.“ (Wilson & Ramamurthy 2013:73)

⁸⁴ Beneton-multikulturalizam kao prividni „naivni izraz promocije apolitičnog egalitarizma upućenog kroz apel za međunarodnu harmoniju“, sa dejstvom zahteva za svet bez granica u kome razlika može da se komodifikuje bez uticaja na globalnu podelu rada (Wilson & Ramamurthy 2013:78).

⁸⁵ Wilson i Ramamurthy, kao i Dogra navode niz slikovitih primera na ovu temu, dok je jedna od najprisutnijih stereotipnih pojava u oglašavanju i fandrejzingu nevladinih organizacija pozivanje na podrazumevanu moć organizacija Severa da Jugu 'vrate nadu' ili 'spasu živote' uz darežljivu pomoć dobrovoljnih priloga građana (Wilson 2013). Ovogodišnji poziv koji Amnesty International upućuje građanima-donatorima obećava sledeće:

U novom, neoliberalnom diskursu, vidljiva je feminizacija ne samo siromaštva već i odgovornosti za preživljavanje. Nevladine organizacije kao pomagači liberalnog kapitalizma normalizuju ovaj diskurs u kome se populacije većinskog sveta predstavljaju kao zahvalne za pomoć i/ili zaposlenje koje je rezultat neokolonijalne eksploativne šeme, na sličan način kako to čine sistemi sertifikacije kao što su *Fair Trade*, *Fair for Life* ili *Biopartenaire* koji ne nude rešenja, već prividno blažu formu eksploatacije i rasterećenje savesti potrošača Severa. Prisvajanje i korišćenje simbolike pokreta za socijalnu pravdu i drugih organskih zahteva i težnji koji dolaze iz većinskog sveta, još jedna je od praksi nevladinih organizacija koja ne nailazi na negativnu reakciju javnosti Severa usled činjenice da je mehanizam apropijacije autentičnih fenomena većinskog sveta bez prekida na delu od kolonijalne ere do danas. Kako Vilson i Ramamurti zaključuju, rasijalizovane predstave nastaju delovanjem političke ekonomije i promenljivim strategijama globalne akumulacije kapitala (2013).

Dogra u reprezentacijama sadržanim u marketinškim porukama nevladinih organizacija pronalazi dualizam ili dvostruku logiku 'jedinstva' i 'razlike'. Jedinstvo sveta kao univerzalna humanost značajna je komponenta za vršenje uticaja na publiku Severa i kao obrazloženje potrebe humanitarne intervencije. Razlika, međutim, mora biti jasno naznačena kao potvrda 'drugosti', različitosti i udaljenosti siromašnih, otvarajući pogled u „svet u razvoju kao spektakl tragedije, katastrofe, bolesti i okrutnosti“ (Cohen u Dogra 2012:8). Fokus na 'negativne' i 'pozitivne' sadržaje je pojednostavljenje koje uskraćuje mogućnost dublje analize kompleksnosti reprezentacije i produkcije.

Mkveša i Huber primenjuju Holov koncept sistema reprezentacije koji proizvodi znanje o sebi i drugome i odnos jednog prema drugome. Analizirajući rasizam u dizajnu, težište stavljaju na reprezentaciju razlike u kontekstu Severne Evrope i društvenu konstrukciju bele superiornosti zasnovanu na uskraćivanju vrednosti 'drugima', neevropskom različitom (Mkwesha & Huber 2020). Na primeru finskog ogranka međunarodne nevladine organizacije *Plan International* i promotivne kampanje koju ova organizacija predstavlja finskoj javnosti 2017. godine, Mkwesha ukazuje na dvostruke standarde ljudskih prava i zaštite dece u sredini inače istaknutoj u domenu podsticanja kulture ljudskih prava. Kampanja se sastojala od niza bilborda i reklama plasiranih na svim centralnim lokacijama i autobuskim stanicama u Helsinkiju sa fotografijama dvanaestogodišnje devojčice Fride iz Zambije u poodmakloj trudnoći. Serija fotografija napravljena je po uzoru na modne kataloge, sa detetom Fridom odevenom u modernu trudničku odeću i uz tekstualnu poruku „Trudnička modna linija za dvanaestogodišnjakinju“. Za potrebe projekta, *Plan International* je angažovao popularnu modnu dizajnerku i poznatu fotografkinju. Kao cilj kampanje navedeno je širenje svesti o maloletničkoj trudnoći u Africi uz istovremeno legitimisanje (neophodnosti?) delovanja ove nevladine organizacije na polju zaštite i podrške deci Trećeg sveta. Kampanja dobija niz nagrada u Finskoj za najbolji dizajn i idejno rešenje, a internet stranica kampanje doživljava rekordan broj poseta, dok organizacija povećava broj individualnih donacija za 40% u odnosu na godišnji prosek. Od samog početka kampanje, međutim, javlja se i protest: značajan broj ljudi upućuje zahtev da organizacija povuče foto materijal sa javnih mesta i interneta i da pruži objašnjenje za ovu akciju uz javno priznanje i izvinjenje zbog rasističkih i škodljivih postupaka koji nisu uzeli u obzir najbolji interes deteta.

Kako Mkveša ističe, *Plan International* na prvom mestu krši svoje proklamovane principe i mandat koji sebi dodeljuje da “spreči povređivanje i decu i mlade ljude učini bezbednim i zaštićenim”. U opisanoj situaciji dete Frida i njeno nerođeno dete su u samom ishodištu povređeni i iskorišćeni za određeni vid reprezentacije, ali i sticanje materijalne dobiti.

„Možete da pomognete da se spasu životi, zaustavi mučenje i učini napredak na polju pravde i ljudskih prava ako učinite jedan doprinos koji se odbija od poreza, ali odmah, pre isteka roka 31. decembra.“ (Chipilova 2020)

Ni Frida ni njena porodica nisu upoznati sa okolnostima i detaljima primene fotografija, kao ni mogućnostima zloupotrebe. Seksualizovanje deteta kroz inscenirane poze graniči se sa pornografskim. Senzacionalistički pristup i podrazumevani efekat šoka su elementi sa kojima je organizacija računala kako bi oglašavanje bilo učinkovito. Konačno, devojčica je, za razliku od slavne dizajnerke i poznate fotografkinje koje su plaćene u skladu sa običajima svog podneblja i svojim profesionalnim renomeom, za potrebe kampanje bila pozvana da volontira. Sama pomisao o dovođenju deteta iz Finske u situaciju da besplatno obavlja poslove za potrebe sticanja zarade od strane niza profesionalaca, izazvala bi opšte nezadovoljstvo. Mkveša, kao i veliki broj učesnika protesta⁸⁶, smatraju da je ovaj postupak po sebi rasistički, ukoliko se afričkom detetu učini nešto što bi bilo neprihvatljivo učiniti finskom. Poseban efekat izaziva sam odnos zadatih rodni uloga (rase i roda) afričke devojčice sa jedne i dve bele evropske žene sa druge strane: devojčica je predstavljena pogledom iz nadmoćne perspektive 'oslobođenih' belih žena, 'belih spasiteljki', uz implicitno podrazumevanje prava na uvid u životne okolnosti Fride i njene porodice i nametanje pozicije posmatranja uz dodavanje elemenata seksualizovanog, egzotičnog, ali bespomoćnog (Mkwesha & Huber 2020).

Mkveša prepoznaje kontinuitet kolonijalnih reprezentacija i orkestriranih predstava afričke razlike u odnosu na evropsku normalnost. Kao produžetak tradicije izložbi, muzejskih postavki, 'afričkih vrtova' gde su se očima evropske publike izlagali Afrikanci ili pripadnici drugih indigenih naroda, opisana kampanja za širenje svesti za ciljnu grupu ima isključivo belu publiku, a za cilj ima šok, užasavanje ili emotivnu reakciju (Andreassen 2003; Boffey 2018; Hale 2008; McClintock 1995). Pod prividom širenja svesti i edukacije javnosti, promovišu se vrednosno opterećene reprezentacijske konstrukcije koje će izvesno doprineti kreiranju lažnog znanja o Africi. Kritike o rasizmu i postupanju u skladu sa kolonijalnom rasističkom praksom dočekane su opravdanjima dobrih namera ili tvrdnjama da su optužbe neutemeljene. U ovome Mkwesha i Huber pronalaze karakteristike fenomena 'rasne nepismenosti', odsustva svesti o ponašanju u skladu sa društveno konstruisanim rasističkim normama, neprepoznavanje svakodnevnog ili sistemskog rasizma, kao i 'taktičkog neznanja' kao prakse ignorisanja nepoželjnih ili uznemiravajućih informacija, koje bi eventualno narušile logiku u korenu bele privilegije ili pravo na dominaciju (Mkwesha & Huber 2020).

3.7 Žena Globalnog juga i nevladine organizacije

Odnos roda i razvoja, neodvojiv od okolnosti Globalnog juga kao poprišta razvojnog projekta, svakako je pitanje koje se ne može zanemariti u kontekstu razvojnog delovanja nevladinih organizacija. Feministička misao o pozicioniranju u razvojnom poduhvatu je značajna kao doprinos konceptualnim izmenama do kojih je došlo u sklopu razvojne paradigme, i kao prizma za sagledavanje uloge roda/pola u analizi efekata razvojne intervencije⁸⁷. Odnosi moći, kako je već ilustrovano ranije u tekstu, imaju uticaj na razvojni proces, pa tako rodni odnosi nisu zanemarljivi kao element koji utiče na dizajn, sprovođenje, distribuciju i rezultate razvojne aktivnosti. Efekat je vidljiv na svim učesnicima razvojnog

⁸⁶ Neke od akcija pokrenutih u znak protesta su #ShameOnYouFinland i #ProtectBlackGirlsToo, koja prerasta u međunarodnu kampanju. Dostupno na <https://www.ruskeattytot.fi/rtmedia/protectblackgirlstoo>

⁸⁷ Vendi Harkort (Wendy Harkourt) pod primenom 'prizme roda' podrazumeva „sagledavanje načina na koje rodni odnosi moći prožimaju strukture i institucije tako da rod nikada nije odsutan. Primena prizme roda je neophodna kako bi se rasvetlila rodna pristrasnost koja je u osnovi društvene, političke i ekonomske prakse razvoja“. (Harcourt 2019:363)

procesa, na radnicima i radnicama razvojnih nevladinih organizacija organizacija, 'međunarodne' i 'lokalne', kao i na korisnicima (Harcourt 2019).

Primeru radi, intersekcionalna studija pristustva roda u zdravstvenim politikama razvojnih projekata sprovedenih u marginalizovanim zajednicama ukazuje na doslednu primenu esencijalizovanih kategorija 'nezbrinute majke', 'imigranti', 'izbeglice', 'osobe s invaliditetom', 'siromašni'. Upotreba ovih kategorija u ishodištu određuje pristup, kvalitet i sadržinu usluge, omogućujući pružiocima usluga posedovanje preliminarnog znanja koje ih ovlašćuje da nastupaju sa pozicije moći i redukuju ili prošire obim usluge. Na ovaj način je omogućen manevarski prostor za sistemsku diskriminaciju, a nije otvoren prostor za perspektive i potrebe marginalizovanih članova društva (Hankivsky et al. 2014 primer preuzet iz Harcourt 2019).

Teorija kolonijalnosti roda Marije Lugones ukazuje na produktivnost roda u sklopu kolonijalne matrice moći, uz shvatanje roda kao mehanizma kolonijalne dominacije. Lugones rod ne samo da ne vezuje za biološku kategoriju pola ili kategorije identiteta, već insistira na konstrukciji roda u neodvojivoj vezi sa rasom i drugošću. Time ukazuje da ne postoji univerzalna kategorija 'žene', jer su inicijalni procesi proizvodnje drugosti kroz rod i rasu u kolonijalnom poduhvatu nerazdvojivi (Lugones 2007, 2018). Kolonijalno poreklo rase, klase i roda su ostavili odraz i na teorije razvoja i razvojnu praksu (Vázquez & Icaza 2017).

Konceptualna transformacija žene 'Trećeg sveta' u retorici razvoja, a zatim i u razvojnim strategijama, planovima i programima rezultat je višedecenijske kritike iz feminističkih krugova. Prividna promena u paradigmi razvoja nastaje prihvatanjem kritike i kao odgovor na odsustvo aktivnog učešća žene u razvojnom procesu. Promena je najpre vidljiva kroz uvođenje rodno senzitivnog jezika, zatim i standardizaciju rodniha zahteva u odnosu na upravljanje projektom i njegovim sprovođenjem (Crewe & Harrison 1998).

Tokom poslednjih nekoliko decenija, transformacija je podrazumevala nekoliko zaokreta u pristupu, koji se najčešće prikazuju kao evolutivni proces. Studije razvoja razdvajaju sledeće evolutivne promene u razvojnoj paradigmi i programskoj aktivnosti: razdoblje 'žena u razvoju' (*woman in development*), 'žena i razvoja' (*woman and development*) i 'roda i razvoja' (*gender and development*). Paradigma 'žena u razvoju' u periodu neposredno nakon II svetskog rata izostavlja žene iz reformi ekonomskih politika, prihvata postojeće patrijarhalne pretpostavke ekonomski zavisnog položaja žene i ne uzima u razmatranje nezaposlenost žena. Jedan od prvih rezultata feminističke kritike ovakvog pristupa je uključivanje pola kao kriterijuma za statističku obradu podataka. Paradigma 'žena i razvoja' dodatno skreće pažnju na uzroke nevidljivosti žena u razvoju, kao što je specifični status neformalnog rada žena ili dodatnog nepriznatog rada u porodičnim uslovima. Težište je na analizi uloge rodniha hijerarhija u kapitalističkoj proizvodnji, podela rada i odnosa između produktivnog i reproduktivnog rada (Vázquez & Icaza 2016). Prelaz u sledeću fazu obeležava uspon 'osnaživanja' žena (*empowerment*) kao programskog cilja i projektne aktivnosti. Osnaživanje kao koncept podrazumeva redistribuciju moći⁸⁸, koja potencijalno povlači i društveni i kulturni konflikt, pa stoga neke autorke problematizuju ovaj zaokret: potreba za osnaženjem je često viđena sa 'Severa' uz čestu pretpostavku da oni kojima su osnaživanje i emancipacija potrebni, te potrebe verovatno nisu ni svesni (Crewe & Harrison 1998). 'Rod i razvoj' u paradigmu razvoja uvode kategoriju roda namesto isključivog fokusa na žene, a sa ciljem da se odredi način i pravci delovanja moći. Kritika feministkinja Trećeg sveta i postkolonijalna kritika ukazuju na

⁸⁸ Kru i Harison dodatno pojašnjavaju da ideja o osnaživanju ne podrazumeva revoluciju u bilo kom pogledu. Naprotiv, u jeziku razvoja se „odnosi na individualni kapacitet za delovanje, pre nego na kolektivni izazov strukturnoj nejednakosti“ (Crewe & Harrison 1998:54).

esencijalizam dotadašnje prakse, zanemarivanje višestrukih i povezanih društvenih izvora diskriminacije i ugnjetavanja i afirmaciju pretpostavljenog 'prirodnog' heteroseksualnog poretka kao norme u dotadašnjim razvojnim inicijativama (Vázquez & Icaza 2016). Kako se ova paradigmatička transformacija odrazila na razvojnu praksu? Vaskes i Ikasa pojašnjavaju:

„Rod je uveden u politike razvoja pristupom 'dodaj žene i promešaj', dok u isto vreme za brojne feministkinje uključene u razvoj 'rod u razvoju' postaje neproverena istina, zdravorazumsko ishodište za promišljanje i promovisanje razvoja na Globalnom jugu.“ (Vázquez & Icaza 2016:65)

Rodna analiza, rodna strategija, rodni treninzi i mejnstriming na nivou programa i projekata, kao i dizajn rodno senzitivnih predloga projekata postaju preokupacija nevladinih organizacija. Rodna dimenzija postaje jedan od kriterijuma za evaluaciju primerenosti projekata, a posebno podobnosti organizacija Globalnog juga za donatorsku podršku ili partnersku saradnju. Izdvajanje rodno osnaživanja u poseban strateški cilj i programsku sferu omogućuje nastanak i operisanje niza nevladinih organizacija ovog programskog usmerenja ili ustanovljavanje ogranaka ili posebnih programskih sekcija zaduženih za širenje svesti o određenom društvenom problemu kroz prizmu roda⁸⁹. Već prihvaćeni diktat standardizacije i profesionalizacije nameće potrebu za kreiranjem novih ekspertskih radnih mesta. Ove pozicije, u skladu sa 'tradicionalnom' raspodelom rodno uloga, koja ni danas nije strana nevladinim organizacijama, bivaju dodeljene ženama, a pitanja rodne ravnopravnosti i zastupljenosti se i dalje rešavaju u ključu simboličnog uključivanja žena. Ovde je značajno osvrnuti se na još jedan element pogrešne percepcije nevladinih organizacija u javnosti. Nevladine organizacije u većini konteksta u kojima deluju važe za sektor kojim dominiraju žene iz proklamovanih razloga težnje ka zapošljavanju manje privilegovanih ili marginalizovanih grupa, kao pravičniji poslodavac sa izgrađenom svesti o rodnoj ravnopravnosti, i konačno, kao manje formalna i zvanična sfera koja ženama pruža viši stepen autonomije, omogućavajući im da prevaziđu ograničenja i zabrane koje nameće država ili društvo. Statistike, međutim, govore da je nevladin sektor preovlađujuće muški: najveći deo zaposlenih čine muškarci; ogromnu većinu na pozicijama odlučivanja u nevladinim organizacijama čine beli muškarci; i u nevladinom kontekstu 'progresivnih' država severa, iako veliki broj radnika sektora čine žene, na vodećim pozicijama su muškarci⁹⁰ (Bheeroo 2018). U kontekstu Srbije, gde postoji predstava o ženskim nevladinim organizacijama kao nosiocima trećeg sektora i istaknutim – ženskim – figurama kao simbolima civilnog društva, situacija je slična: više od 72% registrovanih nevladinih organizacija za zastupnika ima muškarca (Velat 2015:23).

U domenu sprovođenja razvojnog projekta, na prelazu od 'žene u razvoju' do rodno senzitivnog razvoja, žena Trećeg sveta postaje indikator progressa i nosilac razvojnog projekta. Ona je u finalnoj, neoliberalnoj fazi transformacije paradigme razvoja viđena kao ekonomski faktor koji omogućava preživljavanje i privređivanje na nivou lokalne zajednice, ali istovremeno i kao objekat pogodan za dalja poboljšanja kroz aktivnosti osnaživanja, obrazovne poduhvate i jačanja kapaciteta. Binarna podela između žena 'Prvog' i Trećeg sveta je i dalje jednako prisutna i korisna: žena Trećeg sveta u paradigmi figurira kao neobrazovana, diskriminisana, seksualno zlostavljana, zavisna, 'drugost' žene Prvog sveta. Žena Prvog sveta

⁸⁹ Primera radi, 'žene i mir', podsticaj ženama za uključivanje u politički život itd. Više informacija o ovom modelu delovanja na primeru programa „Žene to mogu“, dostupno na https://snl.no/Kvinner_Kan ili švedska organizacija <https://kvinnatillkvinna.org/>.

⁹⁰ U Velikoj Britaniji podatak o sedamnaest najvećih međunarodnih nevladinih organizacija iz 2018. govori da žene čine skoro dve trećine sektora, ali više od 70% zaposlenih na menadžerskim funkcijama čine beli muškarci. U upravljačkim telima ima duplo više muškaraca, a oni zarađuju 12.6% više od žena. Svega 9% sektora pripada drugim rasnim i etničkim grupacijama (Bheeroo 2018).

je obrazovana, slobodna, aktivna, u poziciji odlučivanja i samim tim sposobna da deluje kao agent sopstvene i tuđe emancipacije. Kao sila prosvetljenog progresiva, feminizam Globalnog severa, paradoksalno, paternalistički uzima aktivno učešće u postavljanju smernica, normi i standarda za spašavanje žena Globalnog juga (de Jong 2017). Ženi trećeg sveta se ipak priznaje sposobnost delovanja: odabrana je za agenta neoliberalizma kao emancipatorske sile. Ovaj model osnaženja prihvaćen je i promovisan od strane nevladinih i međunarodnih organizacija. Ono što izmiče pažnji na prvi pogled je činjenica da upravo elementi koji ženu Trećeg sveta čine 'žrtvom' u kontekstu njene zajednice u starijem predanju (odsustvo emancipacije: žrtvovanje za porodicu, percipirano robovanje tradiciji i društvenim normama, odgovornost za porodicu i obrazovanje dece kao prioritet), u neoliberalnom kontekstu čine je savršenim 'agentom promene': vezanost društvenim normama i odgovornost za porodicu učiniće ženu idealnim radnikom neoliberalnog 'startapa' i korisnikom mikrokredita, i omogućiće njeno nesmetano robovanje neoliberalnom poretku (Wilson 2011, 2017).

I pored opisanih transformacija i programskih zaokreta do kojih je došlo u proteklih nekoliko decenija, kritika odsustva znanja o stvarnosti žena Globalnog juga u diskursu razvoja i dalje je jednako važeća. Kao i kolonijalni poredak, razvoj nastavlja da deluje kao mehanizam za upravljanje svakodnevnim životom, namećući ženama, pored 'tradicionalnih', i dodatna zaduženja (Vázquez & Icaza 2016).

3.8 Sever-Jug: zavisnost, autonomija, održivost

Povećana proliferacija nevladinih organizacija i ranije pojašnjeni donatorski trend prelaska na nevladine organizacije kao pouzdane, profesionalne i posvećene aktere u sistemu međunarodne razvojne pomoći osamdesetih i devedesetih godina XX veka (vidi odeljak 4.3), rezultira i povećanjem finansiranja organizacija Globalnog juga, najčešće korišćenjem nevladinih organizacija Severa kao posrednika. Neophodno je, međutim, napraviti razgraničenje između pojave građanskog društva u zonama nekadašnje kolonijalne dominacije kao odgovora na disfunkcionalnu postkolonijalnu državu i eksplozije nevladinih organizacija pod uticajem zapadnjačke paradigme i pokreta za ljudska prava, što rezultira 'deficitom ideološke i konceptualne originalnosti', ali i finansijskom zavisnošću (Mutua 2009). Tenzije između razvojnih nevladinih organizacija Severa i Juga su očekivane, i do sada najčešće razmatrane u kontekstima dostupnosti resursa tj. finansijske zavisnosti i nametanja moći u domenu prioriteta, planiranja i politika razvoja (Brehm 2004).

Studije održivosti i uticaja nevladinih organizacija sprovedene u sprezi velikih međunarodnih razvojnih organizacija i akademije tokom devedesetih godina dvadesetog veka, već u ovoj fazi definišu neke od ključnih problema delovanja, odgovornosti, legitimiteta i razvojne perspektive 'odozdo' (Edwards & Hulme 1995, 1996, 1997). Deceniju kasnije, studija koja nastavlja ovaj niz, ukazuje na nesposobnost nevladinih organizacija Severa da utiču na razvojne agende ili da ponude delotvorne alternative nametnutim formama razvoja u zemljama Juga, dok je delovanje dodatno suspregnuto bezbednosnom agendom i trendom redukcije siromaštva koji je usmeren na aktivnosti sa merljivim ishodom. Organizacije Juga su viđene u istom svetlu uz dodatno opterećenje neoliberalnih reformi i finansijske neodrživosti (Bebbington et al. 2008)⁹¹. Ovo, međutim, nisu jedini izazovi sa kojima se suočavaju

⁹¹ U ovom teorijskom korpusu je zanimljiv tretman neoliberalnih reformi kao datosti, faktora nepovezanog i suštinski nespojivog sa delovanjem nevladinih organizacija. Strukturna prilagođavanja i restrikcije nametnute osiromašenim populacijama Globalnog juga predstavljeni su u liberalnom diskursu demokratizujućeg dejstva

organizacije Juga. Opservacije o transnacionalizaciji nevladinih mreža kao pozitivnoj posledici globalizacije i demokratskom karakteru percipirane nove i univerzalne mobilnosti nisu održive u svetlu šačice ponuđenih primera organizacija Juga sa zastupništvima na Severu. Formiranje transnacionalnih mreža i kampanja – kao što je Međunarodna kampanja za zabranu mina⁹² – koje poprimaju karakter međunarodnih elita predstavljeno je kao mogućnost koja za sobom povlači dalja isključenja i udaljavanja od potreba marginalizovanih. Negativni scenario i nejednakost u odnosu Sever-Jug su, međutim, skrajnuti u korist produžene vere u reprezentativnost, inkluziju i široko učešće, podsećajući na tautologije kojima se definiše razvoj. Drugim rečima, odsustvo legitimnosti i reprezentativnosti nevladinih organizacija treba prevazići delovanjem nevladinih organizacija u pravcu zadobijanja legitimnosti i radom na povećanju reprezentativnosti (Bebbington et al. 2008: 9). Ova delatnost je ipak poverena organizacijama Severa, pozivima za redefinisane uloge, mandata i misije. 'Milenijumska nervoza' nevladinog sektora Severa je prevaziđena estetskim promenama sistema (koje su otežale pristup izvorima razvojnog finansiranja organizacijama Juga) i novom zagovaračkom delatnošću organizacija Severa, zagovaranjem restrukturiranja sistema razvojne pomoći. Jedno od 'rešenja' za problem legitimnosti organizacija Severa je izmeštanje sedišta na Globalni jug, kao u slučaju OXFAM-a i *Action Aid*-a, kloniranje nevladine organizacije Severa u 'lokalnu' transformacijom lokalne ispostave u posebnu nacionalnu nevladinu organizaciju ili promenom uloge i pozicije severnih organizacija iz operativne u 'partnersku'⁹³ (Bebbington et al. 2008; Radojev 2017; Brehm 2004).

Edwards krajem devedesetih proglašava nevladine razvojne organizacije Severa 'agentima međunarodne pomoći u opadanju' i postavlja pitanje da li će ih organizacije sa korenima u društvima Juga zameniti. On predlaže biznis model i tržišno utrkivanje kao metod za preživljavanje 'krize', „kao što i Mekdonalds mora da otvara restorane u Bogoti i Bankoku ukoliko želi da zadrži svoju dominantnu poziciju na globalnoj tržišnici“, uprkos tome što bi ovaj potez značio „tendenciju ka monopolizaciji, jer bi veće agencije uzimale posao – i konačno istisnule s tržišta – one manje“ (Edwards 1999: 32-33). Ispitivanje stavova britanskih nevladinih organizacija o povećanju udela razvojne pomoći kanalisane posredstvom nevladinih organizacija Globalnog juga ukazuje na „ozbiljan deficit poštovanja i poverenja za kolege sa Juga“ (Manji 2004:75). Britanske organizacije smatraju da organizacije Juga nemaju iskustvo za monitoring i evaluaciju projekata, kao ni za sprovođenje donatorskih zahteva za upravljanje projektom, dok istovremeno nisu u stanju da odole donatorskom pritisku, pa bi se stoga udaljile od ciljnih grupa. Britanski posrednici čine sprovođenje projekta 'jeftinijim' i 'neutralnim'. Mandi analizom rezultata britanskih učesnika ustanovljava, međutim, da većina ispitanika ne ispunjava kriterijume koje postavlja kolegama sa Juga, a da u razmatranje ne uzimaju mehanizme koji bi uključili predstavnike organizacija ili ciljnih grupa sa Juga u sisteme upravljanja ili evaluacije britanskih organizacija. Tvrdnja o 'neutralnosti' ipak nosi poseban pečat paternalizma, jer je izvesna uloga britanskih razvojnih nevladinih organizacija u razvojnoj pomoći kao spoljnopolitičkom oruđu. Mandi zaključuje da su preovlađujući stavovi strah od preuzimanja razvojne delatnosti na Jugu i predrasude, a organizacije „samo zato što su toliko raširene, to ne znači da ih treba uzeti kao reprezentativnu i neutralnu formu“ (Manji 2004:77). U svetlu ovih saznanja, Mandi otvara pitanje o istinskoj volji za sprovođenje jačanja kapaciteta na Jugu, kao i efikasnosti postojećih akcija: odnos nevladinih organizacija Severa i

nevladinih organizacija kao neumitne elementarne nepogode, faktori u domenu odgovornosti država juga, na koje stanovništvo treba da razvije rezilijentnost.

⁹² Detaljnije obrađena tema u posebnom poglavlju o transnacionalnim mrežama.

⁹³ Prelazak iz uloge direktne implementacije u faktičku ulogu donatora lokalnim institucijama i nevladinim organizacijama kao svojevrsnim podgovaračima za izvođenje projektne aktivnosti.

Juga počiva na nejednakosti i poniženju Juga kao primaoca, dok se istorija pljačke bogatstava Juga maskira daleko manjim iznosima upućenim kao pomoć (Manji 2004).

Liberalno predanje, i pored niza kompleksnih i raznolikih određenja kosmopolitizma, neguje vezu između međunarodnih nevladinih organizacija i kosmopolitskog poimanja globalnog građanstva. Transnacionalna priroda delovanja i umrežavanja na polju humanitarstva, razvoja, promocije liberalne demokratije, međunarodne saradnje i globalne svesti i savesti, međunarodne nevladine organizacije dovode na polje kosmopolitskih normi, izvan domena nacionalne države, a u skladu sa univerzalnim vrednostima. Delovanje unutar ove paradigme podrazumeva učešće i kreiranje prostora za učešće i veće uključjenje u horizontalne mreže demokratske deliberacije, dovodeći sve učesnike u nehijerarhijski položaj altruistički nastrojenog globalnog građanstva (Yanacopulos 2008). I ako zanemarimo stepen idealizacije, ostaje vezanost za evropske tradicije, evrocentrične okvire i kolonijalnu prirodu znanja i delovanja: inicijativa, moć saznanja i delovanja su situirani na Severu, a altruizam je usmeren na percipirane 'druge'. Učešće Globalnog juga u praksi, pored decenija istrajavanja u idealističkoj težnji uključjenja, i dalje znači simboličnu zastupljenost bez efektivnog angažmana.⁹⁴ Iz perspektive praktičara, umrežavanje deluje na planu koji nema mnogo dodirnih tačaka sa idealizovanim kosmopolitskim jedinstvom:

„Nije zabeleženo da nevladine organizacije dobrovoljno dele informacije, jer su često žestoki protivnici u takmičenju za sredstva, ideo na tržištu i klijente i – posebno – u borbi za pravo da predstavljaju druge, manje nevladine organizacije. Ova takozvana 'zajednica nevladinih organizacija' je heterogena i ima razloga za sumnju da ona uopšte ima jedan glas. Previše je umrežavanja preduzeto kako bi se dao podsticaj dominaciji nekolicine velikih i dobro povezanih nevladinih organizacija, dok je premalo posvećeno praktičnim naporima bitnim za zajednicu na terenu.“ (Holmén 2002)

Kao i razvojni sistem u celini, nevladine organizacije kao deo razvojne agende svojim delovanjem ukazuju na održivost najpre kolonijalne logike, a zatim kolonijalnih struktura. Akcenat na intervencionizam (razvojni, humanitarni) i civilizacijsku misiju u formi jačanja kapaciteta, podrške obrazovanju i demokratizaciji su glavni pokazatelji kontinuiteta (de Jong 2017; Kothari 2006). Neki od autora beleže da u ranoj fazi angažovanja organizacija Juga postoji deficit 'adekvatnih' lokalnih nevladinih organizacija, usled čega dolazi do takmičenja u identifikaciji i formalizovanju saradnje sa 'partnerima' koji su zadovoljili donatorske i kriterijume posrednika (Kontinen 2005). Organizacija sa prostora Globalnog juga je najčešće primalac ili korisnik razvojne pomoći, ima obavezu da se prikloni nisu zahteva i procedura i stoga je percipirana kao pasivna strana koja ne doprinosi razvojnom sistemu ili partnerskom odnosu u naročitoj meri⁹⁵. Ova organizacija je stavljena u poziciju proizvodnje etičkog i političkog legitimiteta čitavog sistema tako što demonstrira opravdanost i podupire kredibilitet aktera sa Globalnog severa (Tvedt 2002). Organizacije Globalnog severa u domen svojih projektnih aktivnosti uvršćuju dizajn i sprovođenje programa jačanja kapaciteta: treninga, radionica, obuka, proizvodnje edukativnih materijala o dobrim praksama upravljanja nevladinim organizacijama. Pretpostavka i uslov ove programske aktivnosti i projektnog finansiranja je nesavršenost, nedovoljnost ili čak devijantnost nevladinih organizacija Juga. Kontinen analizira razvoj nevladinih organizacija u Tanzaniji po modelu organizacija Globalnog severa, što je i dobra ilustracija ranije razmatranog izomorfizma:

⁹⁴ O kosmopolitizmu više u poglavlju o transnacionalnim mrežama.

⁹⁵ „Nisu prave nevladine organizacije“ ili „pogrešna vrsta civilnog društva“ su relativno dobre ilustracije stava o manjkavostima nevladinih organizacija Globalnog juga (Kontinen 2005).

„U mnogim situacijama je identitet nevladinih organizacija davao odraz njihovih partnera sa Severa. Zamišljeni identitet 'pravih' nevladinih organizacija preuzet od stranih nevladinih organizacija na način na koji su se one predstavljale u Tanzaniji – sa skupim kancelarijama, vozilima i plaćenim osobljem. U skladu sa tim, aktivnosti percipirane kao one koje treba sprovesti kao 'prava' nevladina organizacija, bile su one koje su sprovođile strane nevladine organizacije – izvođenje obuka, seminara i radionica.“ (Kontinen 2005)

Literatura liberalne provenijencije često pominje reputaciju i status kao kategorije značajne za održanje i rast nevladinih organizacija. Ove kategorije ostaju najčešće nepojašnjene, a odnos validacije je implicitan i ostavljen delimično ili u celini u senci. Pažljivijim razmatranjem dolazimo ipak do toga da je izvor dobre reputacije i 'izdignute klase' nevladine organizacije upravo donator ili donatorska organizacija Severa kao posrednik u donatorskom odnosu. Reputacija podrazumeva doslednu i principijelnu delatnost koja ne odstupa od donatorskih vrednosti i standarda, a kao dodatna vrednost pojavljuje se kapacitet organizacije da promovise iste te vrednosti na domaćoj sceni civilnog društva. S druge strane se predstavlja oportunistički model slabe ili početničke organizacije Juga, koja je vezana donatorskim trendovima, pa tako i lišena mogućnosti da bude principijelna. Odnos sa donatorom je u prvom slučaju 'partnerski', u drugom – odnos prinude i nesamostalnosti. Konačno dolazimo do toga da se u prvom slučaju odluke donose participativno na donatorskim konferencijama, a u drugom uz nametanje aktivnosti, metoda i tehničkog osposobljavanja od strane donatora: forma signalizira veći ili manji stepen inkorporacije u donatorski-hegemoni sistem, a u pogledu sadržaja ne postoje značajnije razlike (Maina Peter 2009).

Postoji značajan broj izvora informacija o razlikama u *de facto* delovanju nevladinih organizacija Severa i Juga u odnosu na idealizovanu sliku jednakosti: severne organizacije su prigrlile zvanične razvojne agende, internalizovale donatorske sisteme vrednosti, retoriku i prioritete; organizacije Globalnog juga uglavnom funkcionišu u konstantnom stanju finansijske potrebe, ali i neadekvatnih kapaciteta, često prouzrokovanih odsustvom veze sa korisničkom bazom. Organizacije Severa, dakle, deluju unutar zvaničnog sistema, a organizacije Juga postaju svrha po sebi, njihovo prisustvo i postojanje su zamena za razvoj⁹⁶ (Holmén 2010). U pogledu odgovora organizacija Severa na procene potreba i jačanje kapaciteta u okviru paradigme 'razvoja prema potražnji' (*demand-driven-development*), jasno je da prioritet u praksi ima dostupna ponuda koja nije krojena prema specifičnim potrebama i potražnji:

„Implementacija je u sve većoj meri usmerena na postizanje kratkoročnih ciljeva. ...Dugoročno jačanje kapaciteta nije tema kojoj se poklanja pažnja. Priče o razvoju prema potražnji su primarno za domaću upotrebu; drugim rečima, služe da prikriju dominaciju Severa i stvore iluziju efikasnosti na Severu, koji to plaća.“ (Holmén 2010: 212)

Na sličan način deluju i pristupi zasnovani na pravima (*rights-based approach*) kao magična univerzalna formula koja se razvija devedesetih godina, a zatim početkom 2000-ih biva predstavljena sektoru radi rešavanja svih identifikovanih problema legitimnosti, zastupanja, odgovornosti, transparentnosti, rasijalizacije i rasizma. Studija iz 2012. godine predviđa da „tradicionalne nevladine organizacije koji nisu sposobne ili voljne da se transformišu u pravcu rada zasnovanog na pravima, ...izgubiće uporište tako što će izgubiti ugovore, prilike za finansiranje i druge forme donatorske podrške“ (Kindornay et al. 2012: 501). Iz sadašnje perspektive je jasno da 'novi' pristup nije izazvao ni približno dramatične posledice po glavne međunarodne razvojne nevladine aktere. Njegova primena se uglavnom

⁹⁶ Holmen upoređuje ovaj fenomen sa kargo kultom u Pacifiku (Hans Holmén 2010: 207).

svela na prilog razvojnoj retorici i obaveznu formu prilikom izrade programske dokumentacije. Pristup jačanja kapaciteta za autonomiju⁹⁷ kao vid pomoći za samopomoć na organizacijskom nivou Sever-Jug, do sada je potrošio svoj potencijal: pozicioniranje odlučivanja na Severu i krajnji efekat donatorskih trendova i prioriteta produžavaju raniju dinamiku moći (Brehm 2004).

Istraživanja Mokbul Moršed Ahmada ukazuju na još jednu nepoznanicu razvoja: segment terenskih radnika nevladinih organizacija koji imaju obavezu da obezbede rezultate, dok njihove matične organizacije, kao ni donatorske organizacije Severa nemaju i ne žele uvid u faktičke terenske metodologije i prakse. I pored sprovođenja politika i procedura naloženih od strane organizacije, eventualna efikasnost konačno se svodi na individualno zalaganje u skladu sa funkcionisanjem zajednice, i ne može se smatrati rezultatom preuzetih 'dobrih praksi' (Ahmad 2001, 2002). Ipak, iz perspektive Severa nudi se predstava projektnog života koji kreira „atmosfera ekspres-lonca, gde su strani konsultanti neprekidno u pokretu, a ciljna grupa besciljno čeka u beskraj“ (Sampson 2002:321).

Značajno je primetiti da kriterijume za sagledavanje civilnog društva Globalnog juga, kao i kumulativne zahteve koje treba ispuniti kako bi došlo do kvalifikacije u kategoriju nevladinih organizacija, uspostavlja Globalni sever. Pritom, sagledavanje stanja, okolnosti i potreba zajednica i civilnog društva na Globalnom jugu, a zatim i definisanje daljih 'evolutivnih' koraka ostaju privilegija aktera sa Globalnog severa. Akteri na 'kraju lanca razvojne pomoći' izloženi su u svakom slučaju dvojakom pritisku: direktnom, koji se odnosi na prihvatanje određenih formalnih i zakonskih obaveza u donatorskom odnosu, koje podrazumevaju određene politike, pristupe i procedure; indirektnom, tamo gde se norme i prakse nameću same po sebi kao jedina rešenja i pristupi unutar sektora. Kombinacija ovih faktora dovodi do usvajanja vrednosti i agendi, kao i prihvatanja uticaja Globalnog severa (Rauh 2010). Ilustracija banalnosti kojom rezultiraju nametnute norme i prakse dostupna je u studiji slučaja nevladinih organizacija Ugande, gde se pominje uvrežena (svedena) percepcija o preduslovima za osnivanje, kreirana u trenutku vrhunca proliferacije stranih i domaćih nevladinih organizacija. Naime, kao osnovni zahtevi za pokretanje nevladine organizacije i preduslov za finansiranje, neophodni su džip, beli Evropljanin i kuća u elitnom delu Kampale (Dicklitch 1998).

Kritike očigledno nejednakih odnosa i pasivizacije država i pojedinaca primalaca razvojne pomoći urodile su plodom u vidu ideje moralne jednakosti u razvojnom procesu i jednakog udela u težnjama ka ostvarenju ciljeva, što je rezultiralo kreiranjem novog lingvističkog repozitorijuma 'partnerstva' (Crewe & Harrison 1998). Aktivno učešće 'lokalnih' partnera, osnaživanje, inkluzija marginalizovanih grupa, lokalno vlasništvo nad projektom, zajednička odgovornost i obostrana transparentnost su neki od pojmova koji ga ispunjavaju. Razlike su, ipak, evidentne između idealizovanog partnerstva i praksi razvojne delatnosti. Upotreba termina 'partnerstvo' za cilj ima rehabilitaciju razvojnog projekta, situiranje vlasništva u prostorima razvojnog delovanja i deklarisanje razumevanja 'lokalne' kulture. Transparentnost u prioritetima, planiranju i ciljevima, kao i u finansijskim planovima vezanim za programsku delatnost doprinosi uvećanju relativne moći donatora ili nevladine organizacije – partnera sa Severa. Transparentne prakse poslovanja omogućavaju efikasniji normativni uticaj na partnersku stranu Globalnog juga. Obrnuta perspektiva otkriva da organizacije Juga transparentnošću gube nezavisnost i mogućnost kreiranja autonomnih prostora za usklađivanja,

⁹⁷ „Postoji ta ideja da zapadne nevladine i međunarodne organizacije bez ikakvog napora saraduju međusobno i sa državom; da profesionalne zapadnjačke nevladine organizacije operišu na bazi volonterizma i altruizma; da su naše aktivnosti rezultat strateškog mišljenja koje karakteriše LFA, više nego improvizacija; ideja da su jedini kapaciteti koje treba jačati oni u ciljnim državama, a nikako naši.“ (Sampson 2002)

korekcije prema izmenjenim potrebama, sopstvena preliminarna istraživanja i ispitivanja korisničke baze. Kako Harison ističe, transparentnost je jednosmerna ulica: partneri na Jugu troše vreme i resurse kako bi zadovoljili zahteve za transparentnošću severnih partnera, dok istovremeno nemaju pravo da dovode u pitanje opravdanost procedura Severa ili potrebu za stranom ekspertizom (Harrison u Holmén 2010: 218).

Uvid u literaturu o odnosima moći među organizacijama govori da često nevladine organizacije Severa – posebno oni segmenti organizacije koji su fizički i programski udaljeni od 'terena' – neguju verovanje u participativno sprovođenje projekta i partnersku ravnopravnost, što se nimalo ne podudara sa viđenjem drugog partnera. Sličan odnos je zabeležen kod donatora, gde je svest ili ideja o nejednakosti partnerskih odnosa potpuno potisnuta ili apstrahovana (Rauh 2010). Paralelna pojava je romantična ili egzotična predstava o 'terenu', 'lokalnom' i autentičnom⁹⁸. Pojam 'transnacionalne saradnje' – umrežavanja, aktivizma, zagovaranja – na isti način nadomešćuje 'globalno' zbog konotacija zapadnog kulturnog imperijalizma (de Jong 2017).

Studija slučaja Kambodže može da posluži kao ilustracija okolnosti koje saradnju između organizacija Severa i Juga otežavaju ili onemogućavaju. Istovremeno pruža delimični uvid u razumevanje partnerstva od strane kambodžanskih nevladinih organizacija u dugoročnom odnosu saradnje sa organizacijama Severa, kao i shvatanja partnerske saradnje od strane predstavnika evropskih organizacija. Prema istraživanju sprovedenom 2003-2004. godine, strani razvojni delatnici svojim kambodžanskim kolegama zameraju 'osećaj niže vrednosti', koji smatraju preprekom za razvoj. Svoje predstave o Kambodži zasnivaju na filmovima američke produkcije, pripisujući sve nedaće i razvojne izazove režimu Crvenih Kmera i marksističkoj doktrini, zanemarujući kompleksnost decenija građanskog rata i kolonijalne prošlosti koja je postavila temelje rasijalizacije i obespravljenja većinskih društvenih grupa (Tanner 2004). Percipirano odsustvo obrazovane klase u kambodžanskom društvu se od strane donatorske i međunarodne nevladine zajednice 'zdravorazumski' prihvata kao otvoreni poziv stranoj ekspertizi za pomoć razvoju Kambodže, i ovo je ishodište svakog daljeg odnosa aktera Severa prema lokalnim akterima (Tanner 2004: 91). Kambodžanski predstavnici nevladinih organizacija primećuju, međutim, da severne organizacije svojim delovanjem narušavaju lokalne tradicije, primenjuju prakse koje sprečavaju učešće i kreativni doprinos zajednice, a razvojna delatnost se ugrađuje u ekonomiju, postaje središte ekonomskih dešavanja i oduzima ljudske resurse i snagu drugim segmentima ekonomije. I pored konstatacije da postoje nijanse, kambodžanski akteri pominju 'krađu projekata' od lokalnih organizacija, pokušaje dominacije, nametanje upravljačke pozicije severne organizacije kroz mehanizme 'koordinacije' i izveštavanja (Tanner 2004: 106).

Druge studije slučaja potvrđuju postojanje neravnopravnih odnosa, organizacijskih hijerarhija i matrica isključenja koji utiču na svakodnevnu praksu i shvatanje razvojne delatnosti u celini. Oni se manifestuju odsustvom razumevanja, poverenja i dijaloga, a u slučaju Tanzanije vere u mogućnost autentičnog partnerstva ili održivosti lokalnih nevladinih inicijativa, i pored (ili upravo usled?) višedecenijske razvojne saradnje (Brehm 2004: 159). Slučaj Kolumbije pominje samocenzuru i neadekvatan doprinos lokalnih partnera objašnjen dugogodišnjom kulturom nasilja i straha u domaćem okruženju:

⁹⁸ Kako Tvet ističe, statični pojam 'indigene' nevladine organizacije je bespredmetan, jer većina organizacija predstavlja ishod unutrašnjih tradicija i spoljnih uticaja (Tvedt 2002). Ovde je neophodna jedna korekcija: ishod je različitih, kako unutrašnjih, tako i spoljašnjih tradicija i uticaja.

„Nasilje ne podrazumeva samo spoljni efekat ili pretnju. Može biti internalizovano i preneto u zajedničke prostore saradnje gde nastavlja da postoji u formi tišine i unutrašnjih strahova, ili čak kao agresije prema drugima usled godina življenja u uslovima nasilja i/ili nedostatka odgovarajućih kanala za ospoljavanje razlika i konflikta.“ (Guijt 2008: 159)

Iako ukazuje na nezanemarljiv i realan element svakodnevnog života velikog broja pripadnika različitih kolumbijskih zajednica, tvdnja preduzima redukciju nasilja na lokalni milje, zanemarujući istovetne posledice internalizovanog nasilja koje proističe iz zavisnog odnosa prema donatoru-partneru sa Severa.

* * *

Rad nevladinih organizacija, bilo da je usmeren na razvojne ciljeve kroz direktnu ili indirektnu implementaciju aktivnosti razvojne pomoći ili kroz akcije podsticajne za razvoj demokratije, promociju ljudskih prava, jačanje demokratskih institucija, vladavine prava u 'tranzicionom' ili post-konfliktnom periodu, može da se odredi nizom zajedničkih karakteristika. Najpre se mora konstatovati da je osnovni problem nevladinih organizacija kao kanala za sprovođenje globalne demokratske volje ili akcija solidarnosti autonomija, koja je upitna čak i kada su u pitanju knjiški primeri programa pomoći. Organizacije sa međunarodnim delovanjem su „proizvodi usmerenih državnih politika“ donatora pre nego prirodni odgovor na praznine i nedostatke u delovanju država i tržišta, nova vrsta međunarodnog socijalnog sistema koji je uobličen „odnosom unutrašnjih društveno-ekonomskih i političkih mehanizama i spoljnih donatorskih interesa“ (Tvedt 1998: 4). Naglašen je i normativni faktor, čime se od nevladinih organizacija proizvode ne samo akteri koji deluju u skladu sa određenim interesima, već su i sami po sebi indikatori procesa 'ujednačavanja':

„Dok države sprovode spoljnopolitičke inicijative kao što su proširenje NATO ili širenje Evropske Unije, uspešna integracija u Evroatlantsku zajednicu u određenoj meri zavisi od stepena u kome su organizacije nezavisne od vlada prigrlile norme, pravila i prakse uobičajene u zapadnim demokratijama. Način za razumevanje potencijala uspešne integracije je ispitivanje ponašanja nevladine sfere i efekata spoljne podrške.“ (Mendelson & Glenn, 2002).

Odsustvo autonomije povlači problem teorijski uobličene, a empirijski teško održive dvosmerne legitimnosti. Primeri iz različitih konteksta delovanja nevladinih organizacija ukazuju na to da legitimnost neophodnu za finansijski opstanak organizacije crpu iz statusa i reputacije koje za izvor imaju donatora. Legitimnost koja kao povratna informacija nominalno proizilazi iz ciljne grupe, zajednice ili korisnika kao analitička kategorija je nedostupna. Pažljivije posmatranje ovog odnosa ukazuje na upotrebu ideja participacije i inkluzije, jednakosti i utemeljenosti u pravima kao floskula univerzalne razvojne retorike, a bez suštinskog uticaja na sadržaj ili postupak razvojnog projekta (Cornwall & Eade 2010). Zajednice Globalnog juga, kao scenografija i opravdanje razvojnog projekta, iskorišćene još jednom kao resurs koji omogućava postojanje još jedne industrije Severa. Elite Severa ili, kako neki autori smatraju, posebna klasa formirana kroz razvojnu aktivnost na Jugu svoj status i blagostanje zasnivaju na sistemu koji iscrpljuje i blokira autohtone potencijale za promenu. Ključno pitanje legitimnosti odgovor dobija u Šivdžijevoj analizi 'partnerskog' učešća u dirigovanim procesima odlučivanja o prioritetima i reformama:

“Učestvovanjem u ovom procesu nevladine organizacije daju legitimnost dominaciji. A činjenica je da bi nevladine organizacije trebalo da igraju upravo suprotnu ulogu. Ne

postoji mogućnost da se nevladine organizacije bore u interesu naroda, ako nisu u položaju da razotkriju ili se usprotive imperijalističkoj dominaciji. Pravo na samoopredeljenje je naše osnovno pravo kao naroda, kao nacije, kao zemlje. To je pravo za koje su naši borci za nezavisnost položili svoje živote. A sad mi dajemo legitimnost procesu njegovog gubljenja.“ (Shivji 2007:57)

Istorijat nevladinih organizacija ukazuje na vekovno postojanje i delovanje koji prevazilaze diskurzivne okvire 'novih' ili 'mladih' tvorevina koje još uvek pronalaze stabilno uporište i rade na identifikaciji odgovarajuće metodologije. Bližim preispitivanjem modusa delovanja, međutim, i pored ozvaničenih 'naučenih lekcija', 'dobrih praksi' i ideala 'dobre uprave' i 'participacije', dolazi se do saznanja da su promene vidljive samo u odabiru terminologije, dok koncepti ponuđeni kao rešenja za unapređenje efikasnosti i veći stepen demokratskog uključenja ostaju prazni. Sadržaj kontinuiranog prisustva u razvojnom diskursu nevladinih organizacija je hijerarhijsko vrednovanje, dihotomija između humanitarca i korisnika razvojne pomoći; agenta razvoja i pasivnog primaoca; idejnog tvorca razvojne filozofije i industrije s jedne, i neefikasnog izvođača radova na terenu s druge strane; konačno, između Globalnog severa i juga. Nevladine organizacije, kao i razvojni sistem u celini, nastavljaju da funkcionišu kao medijum za reprodukciju nejednakosti i naturalizaciju hijerarhijskog i rasijalizovanog poretka.

Na koji način međunarodne nevladine organizacije uspevaju da doprinesu produženju nasleđenog poretka reprodukcije kolonijalnih hijerarhija i znanja, pored decenija iskustva iz različitih regiona i polja delatnosti, kao i svesti o sistemu nejednakosti i strukturnom nasilju, a nauštrb sopstvenih poziva na socijalnu pravdu i solidarnost? Postoji mogućnost da se odgovor makar delom krije u 'organizacijskom zaboravljanju'. Istraživanja pokazuju da nevladine organizacije imaju posebnu sklonost da 'zaboravljaju' ili da ne usvajaju čak ni identifikovane 'naučene lekcije'. Ovo se pripisuje efektima profesionalizacije: česta smena osoblja i svedeni oblici formalne odgovornosti ne doprinose organizacijskom učenju (Kontinen 2018). Brendiranje organizacije i težište na identitetu i vrednostima takođe utiču na umanjeње značaja drugih faktora – konstrukcija Globalnog juga osmišljenog i uobličienog na način koji će organizaciju približiti donatorima i javnosti Severa ima primat nad realnim zonama razvojnog delovanja. 'Zaboravljanje' i 'neznanje' su rešenje za probleme neizvesnosti, nepoznanice i neprijatnosti na terenu. Repetitivni proces sticanja površnih znanja uskraćuje mogućnost pojave kritičkog konstruktivnog mišljenja i suštinske promene u pristupu i strategiji, a ovo dovodi do reprodukcije ustaljenih formi razvoja (Kontinen 2018). Ovo nas dovodi do koncepta 'bele nevinosti' i 'belog neznanja' predstavljenih u uvodu, nevinosti kao načina postojanja ili željenog stanja, pribežišta u neznanju i odsustvu želje da se zna, što otvara mogućnost za strukturni rasizam i strukturno nasilje (Wekker 2016:17).

4. Koalicije nevladinih organizacija: transnacionalni aktivizam na primeru kampanja za razoružanje

'Promena paradigme' kao lajt motiv diskusije o globalnom upravljanju i globalizaciji poslednjih decenija XX veka, podrazumeva da građansko društvo⁹⁹ uzima učešće u međunarodnim procesima odlučivanja, decentralizacije, kao i da preuzima vodeću ulogu u postavljanju agende. U skladu sa široko prihvaćenom liberalnom tezom, ovo dovodi do povećanja demokratičnosti na globalnom nivou kroz uvećanje učešća i uključivanje većeg broja različitih aktera. Prema ovoj postavci, moć i uticaj nevladinih aktera su ojačali, pri čemu je suverenitet države pred izazovom ili je već umanjen, što dovodi do radikalne promene u funkcionisanju autoriteta, erozije državocentričnog međunarodnog sistema i naizgled suprotstavljenog, ali inače dobro usklađenog nastupa i nadopunjavanja države tj. javnog sektora sa jedne i nevladinih tj. kvazi-javnih aktera sa druge strane. (Neumann 2010:111). Ova pojava je time ključna za prividno prevazilaženje demokratskog deficita, uzevši u obzir da 'građansko društvo' koje predstavlja nekolicina nevladinih organizacija, nastupa kao supstrat za 'narod' (Neumann, 2010:113).

Proboj globalnog građanskog društva, oličan u proliferaciji nevladinih organizacija i njihovim ulaskom u domen međunarodne politike, podudara se sa diskursima o humanitarnoj intervenciji i odgovornosti za zaštitu (*responsibility to protect*). Osmišljen je kao manifestacija transnacionalne javne sfere i dugo iščekivanog kosmopolitskog građanstva, koji čine iskorak da isprave moralna nesavršenstva suverene države i da „privuku pažnju na uzvišenije etičke aspiracije koje tek treba da budu ugrađene u politički život“ (Linklater 1999:36). Pokret u pravcu solidarističke međunarodne zajednice i kosmopolitskog građanstva se zamišlja uz podršku postojećih struktura Ujedinjenih nacija i moralnog ili normativnog preduzetništva koje je već usađeno u odnose između država liberalnog demokratskog mira (Linklater 1999:53). Obrazloženje je u postizanju 'univerzalne komunikacijske zajednice' koja omogućava raznolike forme participacije i umanjenje nepravednih isključenja (Linklater 1999:54).

Ovo poglavlje se bavi normativnim konceptom kosmopolitskog građanstva na način na koji je ono otelotvoreno u praksi kampanja građanskog društva, i to onih koje su uključene u medijaciju normi humanitarnog razoružanja. Ideali zajedničke zakonodavne delatnosti, univerzalnih prava i globalno raznolikih uključenja sa ravnopravnim doprinosima međunarodnoj agendi za humanitarno razoružanje stavljeni su naporedo sa praksama kampanja za razoružanje. Kampanje za razoružanje su iskorišćene kao reprezentativan primer u segmentu transnacionalnog umrežavanja nevladinih organizacija iz više razloga, a primarno usled činjenice da se za osnovni model transnacionalnih zagovaračkih mreža kao dobra praksa i ostvarenje ideala novog kosmopolitskog građanstva tj. 'globalnog građanskog društva' uzima Međunarodna kampanja za zabranu mina. Pored toga, od odlučujućeg značaja za odabir kampanja za razoružanje kao segmenta transnacionalnog organizovanja koji će biti detaljno razmotren je činjenica da je upravo ova oblast i podsticaj ovom vidu umrežavanja kao

⁹⁹ Kako je već naznačeno u uvodnom delu, pojam 'građansko društvo' se najčešće konceptualno izjednačava sa 'nevladinim organizacijama'. Na isti način se prihvata 'globalno građansko društvo' kao legitimisajući izraz globalne ili opšte javne volje, mada se pod istim podrazumevaju nevladine organizacije sa međunarodnim delovanjem, koje uporište imaju na Severu. Do 'srastanja' smisla ova dva pojma dolazi usled ponavljanja pogrešnog tumačenja (Eggen 2017; Seckinelgin 2002; Tepe 2012).

međunarodnopolitički i međunarodnopravni prioritet, jedan od formativnih elemenata takozvanog 'Norveškog modela'¹⁰⁰. I konačno, presek nevladinih organizacija okupljenih oko ciljeva razoružanja ukazuje na pokrivenost čitavog spektra delatnosti: od zagovaračke aktivnosti na međunarodnom i nacionalnom nivou, do klasičnih razvojnih intervencija. Na njihovom primeru se ispituje osnovna tvrdnja paradigme globalnog građanskog društva da je „moralni značaj vezan za rasne i kulturne razlike između zapadnih i ne-zapadnih naroda naglo opao“ (Linklater 1999:54).

Prostori civilnog društva kao otelotvorenje diverziteta i različitosti, shvaćeni su i prihvaćeni kao neophodni čak i kada su osporavani, a ipak predstavljaju i prostor reprodukcije nejednakosti. Razmotrićemo 'situirane hegemonije' onako kako su zabeležene u međunarodnim kampanjama za razoružanje uz osvrt na 'nove' reprodukcije nejednakosti. Ograničenja efikasne akcije civilnog društva pojavljuju se u slojevima, kao ograničenja koja proizvode posebne okolnosti nametnute od strane države, ali i ona koja reprodukuju svi akteri, država i građansko društvo kroz produžene i sveobuhvatne efekte kolonijalnosti. Kontinuitet u proliferaciji kolonijalnih kategorija koje pojačavaju nejednakost ističe produženo dejstvo, a ne novinu u proizvodnji razlike. Bliža razmatranja ovog kontinuiteta doprinose boljem razumevanju dinamike interakcija između nevladinih organizacija Severa i Juga.

Odeljak koji će uslediti daje kratak uvid u globalne mreže koje rade na humanitarnom razoružanju kao promoteri novih međunarodnopravnih rešenja i aktivističke grupe, i određuje položaj mreža i njihovo delovanje unutar šireg liberalnog okvira kosmopolitskog građanstva i moralnog preduzetništva. Nakon toga je predstavljen kratki istorijat humanitarnog razoružanja kao diskursa u savremenom pristupu međunarodnom humanitarnom pravu. Naredni odeljak će predstaviti analizu globalnih mreža za razoružanje u pogledu određenja uloga i funkcija, samopercepcije i pristupa delatnosti iz pozicije članstva sa Globalnog juga, ukazujući na 'situirane hegemonije' kao inherentne strukturi kampanje. Daće detaljniji uvid u delovanje transnacionalnih mreža nevladinih organizacija u sklopu određenog kulturnog korpusa i kontinuiteta evrocentrične starateljske (ili paternalističke) humanitarne prakse, kao i odnose moći i ishode ovih odnosa između organizacija članica sa Juga i Severa. U završnom odeljku će biti razmotrena tekuća kriza u ovom vidu samoorganizovanja, tako što će biti predstavljene neke od novijih artikulacija nezadovoljstva među članstvom sa Globalnog juga.

4.1 Moralno preduzetništvo i kampanje za humanitarno razoružanje

Globalno građansko društvo je viđeno kao proces, ishod i agens globalne međupovezanosti, a sama ideja globalnog građanskog društva nagoveštava svojevrsni raskid sa ograničenjima koja nameće država (Kaldor 2003). Prema shvatanjima zastupnika savremene ideje o građanskom društvu, radi se o širokom i nejasnom konceptu, koji sam sebe potvrđuje kroz učestalu upotrebu, a koji je u svakom slučaju neodvojiv od javne upotrebe razuma, težnji ka minimizaciji nasilja i kreiranju prostora za dijalog i ostvarenje saglasnosti (Kaldor 2003; Keane 2003; Linklater 1999). Kao institucionalni aranžman i oblik političkog organizovanja, globalno građansko društvo zauzima prostore nezavisne od granica "ekspanzivno kao aspiracija, a najmanje moguće kao praksa" (Koyama 2016:4). Institucionalni i politički element sačinjavaju *conditio sine qua non* globalnog građanstva kao identiteta, jer ono je situirano između vrednosti i akcije (Koyama 2016). Identifikacija sa globalnim građanstvom

¹⁰⁰ O 'Norveškom modelu' i upotrebi nevladinih organizacija u procesima 'dvosmerne diplomatije' je više u opštim crtama rečeno u poglavlju 3 i detaljnije u poglavlju 5.

podrazumeva poznavanje sveta, prihvatanje univerzalnih vrednosti, odgovornosti, građanskih agenda; upravljanje i usklađivanje interesa raznolikog članstva na svim nivoima – lokalnom, nacionalnom i globalnom – pri čemu globalni identitet razrešava potencijalno konfliktne agende (Koyama 2016).

Slavljene kao ‘moralni preduzetnici’ ili ‘humanitarna epistemička zajednica’, koalicije nevladinih organizacija okupljene oko ciljeva humanitarnog razoružanja uključuju na stotine organizacija članica, a sa ‘jedinostvenim’ pozicioniranjem, nominalno u opoziciji prema državocentričnom svetskom sistemu i korporativnom kapitalu (Faulkner 2007:6). Ove mreže se pojavljuju kao ‘fiktivna zajednica sa političkim angažmanom u svetskoj politici’, i svojim delovanjem i stavom pružaju jedan oblik obrazovanja globalnog građanstva koji u jedno stapa humanitarne, razvojne i bezbednosne elemente (Faulkner 2007:151). Međunarodne nevladine organizacije delujući kao zamena za ‘narod’ nastupaju kao oruđe za ostvarenje veće demokratičnosti procesa na globalnom nivou (Neumann and Sending 2010:113). Neki autori, međutim, dok postavljaju dijagnozu demokratskog deficita međunarodnog sistema kao stanja ‘trajno neizlečivog’, predlažu da međunarodne nevladine organizacije predstavljaju samo ‘glazuru demokratske legitimnosti’ (Anderson 2000).

U poslednjoj deceniji XX veka međunarodne koalicije nevladinih organizacija postaju sve značajniji akteri u multilateralim forumima. Model zajedničke akcije civilnog društva koji je uspostavila Međunarodna kampanja za zabranu mina (*International Campaign to Ban Landmines*, ICBL), koja je koordinirala napore stotina lokalnih asocijacija i grupa, udruženja građana i nevladinih organizacija na postizanju međunarodnog ugovora o zabrani protivpešadijskih mina 1997. godine, opstaje kao funkcionalan i efikasan na planu građanskog lobiranja za međunarodnopravnu regulaciju različitih oblasti (Faulkner 2007; Kaldor 2003; Neumann 2010; Tragardh 2013; de Waal 2015). Ovaj vid organizovanja je slavljen kao demokratska intervencija i uključenje građana, preživelih žrtava i zajednica u globalno upravljanje. Model je u XXI veku repliciran i primenjen na različitim poljima, uključujući humanitarno razoružanje (*humanitarian disarmament*), borbu za poštovanje ljudskih prava, zaštitu životne sredine i klimatske promene.

Međunarodna kampanja za zabranu mina, iako nije jedini slučaj transnacionalne mreže nevladinih organizacija koje deluju na planu zagovaranja međunarodnih politika, izdvojena je od strane velikog broja autora kao presedan koji je postavio smernice za novu multilateralnost i buduće globalne zagovaračke napore (Neumann & Sending 2010; Faulkner 2007; Tragardh et al. 2013; de Waal 2015). Osnovana 1992. godine kao fleksibilna koalicija organizacija koje imaju zajednički cilj, Međunarodna kampanja za zabranu mina je pozvala na međunarodnu zabranu upotrebe, proizvodnje, skladištenja i prenosa antipersonalnih mina, na povećanje međunarodnih sredstava namenjenih humanitarnom razminiranju¹⁰¹ i uvećanje međunarodne podrške programima pomoći žrtvama mina¹⁰². Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja,

¹⁰¹ Termin humanitarno razminiranje se koristi za označavanje radnji preduzetih u skladu sa usvojenim humanitarnim međunarodnim standardima za čišćenje teritorija kontaminiranih antipersonalnim minama ili drugim vidovima neeksplozivnih ubojnih sredstava (NUS), kao i postojećim pravilima međunarodnog humanitarnog prava, međunarodnog prava ljudskih prava i nacionalnim zakonodavstvom. Primena međunarodnih standarda obezbeđuje najveći standard zaštite u procesu razminiranja, primenu najboljih praksi, kao i najviši stepen bezbednosti po stanovništvo po okončanju radova na čišćenju terena.

¹⁰² Organizacije-osnivači ICBL-a su *Handicap International* (HI), *Human Rights Watch* (HRW), *Medico International*, *Mines Advisory Group*, *Physicians for Human Rights* i *Vietnam Veterans of America Foundation*, a upravni odbor kampanje je četiri godine kasnije uvećan za afganistansku, kambodžansku, kenijsku i južnoafričku nacionalnu kampanju (*Afghan Campaign to Ban Landmines*; *Cambodia Campaign to Ban Landmines*; *Kenyan Coalition Against Landmines*), kao i švedsku organizaciju *Rädda Barnen*, kako bi upravna struktura bolje odražavala diverzitet kampanje.

proizvodnje i prenosa antipersonalnih mina i njihovog uništavanja, poznata i kao Otavska konvencija ili Ugovor o zabrani mina, usvojena je 1997. godine. Kako predanje kaže, konvenciju promovišu „ugledne države različitog ranga u tradicionalnoj hijerarhiji tvrde moći“, kao što su Norveška, Kanada, Austrija, Meksiko i Belgija (Axworthy 1998:193). Usvajaju je male i srednje države, uz snažnu podršku nevladinih organizacija članica međunarodne kampanje, dok joj se 'velike sile' nisu pridružile¹⁰³. Norveška nastupa kao pogonska sila koja podstiče i podržava delatnost kampanje i jačanje prisustva nevladinih organizacija u međunarodnom pregovaračkom procesu (Landmine Monitor 2019).

Na sličan način, uz primenu iste logike „sinergijskog partnerstva“ i saradnje sa malim i srednjim državama – i u ovom slučaju Norveške, Austrije, Kanade, Irske, Meksika i Novog Zelanda – 2003. godine pokrenuta je kampanja za zabranu kasetne municije - Koalicija protiv kasetne municije (*Cluster Munition Coalition, CMC*) - koju osnivaju *Human Rights Watch, Handicap International* i „ostale vođe ICBL-a“¹⁰⁴ (Bolton 2010:172). Konvencija o zabrani kasetne municije uspešno je usvojena u decembru 2008. godine.

Inicijalni koordinirani naponi nevladinih organizacija usmereni na regulaciju malokalibarskog oružja vremenski se preklapaju sa uspešnim delovanjem Međunarodne kampanje za zabranu mina¹⁰⁵. Kao nastavak tog procesa 2003. godine, osniva se nova globalna mreža organizacija građanskog društva, *Control Arms*, s ciljem postizanja Ugovora o trgovini oružjem, međunarodnopravnog obavezujućeg instrumenta koji bi popunio praznine u zakonodavstvu koje reguliše trgovinu oružjem (sporazum je usvojen 2013)¹⁰⁶. Primenjujući istu formulu organizovanja uz mobilizaciju mreža već uključenih u rad ranijih kampanja za razoružanje, 2007. godine nastaje Međunarodna kampanja za ukidanje nuklearnog oružja (*International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, ICAN*) inspirisana ICBL-om¹⁰⁷. Ugovor o zabrani nuklearnog oružja postignut je 2017. godine.

U ovom segmentu ćemo angažovati kategorije prisutne u liberalnim (normativnim) konceptualnim okvirima građanskog društva i pripadništva kosmopolitskom (globalnom) građanstvu, koje je projektovano kao izraz globalnog/lokalnog moralnog delovanja i preduzetništva. Ideja pripadanja kao 'koalicioni identitet', stalno u procesu pregovora, razmotrena je uz osvrt na analizu 'jedinstva' kao prinudnog faktora ujednačenja u okviru grupe, faktora koji nameće brisanje razlika ne dozvoljavajući ispoljavanje različitih iskustvenih perspektiva.

Za osnovne pretpostavke delovanja međunarodnih kampanja Tepe uzima sledeće: nacionalna država je centar na koji je zagovaranje usmereno; efekti delovanja kampanja su u

¹⁰³ Internet arhiva o dobitnicima Nobelove nagrade za mir, *Nobel Peace Prize ICBL page*, dostupno na <https://www.nobelpeaceprize.org/Prize-winners/Prizewinnerdocumentation/International-Campaign-to-Ban-Landmines-ICBL-Jody-Williams> Pristupljeno 10.02.2020.

¹⁰⁴ Internet stranica Norveške narodne pomoći o članstvu u međunarodnim mrežama, dostupno na <https://www.npaid.org/OurWork/Humanitarian-Disarmament/How-we-work/Networks/Cluster-Munition-Coalition> Pristupljeno 10.02.2020.

¹⁰⁵ *International Action Network on Small Arms (IANSA)* osnovana je 1998. godine (O'Dwyer 2006).

¹⁰⁶ Važno je, međutim, naglasiti da *Control Arms* kampanja nije orijentisana na zabranu, već je inicijativa usmerena na postizanje sporazuma koji bi regulisao oblast trgovine naoružanjem, a trenutno radi na zagovaranju univerzalizacije i sprovođenja sporazuma: "Sporazum o trgovini naoružanjem po prvi put tako duboko integriše ljudska prava i humanitarne obzire u sporazum koji reguliše globalnu kontrolu naoružanja. Uvodi ideju odgovornosti u globalnu trgovinu oružjem koja je ranije izostajala." *Control Arms* internet stranica <https://controlarms.org/att/> Pristupljeno 10.02.2020.

¹⁰⁷ Ideja o organizovanju kampanje se pripisuje malezijskom lekaru i višegodišnjem aktivisti za zabranu nuklearnog oružja, dr Ronu Mekoju, koji 2005. predlaže primenu ICBL modela i uvođenju pristupa 'humanitarnog razoružanja' (Hawkins 2019).

najvećoj meri zavisni od specifičnosti države, istorijskog konteksta i modela uprave; nevladine organizacije kao akteri kampanja za razoružanje jesu heterogene, ali same po sebi ne deluju u opoziciji na državu. Drugim rečima, Tepe opovrgava široko prihvaćen mit o normama koje nevladine organizacije šire na međunarodnom nivou, da bi ih zatim nametale pojedinačnim državama (Tepe 2012). Umesto opozicije i nametanja, ona prepoznaje usaglašenost države i nevladinih organizacija i zajedničko uobličavanje diskursa¹⁰⁸. Neophodno je napomenuti, međutim, da Tepe svoju analizu bazira na iskustvu država i nevladinih organizacije Zapadne Evrope. Odsustvo nametanja nije pravilo kada su u pitanju države Globalnog juga, one koje od strane 'humanitarne zajednice' država i nevladinih organizacija nisu viđene kao nosioci istih tradicija i normi.

Pored već pomenutog faktora prisustva istih nevladinih organizacija Severa u upravljačkim strukturama i ulogama različitih kampanja tokom godina, važno je napomenuti da postoji značajno preklapanje i u pogledu glavnog tela članstva. Kada su u pitanju sličnosti među organizacijama koje se mogu uočiti kroz njihove prakse, i osnovni principi i *modus operandi* kampanja se podudaraju: humanitarni fokus i fokus na ljudska prava i logiku ljudske sigurnosti (*human security*) primenjeni na temeljima međunarodnog humanitarnog prava, uz legalistički pristup rešavanju problema: podrazumavano je postojanje prava i zakonitosti u domenu proizvodnje, trgovine i upotrebe oružja, pa je samim tim regulacija zakonima i međunarodnim ugovorima moguća i izvodljiva (de Waal 2015). Razoružanje se diskurzivno vezuje za razvoj, kao preduslov za postizanje idealnih materijalnih okolnosti za ubrzani razvoj. Problem se logički i diskurzivno svodi na samo oružje putem podizanja svesti i stigmatizacije¹⁰⁹. Pored toga, funkcionisanje, ekonomija i svakodnevna dinamika koalicija su zasnovane na upravljačkim strukturama Severa, tehnokratskom mišljenju i istim ili sličnim izvorima finansiranja. Zbog zajedničkih mesta – članstvo, metode, strategije, međunarodnopravna osnova delovanja, ciljevi i inherentna retorika razvoja – ovo poglavlje će pomenute kampanje za razoružanje razmatrati ujedno, jer se i pitanja vezana za političku ekonomiju i članstvo u većoj ili manjoj meri odnose na sve razmatrane kampanje.

Normativni koncept kosmopolitskog građanstva zahteva razmatranje u onom vidu u kome je sproveden u praksi kroz kampanje građanskog društva uključene u medijaciju normi humanitarnog razoružanja. Liberalna paradigma globalnog građanskog društva koja je u korenu pokreta za humanitarno razoružanje kao otelotvorenja kosmopolitskog građanstva, počiva na duboko eurocentričnom i ekskluzivnom pogledu na XX vek kao vrhunac demokratskog dostignuća čovečanstva. Kao dokaz za ovaj napredak bez presedana koristi se tvrdnja da je progres rezultat benevolentnog ustupanja nekada monopolizovane suverenosti od strane Zapada bivšim kolonijama (Linklater 1999:54). Pet formi revolta koje Linklater pominje¹¹⁰ stavljene su u domen prošlosti, omogućavajući objavu da su rasne i kulturne razlike u današnje vreme praktično nebitne u međunarodnim odnosima (1999:55). Kaldor proizvodi dihotomnu reprezentaciju sveta, prema kojoj globalno građansko društvo za zadatak ima ukidanje razlike između „civilnih“ i „necivilnih“ društava, između „demokratskog Zapada i nedemokratskog Istoka i Juga“ (Kaldor 2003:2). Naglašena 'civilnost' i civilizatorski uticaj globalizacije kao poželjni stav i ishod, podstaknuti su naglašavanjem 'druge modernosti' i njenim ukidanjem distinkcije između „visoko razvijenih i nerazvijenih zemalja“ (Kaldor 2003:75). Pet verzija građanskog društva koje Kaldor nudi građansko društvo postavljaju u domen kosmopolitizma, globalizacije i emancipacije (2003:10). Kosmopolitizam, međutim,

¹⁰⁸ Za empirijsku potvrdu ovog predloga uzima činjenicu da u slučaju mina i kasetne municije ne postoji nikakva značajnija aktivnost na planu lobiranja industrije naoružanja (Tepe 2012:155).

¹⁰⁹ Uz određena prilagođavanja kada je u pitanju kampanja Control Arms, vidi fusnotu 74.

¹¹⁰ Pravni, politički, ekonomski, rasni i kulturni revolt protiv međunarodne zajednice kojom dominira Zapad (Bull and Watson u Linklater 1999:53)

može biti shvaćen kao da je „postavljen zapadnjačkim normativnim i ponekad elitističkim shvatanjima građanina“, što praksu globalnog građanstva čini „skoro nemogućom za sve, osim možda za globalnu elitu” (Koyama 2016:5). Građansko društvo koje počiva na ovim temeljima nosi teret situiranih hegemonija ili „skupa podrazumevanih ideja koje reprodukuju nejednakosti u smislu ekonomskih, društvenih i kulturnih odnosa unutar i između ovih prostora” (Kontinen & Millstein 2016:1). Političko organizovanje na temeljima pretpostavljenog homogenog i pojednostavljenog identiteta, gde se model idealnog subjekta-individue Severa nameće kao univerzalni, nauštrb ‘heterogenog zajedništva’ grupe, narušava efikasnu izgradnju koalicije.

Brisanje razlike između društava na način na koji to proklamuje značajan broj zapadnih teoretičara dozvoljava ‘nezapadnim’ društvima „da podele isti prostor i vremenski horizont sa Zapadom“ (Kaldor 2003:75). ‘Isključenje distinkcije’ takođe “prenosi poruku o etičkom shvatanju da razlike između Evropljana i Neevropljana, kako god da se karakterišu, nemaju više *prima facie* moralne relevantnosti nego razlike među građanima različitih evropskih zemalja” (Linklater 1999:50). Ovi pokušaji određenja kosmopolitizma odražavaju „Zapadnu/maskulinističku ideju da znanje možemo proizvoditi kao nepozicionirano, nelocirano, neutralno i univerzalno” (Grosfoguel 2002:208). Kolonijalna razlika, i pored dobrih namera, ne dozvoljava ukidanje različitosti položaja posredstvom darežljivog gesta istaknutih evropskih intelektualaca: nije ni ukinuta, ni umanjena, samo učinjena nevidljivom. Kako Grosfogel objašnjava:

„Kolonijalna razlika formirana vekovima evropske kolonijalne ekspanzije u modernom/kolonijalnom svetskom sistemu uvek je konstitutivni element procesa proizvodnje znanja. Govoriti sa subalterne strane kolonijalne razlike primorava nas da gledamo na svet iz ugla i stanovišta koje je kritički nastrojeno prema hegemonij perspektivi.“ (2002:209)

Ukoliko zadržimo na umu ideju o podrazumevanim nejednakostima koje nastavljaju da se reprodukuju u duhu idealnog globalno-građanskog identiteta koji briše subjektivitet pojedinca, kolektiva i zajednica Juga, naročito je zanimljiv citat jedne od najznačajnijih figura kampanje za zabranu mina:

„Ova kampanja je rođena iz humanitarnog rada onih koji su uklanjali mine i onih koji su vraćali udove na žrtve... Oni su prepoznali preku potrebu da se prodre do srži problema, a srž problema je nediskriminišući ubica civila: protivpešadijska mina .. (Williams u Faulkner 2007:118)

Dodeljivanjem prosvećene delatnosti humanitarcima Severa, a uz brisanje istorijske komponente rata i pragmatično uklanjanje ratnih razaranja iz opšte slike, autorka navedenog citata otvara prostor za evrocentričnu epistemologiju koja se stavlja u osnovu logike kampanja za humanitarno razoružanje. Sposobnost delovanja – kako za praktično (uklanjanje mina, pomoć žrtvama), tako i za moralno delovanje – poverena je isključivo delatnicima Severa, čija neosporna potpuna humanost čini intervenciju na globalnom planu mogućom. Uzročnici rata, industrija naoružanja i ostali procesi vezani za oružani konflikt (koji se izvesno nije mogao odvijati u apsolutnoj izolaciji od ostatka sveta), uklonjeni su iz ove postavke kao nebitni.

4.2 Diskurs humanitarnog razoružanja - kritika liberalnih narativa

Diskurs humanitarnog razoružanja razvija se kao zajednički projekat civilnog društva, međunarodnih organizacija i malih i srednjih država (koje se u samom diskursu uglavnom pominju kao 'srednje sile'). Sa ishodištem u problemu protivpešadijskih mina, koje iz godine u godinu i iz sukoba u sukob uzimaju sve veći danak u vidu života i delova tela civila iz različitih zaraćenih područja, početkom devedestih godina XX veka pojavljuje se pokret za njihovu zabranu. Nekolicina organizacija upoznatih sa problemom mina iz svoje prakse, a u saradnji sa državama istomišljenicama, počinje da deluje u domenu 'između redova' međunarodnog humanitarnog prava. Primenjujući logiku prekomernih povreda, sada u slučaju civilne populacije, a u kombinaciji sa principima međunarodnog humanitarnog prava, načela razlikovanja i proporcionalnosti, pokret zahteva izričitu zabranu protivpešadijskih mina kroz posebni instrument međunarodnog prava. Mine dobijaju specijalni status, iznad domena primene postojećih normi međunarodnog humanitarnog prava, sa opravdanjem u specifičnoj učestalosti njihove primene i naročitoj surovosti posledica: usled upotrebe ovog nediskriminišućeg oružja sa dugotrajnim delovanjem, ponekad i decenijama nakon konflikta, najčešće ispaštaju civili, među kojima su i žene i deca. Urgentna potreba da se stane na put širokoj primeni naoružanja koje ne pravi distinkciju između boraca i civila uz dugotrajno dejstvo i užasne posledice po život i zdravlje pojedinaca i zajednica, i to pokretanjem međunarodnopravnog procesa za zabranu datog naoružanja, predstavlja logičku matricu humanitarnog razoružanja.

Proces u liberalnom narativu prikazan kao humanitarni imperativ na koji prosvেćene države i građansko društvo odgovaraju kao prigovor savesti, neki autori sagledavaju iz drugog ugla i u narativu pronalaze konstrukcije kreirane radi ostvarenja određenih interesa (O'Dwyer 2014b). Oslanjajući se na Gramšijev koncept integralnog društva, shvatanja građanskog i političkog društva kao integralnih komponenti kapitalističkih država, O'Dvajer predlaže kritičku interpretaciju uspeha projekta humanitarnog razoružanja. Akcenat je stavljen na hegemonne interese, koji nisu previše očigledni u humanitarnom narativu:

„Kampanje su postigle svoje ciljeve, zasnovane na insajderskim sponama i zavisnosti u odnosu na određene segmente zapadnih država i elita čije interese predstavljaju – posebno vladinih agencija, međunarodnih vladinih organizacija i fondacija koje se bave razvojem, humanitarnim problemima, ljudskim pravima i legitimisanjem zapadne vojne i ekonomske moći“ (O'Dwyer 2014c)

U ishodištu analize O'Dvajer naglašava ono što bi trebalo da bude očigledno, ali je kao suvišna informacija u liberalnoj postavci problema zanemareno. Humanitarno razoružanje se fokusira na simptom, pojedinačno oružje, a ne na pravi uzročnik stradanja. Rat i uzroci rata ukorenjeni su u kapitalističkoj hegemoniji i težnjama ka ostvarenju liberalnog mira (Dillon & Reid 2009; Evans 2011). Izmeštanje fokusa sa uzročnika na simptom dopušta preovlađujuću preokupaciju oružjem ili određenim tipom oružja, izdvajajući ih zbog njihove nehumane prirode i pogubnih humanitarnih posledica¹¹¹. Ovim se proizvodi efekat personifikacije određenog oruđa ratovanja, koji doprinosi otklanjanju svesti o odgovornosti – moralnoj ili pravnoj – za kontinuirane posledice njegove upotrebe (ICBL 1994; O'Dwyer 2014c, 2014b).

Ovaj pristup čini vidljivim dva problema. Humanitarni zaokret se događa kao izmeštanje i prelazak sa bezbednosnog diskursa na humanitarni. Ovo izmeštanje

¹¹¹ Za ilustraciju pogledaj "Crnu listu mina" (*Landmines Blacklist*) koju je izradio *Handicap International* ili pregled "Dvanaest žigosanih" (*A Dirty Dozen Cluster Munitions*) koji je sastavio *Human Rights Watch*, dostupni na <https://www.hrw.org/legacy/campaigns/clusters/chart>. Takođe "AK-47 najgore regulisano oružje na svetu" (*AK-47 world's worst regulated weapon*) u produkciji OXFAM-a, osnivačke organizacije koalicije *Control Arms* (dostupno na <https://www.oxfam.ca/news/ak-47-worlds-worst-regulated-weapon-gen-kalashnikov-j/>).

problematizuje i ostavlja otvorenim pitanje valjanosti i primenljivosti međunarodnog humanitarnog prava, a odmah zatim se nameće pitanje odnosa između postojećih normi i onih u nastajanju ('konkurencija normi' ili *norm competition*). Humanitarni fokus, tj. davanje prioriteta i vidljivosti ljudskim patnjama kao posledici upotrebe oružja, namesto ranijeg vojno-strateškog rezonovanja, pojavljuje se kao zdravorazumski humano i duboko pravično uvažavanje svih ljudskih stradanja, bez obzira na prirodu ili status sukoba (Keck & Sikkink 1998; Rappert & Moyes 2009). Ipak, upravo taj momenat kampanje, inače usko usmerene na jedan i sužen problem (*single-issue campaign*), čini ne apolitičnim¹¹², već manje osetljivim ili pretećim po interese političkih elita zapadnih država, pored drugih materijalnih faktora koji će biti predstavljeni u daljem tekstu.

Zaokret u fokusu građanskog aktivizma od rata i razaranja ka oruđima rata i posledicama njihove upotrebe vidljiv je u svetlu dešavanja devedesetih godina i s početka XXI veka. Kako Šo primećuje, pokret protiv rata u Iraku (ili drugih vojnih intervencija u ovom periodu, a za razliku od aktivizma protiv Vijetnamskog rata), u prvom trenutku glasan i beskompromisan, pokazuje se kao kratkoročan i slab (de Jong, Shaw & Stammers 2005). Kampanja za nuklearno razoružanje (*Campaign for Nuclear Disarmament*, CND) u Britaniji nastaje već pedesetih godina kao odgovor mirovnog pokreta na poteze NATO i dinamiku Hladnog rata. I pored komunikacijskih izazova uspeva da okupi brojno i raznoliko članstvo sa ciljevima koji prevazilaze tehničke okvire zabrane jedne vrste naoružanja. Osamdesetih godina, međutim, praktično nestaje, a mnogi to pripisuju rasplinjavanju usled nedovoljne usredsređenosti i prelivanju potencijala u novi pokret za demokratizaciju Istočne Evrope (de Jong, Shaw & Stammers 2005:142). Kako Šo primećuje, antiratni pokreti sa svojim masovnim demonstracijama su 'tup instrument' uprošćene politike, a klima devedesetih u svetlu trijumfa Zapada i u odsustvu blokovskog neprijatelja oduzima potencijal pokretima, zahtevajući novi pristup:

„Mogli bismo da predložimo funkcionalnu specijalizaciju, uzevši u obzir da pokreti kao takvi često ne nude naročito kompleksna rešenja, a evidentno je da organizacije koje su povezane sa njima i često se sa njima preklapaju – nevladine organizacije – zaista razvijaju mnogo sofisticiranije i kompleksnije analize i preporuke i nude alternativne, doslednije modele produženog pritiska.“ (de Jong, Shaw & Stammers 2005:143)

Stigmatizovano oružje se konceptualno određuje kao 'loš' izuzetak inače 'dobrih' i uljudnih praksi rata – naravno, onih uljudnih država koje uzimaju učešće u projektu moralnog preduzetništva. Ovim potezom se legitimišu i ostale logike, metode i sredstva ratovanja koje primenjuju date države, a njihov istorijski dosije kao korisnika iste vrste naoružanja briše se u svetlu novog prosvetljenog angažmana. Ovo doprinosi stvaranju diskursa humanitarnog razoružanja koji dopušta logiku po kojoj zabrana antipersonalnih mina i kasetne municije jača legitimitet inače opravdane 'civilizovane' upotrebe sile, posebno u humanitarnim intervencijama (Faulkner 2007). Kako se konkretne kampanje za razoružanje podudaraju sa raspravama o odgovornosti za zaštitu, diskurs 'disciplinovanja' rata i pozicioniranja rata u okvirima liberalne intervencije pojačava logiku doktrine pravednog rata, čime se postiže efekat ublažavanja otpora prema humanitarnoj intervenciji (O'Dwyer 2014c). Važno je naglasiti da na diskurzivnom planu kampanje bez izuzetka prihvataju postojeći globalni vojni poredak kao prirodan i duboko racionalan, stavljajući jedini prihvatljiv, 'dobar' rat u okvire intervencije Severa, ne ulazeći dublje u motivacije i okolnosti. Zanimljiv je primer britanskog ogranka kampanje za zabranu mina, koji čini svesni kompromis i odbija da u ciljeve uključi zabranu protivtenkovskih mina. Kompromis je u najmanju ruku moralno upitan, jer u izvesnom smislu

¹¹² Neki autori o ovom pristupu govore kao o apolitičnom, što nije prihvatljivo, uzevši u obzir da ne postoji jednak odnos 'neutralnosti' prema svim državama, o čemu će biti više reči kasnije u poglavlju.

legitimiše određenu vrstu naoružanja. Tepe zaključuje da su odnosi građanskog društva usmeravani istim odnosima dominacije koji su ugrađeni u kapitalistički model proizvodnje, pa samim tim organizacije građanskog društva nisu nimalo različite od profitabilnih kompanija (Tepe 2012:162). U kontekstu kampanja za zabranu antipersonalnih mina i kasetne municije, O'Dwyer primećuje da su poruke kampanja ciljano delovale na „strah zapadnih elita od širenja oružja na Jug“, dok su hipotetički postavljale sve zamislive loše scenarije upotrebe u zemlje Globalnog juga (O'Dwyer 2014c). Jedan od skorašnjih primera predstavlja analiza hipotetičkog regionalnog nuklearnog rata i njegovih humanitarnih posledica, koju je ponudio ICAN. Radi dočaravanja stravičnih posledica, kampanja u dužem vremenskom periodu dosledno i isključivo koristi primer Indije i Pakistana, 'volontiranih' za izvor ili uzročnike ovakve katastrofalne akcije¹¹³.

Kada su u pitanju mreže civilnog društva, obilata je literatura koja kampanje za razoružanje proglašava uzorima nove diplomatije i multilateralizma, javne svesti i 'preduzetništva normama' (Bolton 2010; Carpenter & Jose 2012; Carpenter & Duygulu 2014; Faulkner 2007; Neumann & Sending 2010). Postojeća literatura ne zadovoljava potrebe za analizom u segmentu materijalnih osnova i izvora njihove (ne)zavisnosti: socio-geografska organizacija kampanja odražava hijerarhije državne moći i zavisnosti od zapadne 'donatorske zajednice' (Karp 2006; O'Dwyer 2014c). Javna slika građanskog društva izgrađena je na osnovu esencijalizovanih i *a priori* definisanih vrednosti, ne ostavljajući prostor za promišljanje materijalnih i nematerijalnih interesa ili dobiti koja proističe iz delovanja nevladinih organizacija (Andersen 2015).

Opšti diskurs o humanitarnom razoružanju u kontrastu prema generalnom humanitarnom usmerenju ostavlja utisak velikog opterećenja legalizmom i tehnologizmom. Zauzimanje kursa ka uspostavljanju međunarodnog obavezujućeg instrumenta za zabranu (ili regulisanje) oružja naturalizovano je kao jedini progresivni put u skladu sa humanitarnim normama i vrednostima i ljudskim pravima. Neki autori smatraju da se delovanjem kampanja podrivaju fundamentalne pravne norme koje su u temeljima međunarodnog humanitarnog prava, kao što su pravilo proporcionalnosti ili zabrana nediskriminišuće upotrebe oružja. Promocija izričite zabrane pojedinačnih tipova naoružanja, uz prateće procese stigmatizacije i kreiranje efekta izuzetka u diskursu međunarodnog humanitarnog prava, oduzimaju težinu fundamentalnim načelima, proizvodeći ih u inspirativne izvore pravnog rezonovanja, ali ipak nedovoljne i nezadovoljavajuće ili čak opcione pravne okvire (Rappert 2012).

Kreirani narativi 'pre' i 'posle' zabrane, dosledno se promovišu kroz argumentaciju o neophodnosti izričite regulacije i univerzalizacije sporazuma. Ovo omogućava mobilizaciju tehnike 'zatamnivanja' i prećutnog prihvatanja žrtava, stradanja i gubitaka koji su se dogodili u prošlosti, njihovim prepuštanjem domenu 'pre zabrane'. 'Žrtve' su definisane bez identifikacije odgovornosti, generičko priznavanje njihovih stradanja je ostavljeno pravnim odredbama sporazuma bez otvaranja prostora za ujednačen proces reparacija¹¹⁴. Ovaj manevar stavlja zaštitu preživelih žrtava u domen odgovornosti država inače pogođenih posledicama oružanog sukoba i drugim pratećim nedaćama. Osuda čina upotrebe nehumanih oružja i proizvodnje stradanja može se dogoditi samo u domenu 'posle'.

¹¹³ Ovakav prikaz posledica upotrebe nuklearnog oružja je dostupan na internet stranici ICAN-a, <http://www.icanw.org/the-facts/catastrophic-harm/climate-disruption-and-nuclear-famine/> Pristupljeno 10.02.2020.

¹¹⁴ Sporazumi sadrže posebne odredbe o zaštiti žrtava, dok problem takozvanog 'sinergijskog' ili 'integrisanog' pristupa zaštiti žrtava uz primenu i kombinovano dejstvo međunarodnog humanitarnog prava, prava ljudskih prava i drugih zakonskih odredbi koje se odnose na zdravlje i socijalnu zaštitu, nikada nije razrešen.

Tehnološka preokupacija čitave zajednice za humanitarno razoružanje manifestuje se kroz dva važna narativa. Jedan od glavnih argumenata zabrane bio je zastarevanje naoružanja i neprimerenost njegove upotrebe usled promenjenih bezbednosnih okolnosti i zastarelih tehničkih karakteristika, koje mogu rezultirati nepreciznom i neselektivnom primenom oružja. Zastarelost i stoga umanjena vojna opravdanost upotrebe mogu se, kako to kampanje obično predlažu, prevazići zamenom zastarelih sistema vrhunskim tehnologijama 'pametnog' oružja. Pribegavanje vojnim tehnologijama Severa, već nagoveštenim u kontekstu humanitarne intervencije, ponovo se pojavljuje kao verovatno, legitimno i prirodno. Preskriptivna priroda saveta koje daju kampanje, praktično signalizira podršku ili promovisanje drugih tehnologija naoružanja ili bezbednosnih procedura, a u cilju efikasnijeg ratovanja, a time se izvesno diskurs pomera u pravcu normalizacije rata. Značajan broj preporuka širokog obima proizveden je u sklopu delovanja kampanje protiv kasetne municije, CMC-a, dok internet stranica ICBL-a trenutno daje preporuku da se minska polja u pograničnim područjima zamene „mobilnom i fiksnom graničnom patrolom, opremom za detekciju pokreta i barijerama“¹¹⁵.

Revolucija u informacionim tehnologijama generalno se smatra konstitutivnim elementom u kreiranju globalnog civilnog društva (Keane 2003; Tragardh et al. 2013). Internet je bez sumnje prihvaćen kao apsolutno sredstvo mobilizacije, razmene informacija i izgradnje kolektivnog identiteta i poziva na akciju (de Jong et al. 2005). ICBL je, kao kampanja koja se razvijala od ranih 90-ih, bila prva koja je počela da koristi digitalne tehnologije i internet platforme, dok kasnije kampanje razvijaju svoje komunikacije sa javnošću i članstvom u potpunoj zavisnosti od ovih (Rutherford 2002). Ipak, i danas postoje značajne razlike u upotrebi informacionih tehnologija između Severa i Juga. Čak i ako nije u potpunosti osujetila uključivanje aktivista i organizacija Globalnog juga, možemo pretpostaviti da je tehnološka prepreka tokom vremena izvršila efektivan uticaj na nivo učešća i učestalost konsultacija nacionalnih organizacija članica kampanja (Coulter 2013).

Zvanična istorija humanitarnog razoružanja hvali partnerstvo država i građanskog društva sa Severa i Juga, i zajedničku posvećenost pomenutim humanitarnim problemima. Ipak, materijalne okolnosti u pozadini procesa prenose nešto drugačiju poruku i pobuđuju različite skupove asocijacija i ideja (odnos nazvan 'neravnopravan brak' u kritičkoj literaturi o humanitarnom razoružanju, Karp, 2006). Slika kreirana u ranim danima aktivizma za humanitarno razoružanje pokazuje jasan jaz između država. Države koje su doživele posledice upotrebe opisanih vidova naoružanja implicitno su siromašne, države Globalnog juga, pogođene ratovima, bore se sa tranzicijskim teretom korupcije, slabim javnim sektorom i skoro nepostojećim institucionalnim okvirom, kao i teškim budžetskim ograničenjima. Države donatori su eksplicitnije identifikovane kao države Severne Amerike i Zapadne Evrope, koje deluju podstaknute altruizmom. ICBL ovo postavlja u jasnu perspektivu odnosa moći, pojašnjavajući da je „pridruživanje Sporazumu o zabrani mina u interesu zemalja koje su zagađene minama, jer će to podstaći međunarodnu podršku rešavanju njihovog minskog problema“¹¹⁶. Time se otvaraju različita pitanja o uključivanju Globalnog juga u odlučivanje o prioritetima kontrole naoružanja (Mathur 2012, 2014).

¹¹⁵ ICBL internet stranica, <http://www.icbl.org/en-gb/problem/arguments-for-the-ban.aspx>; ICAN, međutim, ne propisuje posebne vrste zamenskog naoružanja, ali zato uzima na sebe slobodu da definiše najveće pretnje današnjice kao "Terorizam, klimatske promene, ekstremno siromaštvo, prenaseljenost i bolest", čime razrešava nuklearno oružje svake vojne ili strateške opravdanosti. Dostupno na: https://www.icanw.org/risk_of_nuclear_weapons_use Pristupljeno 10.02.2020.

¹¹⁶ ICBL internet stranica, <http://www.icbl.org/en-gb/problem/arguments-for-the-ban.aspx> Pristupljeno 10.02.2020.

Humanitarni diskurs, sa civilnim društvom kao njegovim sastavnim i konstitutivnim delom, sadrži ideju instrumentalizacije civilnog društva i objektivizacije i instrumentalizacije Globalnog juga, bilo da je u pitanju vladin ili nevladin sektor. Slučajevi zabrane mina i kasetne municije pokazuju kako blisko 'partnerstvo' među akterima prvenstveno koristi Severu. Priznati norveški model spoljnopolitičke strategije, koji obezbeđuje Norveškoj 'mesto za stolom, obično rezervisano za najveće igrače', delimično je zasnovan na toj instrumentalizaciji (Banik 2017). I ovaj put nailazimo na, inače u kontinuitetu prisutno, pozivanje na diskurs moći¹¹⁷.

O'Dvajer tumači okolnosti u kojima dolazi do pojave diskursa humanitarnog razoružanja. Niska cena proizvodnje mina i kasetne municije, kao i tržišni trendovi u deceniji koja je prethodila zabrani, ukazuju na značajno smanjenje potražnje. Niske cene i prezasićena tržišta i arsenali dobrostojećih država, doprinose tome da poslednju preostalu grupu kupaca čine siromašne države. Do druge polovine 90-ih, antipersonalne mine postaju zastarele i suvišne u arsenalima država Severa. Slična dinamika se ponavlja i sa kasetnom municijom. Ovaj faktor otvara mogućnost za negativnu kampanju. Kreiranje lošeg imidža ovih vrsta naoružanja postaje prihvatljivo i poželjno, jer ona postaju nebitna za oružane kapacitete i opštu sliku vojne sposobnosti Severa¹¹⁸ (O'Dwyer 2014a). Efekat stigmatizacije, snažno promovisan kampanjama za razoružanje kao neizbežan i potreban evolutivni korak u procesu koji vodi ka zabrani, uglavnom se sagledava kao pozitivan razvoj (Carpenter & Duygulu 2014). Stigmatizacija se međutim u potpunosti oslanja na dihotomiju koja ojačava stereotip 'civilizovanih protiv varvara' (Barkawi 2006; Salter 2002). Upotreba ili posedovanje 'izuzetno lošeg' oružja je odlučujući čin ili stanje koje proizvodi 'varvare'. Snažni naglasak na podelu između 'civilizovanog' ratovanja nasuprot 'varvarskom' implicitno podupire svako hipotetičko razmatranje upotrebe pomenutih naoružanja, dok diskurzivno jača ideju o vojnom poretku kojim (opravdano) dominira Sever. Na drugom kraju binarne podele, države, vojske i narodi Juga, u diskursu prisutni kao inherentno neodgovorni i iracionalni, konačno se pojavljuju kao ciljne grupe paternalizma Severa – njima se mora pomoći u borbi protiv pošasti nehumanog, neselektivnog oružja. Očigledno pozicioniranje sposobnosti za delovanje u domen Severa govori o tome da je Sever nametnut kao autor rešenja kroz međunarodnopravni režim ostvaren kroz mobilizaciju savesti i dobru veru 'međunarodne zajednice' (Kaczmarek 2016). Sledeći istu logiku, racionalnost se postavlja zajedno sa sposobnošću za delovanje, pravnom, naučnom i tehnološkom superiornošću u domen Severa, dok se naturalizuje rat i izmeštanje rata u pravcu prosvetljene humanitarne intervencije Sever – Jug¹¹⁹.

4.3 Participativni prostori ili ekstraktivne platforme?

U domenu humanitarnog razoružanja građansko društvo, shvaćeno kao autonomno, neprofitno i posvećeno promociji građanskih vrednosti i demokratskih principa, zastupljeno je

¹¹⁷ Neophodno je podsećanje da i neomarksistička ili neogramšijevska analiza operiše kategorijama 'moći' i nekritički po pitanju upotrebe termina 'sile': male sile, srednja sila, velike sile, itd. Ovim se operacionalizuje i legitimiše diskurs moći međunarodnih odnosa kao normativni. (O'Dwyer 2014b).

¹¹⁸ Neophodno je obratiti pažnju na činjenicu da su SAD, iako nisu država ugovornica Sporazuma o zabrani mina, jedna od država koje sporazumu pružaju najveću podršku, kao donator i *de facto* postupajući u skladu sa sporazumom.

¹¹⁹ "Sporazum o trgovini oružjem je pomogao za se utakmica odigra pod jednakim uslovima", *Control Arms* internet stranica <https://controlarms.org/att/> Fajnstin i De Val pominju još jedan problem – korupciju. Iako značajan faktor u međunarodnoj trgovini oružjem, korupcija je potpuno zanemarena u diskursu kontrole naoružanja kampanja građanskog društva (de Waal 2015).

posredstvom brojnih nevladinih organizacija. Iako osporavana, mitologija građanskog društva i nevladinih organizacija je i dalje raširena i generalno prihvaćena (Tepe 2012; Tvedt 2006a).

Bliska povezanost vodećih nevladinih organizacija koalicija za razoružanje i elita država koje deluju kao pokretačke snage zabrane, često se smatrala pozitivnim faktorom i preduslovom uspešnih rezultata kampanja (Bolton 2010; Neumann & Sending 2010). Element autonomije kampanja nije često analiziran. Istorija koalicija ukazuje na njihovu snažnu ukorenjenost u tradicijama Severa i oslanjanje na organizacione strukture nastale u okviru tih tradicija. Osnivaju ih, njima rukovode ili predvode nevladine organizacije Globalnog severa, a osoblje sekretarijata uglavnom se odabira iz profesionalne baze Severa. Finansiranje se sprovodi na osnovu donacija vlada Severa i sličnih izvora¹²⁰. Odnosi sa predstavnicima severnih vlada, međunarodnih organizacija i kapitalističkih elita idealno treba da budu vidljivi kao sastavni deo identiteta nevladinih organizacija, a bliske veze često dolaze do izražaja kroz zamenu uloga istaknutih ličnosti pokreta. Iste ličnosti u određenom vremenskom periodu nastupaju kao predstavnici ili saradnici pod okriljem države, da bi ubrzo zatim delovali kao nevladini delatnici (Tvedt 2009; Toje 2013). Ovi odnosi i procesi ne mogu se otpisati ili definisati kao preuzimanje ili kooptacija nevladinih organizacija, jer je to „voljna apsorpcija u hegemonu saveze i strategije upravljanja, koje nevladine organizacije, zapadne vlade i akademska zajednica nazivaju 'partnerstvo'“ (O'Dwyer 2014b). Međutim, ukoliko uporedimo države Juga i aktere kao što su nevladine organizacije Globalnog juga i preživele žrtve rata koje uzimaju učešće u zagovaranju, medijskom radu i širem aktivizmu za zabranu, jasno je da nisu pod jednakim uslovima učestvovali u postavljanju agende, kreiranju strategija, već se u najvećoj meri uključuju i deluju na poziv.

Snažno vođstvo nevladinih organizacija Severa u kampanjama za razoružanje ima svoj kontinuitet. Pored toga, mehanizmi za obezbeđivanje demokratskog doprinosa kampanji od strane šireg članstva veoma su ograničeni. Kao što je ranije napomenuto, oslanjanje na nove informacione i komunikacione tehnologije, koje prerasta u ekskluzivnu upotrebu digitalnih i mrežnih platformi u procesima proizvodnje strategija, planiranja, dizajniranja kampanja i javnog informisanja, automatski diskvalifikuje značajan broj članova kampanje sa Globalnog juga (Coulter 2013; Matthews & Sunderland 2017). Pošto je pristup tehnologiji, kao i poznavanje informacionih tehnologija i jezika u velikoj meri uslovljen obrazovanjem (a kako se u praksi pokazuje, stepen obrazovanja je najčešće uslovljen ili se preklapa sa pripadništvom srednjoj klasi), tehnološka barijera može da deluje kao filter za izbor članova. Suprotno originalnoj nameri i sasvim kontradiktorno, povećana dostupnost i pristupačnost kompjuterskih tehnologija – čemu ponekad doprinose i same kampanje – takođe funkcioniše kao sredstvo za isključenje. Pretpostavljena mogućnost učešća ili prisustvovanja sastancima i konsultativnim sednicama putem imejla ili digitalnih platformi kao što su *Skype*, *Zoom* i ostale, može biti iskorišćena kao osnov i opravdanje za nepostojanje sponzorskih programa. Organizacije Globalnog juga, čije članstvo dodaje legitimitet globalnim kampanjama ilustriranjem diverziteta i inkluzije, kao i demonstriranjem prisustva 'na terenu'¹²¹, često se regrutuju upravo radi ostvarivanja veće reprezentativnosti koalicionih statistika u pogledu široke globalne zastupljenosti. Realno fizičko učešće u događajima, manifestacijama ili fizički kontakt i razmena iskustava sa drugim međunarodnim članovima kampanje često, međutim, ostaju nedostižni za članstvo sa Juga.

¹²⁰ „Svega šest meseci nakon postizanja finalnog teksta sporazuma, 82% članstva kampanje su i dalje bile isključivo organizacije sa sedištem na Severu“ (ICBL 1997a). Isto tako, u sličnoj fazi kampanje za zabranu kasetne municije, dve trećine organizacija članica su sa Severa (O'Dwyer 2014b).

¹²¹ Ovo je povezano sa dinamikom opisanom u odeljku o paradoksu rasta u poglavlju 3.

U pogledu motivacija i podsticaja na učešće između nevladinih organizacija Severa i Juga postoje evidentne razlike. Organizacije članice sa Globalnog severa osim zagovaračkog angažmana, u sklopu koalicija najčešće deluju kao pružaoci usluga (primera radi, osnovna delatnost organizacija može biti razminiranje, pružanje psihosocijalnih usluga ili rehabilitacija žrtava) ili pak pružaju ekspertske usluge kao konsultanti, savetnici i pravni stručnjaci; neki su dugoročno uključeni u monitoring ljudskih prava. Aktivnosti kampanje, predstavljene kao sveukupno humanitarne i altruističke, sve u svemu otvaraju prostor gde je moguće raditi na stvaranju odgovarajuće reputacije, željenoj medijskoj pokrivenosti, dok organizacije nastupaju u politički neutralnom i humanitarnom kontekstu. Ovo otvara mogućnosti za političko manevrisanje osetljivih odnosa sa određenim vladama i korišćenje diplomatskih procesa ili kasnije sporazuma o zabrani kao mera za izgradnju poverenja. Pored toga, kompaktno i radno intenzivno okruženje međunarodnih sastanaka pruža prostor nevladinim organizacijama Severa da obavljaju svojevrsni plasman proizvoda: da oglašavaju i predstave svoje usluge i projekte budući da je njihovo finansiranje uslovljeno od strane vlada Severa i država Juga. Severne vlade tu nastupaju kao potencijalni donatori, a države Juga su poželjne kao facilitatori pristupa određenim lokacijama i ciljnim grupama, komodifikovanim za potrebe nevladinih organizacija.

Stereotipija razdvojenosti države i civilnog društva je očuvana kao korisna, jer stvara dinamiku koja omogućava aktivnost nevladinih organizacija (željeni privid vladinog i nevladinog diverziteta i široke uključenosti u rad međunarodnih foruma), dok istovremeno kampanje dosledno ilustruju tvrdnju da autentično pripadaju istom toku upravljačke racionalnosti i sistemu vrednosti kao i države Severa. 'Zajednica humanitarnog razoružanja' ili 'porodica humanitarnog razoružanja' kao uobičajena referenca na 'partnerstvo' između određenih država i kampanja civilnog društva, ukazuje na istu elitnu logiku. Komunikacija između nevladinih učesnika procesa i zvaničnih predstavnika država, usmeravana je sa namerom da predstavnici kampanje dožive priznanje i pozicioniraju se unutar prostora prosvetljenog, racionalnog samointeresa. Ovdje je bitno pomenuti i poseban značaj koji je u okviru kampanja pripao feminizmu kao jednoj od integralnih vrednosti i pokretačkih snaga pokreta za razoružanje. Neosporno je da značajan broj vodećih ličnosti kampanje predstavljaju bele žene Severne Amerike ili Zapadne Evrope, kao i da je nekolicina vodećih ili istaknutih nevladinih organizacija Severa sprovodila projekte koji imaju komponentu promovisanja rodne ravnopravnosti. Važno je primetiti da su shvatanja feminizma u širokoj primeni organizacija Severa esencijalistička i deklarativna¹²². Osim evrocentrične kvazifeminističke potke u osnovi kampanja, koja evidentno podržava elitni liberalno-demokratski program roda i raznolikosti, prakse pokazuju da su opšte pozicioniranje i prevladavajući stavovi unutar kampanja patrijarhalni, paternalistički i pragmatički. O'Dvajer zapaža „nešto nalik fetišizmu“ u odnosu na mušku vojnu ekspertizu kada su u pitanju tehnologije naoružanja, koji je kod nevladinih organizacija vidljiv u jednakoj meri kao i kod država, posebno u fazama pregovora o zabrani (2014b).

Razmatranje pozicije i uloge članstva iz različitih perspektiva, korisno je kako bi se izbeglo previše pojednostavljeno prikazivanje odnosa između nevladinih organizacija kao sukoba između Severa i esencijalizovanog, jednoobraznog Juga, čiji se akteri nalaze u univerzalnom statusu razlike i zavisnosti. Kao što je ranije pomenuto, nevladine organizacije Severa nastupaju kao osnivači, vođe i vidljiviji članovi kampanja i održavaju svoj privilegovani

¹²² Primera radi, internet stranica programa 'Rod i protivminska akcija' sadrži neka od opštih mesta zapadnoevropskog ili feminizma Prvog sveta. Program sumira i prezentira stavove, vrednosti i težnje ka rodnoj ravnopravnosti u domenu sprovođenja aktivnosti humanitarnog razoružanja, a po potrebi deluje savetodavno. *Gender and Mine Action Programme* (GMAP), dostupno na <http://www.gmap.ch/mission/>. Pristupljeno 10.02.2020.

položaj. Procesi odabira, imenovanja ili izbora u strukture upravljanja kampanjom, zasnovani na skupu internih dokumenata i smernica, ostaju netransparentni, a logika koja se krije iza njih nedostupna. Svaki demokratski konsenzus o novim članovima upravljačkih tela zamenjuje se pretpostavljenom tihom saglasnošću nakon njihovog postavljanja. Reprerentacija članstva sa Globalnog juga u upravnim odborima i komitetima uglavnom je formulaična ('regionalna reprerentacija') ili simbolična, sa sličnim ishodima nedelanja i tokenizma¹²³. Naravno, elitni status i klasni interes predstavljaju relevantne faktore i u kontekstu članstva kampanja sa Globalnog juga. Čini se da je elitna pozicija ili položaj blizak elitama ili vladajućim strukturama neslužbeni preduslov za angažman u kampanjama, pa je valjana pretpostavka da mnogi članovi Juga deluju kao kompradorska buržoazija (inače uobičajena opservacija među nevladinim organizacijama; Schuller 2012; Vetta 2012).

Materijalna korist i ostvarenje finansijskih i profesionalnih interesa, kako organizacijskih, tako i pojedinačnih, kao što je ranije pomenuto nisu zanemarljivi. Ista logika je primenljiva i relevantna i u slučaju elitnih nevladinih organizacija Juga sa jednom bitnom razlikom: nesrazmerna moć i reprerentacija donose nesrazmerne koristi. Ostvarena korist i prednosti su značajno manje i kratkoročnije u poređenju sa organizacijama Severa. Ovo je takođe relevantno u sferi zapošljavanja i socijalne mobilnosti. Karijerne putanje osoblja nevladinih organizacija Globalnog severa uglavnom pokazuju stabilnost ili napredovanje, a istaknute pozicije u vodećim organizacijama kampanje uglavnom vode daljem napredovanju u humanitarnom, vladinom ili sektoru međunarodnih organizacija. Predstavnici nevladinih organizacija Juga uglavnom su vezani za ulogu lokalnog/nacionalnog facilitatora, *gatekeeper*-a kome je poverena uloga olakšavanja pristupa stranim ili međunarodnim entitetima. Ova pozicija se međutim pokazala kao ranjiva, čak nebezbedna u slučajevima neelitnih članova, posebno u situacijama ozbiljnih promena u humanitarnim trendovima i naglog izmeštanja donatorskih interesa.

Neki autori smatraju da je u sprovođenju zagovaračkih aktivnosti koje uključuju Globalni jug uloga posrednika ili *gatekeeper*-a u formi nevladine ili međunarodne organizacije sa Severa od ključnog značaja. Posredovanje između donatora i organizacija Juga je neophodno kako bi partneri sa Juga ostvarili vezu sa problematikom, čime se aktiviraju kompleksni odnosi (Carpenter 2010). Ovo doprinosi izgradnji hijerarhijskih struktura koje fiksiraju podelu funkcija i odgovornosti, a pritom omogućavaju efikasniju eksploataciju privilegija i moći: u odnosu nevladinih organizacija Severa prema nevladinim organizacijama Juga; nevladinih organizacija Severa i država Globalnog juga; i nevladinih organizacija generalno u odnosu na zajednice pogođene oružanim sukobom.

Drugi ishod neravnopravnih odnosa i hijerarhijske raspodele moći među nevladinim organizacijama su nejednaki mandati u interakciji sa vladama prilikom međunarodnih sastanaka, što je jedna od primarnih okolnosti za obavljanje aktivnosti kampanje. Predstavnici vodećih nevladinih organizacija sebi dodeljuju mandat u segmentu politika i strategije, i gotovo isključivo rade sa 'prijateljskim' vladama, donatorima i drugim strateškim partnerima. Grupe sponzorisanih aktivista sa Globalnog juga predstavljaju one kojima su dodeljene uloge 'pešaka' i razgovori sa nacionalnim delegacijama i predstavnicima vlada iz regiona Globalnog juga radi ažuriranja podataka ili formalnog održavanja kontakta između delegacija i kampanje. Ovaj neravnopravan odnos ostvaruje se režimom nadzora nad članovima, koji je sastavni deo uslova

¹²³ Primećeno je da fleksibilna primena principa geografske zastupljenosti i reprerentacije ponekad dovodi do toga da nacionalne kampanje Globalnog juga predstavljaju uposlenici humanitarnih, nevladinih ili čak međunarodnih organizacija sa Severa, koji u datom trenutku, privremeno borave u zemljama Globalnog juga.

sponzorstva: redovno pismeno i usmeno izveštavanje o aktivnostima i besprekorno vidljivo prisustvo na svim relevantnim konferencijskim dešavanjima¹²⁴.

Jednostrana projekcija moći vidljiva je u programima sponzorstava koje sprovode koalicione administracije ili nevladine organizacije članice koalicija sa Severa, a sa ciljem postizanja zajedničkog globalnog napora. U poređenju sa ranije pomenutim unutrašnjim procesima koji se koriste kako bi se kreirao utisak razgranatog i sistematičnog demokratskog odlučivanja, pitanja sponzorstva, selekcije i uslovi koji dovode do izbora učesnika sa Globalnog juga u sponzorstvo za prisustvo na međunarodnim skupovima, kao i imenovanje selektora ostaju nepregledni i nejasni. Istovremeno, jasno se ukazuje naturalizovana fiksiranost statusa onih koji biraju i onih koji treba da budu birani.

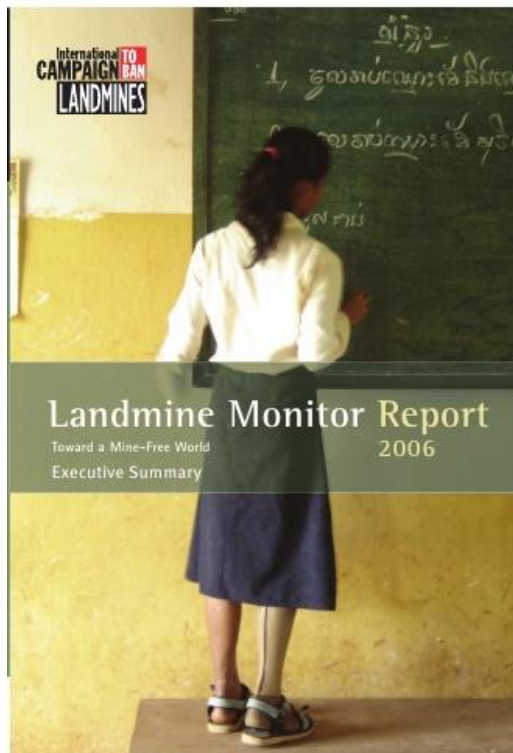
Slična dinamika se primećuje u kontekstu malih donacija za subvencioniranje aktivnosti na lokalnom, nacionalnom ili regionalnom nivou Globalnog juga¹²⁵. Nivo podrške koji pružaju programi malih donacija je donekle koristan, ali ipak finansijski simboličan i bez primetnih efekata po svakodnevne aktivnosti i funkcionisanje nevladinih organizacija Globalnog juga. Osoblje kampanja ipak često opisuje ovaj vid pomoći kao 'životnu podršku', kao finansiranje koje će obezbediti opstanak nevladinih organizacija i produženje aktivističkih napora na Globalnom jugu. Simbolična podrška 'podiže' kampanju u status donatora, istovremeno direktno ili indirektno namećući određena ograničenja u obliku odabranih prioriteta projekta, načina sprovođenja i propisanih modela upravljanja projektima i izveštavanja, reprodukujući na taj način donatorske hegemonije (Kontinen & Millstein 2016). Ovi paternalistički stavovi ukazuju na izbor odstupanja od faktičkih situacija 'na terenu', nacionalnih konteksta i postojećih ekonomskih okolnosti različitih organizacija članica kampanje. Bez ulaženja u specifičnosti inače sasvim neuniformnog globalnog Juga, pomenuta logika predstavlja insistiranje na esencijalizmu. Preciznije, esencijalizam na delu podrazumeva učitavanje jednodimenzionalnog siromaštva i nedostataka u fenomenološko mutnu sferu nevladinih organizacija Globalnog juga, gde je svima potrebna jednoobrazna 'izgradnja kapaciteta' kroz uvezene modele samoodrživosti i strategije prikupljanja sredstava. Istovremeno, neizmeran značaj i vrednost se pridaju skromnoj novčanoj podršci koju pruža kampanja sa bazom na Globalnom severu. I ako zanemarimo ovu manifestaciju paternalizma, dekolonijalna perspektiva provocira razumevanje kolonijalnog saučesništva i produženja hegemonih struktura.

Objektifikacija i instrumentalizacija žrtava je jedna od istaknutih zajedničkih karakteristika kampanja, uz različit nivo eksploatacije u zavisnosti od toga koliko mogu biti od koristi različitim stadijumima kampanje, tj. procesa za zabranu; da li je u pitanju akcija za stupanje sporazuma na snagu ili rad na obuhvatnijem sprovođenju sporazuma u praksi. Tokom godina je u više prilika bilo nagoveštaja ili tvrdnji od strane radnika nevladinih organizacija, volontera i samih žrtava da se preživele žrtve tretiraju 'kao roba'. Odsustvo procedura za prijavljivanje ili izveštavanje, kao i organizacijske osetljivosti na diskriminaciju na osnovu invaliditeta, rase, vere ili roda omogućilo je da ove vrste događaja ostanu nezabeležene. Paternalistički odnos prema preživelim žrtvama mina i kasetne municije O'Dvajer doživljava kao naglašavanje klasnog identiteta i političkog pozicioniranja kampanje (O'Dwyer 2014b).

¹²⁴ Ovo je interno regulisano različitim formama kodeksa ponašanja, pojedinačnih, koji se odnose na specifične događaje sa sponzorisanim učešćem, ili opštim, koji pokriva sve aktivnosti u okvirima zajedničkog projekta ili delatnosti. Zabeleška je napravljena na osnovu opservacija preduzetih na međunarodnim sastancima i manifestacijama u periodu 2012-2019. u Dubrovniku, Ženevi, Lusaki, Maputu, Najaritu, Njujorku, Oslu, Sarajevu, Beču.

¹²⁵ Četiri pomenute kampanje su manje ili više redovno sprovodile, tokom dužih ili kraćih perioda, programe finansijske podrške nacionalnim kampanjama.

Feminizacija i infantilizacija žrtvava postignuta je nesrazmernom zastupljenošću žena ili dece među žrtvama koje medijski nastupaju kao nosioci glavnih poruka kampanja. Govorimo o nesrazmernoj zastupljenosti usled činjenice da je najveći broj nastradalih od pomenutog naoružanja, prema raspoloživim podacima, muškog pola. Pored objektifikacije, feminizacije i infantilizacije, dodatni element je pozivanje na asocijacije kolonijalnih slika „zaslužnih“ i „nezaslužnih“ subjekata, gde se promovišu, instrumentalizuju i komodifikuju karakteristike rodno obeležene, fiksirane u 'lokalu', koje naglašavaju nepreteću, podređenu poziciju (McClintock 1995; Vilson & Ramamurthy 2013).

Ilustracija 1: Naslovnica izveštaja Landmine Monitor za 2006. godinu; ©Landmine Monitor

Ilustracija 2: Naslovnica izveštaja Landmine Monitor za 2002. godinu; ©Landmine Monitor

Kolonijalni odabir slika i estetika ljudske patnje izgrađena oko kampanje opravdava se, prećutno ili argumentovano u nekim situacijama, krajnjim plemenitim ciljevima oslobađanja (Trećeg) sveta od protivpešadijskih mina, kasetne municije, malokalibarskog naoružanja i/ili nedozvoljene trgovine oružjem. Mnogi su приметili da je to doprinelo povećanju tolerancije prema naglašavanju rasne komponente pri prikazivanju preživelih i ugroženih zajednica, i konačno, izgradnji otpornosti na ideju patnje od strane zapadne 'publike' – diplomata, nevladinih organizacija i šire javnosti. Neki od preživelih žrtava učesnika kampanje, napominjali su da su sa protokom vremena i odmicanjem procesa za zabranu, osećali kako dolazi do „podizanja uloga“, jer su i mediji, i nevladine organizacije implicitno ili eksplicitno od njih prilikom svedočenja o ličnom iskustvu ranjavanja zahtevali ličniji, živopisniji, dramatičniji i tragičniji ton¹²⁶. Pitanje upotrebe posebno ekspresivnih slika koje narušavaju

¹²⁶ Jedan od radnika nevladine organizacije Globalnog juga se priseća kako je mladi muškarac, preživela žrtva i inače aktivista dobro upoznat sa pravnom problematikom vezanom za ostvarenje prava osoba sa invaliditetom i zaštitu žrtava rata, uprkos ogromnom entuzijazmu za rad na informisanju javnosti, odbijen da učestvuje u međunarodnom projektu zagovaranja. Projekat, koji je sprovodila jedna od vodećih međunarodnih nevladinih

pravo na privatnost i poštovanje ljudskog dostojanstva, nije podvrgnuto značajnijoj kritici javnosti. Kako izveštaj Francuske kampanje protiv mina iz 1994. godine pokazuje, tragovi određenih etičkih dilema i nelagode javljaju se u delu gde se pominje upotreba fotografije iz Avganistana koja prikazuje smrt deteta:

“Brošura izlaže tehničke aspekte antipersonalnih mina naporedo sa jednom od najsurovijih fotografija koje je iko ikad video, slike malog dečaka iz Avganistana koji umire od posledica minske nesreće. Upotreba ove fotografije u Francuskoj nije bila baš lak izbor, ali... “ (ICBL 1994:40).

Neophodno je naglasiti da ovaj primer nije anegdotski, jer nije izolovan slučaj, već primer uobičajene prakse, gde se dehumanizacija, ili u svakom slučaju, narušavanje dostojanstva preživelih žrtava smatra prihvatljivom cenom za ostvarenje ciljeva vidljivosti i izazivanja emotivne reakcije publike, uključujući donatore. Krajem 2019. godine, istaknuta članica kampanje koja predstavlja veliku evropsku nevladinu organizaciju koja radi na polju evidentiranja žrtava rata i oružanog sukoba, prilikom javnog događaja održanog u sklopu zvanične konferencije država ugovornica, u prezentaciji prikazuje tabelarni pregled ličnih podataka velikog broja žrtava zaostalog ratnog materijala sa Kosova i Metohije. Kada je iz publike postavljeno pitanje da li je uopšte prihvatljivo otkrivanje tako osetljivih i lako upotrebljivih ličnih podataka, predstavica pomenute organizacije odgovara da mrtvi nemaju pravo na privatnost.

Ilustracija 3: Baner Četvrte pregledne konferencije Otavske konvencije u Oslu 2019. Godine ©ISU

Rigoroznije pridržavanje određenih etičkih normi i propisa o zaštiti privatnosti i dečjih prava, nešto kasnije se uvodi kao deo procedure. I nakon uvođenja ovih ograničenja, međutim, ikonografija kampanja, iako manje surova, i dalje dopušta kolonijalne fotografske ilustracije problema koji zahteva humanitarno razoružanje. Vidljiv je ranije u tekstu opisani (poglavlje 3) zaokret od negativnih ka pozitivnim vizuelnim sadržajima, uz održavanje prakse infantilizacije, pasivizacije i direktno ili indirektno predstavljanje spasonosnog 'belog' prisustva u vidu deminera ili drugog humanitarnog aktera. Estetika koja zahteva emotivno zadovoljenje prikazima patnje 'drugih' evocira zapažanje Tedžu Kola o „industrijskom kompleksu belog spasitelja“:

„Ne radi se o pravdi. Radi se o velikom emotivnom doživljaju koje potvrđuje i opravdava privilegiju“ (Cole 2012).

Slike anonimnih preminulih i ranjenih su i dalje u prometu, fotografije bezimene dece, muškaraca i žena definisanih kroz pripadanje određenim geografijama, čime se patnja naturalizuje kroz asocijaciju sa određenim kulturama, narodima i regionima.

organizacija, mada predviđen isključivo za žrtve, prema mišljenju koordinatorka date organizacije, nije mogao da ga uključi jer 'nije naročito šarmantan na sceni'.

„Govoriti umesto onih koji ne mogu da govore sami za sebe“¹²⁷, ili „dati glas onima bez glasa“¹²⁸ je mandat koji nevladine organizacije sebi dodeljuju u domenu humanitarnog razoružanja. Diskurzivna praksa 'govora u ime drugih', posebno 'drugih' sa kojima se ne deli životno iskustvo i epistemološka lokacija, problematizovana je i kritikovana, kako u akademskoj, tako i u široj javnoj debati već osamdesetih i ranih devedesetih godina XX veka, a i odbačena od strane većine aktivističkih zajednica, kao „arogancija, sujeta, neetička i politički neligitimna praksa“ (Alcoff 1991:6). Sposobnost za delovanje, glas i autoritet su smešteni među nevladine organizacije i njihove delatnike, a ne među preživele žrtve izabrane za glasnogovornike zamišljenog pokreta. Stav iz ranih dana kampanje dobro je obuhvaćen Foknerovim opisom korisne uloge preživelih žrtava:

„Žrtve antipersonalnih mina su se dokazale kao istaknuti učesnici u tekućim kampanjama za jačanje javne svesti na ovu temu, (...) kao vidljivi podsetnik neprihvatljivih posledica po prave ljude i prapratne efekte u smislu društvenih i ekonomskih posledica. ... Pored *dragocenog efekta šoka* kada se vidi *šta je ostalo od ljudskog bića* koje je stalo na minu, ipak ostaje *objektivna poteškoća* da čovek pokuša da zamisli kakav je osećaj biti žrtva...“ (dodat kurziv, 2007:131).

Foknerovo zapažanje obiluje esencijalizmom i svodi preživele žrtve na 'dragoceni efekat šoka' i demonstraciju 'onoga što je ostalo od ljudskog bića'. Ovakav je pristup, međutim, reprezentativan i preovlađujući među osobljem nevladinih organizacija uključenim u procese zabrane. Ideja 'objektivne poteškoće' u pokušaju da se projektuje u situaciju drugog ljudskog bića, proizvodi potrebu za pojašnjenjem, naročito u pitanjima kolonijalne razlike i percipiranog nesavršenog čovečanstva. Ranija primedba o Trećem svetu poseduje određeni eksplanatorni potencijal:

„Preovlađujuća većina zemalja ugroženih minama nalaze se na Globalnom jugu – u Trećem svetu – što donekle objašnjava zašto taj problem nije bio rešavan ni približno tome kako bi se to verovatno činilo, da se takav scenario dogodio u bilo kojoj od razvijenih nacija.“ (Faulkner 2007:116)

Komodifikacija i esencijalizam koji prate uključenja preživelih žrtava nastavljaju se i u kasnijim kampanjama. Mnogi od lokalnih volontera, onih koji su voljno ili nevoljno zaduženi da obavljaju ulogu posrednika sa ugroženim zajednicama, imaju iskustvo potraživanja učešća preživelih žrtava u javnim događajima od strane nevladinih organizacija sa Globalnog severa, gde se eksplicitno zahteva poželjni uzrast, pol ili vrsta invaliditeta¹²⁹.

Preživelim žrtvama je dodeljeno posebno mesto u programu sastanaka, konferencija ili javnih nastupa, uglavnom u segmentima koji se odnose na rešavanje problema zabrane, delu programa gde se očekuje i smatra primerenim upućivanje snažnih sentimentalnih poziva na akciju. Njihovo prisustvo je takođe očekivano u segmentima koji se odnose na politike pomoći žrtvama, ali čak i u ovoj oblasti je njihovo učešće strogo propisano i nadgledano od strane nevladinih organizacija Severa koje svoju poslovnu delatnost baziraju u sektoru socijalnih i zdravstvenih usluga. Inače, mobilizacija i angažovanje preživelih žrtava od strane nevladinih organizacija Severa, predstavljeni su kao jednokratna volonterska aktivnost i odvijaju se u visoko socijalno razdvojenom mikro-prostoru u okviru same kampanje. Ograničena dostupnost prevoda i, prečesto, otežani uslovi fizičke pristupačnosti ne dozvoljavaju neometanu

¹²⁷ Slogan korišćen u ranim danima ICBL-a (Willerman 2004).

¹²⁸ Formulacija korišćena na Svetskom humanitarnom samitu (*World Humanitarian Summit*) 2014. godine.

¹²⁹ Neki od ispitanika su pominjali i frekventne zahteve za ženama preživelim žrtvama, usled prioriteta donatorskih vlada, dok bi u nekim slučajevima zahtevi precizirali detalje u pogledu vidljivosti amputacija ili mobilnosti.

interakciju sa ostalim članovima kampanje. Angažovanje preživelih žrtava kroz nevladine organizacije Severa u određenoj meri služi svrhama kampanje: uključivanje preživelih žrtava povećava legitimitet kampanje. Samim žrtvama, obično aktivistima i predvodnicima lokalnih mreža za prava žrtava rata i pomoć zajednicama ugroženim ratom, učešće u međunarodnim skupovima pruža ograničenu mogućnost da skrenu pažnju na probleme svojih zajednica i uspostave korisne veze sa drugim srodnim mrežama, grupama sličnog profila aktivnosti, i možda donatorima. Ipak, interakcije sa donatorima za većinu udruženja preživelih žrtava ili lokalnih asocijacija uglavnom imaju slične ishode:

“Donatori odvoje finansije za projekat koji oni žele da uradimo, ne ono što mi predlažemo. Mi kažemo: „A šta je sa našim projektom?“ Oni kažu: „Sprovedite ovo kao pilot projekat, a vaš možete da radite sledeće godine.“ Sledeće godine, sledeće godine... a ta sledeća godina nikako da dođe.“¹³⁰

Glavni 'dobitnici' kada je u pitanju učešće preživelih žrtava su, međutim, nevladine organizacije Severa koje u tome posreduju. Upravo je prisustvo i nastup žrtava kamen temeljac njihove strategije prikupljanja sredstava i promotivnih aktivnosti. Čini se da su preživeli i njihove povrede komodifikovani u svrhu povećanja aktivnosti, materijalnog i nematerijalnog statusa nevladinih organizacija Globalnog severa¹³¹.

Kada se uzmu u obzir činioци kolonijalnosti i instrumentalnosti roda, rase i klase za produženje trajanja kolonijalne matrice moći, nevladine organizacije su zarobljene u ulozi produženja sistema. Primera radi, O'Dvajer iznosi predlog prema kome je preduslov da elementi civilnog društva zajednički razviju antihegemonu sposobnosti transformativnog potencijala nezavisnost od kapitalističkih elita. U suprotnom, inicijalne namere i altruističke motivacije mogu da se stave u drugi plan, jer će kapaciteti organizacija biti usmereni na potvrđivanje hegemonog poretka (2014b). U eri čestih poziva na dekolonizaciju – dekolonizacije obrazovanja i akademske sfere, razvoja, pa čak i humanitarna intervencija biva „dekolonizovana“ – mogla bi se predložiti dekolonizacija civilnog društva, uprkos ubedljivoj napomeni Tak i Janga da metaforizacija dekolonizacije omogućava izbegavanje odgovornosti kroz „iskorak u nevinost“ (Tuck & Yang 2012). Postoji li prostor unutar paradigme civilnog društva koji dopušta nešto drugo osim reprodukcije hegemonu moći kroz privid reforme? Koji je tok emancipatorske i dekolonizujuće akcije moguć kao afirmacija života, zajednice, solidarnosti, a ne kao 'iskorak ka nevinosti', ponovno uspostavljanje istog sistema sa njegovim kolonijalnim kontinuitetima?

* * *

Narativi o humanitarnom razoružanju i civilnom društvu kao obeležjima nove diplomatije i preraspodele moći, koji uvode novu eru globalnog upravljanja, široko su

¹³⁰ Mamadi Gasama (Mammady Gassama), predstavnik senegalske organizacije iz provincije Kazamans, *Initiative Solidaire des Actions de Developpement* (ISAD), na panelu “Pružanje podrške žrtvama sada: kako grupe preživelih to čine i kako da svoj rad nastave“ (*Delivering assistance right now: how survivor groups do it, and can keep on delivering*), Ženeva, 6. septembar 2017.

¹³¹ Kompleks belog spasitelja koji prati materijalne interese i samoživi stav velikih evropskih nevladinih organizacija opravdava se kao racionalno altruistički, čime se normalizuje privilegovana pozicija i pozicija samopercipirane superiorne sposobnosti za delovanje. „Mi popravljamo živote“ je godinama bila glavna kralatica i moto, „motiv-smernica“, jedne od vodećih nevladinih organizacija članica. Vidi Philippe Chabasse, *The French Campaign* (ICBL 1994:38). Isto, 'Poppies for Peace' at <http://klaprozen.be/handicapinternational-3/>.

rasprostranjeni. Povremeno se ipak javlja dragocena kritika liberalnih i konstruktivističkih narativa humanitarnog razoružanja i civilnog društva. Uprkos liberalnom mitologiziranju i konstrukcijama kulturnih ličnosti, s jedne strane, i pažljivoj kritičkoj analizi, s druge, brojne situacije i priče koje se odnose na život i svakodnevni rad kampanja smeštenih na Globalnom jugu ostale su nezapisane i zbog toga nedostupne široj publici.

Zabeleženo je povećanje sklonosti država donatora i nevladinih organizacija Severa ka redukciji sredstava za sponzorstvo učesnika sa globalnog Juga. U početku je ova tendencija bila zamagljena opštim trendovima racionalizacije i umanjenja, revizije prioriteta, ali kasnije poprima jasniju artikulaciju kao nedostatak volje za finansiranjem učešća ljudi čije je „prisustvo u kampanji nadživelo svoju svrhu“¹³². Činjenica neželjenog prisustva preživelih žrtava – i vrlo skroman otpor koji kampanje pružaju takvom stavu – signalizira mogućnost percipirane pretnje ustanovljenim pravilima i konvencionalnim ograničenjima učešća civilnog društva. Vraćajući se na priču o ranije opisanoj krizi legitimnosti i reprezentacije, dalji i u ovom trenutku sprovedeni koraci ne nude nikakve izgleda za njeno obuhvatno rešavanje.

Tokom višedecenijskog rada kampanja, dolazilo je do akcija solidarnosti i novih oblika saradnje i povezivanja između članova i učesnika sa globalnog Juga. Uglavnom na marginama zvaničnog dela rada kampanje, dolazilo je do važnih kohezivnih interakcija, uključujući procese međusobnog učenja i proizvodnje znanja, samostalno i nezavisno od međunarodne kampanje ili donatora. Takve neprofitabilne akcije i postupci, koji ne doprinose prikupljanju sredstava ili privlačenju pažnje medija za potrebe velikih nevladinih organizacija na Severu, i dalje su neadekvatno zabeleženi i nedovoljno istraženi. Ovo predstavlja doslednu praksu, čak i kada su neke od aktivnosti i ishoda od određenog značaja za širu zajednicu nevladinih organizacija, jer se preovlađujući stav ekskluzivno 'bele' tj. sposobnosti Severa za delovanje neguje kroz hegemonne procese brisanja i zamućenja. Nevladinim organizacijama Globalnog juga se, ne isključivo uz prisilu, već često kroz prakse samocenzure, dozvoljava komunikacija sposobnosti za delovanje prvenstveno kroz okvir partnerstva Sever-Jug. Prostori za društveno organizovanje i anti-hegemonne akcije koje dolaze od marginalizovanih i nepriviligovanih ne nude se tako lako. Dekolonijalne akcije koje te prostore kreiraju često se nazivaju „stvaranjem pukotina“, ometanjem toka kolonijalnosti moći, „sadjom semena zajednice i promene“ (Walsh 2017). Druga dekolonijalna autorka, Fejt Mkveša (Faith Mkvesha), objašnjava ovaj potencijal očuvanja života kao „procvat nade“, spontane pojave društvenog, političkog i epistemičkog otpora koje otvaraju prostore za dalje delovanje protiv evrocentričnog, patrijarhalnog, kapitalističkog i kolonijalnog sistema eksploatacije (Mkvesha 2018). 'Anomalije' sprovedene u delo na marginama projekta humanitarnog razoružanja i globalnog građanskog društva predstavljaju tu nadu.

Kampanje za humanitarno razoružanje kao istrajni izraz homogenizujućeg ideala kosmopolitskog građanstva, doprinose očuvanju *status quo*. Opstaju kao pokušaj artikulacije moralne pobune civilnog društva, ograničen specifičnim okolnostima koje proizvodi moć donatora, i onih koje reprodukuju svi akteri datog procesa, državni i nevladini u jednakoj meri, kroz produžene i sveobuhvatne efekte kolonijalnosti. Diskurs humanitarnog razoružanja ne zahteva revitalizaciju, preuređenje ili reformu kako bi nadživeo krizu i sopstvene kontradikcije.

¹³² Veoma nezgrapna primedba u svetlu činjenice da je komentar uglavnom usmeren na preživele žrtve i njihove lokalne i nacionalne asocijacije koje funkcionišu nezavisno od nevladinih organizacija Severa. Percepcija velikog broja diplomata je da je sponzorstvo žrtava suviše i da predstavlja čin tokenizma, jer je njihova uloga bila motivaciona u procesu zabrane, dok nemaju nikakvu korist ili svrhu u praćenju sprovođenja sporazuma. Pored toga, značajno je primetiti da su u percepciji velikog broja zvaničnika ili predstavnika država Severa i dela osoblja nevladinih organizacija Severa, 'preživela žrtva' i 'aktivista sa Globalnog juga' srasli u jedinstven konceptualni entitet, što je često dovodilo do toga da se diplomate pogrešno obraćaju bilo kom od aktivista sa Globalnog juga kao da su žrtve.

Ne zahteva je ni paradigma civilnog društva – uprkos lošem učinku u omogućavanju 'reprezentacije', 'uključivanja' i 'učesća' – preživeće u onoj meri u kojoj će nastaviti da budu od koristi hegemonom sistemu.

5. Nevladine organizacije kao akter globalnog razvoja: studija slučaja Norveške

Kraljevina Norveška već decenijama predstavlja simbol demokratije i vladavine prava. Humanitarni angažman, posredovanje u mirovnim procesima i predvodništvo na polju unapređenja ljudskih prava i izgradnje građanskog društva ne ostavljaju prostora za druge asocijacije. Početkom XXI veka je viđena kao poslednje uporište države blagostanja, egalitarizma i jedna od retkih država koje ispunjavaju obećanje od 1% bruto nacionalnog dohotka usmerenog na međunarodnu razvojnu pomoć. Poglavlje analizira ulogu norveškog razvojnog i humanitarnog angažmana kroz podršku organizacijama građanskog društva, koji je umnogome doprineo konstrukciji norveške 'meke moći' i obezbedio 'mesto za stolom, koje inače ne bi pripadalo maloj državi na rubu Evrope' (Banik & Hegertun 2017).

U vremenu kada je kriza demokratije ozvaničena, država blagostanja proglašena kolateralnom štetom neoliberalizacije, a migrantska kriza iznova otvara nedovršena kolonijalna poglavlja istorije država Zapadne Evrope, Norveška odoleva i nastavlja da neguje javnu sliku idilične kraljevine na Severu. I dalje sinonim za funkcionalnu parlamentarnu demokratiju, vladavinu prava, društveno odgovoran biznis, egalitarizam i multikulturalnost, ona neometano deluje kao šampion ljudskih prava, razvojne pomoći i podrške organizacijama građanskog društva. Norveška 'izuzetnost' – kombinacija luteranske etike, sposobnosti za opstanak u uslovima surove nordijske klime i specifičnih kulturnih vrednosti – prećutno ili eksplicitno, najčešće je objašnjenje za istrajnost norveške demokratije, ali i odolevanje iskušenjima koja su nastupila sa otkrićem nafte 1969¹³³. godine. Ovim počinje novija istorija Norveške kao države blagostanja i jedne od država sa najvišim bruto domaćim proizvodom po stanovniku¹³⁴.

Razvojna delatnost Norveške države već sedamdesetih godina XX veka dostiže nivo od 0,7% bruto nacionalnog dohotka koji Ujedinjene nacije propisuju kao smernicu državama donatorima u domenu međunarodne razvojne pomoći. Zanimljivo je da u narednim decenijama prosek uglavnom premašuje 1% BNP, čak i u godinama recesije i političkih promena, dok je prosek OECD između 0,2 i 0,4%, a prosek G7 država između 0,2 i 0,3%.¹³⁵ Pored impozantnih iznosa izdvajanih iz državnog budžeta na multilateralnom nivou za potrebe razvojne delatnosti na Jugu, norveški model odlikuje i upotreba organizacija građanskog društva tj. nevladinih organizacija i mreža kao kanala za usmeravanje humanitarne i razvojne pomoći. U određenom vremenskom periodu je kanalisala značajan deo svog razvojnog budžeta kroz nevladine

¹³³ Pisarska pominje i norveško shvatanje izuzetnosti sopstvenog identiteta, svesti o posebnosti, obuhvaćeno u pojmu *annerledeslandet*, drugačija zemlja (Pisarska 2016)

¹³⁴ Četvrta na listi za 2017. godinu, prema stranici *GDP per Capita* (current US\$), *World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files, World Bank Data*, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?year_high_desc=true, stranici pristupano 18.08.2018.

¹³⁵ Prema podacima OECD, Norveška u proteklih pet godina kontinuirano održava nivo preko 1% BNP. Dostupno na stranici <http://www.aidflows.org/>

organizacije, više od bilo koje druge države članice OECD (Borchgrevink 2004). Jačanje građanskog društva je ovde shvaćeno kao preduslov demokratskog pluralizma, smanjenja siromaštva i razvoja, pa je u domenu razvojne delatnosti, bilo da se radi o norveškim nevladinim organizacijama ili organizacijama u ciljnim državama tj. državama primaocima, podrška organizacijama i posredstvom organizacija viđena je kao ostvarenje cilja samo po sebi (Hansen 2015).

Norveška je svrstana u kategoriju 'altruističnih' donatora, država koje su lišene specifičnih interesa i motivisane isključivo međunarodnom solidarnošću i promocijom demokratskih i univerzalnih vrednosti. Ipak, već godinama unazad, iz samog razvojnog sektora dolaze glasovi koji za norveški altruizam vezuju motivaciju da se 'izgleda dobro', pre nego da se dobro čini (Lindkvist and Dixon 2014).

Podrška uvođenju nevladinih aktera u međunarodnu političku arenu konvencionalno se tumači kao norveški iskorak u šire, demokratičnije učešće reprezentativnih horizontalnih struktura u međunarodnopravnim i razvojno-političkim procesima. Kako Nojman u svojoj analizi ističe, ne radi se o nevladinim organizacijama kao produženoj ruci države niti kontroli građanskog društva od strane države. U pitanju je složeniji vid upravljanja koji on naziva tehnologijom delatnosti (*technology of agency*), gde su nevladine organizacije svojim tehničkim doprinosom, ekspertizom, kapacitetima za zagovaranje i kreiranje političke volje uključene u procese odlučivanja i upravljanja (Neumann 2010). Drugim rečima, pored dobrog imidža, uključenje pomenutih struktura daje norveškim spoljnopolitičkim i međunarodnim inicijativama povećan legitimitet na međunarodnoj sceni. Neki autori smatraju da je već osamdesetih godina među norveškim političarima postojala svest o tome da pozicija vođstva u razvojnim inicijativama i mirovnom posredovanju omogućava i viši status u međunarodnoj zajednici, novostečeni ugled i uticaj u međunarodnim poslovima i forumima (Hansen 2015; Pisarska 2016). Veruju da je recept za uspeh usaglašenost države i društva, jedinstveni vid preklapanja javne diplomatije i državnih spoljnopolitičkih interesa, što u kombinaciji sa faktorima identiteta Norvešku čini istinskom 'mirovnom nacijom' (Pisarska 2016). Egen, kao dugogodišnji delatnik razvojnih nevladinih organizacija i Norveške agencije za razvojnu saradnju ovo sažima formulacijom da bez 'razvoja' Norveškoj nikada ne bi pripalo 'mesto za stolom' (Eggen 2014). Brendiranje Norveške kao idealističkog mirotvorca i darežljivog donatora ipak nije sasvim lišeno ekonomskih interesa, iznose norveški stručnjaci, pa tako pored izgradnje nacionalnog identiteta, sticanja pristupa procesima odlučivanja na globalnom nivou, i norveška privreda dobija pristup drugim tržištima i resursima kroz mrežu i kanale kreirane za potrebe razvojnih politika (Makt og demokrati, 2003).

I pored učešća političkih aktera poput Partije progresa¹³⁶ u vladajućoj koaliciji u periodu 2013-2020, rasizam se u javnom diskursu ne vezuje za nordijski sever, a zaostavština kolonijalizma se negira i briše. Pojave poput masakra na ostrvu Uteja u javnosti se tretiraju kao anomalije u društvu inače nespojivom sa rasizmom (Seierstad 2014). Incidenti kao što su napad na Al-Nur džamiju u Berumu 2019. godine u medijima se predstavljaju u poređenju sa drugim „daleko gorim“, „najvećim“ ili „učestalijim“ incidentima u državama „koje se zapravo nose sa problemom“ verske netolerancije ili rasizma (Bondesson 2015; Elster 2019).

Ovo poglavlje za cilj ima da na slučaju Norveške kao dovoljno preglednom, ali i reprezentativnom uzorku donatorske države analizira moduse interakcije između zvanične

¹³⁶ Partija progresa (*Fremskrittspartiet*) nastaje 1973. godine kao ultraliberalni pokret koji se zalaže za ukidanje poreza i tarifa, kao i drugih uplitanja države u ekonomiju. Osamdesetih, pored statutom naznačenih norveških i zapadnjačkih hrišćanskih vrednosti, preuzima antiimigracijski stav, kako bi mobilisala podršku manjih desničarskih grupa bez partijske afilijacije (Mjøset 2016).

države i, pre svega, nacionalnih nevladinih organizacija u procesu partnerske razvojne saradnje usmerene na zemlje globalnog 'Juga'. Slučaj je pregledan usled postojanja funkcionalne razvojne birokratije koja omogućava uvid u delovanje kako zvanične države, tako i nevladinih aktera. Reprezentativan je zahvaljujući već pomenutim faktorima – finansijskoj komponenti, karakteristikama nordijskog/norveškog modela – ali i činjenici da je Norveška tokom poslednjih decenija učinila određene napore kako bi za sebe izdejstvovala status kreatora trendova u delovanju organizacija građanskog društva (Neumann & Sending 2010; Wohlgemuth 2003). Rasvetljavanje izmišljenih tradicija i dekodiranje mitologija, iako nije primarni cilj ove studije, neophodno je u određenoj meri radi pojašnjenja konteksta i ishoda u vidu društvenih pojava. Kao podsticaj za analizu nameće se i raširenost mitologija nesebične i objektivne Norveške, 'tradicionalno' izvan ideoloških aparata i uticaja spoljnopolitičkih razvojnih agendi. Pitanje je, dakle, šta iz pomenute interakcije možemo da zaključimo o karakteru nevladinih organizacija, o njihovoj ulozi i efektima njihovog delovanja na nacionalnom ili globalnom nivou? U kojoj meri se interesi i ciljevi zvanične države i nevladinih organizacija razilaze ili preklapaju? Šta je, dakle, utemeljenje norveške 'izuzetnosti'? Da li je i u kojoj meri humanitarno-razvojni angažman Norveške sada već ugrađen u nacionalni identitet? Ukoliko jeste, koje su manifestacije ove pojave koje izlaze iz nacionalnih okvira Norveške?

U odeljcima koji slede je napravljen pokušaj da se odgovori na svako od postavljenih pitanja. Najpre je dat sažeti presek istorije norveške državnosti, uz neophodni osvrt na malo poznatu istoriju Norveške iz perioda kolonijalizma i korene koje današnja država blagostanja ima u kolonijalnoj eksploataciji. U narednom delu je pojašnjen istorijski kontekst koji je omogućio pojavu Norveške kao 'humanitarne sile', lociranjem ove pojave u istorijski kontekst Evrope i poreklo tradicije podrške i podsticaja organizacijama građanskog društva.

U sledećem odeljku će pažnja biti usmerena na konceptualni sadržaj razvoja i razvojne pomoći u norveškom društvu (Borchgrevink 2004; Engh 2013; Lagerstrøm 2018; Pisarska 2016; Tvedt 2002a, 2002b, 2016). Pojašnjen je pojam 'režim dobrote', kao i njegova funkcija u savremenom norveškom društvu i kompatibilnost sa opštim funkcijama 'razvoja' u širem smislu. Sa ishodištem u pretpostavci identiteta kao promenljive kategorije koja podleže društvenoj konstrukciji i 'izmišljenim tradicijama', jednako kao i transformacijama pod uticajem istorijskih okolnosti, pokušaćemo da ukažemo na način na koji su pojave kao što su razvojna pomoć i poimanje Norveške kao nacije mira postali ili počeli da budu percipirani kao elementi nacionalnog identiteta. Istraživanje efekata pomoći nije novina kada su u pitanju države ili grupacije koje su primaoci ili ciljne grupe razvojne pomoći. Pristup Terjea Tveta proučavanju efekata razvojne pomoći na državu donatora, konceptualni zaokret u analizi delovanja nevladinih organizacija koji predlaže, kao i etnografski pristup analizi ovih efekata u državama 'Severa' zaslužuje širu primenu u budućnosti (Smith 2012; Tvedt 1998b, 2006a, 2007).

Fokus će zatim biti usmeren na interakcije i prakse norveških državnih institucija kao donatora i norveških nevladinih organizacija kao primalaca finansijskih sredstava, povezanih u razvojnoj delatnosti usmerenoj ka konstruisanom 'Jugu'. Sledi presek praksi i metodologija organizacija građanskog društva i države, kao i strategija i modusa delovanja i saradnje u domenu razvojne delatnosti, bilo da se radi o međunarodnoj ili transnacionalnoj političkoj delatnosti organizacija ili organizacijama-praktičarima 'na terenu'. Naredni odeljak usmerava pažnju na vidljivost i estetiku nevladinih organizacija i njihovog razvojnog projekta na domaćem terenu, a u domenu oglašavanja i javnih akcija prikupljanja finansijskih sredstava. U zaključku će predstavljene podaci biti sumirani iz ugla dekolonijalne teorije, sa ciljem da se predstavi značaj norveškog modela razvojne pomoći i nevladinih organizacija kao njegovih

najvidljivijih nosilaca za izgradnju norveškog nacionalnog identiteta, kao i praktični značaj razvojno-industrijskog kompleksa za održanje političke stabilnosti i očuvanje građanskih elita, u isto vreme ukazujući na ne tako očigledne kontinuitete u odnosu na kolonijalni period druge polovine XIX i početka XX veka.

Neophodna je kratka metodološko-epistemološka napomena. Kritike norveškog razvojnog projekta uz primenu nevladinih organizacija su do sada uglavnom dolazile 'iznutra' i bile strukturirane na bazi sledećih predloga usmerenih na motivacije i ciljeve:

a. Razvoj je iskorišćen za potrebe statusa, 'da se izgleda dobro, pre nego da se dobro čini' (Lindkvist and Dixon 2014); ugled u međunarodnoj zajednici ostvaren učešćem u mirovnom posredovanju i razvojnim inicijativama (Hansen 2015; Pisarska 2016);

b. Razvoj kao sektorska delatnost je pretvoren u forum za sprovođenje novog modela upravljanja uz uključenje nevladinih aktera, a sa ciljem sticanja legitimnosti (Neumann 2010); oba predloga, pritom, počivaju na premisi da upotreba reprezentativnih horizontalnih struktura stvara utisak veće demokratske deliberacije, posebno u međunarodnom miljeu.

c. Razvoj je iskorišćen za izgradnju identiteta kroz kreiranje imidža izbalansirane države i građanskog društva koji sarađuju uz preklapanje demokratskih metoda i interesa, kao 'istinska mirovna nacija' (Pisarska 2016);

d. Ekonomski interes: kroz razvojnu delatnost i delovanje nevladinih organizacija omogućuje se pristup novim tržištima i resursima posredstvom istih kontakata, mreža i mehanizama (Makt og demokrati, 2003);

e. Razvojni projekat proizvodi nacionalni razvojno-industrijski kompleks, neophodan za održanje političke stabilnosti i očuvanje građanskih elita (Tvedt 2017).

Analiza zahteva primenu dekolonijalne kritike u sumiranju i čitanju prethodno iznetih kritika i opažanja. Najveći deo kritike usmeren na efekat pomoći na zemlje u razvoju i ciljne grupe, bavi se učinkovitošću, opravdanošću ulaganja norveške pomoći. Značajan, ako ne i najznačajniji do sada doprinos kritici norveškog modela dolazi od Tveta, koji se okreće ka efektima pomoći na državu donatora. Tvet pravi određeno istorijsko razgraničenje i u ishodištu se opredeljuje za tezu da kolonijalna prošlost nije faktor od uticaja – kao dovoljno daleka i ne tako dominantna karakteristika norveške prošlosti – postavljajući razvojni projekat u centar, kao izvor i ishod procesa proizvodnje esencijalističkog i rasijalizovanog znanja o 'Jugu' (Frønes 2016). Norveški model razvojne pomoći uz dekolonijalno čitanje ukazuje da su izgradnja nacionalnog identiteta, ishodi razvojno-industrijskog kompleksa na političku stabilnost i održanje elita, blagostanje objašnjeno mobilizacijom mitologija solidarnosti i demokratske kolektivne akcije, kao i 'evidentno' pravična priroda akumuliranog bogatstva, elementi koji se međusobno prožimaju, neodvojivi od kolonijalnog nasleđa. U pitanju su vrednosti, hijerarhije, prakse i logika kao kolonijalni kontinuiteti i deo šire evropske zaostavštine.

Primena dekolonijalnog čitanja je naročito zahvalna i potrebna u analizi razvojne delatnosti Norveške kao države koja smatra da „odsustvo kolonijalnih veza sa zemljama u razvoju znači da nordijske zemlje nisu motivisane političkim ni ekonomskim interesima u postkolonijalnom svetu, niti su motivisane da takve veze uspostave. Zaista, obrazloženje nordijske pomoći je idealistička, altruistička i humanitarna motivacija¹³⁷. Drugim rečima, Norveška, kao Holandija ili Danska bira i zauzima stav 'bele nevinosti' (Wekker 2016). Ovaj

¹³⁷ Nezavisni izveštaj *The End of Nordic Exceptionalism* (2015), finansiran od strane Norveškog ministarstva spoljnih poslova.

rad se delom nadovezuje na iskorak koji je nekolicina norveških i nordijskih naučnika učinila u proteklih nekoliko godina u primeni postkolonijalne kritike na nordijski istorijski i društveni kontekst (Gullestad 2002, 2006, 2007; Kjerland 2014; Lien 2011; Loftsdóttir 2012; Svendsen 2014; Keskinen 2009; Keskinen & Toivanen 2019; Jensen 2018). Norveški model razvojne pomoći je predstavljen iz perspektive njegovog značaja za izgradnju norveškog nacionalnog identiteta i za održanje političke stabilnosti i očuvanje građanskih elita, u isto vreme ukazujući na ne tako očigledne, ali ipak prisutne kontinuitete u odnosu na kolonijalni period druge polovine XIX i početka XX veka.

5.1 Kolonijalna prošlost – indirektno učešće ili saučesništvo

Norveška neguje predanje neučešća u kolonijalnom poduhvatu¹³⁸, ali novija istorijska i arheološka istraživanja ovo opovrgavaju. Pored prisustva u kolonijama Dansko-norveške kraljevine od XVII-XIX veka, norveške trgovačke elite uzimaju učešće i u kasnijem kolonijalnom angažmanu o čemu će u narednim odeljcima biti reči (Lien 2011; Loftsdóttir 2012). Zanimljiva je istorijska činjenica da do raspada unije sa Švedskom dolazi usled dugotrajnog spora oko konzularne službe – u svetlu ekonomskog uspona koji je doživljavala u kolonijalnoj trgovini, Norveška je smatrala da zajednička konzularna služba neće adekvatno zastupati norveške trgovinske interese (Kjerland 2014).

Misionarska delatnost norveških crkvenih zajednica je značajan, a u historiografiji zanemaren izvor saznanja o svetu 'Juga'. Značajno je napomenuti da se živa misionarska delatnost vremenski podudara sa državotvornim procesima kod kuće. Najveći deo predstava o kolonizovanom svetu, imperiji, kolonijalnim migracijama i o kolonizovanim narodima Norveška stiže iz istog izvora kao i ostatak Zapadne Evrope (Berg 2010; Gullestad 2007; Skeie 2009). Kulturna klima kolonijalizma, smatra Gullestad, daje Norveškoj materijal i ključ za razumevanje sveta, a svest o tome, kao i savremena debata na ovu temu izostaju usled prihvatanja interpretacije norveške uloge u kolonijalizmu kao indirektno i sporedno (Gullestad 2002).

5.1.1 Istorijski pregled kolonijalnog poduhvata¹³⁹

Nedovršena kolonijalna poglavlja istorije država Zapadne Evrope predmet su obnovljene javne i akademske rasprave već nekoliko godina unazad. Nordijski sever se u javnom diskursu izdvaja kao nespojiv sa kolonijalnim nasleđem, „nezamisliv“ u kolonijalnom kontekstu (Fur 2013:18). Ipak, Danska, Švedska, Norveška, pa čak i Finska nose teret kolonijalnog nasleđa koje je okarakterisano nasiljem, eksploatacijom i dehumanizacijom. Nordijske zemlje, i pored razlika po pitanju trajanja i razvoja državnosti, u kolonijalnom kontekstu treba posmatrati i analizirati zbirno, što zbog preklapanja u teritorijalnom i državnom statusu, što zbog zajedničkih ekonomskih i verskih (misionarskih) inicijativa. Učešće nordijskih aktera u kolonijalnim poduhvatima različitih perioda je zajedničko i nikako kratkotrajno.

¹³⁸ Jonas Gahr Store, predavanje „Norveška kao nacija mira – mit ili realnost“ (*Norge som fredsnasjon - myte eller realitet*), 24.04.2006. dostupno na <http://www.polyteknisk.no/old/Referater-videoer/Norge-som-fredsnasjon-myte-eller-realtitet.html#Hele%20foredraget>

¹³⁹ Opširniji tekst o nordijskom kolonijalnom projektu, koji uključuje elemente ovog odeljka, objavljen je u zborniku „Suočavanje Evrope sa njenom kolonijalnom prošlošću“ (Vićentić 2021).

Danska i Norveška se krajem XIV veka spajaju u uniju dva kraljevstva. Nešto kasnije sa Švedskom ulaze u Kalmarsku uniju (1397-1523), koja uključuje pridružene teritorije pod norveškom kontrolom, Island, Farska ostrva i Grenland, zatim finske teritorije pod švedskom kontrolom, i grofovije na ostrvima Šetland i Orkni (SNL 2020). Sa jačanjem Švedske i otporom danskoj nadmoći, unija prestaje da postoji, pri čemu dolazi do promene statusa Norveške, koja postaje provincija integrisana u danski državni sistem. Modeli vladavine, status Norveške i stepen norveškog uticaja pod danskom upravom u periodu 1537-1814, vremenom variraju (Weidling 2019).

Dansko-norveška kraljevina od XVII veka pored teritorija koje su prethodno bile prethodno pod norveškom kontrolom (Islanda, Farskih ostrva, Grenlanda), dolazi u posed ostrva Sent Tomas (1672), Sent Džon (1718) i Sent Kroj (1733) u Karibima, teritorija u Indiji (Trankebar na jugoistočnoj obali 1620. godine i Sempore u Bengalu 1755. godine) i Zlatne obale u današnjoj Gani od 1658. godine (Gøbel 2016). Grenland i Farska ostrva i danas čine deo teritorije Danske i poseduju ograničenu autonomiju. Inuitsko stanovništvo Grenlanda, međutim, i danas živi sa zaostavštinom kolonijalne uprave i nametnutih rasnih hijerarhija. Danska paradoksalno i dalje negira negativne posledice kolonijalne prošlosti, a kako Ipsen primećuje, istorijski uvidi u ovo razdoblje ropstvo na karipskim plantažama tretiraju kao egzotiku i benigni deo prošlosti, dok javni diskurs ispoljava nostalgiju prema nekadašnjim kolonijama u Indiji ili Karibima kao 'izgubljenom raj' (Ipsen 2009:11). Podatak da je trgovina robljem u Dansko-norveškoj kraljevini ukinuta 1803. godine, koristi se kao potvrda „humanitarnog duha“ (Ipsen 2009; Naum 2013).

Kao i kada su u pitanju opštepoznate kolonijalne imperije, prekomorske kolonije u kojima se održava plantažna proizvodnja zasnovana na zatočeništvu i prinudnom radu Afrikanaca su jednako deo dansko-norveške i švedske istorije. Tri zemlje uzimaju učešće u trgovinskoj razmeni u Zapadnoj Africi, gde je u početku u pitanju zlato kao glavni izvor zarade, ali ubrzo zatim na njegovo mesto odlazi trgovina robljem. U ovom ekonomskom poduhvatu su učešće imali brojni vladari i trgovci iz svih nordijskih krajeva. Do proširenja teritorija pod kolonijalnom upravom ne dolazi iz niza praktičnih razloga. Renbek kroz analizu trgovine šećerom ukazuje da se fokus vremenom usmerava na trgovinsku razmenu kolonijalnim proizvodima i poslovna ulaganja u kolonijama pre nego na teritorijalnu kolonijalnu ekspanziju. Trgovina kolonijalnim proizvodima donosi izuzetne i sigurne prihode u Evropi, dok ulaganja u kolonijalne posede povlače značajne dodatne troškove. Na ovaj način nordijski trgovci i prevoznici postaju deo globalne kolonijalne ekonomije, integrisani u sisteme razmene kolonijalnih imperija (Broberg 2019; Rönnbäck 2007).

O sponama sa evropskim kolonijalnim poduhvatima i isprepletenosti aktera svedoči osnivanje Danske istočnoindijske kompanije 1616. godine. Zamišljena je po uzoru na holandsku Istočnoindijsku kompaniju (*Vereenigde Oostindische Compagnie*, VOC), pa tako i uprava biva delom poverena holandskim stručnjacima. Pored toga, holandske banke daju finansijski podsticaj plantažama u danskim Zapadnoindijskim ostrvima (Ipsen 2009). Učešće Unije Švedske i Norveške na Berlinskoj konferenciji (1884-1885) svedoči o kolonijalnim ambicijama, ali i o značaju dodeljenom nordijskim akterima usled uloge koju ispunjavaju u međunarodnom prometu kolonijalne robe (Angell 2015). Dokumentovana je želja da se u najvećoj mogućoj meri iskoriste mogućnosti saradnje u kolonijama bez provociranja evropskih sila („mi kao sila drugog ili trećeg reda“) i ojačaju veze sa Nemačkom (Makko 2014:511). O Berlinskoj konferenciji i ishodu nordijska štampa izveštava kao o „bratskoj i miroljubivoj saradnji među evropskim nacijama“ (Makko 2014:512). O produženim kolonijalnim ambicijama svedoči kasniji zahtev Norveške da za pretrpljenu štetu u Prvom svetskom ratu dobije kompenzaciju u vidu afričke kolonije.

5.1.2 Atlantska trougaona trgovina i dansko-norveško učešće

Kako niz savremenih nordijskih istoričara ističe, Dansko-norveško učešće u trgovini robljem ne predstavlja izuzetak u odnosu na druge kolonijalne aktere koji bogatstvo akumuliraju na bazi trgovine ljudima i prinudnog robovskog rada: rute, metode, uslovi trgovine, roba korišćena za razmenu na Zlatnoj obali, dužina transporta, smrtnost tokom transporta porobljenih u kolonije, kao i uslovi života preživelih porobljenih Afrikanaca u kolonijama danskih Zapadnoindijskih ostrva (*Dansk Vestindien*, današnja Devičanska ostrva) isti su kao i kod drugih evropskih kolonijalnih država (Gøbel 2016).

U trgovini porobljenih Dansko-norveška kraljevina sa svojom ratnom i trgovačkom mornaricom učestvuje od sredine XVII veka do početka XIX veka. Čak i trgovina koja se obavlja u azijskim kolonijama (Indija), pored tekstila i začina uključuje i roblje, nasuprot popularnom mišljenju da je trgovina ljudima bila ograničena na Atlantski trougao. Ipak, trgovina porobljenim ljudima postaje jedan od glavnih vidova razmene nakon ustanovljavanja kraljevskih ispostava na Zlatnoj obali šezdesetih godina XVII veka. U početku zlato i slonovača predstavljaju glavni predmet potražnje i razmene, dok na prelazu vekova zarobljeni Afrikanci postaju glavna roba. Prema Danskom državnom arhivu, 1760. godine zelandski biskup izdaje saopštenje kojim, u svetlu značaja za nacionalnu ekonomiju, izražava podršku trgovini ljudskim bićima (Rigsarkivet 2017a). Na Zlatnoj obali se izgrađuju utvrđene naseobine Karolusborg, Fredriksborg i Kristijanborg kao sedišta trgovinske delatnosti. Tokom XVII veka se gradi i niz manjih utvrđenja bližih toku Volte. Gebel pominje i stalno prisustvo manjih plovila koja frekventnije pokrivaju različite delove obale radi preuzimaja manjih grupa zarobljenih muškaraca, žena i dece, koje zatim prebacuju u centrale radi daljeg transporta (Gøbel 2016). Dansko-norveška trgovina porobljenim stanovništvom Afrike 1780. godine dostiže više od 10% ukupnog izvoza sa Zlatne obale (Gøbel 2016:5). Prema danskom državnom arhivu, u periodu Dansko-norveške kraljevine 120.000 ljudi je porobljeno i odvedeno u američke kolonije brodovima pod danskom zastavom. Prilikom transporta porobljenih, koji je trajao i do tri meseca, prema istom izvoru 16% je umiralo od bolesti, dehidracije ili samoubistva usled nepodnošljivih uslova na brodovima (Rigsarkivet 2017c).

Kada su u pitanju karipske kolonije, 'zapadnoindijska' ostrva Sent Tomas (1672) i Sent Džon (1718) zaposeda najpre Zapadnoindijsko-gvinejska kompanija (*Vestindisk-guineisk Kompagni*), a ostvro Sent Kroj (1733) kupuje od Francuske. Kasnije ostrva dospevaju pod direktnu upravu kralja. Norveške trgovačke elite uzimaju učešće u ovom projektu naporedo sa danskim (Lien 2011; Loftsdóttir 2012). Dansko-norveška država sprovodi nehumanu praksu trougaone trgovine po istom modelu kao i ostale kolonijalne države: zatočeno afričko stanovništvo se sa Zlatne obale prevozi u američke kolonije, odakle se šećer proizveden na plantažama transportuje u Kopenhagen i druge nordijske centre koji osposobljavaju preradu kolonijalnih sirovina. Plantažna proizvodnja je u datom trenutku donosila izuzetan profit, jer dansko-norveška uprava nije preduzimala nikakva značajna infrastrukturna ulaganja (Rönnbäck 2007). U drugoj polovini XVIII veka trgovina šećerom predstavlja odlučujući faktor u urbanizaciji i razvoju grada Kopenhagena, a izvoz šećera čini 90% neto vrednosti celokupnog industrijskog izvoza (Ipsen 2016). Jedini je izazov, kako Gebel ističe, činjenica da je smrtnost među porobljenom populacijom radnika na plantažama uvek veća od priraštaja. Ovo zahteva stalni prinos novih porobljenih radnika za plantaže (Gøbel 2016). Porobljeno stanovništvo je živelo u uslovima neprekidnog prinudnog rada, rigoroznog kažnjavanja, apsolutne obespravljenosti, bolesti prouzrokovanih nehigijenom i prenaseljenošću prinudnog smeštaja, invaliditeta prouzrokovanih bolestima i povredama na radu. Surove okolnosti rada na plantažama šećerne trske su često dovodile do smrti ili amputacija. Smrtnost među decom

uzrasta do pet godina je prelazila 40%. Starija populacija je umirala od tuberkuloze, boginja i infekcija usled povreda na radu. Bolesti su se pripisivale predispozicijama afričke populacije, mada su, primera radi, evropski kolonisti ipak koristili druge izvore pijaće vode i živeli u drugačijim uslovima koji su omogućavali određene vidove prevencije i higijene (Rigsarkivet 2017d).

Kraljevski edikt iz 1792. godine ustanovljava nacionalnu zabranu trgovine robljem. Ipak, donosi se uz odredbu o odloženom dejstvu zabrane i to na period od deset godina, tako da do stupanja na snagu prekida trgovine dođe tek 1803. godine. Sasvim paradoksalno, u međuperiodu se populacija porobljenih intenziviranim uvozom povećala sa 28.000 na 36.000 ljudi (Rigsarkivet 2017a). Prvobitna je namera zakonodavaca bila da se sama institucija ropstva zabrani kasnije, i opet uz odloženo dejstvo, kako bi se izbeglo finansijsko opterećenje i postepeno regulisalo pitanje kompenzacija vlasnicima plantaža. Ipak, 1848. godine, guverner Fon Šolten donosi odluku o ukidanju ropstva kako bi zaustavio pobunu. I pored „razumnih mera“ koje Danska već 1853. godine preuzima kako bi obeštetila vlasnike plantaža – vlasnicima su isplaćene kompenzacije u iznosu od 50 dolara po čoveku – radnici ipak novim propisima ostaju vezani za plantažu i imaju fiksnu platu, koja ostaje samo nominalno pravo. Životna situacija ljudi prisilno nastanjenih u ostrvskim kolonijama ne postaje ništa bolja. Naprotiv, zapisi o pobuni 1878. godine (*Fireburn*) svedoče o pogoršanju uslova rada i života plantažnih radnika i njihovom apsolutnom izrabljivanju u periodu nakon ukidanja ropstva (Rigsarkivet 2017b).

Istorija isprva dansko-norveškog, a od 1814. godine danskog kolonijalizma u Antilima završava se 1917. godine. Nakon prvog referenduma u danskoj istoriji, na kome su građani imali pravo da se izjasne za ili protiv prodaje – naime, svi sem stanovništva kolonija – odlučeno je da se danska Zapadnoindijska ostrva prodaju SAD za 25 miliona dolara i priznanje danskog prava na Grenland.

5.1.3 Slobodna država Kongo i nordijski najamnici

Praksa kolonijalne administracije kralja Leopolda II podrazumevala je angažovanje najamnika i plaćenika iz zemalja koje nemaju previše vidljiv kolonijalni angažman. Značajan broj njih angažovan je iz Danske, Finske, Norveške i Švedske, pa je u periodu 1885-1930, oko dve hiljade njih obavljalo niz različitih zadataka u Kongu. Neki autori smatraju da bez nordijskih pomoraca prodiranje rekama u unutrašnjost i osvajanje teritorija Konga ne bi bilo moguće (Morel and Morgenstjerne 2002). Prisustvo putopisa, umetničkih predmeta iz Konga, privatnih i muzejskih kolekcija u različitim delovima Nordijskog regiona svedoči o ovom angažmanu (Wæhle 2015). Dokumentovano je da je na stotine nordijskih istraživača bilo angažovano od strane belgijskog kralja Leopolda za potrebe istraživanja i izrade karti sliva reke Kongo (Ipsen & Fur 2009; Grzechnik 2017). Akselson (Axelson) u pisanim izvorima – dnevnicima misionara i vojnika – identifikuje rasističke predstave i ideje kao dominantne. Indigeno stanovništvo se smatra „poluljudima“, a pripisuje mu se zaostajanje u intelektualnom razvoju. Narativi nepotpune ljudskosti se koriste kako bi se opravdala primena nasilja, a kako Akselson napominje, redovna upotreba biča se smatra prirodnom i primerenom radi održavanja discipline (Svensson 2014:17). Kako Morgenstjerne pojašnjava u prerađenom izdanju Morelovog klasičnog dela, ne možemo znati da li su nordijski akteri u Kongu lično ubijali, ali na osnovu raspoloživog materijala izvesno je da su naređenja o ubistvima i zlostavljanjima domaćeg stanovništva izdavali (Morel and Morgenstjerne 2002).

U prilog tvrdnji o kolonijalnoj nostalgiji može se iskoristiti primer knjige „Sunce i smrt – Norvežani u Kongu kralja Leopolda“, koja analizira Slobodnu Državu Kongo kao jedan od najsurevijiših poduhvata u istoriji i postavlja pitanje da li su norveški kolonisti u ovom kontekstu uopšte mogli da se postave kao „slučajni posmatrači“ (Godøy 2010). Ipak, autor analizira lik i delo okvirno dve stotine norveških najamnika koji su, uz podršku norveških vlasti, na različite načine doprinosili belgijskom kolonijalnom projektu. On pojašnjava 'ljudsku stranu' najamničkog angažmana: „Priča o norveškim avanturistima u Kongu ne bavi samo terorom i ubistvima. Bavi se duboko ljudskim doživljajima: susretom sa stranim kulturama, poteškoćama u radu u koloniji gde se govori samo francuski, kao i njihovim strahom da će kasnije snositi posledice glasina o Kongu“ (Godøy 2010). Norvežanin i njegov narcisistički doživljaj se na ovaj način postavlja u centar priče o Kongu, dok se patnja domaćeg stanovništva potiskuje u pozadinu. Tortura, izrabljivanje i zlostavljanje indigenog stanovništva ostavljaju se po strani kao neumesni detalji koji se mogu zanemariti ili se mogu svesti na scenografiju za predstavu u kojoj je Evropljanin glavni akter. Ovakvim obezličavanjem i svođenjem se, u drugom stepenu, iznova dehumanizuje i viktimizuje stanovništvo Konga.

5.1.4 Sapmi (Sápmi)

Pored pomenutih prekomorskih poduhvata, neophodno je pojasniti status unutrašnjeg kolonijalizma, tj. kolonijalnog upravljanja nad Sami narodima (*Sámi*) i njihovim teritorijama. Novija istorijska i arheološka istraživanja unutar Norveške, Švedske i Finske potvrđuju teze o dugoj kolonijalnoj prošlosti na prostorima Skandinavskog poluostrva.

Sámi narodi, koji danas imaju međunarodno priznat status indigenih naroda, nastanjuju severne predele Skandinavskog poluostrva – Norveške, Švedske i Finske – i Koljsko poluostrvo u Rusiji. Njihova domovina, poznata kao Sapmi, proteže se preko više državnih granica. Sami, kao potomci prvobitnih stanovnika severa iz perioda nakon poslednjeg ledenog doba (pre 10.000 godina), prema raspoloživim arheološkim podacima u periodu od početka nove ere do XI veka, zauzimaju prostor od jezera Ladoga do Arktičkog okeana, i od centralnih prostora Skandinavskog poluostrva ka Belom moru, uključujući skoro čitavu teritoriju Finske (Sámediggi/Saamelaiskäräjät 2020).

Tokom vikinške ere počinju napadi i nasilno pomeranje starosedelačkog stanovništva ka severu, da bi od XVI veka nordijske države započele preuzimanje kontrole nad teritorijom između Sami stanovništva i potiskivanjem tradicionalnih Sami sistema pravne i administrativne uprave i zaštite prirodnih resursa, zemlje i vode (Keskitalo 1980). Važnu ulogu u ovom procesu igraju sistematično nametanje hrišćanstva i prinudno pokrštavanje. Države vremenom postižu sporazum o uspostavljanju granica na severnim teritorijama bez bilo kakvog vida učešća ili konsultacija Sami zajednica, a krajem XVIII veka se intenzivira naseljavanje doseljenika na prostorima severa. U tom periodu počinje i zvanična politika asimilacije kroz nametnute administrativne prakse, obrazovne režime, nadzor verskih aktivnosti i gušenje nacionalnih jezika. O pravnom statusu eksproprijacije Sami zajednica, filozof i aktivista Alf Isak Keskitalo pojašnjava:

„Prema shvatanju Sami naroda, a i čisto zdravorazumski, trebalo bi da je jasno da odnosi između dva naroda koji počnu pljačkaškim pohodima jedne strane, a završe se 700 godina kasnije tvrdnjom iste te strane da svu zemlju ona poseduje, a da u međuvremenu nije došlo ni do kakvog usaglašavanja ili sporazuma, ne mogu biti zakonski zdravi.“ (Keskitalo 1980)

U procesima nacionalnog jačanja i konstrukcije nacionalnih identiteta, Sami narodi se u društvu čine nevidljivim, dok se istovremeno sprovode agresivne mere asimilacije i brisanja specifičnosti Sami kulturnog nasleđa. Nametanje državnih granica onemogućava produžetak tradicionalnih načina života Sami zajednica, gde veliki broj porodica živi migrantskim ili sezonski migrantskim načinom života u skladu sa tradicionalnim oblicima privređivanja. Ova smetnja se odražava na nastavak života i opstanak jezika i kulturnog nasleđa, posebno u svetlu činjenice da je u pitanju više jezičkih zajednica. Neki od vidova sistematske diskriminacije su nametanje većinskog nacionalnog identiteta (norveškog, švedskog, finskog), prisilno obrazovanje dece na norveškom, švedskom ili finskom jeziku uz kaznene mere predviđene za upotrebu maternjih jezika (Gunnarsson 2014). Značajno je pomenuti da se prostori intenzivirane misionarske i prosvetne delatnosti koju koordinira nacionalna država preklapaju sa lokacijama značajnim za matične države i preduzetnike koji uživaju njihovu podršku u pogledu eksploatacije resursa i bezbednosnih interesa (Keskitalo et al. 2012).

Iz istorijske perpektive, ali iz ugla uticaja na savremene demografske politike i shvatanja, značajan je faktor eugenike na nordijska društva. Eugenika igra značajnu ulogu u dugoj istoriji diskriminacije nad Sami narodima. Već u XVIII veku švedski botaničar i otac sistematike Karl fon Line (Carl von Linné ili Carl Linnaeus), u svoju taksonomiju sisara uključuje čoveka, a sistematizacijom predviđa hijerarhijski ustrojeno pozicioniranje rasa (Fara 2017). Njegova rana botanička i antropološka istraživanja sprovedena na severu Švedske započinju trend proučavanja Sami naroda kao razvojno zaostalih, predstavnika 'ranije' faze u ljudskom razvoju. Krajem XIX veka, pa sve do II svetskog rata, nordijski naučnici uzimaju značajno učešće u kreiranju teorija o rasnoj superiornosti i nordijskoj gospodarskoj rasi. Pseudonaučna istraživanja u okviru 'rasne higijene' ili 'rasne biologije' predstavljala su značajan deo zvanične nauke. Jedan od istaknutih norveških eugeničara, Kristijan Emil Šrajner (Kristian Emil Schreiner) smatrao je da Sami „kao rasa pripadaju detinjstvu ljudskog roda“. Pored antropometrijskih istraživanja, proučavanja kostiju otuđenih sa groblja Sami zajednica, Šrajner je na osnovu ličnih utisaka zapisivao zamišljene karakteristike Sami naroda i dokazivao superiornost „nordijske rase“ u odnosu na „primitivnu laponoidnu rasu“ (Wallem Nielssen 2018). Ideja nordijske rasne superiornosti nije imala zanemarljiv uticaj na kreiranje nacionalnog identiteta (Kyllingstad 2014). I kasnije, u periodu nakon Drugog svetskog rata, jedno od norveških modernih klasičnih dela o kulturi Sami naroda, korišćeno kao priručnik u studijama antropologije, primenjuje analizu „biološkog tipa“ i vrši sistematizaciju prema „materijalnoj kulturi“ (Vorren 1976:187). Isti priručnik posebno analizira „neobičnu“ grupu sa „graničnih kulturnih područja“ ka istoku. Pojašnjenje predanja o Skolt Sami narodu obiluje egzotizmom i isticanjem višestruke i nepremostive razlike: osim što se odupiru „kulturnom razvoju“ pod norveškim, švedskim ili finskim uticajem, oni se pridržavaju izvornih i drevnih običaja svog naroda koje su kao pravoslavni hrišćani očuvali (Vorren 1976:119-123).

Morbidna fascinacija „upadljivom“ različitošću i „drugošću“ Skolt Sami naroda je tokom vekova imala različite dehumanizujuće manifestacije (Svestad 2013). Slučaj pljačke grobova iz Najdena 1915. godine rasvetljen je tek nakon zahteva Crkvene zajednice Svetog Georgija iz Najdena da se izvrši repatrijacija posmrtnih ostataka članova zajednice. Posmrtni ostaci 94 osobe vraćeni su zajednici tek 2011. godine. Otudivanje i upotreba posmrtnih ostataka pripadnika starosedelačkih zajednica u pseudonaučne eugeničke svrhe nije bila retka pojava. Lobanje dvojice predvodnika Kautokeino pobune iz 1852. godine, Aslaka Hete (Aslak Jacobsen Hætta) i Monsa Sombija (Mons Aslaksen Somby), su godinu dana nakon njihovog pogubljenja predate Univerzitetu u Oslu radi naučnih istraživanja. Kako izveštaj ekspertske grupe navodi, već godinu dana kasnije Hetina lobanja je „usled velike potražnje za Sami lobanjama“ kao kuriozitetni predmet „razmenjena za dve eskimske glave“ i preneti u Kopenhagen, gde ostaje do 1997. godine (Uniforum 1997). Procesi repatrijacije kulturnog

nasleđa Sami zajednica (primera radi, *Bååstede*) se tek poslednjih godina regulišu sporazumima o faznoj predaji kolekcija zajednicama i delimičnom ustupanju Sami kolekcija norveškim kulturnim ustanovama za potrebe istraživanja i izlaganja (Norsk Folkemuseum 2012).

Proces kolonističkog širenja na štetu Sami zajednica u ime 'viših' interesa države nije prestao: Sami zajednice plaćaju cenu eksploatacije prirodnih resursa, eksproprijacije zajedničkih dobara tj. zemljišta korišćenog za potrebe tradicionalnog stočarstva radi izgradnje infrastrukturnih projekata, snose posledice industrijskog zagađenja, pa čak i toksičnih zaostataka testiranja naoružanja sa dugoročnim posledicama po životnu sredinu (Fjellheim 2019; Mikaelsson 2014; Ojala & Nordin 2015). U diskursu o Sami zajednicama nijedna od pomenutih država ne primenjuje logiku dekolonizacije, već pitanja istorijskih nepravdi, uskraćivanja i nasilja svodi na agendu multikulturalnosti (Ojala & Nordin 2015; Keskitalo et al. 2012). Studija norveške jezičke politike prema Sami zajednicama razotkriva retoriku prava na jezik, pre nego obuhvatnu političku volju da se obezbedi razvoj indigenih jezika i kultura: Sami jezici su izolovani na „zajednice gde Sami žive“, privatnu sferu, svedeni na drugost, i inherentno stavljeni u poziciju nenorveškog, stranog, bez prava na zajednički javni prostor (Albury 2016).

5.1.5 Druge zone i vidovi kolonijalnog delovanja

Zone najranijeg norveškog prisustva i privređivanja u Africi su Tanganjika i Zanzibar (današnja Tanzanija), Kongo, Kenija, kao i portugalske kolonije Mozambik i Angola. Norveška trgovačka flota kao jedan od ključnih evropskih špeditera osamdesetih godina XIX veka, stiče više od 80% prihoda trgovinom sa evropskim kolonijama. Velike transportne firme svoje bogatstvo umnožavaju kao investitori kolonijalnih preduzeća pod kontrolom evropskih kolonijalnih sila. Razvoj metalurgije u Norveškoj je direktno prouzrokovan zaradom stečenom u kolonijama. Primera radi, najveća norveška metalurška kompanija, *Orkla*, nastaje 1904. godine od ulaganja koja su rezultat kolonijalnog privređivanja, a dokumentovano je da vlasnici dalju zaradu od kompanije ulažu u kolonijalnu trgovinu i plantaže u Africi (Kjerland 2014).

Norveška istočnoafrička trgovinska kompanija sa Zanzibara (1895-1920), koja se najpre bavila uvozom drvne građe iz Norveške, bila je od fundamentalnog značaja za uspostavljanje kolonijalnog poretka u istočnoj Africi (Kjerland 2014). Eidsvik ukazuje na prisustvo i konstruktivni doprinos koji nordijski kolonisti daju unapređenju kolonijalne privrede u Južnoj Africi. Kao glavne privredne grane nordijskih doseljeničkih grupa, izdvaja špediciju i transport, preradu drveta, trgovinu i investicije, brodogradnju. U drugoj polovini XIX i početkom XX veka je politički i ekonomski uticaj nordijskih kolonizatora dovoljno veliki da pokušavaju da ostvare status treće evropske kolonizatorske grupe u Južnoj Africi. Čak izdaju i časopis „Napred“ (*Fram*), inspirisan temama o rasnoj čistoti¹⁴⁰ (Eidsvik 2013).

Norvežani doprinose i drugim vidovima kolonijalne produkcije kao istraživači, geografi i kartografi¹⁴¹ (Grzechnik 2017). Elektrometalurgija na hidroenergetski pogon, koja u

¹⁴⁰ Detaljnije o Norvežanima u Južnoj Africi u Erlend Eidsvik, *Spaces of Scandinavian Encounters in Colonial South Africa: Reconfiguring Colonial Discourses*, Thesis, Universitetet i Bergen, 2013.

¹⁴¹ Pored stotina nordijskih istraživača angažovanih za potrebe istraživanja i izrade karti sliva reke Kongo, njihovo prisustvo je dokumentovano i u drugim regionima (Ipsen 2009). Kada je u pitanju Balkan i norveška istraživačko-kartografska delatnost s kraja XIX veka, pogledati Angell, Henrik, *Sinovi crnih planina (2007)* i *Herojski narod (2017)*, CMI, Nikšić.

Skandinaviji doživljava uspon početkom XX veka, u potpunosti je zavisna od kolonijalnih sirovina. Zabeležen je i doprinos koji Norvežani daju organizaciji uprave (uspostavljanje kvazidržavnog sistema kolonijalnog oporezivanja po glavi i po kolibi) i transformaciji ekonomije u Mozambiku, prelasku sa 'tradicionalnog' upravljanja plantažama na formiranje društava sa ograničenom odgovornošću radi efikasnije eksploatacije. *Société du Madal*, prvobitno kolonija Monaka, transformisana je pod norveškom upravom u privredno društvo. Dokumentovano je da je za kompaniju, često pod prinudom, radilo i do 50.000 ljudi, onih koji su bili zatečeni na poverenim teritorijama, a koji su istovremeno plaćali porez kompaniji (Kjerland 2014). Uočljiv je kontinuitet u poređenju sa današnjom korporacijom *Grupo Madal*: „Radnici žive oko i unutar prostora plantaže. Plate troše uglavnom na robu i usluge koje nudi Grupo Madal svojim radnicima, kako ne postoje druge u ovim pustim krajevima, a radni dan je veoma dug“ (Bertelsen 2012, 2015).

Misionarska aktivnost, koja se smatra prethodnicom razvojnog angažmana, počinje sredinom XIX veka, a Norveška se u ovom pogledu ističe najvećim brojem misionara u odnosu na svoju celokupnu populaciju (Engh 2009). Prve misije su formirane u Južnoj Africi, Indiji i na Madagaskaru, a zatim se šire po različitim regionima Afrike (Berg 2010; Skeie 2009). Pored verskog podučavanja, misije sprovode programe opismenjavanja i zdravstvene zaštite, a neke čak šalju i osoblje koje dobija medicinsku obuku. Tek u nekoj kasnijoj fazi misionarsko-razvojne aktivnosti sazreva ideja o tome da je stručna ili stručnija medicinska pomoć ipak delotvornija od amaterskih pokušaja medicinske intervencije na afričkom stanovništvu (Engh 2009). Početkom XX veka se u Norveškoj formiraju i ženska misionarska društva, neka od njih u direktnoj vezi sa feminističkim pokretom koji u Nordijskom regionu sve više dobija na značaju. Obrazovni programi misija u kolonijama su, međutim, strogo patrijarhalni, mada već u XIX veku afričke žene predstavljaju primarnu ciljnu grupu kao primaoci i pružaoci usluga. Kako Eng pominje, žene se podučavaju servilnosti i smernom ponašanju koje odražava patrijarhalne i kolonijalne vrednosti (Engh 2009).

Težnja ka ostvarenju kolonijalnih ambicija se na različite načine provlači kroz istoriju Norveške u vreme zajedničke Dansko-norveške kraljevine, Unije, ali i kasnije, u doba samostalnosti. Reči šefa norveške delegacije na pregovorima u Versaju 1919. godine, Frica Vedela Jarlsberga svedoče o tome. Naime, Vedel Jarlsberg je smatrao da Nemačka treba da ustupi jednu od svojih kolonija Norveškoj – u pitanju je najverovatnije današnja Tanzanija – kako bi Norveška nadoknadila nedostatak svog geografskog položaja i ekonomije, a čime bi se kvalifikovala u porodicu evropskih sila:

„Možda ne bi bilo nemoguće pribaviti koloniju negde u prekomorskim krajevima, gde bismo usmerili norveške emigrante i mogli da proizvodimo dobra koja nam naša severna klima ne dozvoljava, ali koja su od vitalnog značaja za našu industriju i našu poljoprivredu. Mala kolonija tako ne bi iritirala Englesku ili druge velike sile, a pored dobara i tržišta za naše proizvode koje bismo mi kontrolisali, dobra kolonija bi nudila prostor za energiju i osećaj za avanturu koji karakteriše naš narod, na ovaj način bi oni donosili korist Norveškoj...“ (Kjerland 2014:9)

Kolonijalno iskustvo, iako prisutno na svim nivoima društva – kao sastavni deo kulturnog arhiva, ali i porodične istorije i sećanja – učinjeno je nebitnim i diskvalifikovano iz nacionalnih narativa o prošlosti koji naglašavaju samodovoljnost, neutralnost i odsustvo učešća u nepravdama počinjenim od strane evropskih imperija. Primenljivi koncept 'bele nevinosti' ili izbor privilegovanog neznanja nije samo metod za postizanje oslobođenja od krivice i uljuljkanosti u kolonijalnu nostalgiju, već i plodno tle za zastupanje neokolonijalnih ili čak destruktivnih, rasističkih pozicija. Očuvanje pozicije 'neznanja' bitno je radi očuvanja

istorijskog narativa 'nedužnog kolonijalizma', dok istovremeno sprečava moguće zahteve za reparacijama (Körber 2018; Nonbo Andersen 2017).

5.2 Postanak: država blagostanja kao humanitarna velesila

Po okončanju danske kolonijalne uprave i unije sa Švedskom, Norveška 1905. započinje period samostalne državnosti. Modernizacija praćena industrijalizacijom i promenom u društvenim strukturama i odnosima počinje kasnije nego u ostatku Evrope, na izmaku XIX veka. Iako industrijalizacija započinje u prvoj polovini XIX veka sa razvojem tekstilne industrije i početkom izgradnje železnice, tek postepeno dolazi do razvoja industrija baziranih na tradicionalnim sirovinama (riba, drvo, gvožđe). Sa prilivom kapitala i novih tehnologija u drugoj polovini XIX veka, dolazi i do intenziviranja industrijskog razvoja (Mjøset 2016). Pojava narodnih pokreta u odgovor na društvenu klimu koju kreiraju elite dovodi do omasovljenja političkog angažmana. Do razvoja dolazi usled promene poretka većim zastupanjem interesa širih narodnih grupa u institucijama. Kako Mjøset naglašava, predvodnici pokreta se kroz organizovane strukture integrišu u aparat moći, zadržavajući formalnu vezu sa svojim članstvom. Neki od faktora koji doprinose ranom i efikasnom umrežavanju i organizovanju su relativno jaka društvena pozicija žena i funkcionalna pismenost koja se dovodi u vezu sa protestantskim i pijetističkim tradicijama. Rani vidovi građanskog organizovanja vezani su za pokrete za versko buđenje i propovedanje određenih sistema vrednosti (Mjøset 2016). Uloga koju su u procesu izgradnje države i nacionalnog identiteta odigrali narodni pokreti i dobrovoljna udruženja od izuzetnog je značaja, ali nimalo nisu zanemarljive tradicije misionarskog i dobrovoljnog milosrdnog organizovanja.

U Norveškoj je volontersko okupljanje imalo kako društvenu i kulturnu, tako i ulogu političke edukacije i mobilizacije još od vremena sticanja nezavisnosti od Danske 1814. godine. Udruživanje je predstavljalo funkcionalan način za umrežavanje i ostvarivanje narodnog učešća širom zemlje. Seljački pokret početkom XIX veka uspeva da izdejstvuje lokalnu samoupravu i formiranje novih institucija na lokalnom nivou. Radnički pokret se uzdiže sa pojačanom industrijalizacijom u odgovor na jačanje pozicije građanske elite, a dvadesetih godina XX veka njihovi predstavnici ulaze u vladu (Mjøset 2016). Ženski pokret počinje da deluje u istom periodu kao pokret za pravo glasa žena. U periodu formiranja države blagostanja šezdesetih godina XX veka, usmerava se na institucionalno jačanje jednakosti pod uticajem zapadnog feminizma. Sa dolaskom radničkih partija u poziciju vlasti, dolazi i do prožimanja feminističke ekspertize sa ciljevima radničkog pokreta, pa tako u međusobnom prožimanju radničkih i feminističkih ciljeva dolazi do promena u državnim strukturama i upravljanju, sa akcentom na sektor socijalne politike i učešće žena u političkom životu. Kako Mjøset napominje, u slučajevima Norveške, Švedske i Finske radi se o takozvanom 'državnom feminizmu'¹⁴² koji nije slučajnost, već proizvod specifičnih kulturnih faktora, političkih interesa određenog bloka i usmerenih državnih politika (Mjøset 2016:226).

Nakon seljačkog i radničkog pokreta, verskih i kulturnih vidova organizovanja, među kojima je od posebnog značaja pokret za očuvanje norveškog jezika, početkom XX veka se pojavljuju i humanitarna udruženja. U početku su u pitanju udruženja verskih zajednica sa humanitarnim ciljevima koji se podudaraju sa milosrdnom misijom zajednice. Od šezdesetih godina se situacija po pitanju građanskog organizovanja menja, narodni pokreti se transformišu u profesionalne organizacije, a zatim specijalizuju i ograničavaju polje delovanja. Ustoličava

¹⁴² Odlikuje ga preklapanje uloga aktivistkinja sa zauzimanjem državnih funkcija i upravljačkih uloga u određenim sektorima, dok je 'politika ravnopravnosti' poseban segment nacionalne politike.

se ekspertska uloga udruženja i organizacija kao rezultat profesionalizacije i zapošljavanja obrazovanih kadrova, posebno žena. Postepeno gube reprezentativnost, a članstvo i široko učešće postaju irelevantni¹⁴³. Tradicionalni vidovi umrežavanja i učešća u javnim političkim procesima kroz pokrete i udruženja, onakvi kakvi su oblikovali modernu norvešku parlamentarnu monarhiju, sada se povlače (Makt og demokrati 2003). Devedesetih godina XX veka dolazi do još jedne ključne promene u strukturi i načinu delovanja udruženja u domenu humanitarne delatnosti. Dolazi do formiranja novog vida organizacija ili do transformacije dobrovoljnih udruženja u nevladine organizacije koje nisu više samo finansirane od dobrovoljnih priloga i privatnih fondacija, već i iz državnog budžeta za potrebe sprovođenja razvojnih i humanitarnih aktivnosti (Tvedt 2009).

5.2.1 Istorijat norveške razvojne pomoći

Prve korake u istoriji međunarodne razvojne pomoći Norveška pravi kao država korisnik: primalac je značajne finansijske podrške kroz Plan evropske obnove (*Marshall Plan*, 1948-1952)¹⁴⁴. U narednom periodu Trumanov program podrške nerazvijenim regionima, koji SAD započinju 1949. godine, najavljen kao filantropija na državnom nivou, ima tri povezana cilja: jačanje ugleda SAD u periodu prekida kolonijalizma uz podsticaj slabljenju evropskog imperijalizma i proširenje tržišta za američke proizvode. Razvojna pomoć, kao novi vid oružja Hladnog rata, za cilj ima zadobijanje lojalnosti nacionalnih elita tek formiranih dekolonizovanih država i prevenciju uticaja Sovjetskog Saveza. Kao prilikom jagme za kolonije, sada evropske države kao stvar prestiža i potvrdu moći teže da ostvare status donatora razvojne pomoći nerazvijenima. Ovome se priključuje i Norveška, koja na ovaj način čini i iskorak u određenom ideološkom i ekonomskom pravcu koji odlučuje o njenoj budućnosti (Tvedt 2017:28).

Početkom pedesetih godina se iz redova primalaca pomoći uključuje u međunarodnu donatorsku mrežu. Norveško uključenje u međunarodni razvojni sistem obeležava obuhvatna i burna debata u parlamentu i u medijima, diskusija o tome šta je 'drugima' potrebno, uz pretpostavku svih učesnika u debati da je razvoj linearan i da pomoć drugima treba da omogući isti razvojni put kojim je Norveška prošla. Podrazumeva se da procesom treba da upravlja Zapad iz pozicije znanja i stručnosti. Veliki broj parlamentaraca, bez obzira na to koji deo političkog spektra zastupaju, ima misionarsko iskustvo ili misionarsku porodičnu tradiciju (Balsvik 2016). Ipak, i u ranim parlamentarnim debatama neki od poslanika izražavaju potrebu za uspostavljanjem programa pomoći kao otpora imperijalizmu i kolonijalizmu:

„Čak i da svi uradimo sve što je u našoj moći, ne bismo uspeli da se iskupimo ni za hiljaditi deo naših zločina. Ova fundamentalna istina mora da bude osnova na kojoj izgrađujemo naše programe pomoći u ovim zemljama.“ (Poslanik Gabriel Moseid, citiran u Balsvik 2016:32)

Prvi skromni programi podrške počinju 1952. godine u Kerali, u Indiji. Na inicijativu Radničke stranke i sindikata pokrenut je Fond za Indiju (pun naziv Fond za pomoć nedovoljno razvijenim zemljama, *Fondet for hjelp til underutviklede land*). Prvobitna namera je bila da se fond opskrbljuje javnim sredstvima, ali i kroz privatne donacije i akcije prikupljanja. Indija je

¹⁴³ Misionarska društva ipak pronalaze način da opstanu u klimi novog razvojnog angažmana. Preuzimaju forme i metodologije nevladinih organizacija u periodu nakon 60-ih i nastavljaju sa misionarskim aktivnostima u značajnoj meri finansirane od strane države. (Tønnessen 2007; Tvedt 2004)

¹⁴⁴ Norveška na ime pomoći prima 450 miliona dolara u periodu od 1948-1952. godine (Engh 2009).

procenjena kao država koja je odgovarajući partner za norvešku razvojnu pomoć, uz obavezu finansiranja dela troškova projekta (NORAD 2002). Ovaj program sprovode tehnička lica koja određuju okvire, metode i sredstva za osposobljavanje profitabilnog preduzetništva u sektoru ribarstva, tako što lokalnu ribarsku zajednicu opremaju brodovima, oruđima i tehnikom za efikasniji ribolov, kao i pogonima za brodogradnju, preradu ribe i obuku. Norveška tokom dvadeset godina trajanja programa investira 111,5 miliona norveških kruna, dok država primalac investira 120 miliona sopstvenih sredstava (NORAD 2012).

Deset godina od iniciranja prvog razvojnog projekta, Norveška odlučuje da aktivnost proširi na druge zone u Aziji i Africi, ukida Fond za Indiju, a osniva Norvešku razvojnu pomoć (*Norsk Utviklingshjelp*) kao posebnu agenciju pod administrativnom upravom Ministarstva spoljnih poslova. Šezdesetih počinje angažman u Istočnoj Africi, koja postaje jedno od glavnih područja norveških zalaganja. Prvi je projekat podrške izgradnji škola u Kibahi, u Tanzaniji, praćen pokretanjem poljoprivredno-istraživačkog i obrazovnog centra u Mbeji. U Keniji se daje podrška za osnivanje seoskih zadruga, kako bi se obezbedio izlazak poljoprivrednih proizvođača na tržište. Početkom 1963. godine nordijske države u sklopu inicijative za nordijsku saradnju potpisuju sporazum o zajedničkoj pomoći Tanzaniji, a krajem godine novoformirani norveški Mirovni korpus započinje svoje akcije u Ugandi¹⁴⁵. Kasnije Korpus proširuje delatnost na Keniju, Tanzaniju, Zambiju, Bocvanu i Mozambik, sedamdesetih na Iran, a osamdesetih na Nikaragvu i Kostariku. U trenutku neposredno po dekolonizaciji najvećeg dela Afrike na kontinentu ima više Evropljana nego tokom kolonijalne ere, a mnogi volonteri i stručnjaci preuzimaju način života nekadašnjih kolonizatora (Balsvik 2016:58).

Tanzanija je posebno atraktivna za nordijski razvojni angažman, jer je u datom trenutku neophodno usmeravati Njerereve socijalističke aspiracije. Nordijski partneri ostaju privrženi tanzanijskom projektu uprkos prinudnim raseljavanjima stanovništva (Balsvik 2016). Direktno se sprovode uglavnom projekti infrastrukturne podrške: izgradnja saobraćajnica, uslova za transport robe, fabričkih pogona za preradu lokalnih sirovina. Zemlje zapadnog bloka uključene u razvojni tok do početka sedamdesetih imaju uspostavljene administrativne aparate za prenos pomoći i ekspertize. Novom administrativnom reformom 1968. godine se razvojna delatnost izdvaja u nezavisnu direkciju NORAD (Norveška agencija za razvojnu saradnju), sa mandatom planiranja i koordinacije norveške javne pomoći zemljama u razvoju.¹⁴⁶

Od sedamdesetih godina jedan od prioriteta razvojne pomoći postaje program planiranja porodice koji se sprovodi u Indiji i na Šri Lanki. Program prevencije demografske eksplozije u Trećem svetu, koji je u datom trenutku sedamdesetih godina predstavljao izrazit razvojni trend, sproveden je u saradnji sa fondacijama Rokefeler i Ford, i Indijom od 1970-1995. godine. Trend se razvija pod uticajem maltuzijanskih studija s kraja šezdesetih, koje

¹⁴⁵ Norveški mirovni korpus osnovan je po ugledu na američki *Peace corps*, formiran radi borbe protiv „totalitarnog virusa komunizma“. Kako Balsvik primećuje, Mirovni korpus daje mladim Norvežanima priliku da nakon završene srednje škole ili obuke nešto nauče o nerazvijem zemljama i dožive avanturu. Galtung se protivi ovom projektu kao 'braniku kapitalizma', i smatra da ovakva inicijativa mora da bude nadnacionalna, mirovna i da uključi mlade i dobrovoljce svih nacija (Balsvik 2016:55-56).

¹⁴⁶ Između NORAD-a i Ministarstva spoljnih poslova se do 2004. godine održava sledeća podela dužnosti: NORAD je odgovoran za dugoročne bilateralne programe podrške, dok Ministarstvo pokriva multilateralnu sferu, saradnju ostvarenu kroz Svetsku banku, Ujedinjene nacije i Međunarodni monetarni fond, kao i hitnu humanitarnu pomoć. Od 2004. godine razvojna delatnost pod kontrolom norveških ambasada takođe dolazi pod upravu ministarstva, a NORAD kao stručna ustanova zadržava funkciju izveštavanja, evaluacije i kontrole kvaliteta (NORAD 2012).

predviđaju glad i nedovoljnost resursa da se prehrane populacije Trećeg sveta¹⁴⁷. Debata o kontroli rađanja je u Norveškoj prisutna još od pedesetih, već početkom šezdesetih je postojala manja inicijativa podrške ženskog ogranka najvećeg sindikata radnika (*Landsorganisasjon*) i Norveške zadružne asocijacije za projekat planiranja porodice u Indiji. U Keniji se takođe, bez odobrenja parlamenta, već 1965. godine u aranžmanu Kancelarije za razvojnu pomoć otvara klinika za prevenciju i planiranje porodice (Balsvik 2016). Američki partneri prilikom pažljivog dugoročnog planiranja programa procenjuju da su Norveška i Švedska poželjni partneri zbog fleksibilnog odnosa prema abortusu¹⁴⁸ i iskustava u sprovođenju eugeničkih mera populacione politike u međuratnom periodu. Za potrebe sprovođenja ovog programa u Indiji i Šri Lanki, Norveška prema odluci parlamenta odvađa 10% svog razvojnog budžeta, a podršku ne prekida ni po prijemu informacija o metodama prinudne sterilizacije i abortusa. Krajem sedamdesetih povećava sredstva tri puta, dok se reč 'sterilizacija' briše iz dokumentacije. Usled jake medijske kampanje i protesta Švedska se iz programa povlači 1980. godine, dok je u Norveškoj javna debata i reakcija medija izostala, pa se programske aktivnosti nastavljaju do devedesetih (Engh 2002, 2009).

Eksploatacija nafte koju Norveška pronalazi u Severnom moru krajem šezdesetih godina, sedamdesetih doživljava ubrzani uspon. Usledilo je jačanje države blagostanja i kontinuirani uspon ekonomije. Iako ekonomski oporavak države počinje u periodu pre otkrivanja nafte, neosporno je da je ovo otkriće i nesmetana eksploatacija nafte i gasa omogućilo stabilnost statusa države blagostanja, kao i drastično uvećanje razvojnog budžeta. Razvojna aktivnost prema istoričarima može da se razdvoji u tri faze: fazu rane pomoći u vidu jednokratnih razvojnih projekata infrastrukturne prirode; period od 1970. sa fokusom na novi ekonomski poredak i pravednu raspodelu; i konačno fazu koja počinje devedesetih, gde dolazi do većeg usklađivanja norveške razvojne delatnosti sa delovanjem međunarodnih institucija (Svetske banke i MMF). U ovoj fazi je fokus usmeren na promociju demokratije, dobrog upravljanja i vladavine prava, kao preduslove razvoja. U ovom periodu na značaju dobija norveško mirovno posredovanje, kao i uloga nevladinih organizacija kao posrednika u promociji demokratskih vrednosti (Borchgrevink 2004; Eggen 2014; Simensen 2007). Od osamdesetih Norveška prednjači sa udelom pomoći u bruto nacionalnom proizvodu, u periodu 1980-2002. godine ukupan iznos pomoći je 178 milijardi norveških kruna. Donator je razvojnim ili humanitarnim projektima u više od sto država, a hiljade norveških eksperata uzima učešće u projektima na globalnom Jugu (Balsvik 2016).

U ranoj fazi ograničene pomoći državama Juga, odmah po osnivanju prve državne kancelarije za međunarodnu razvojnu podršku, zabeleženo je prisustvo određenog puritanizma (*renhetstankegang*) u norveškom pristupu pomoći, tj. izbegavanje lokacija gde su postojale ranije kolonijalne ili poslovne i misionarske veze. Veza sa privatnim poslovnim sektorom je trebalo da bude izbegnuta. Međutim, kako istoričar Simensen zaključuje: "U onoj meri u kojoj se u to verovalo, radilo se o samoobmanjivanju."¹⁴⁹ (Borchgrevink 2004:165) Norveška motivacija za prvobitno uključivanje u međunarodnu razvojnu mrežu mora se sagledati u svetlu lojalnosti zapadnom bloku i kontekstu Hladnog rata tj. prevencije širenja komunizma kroz razvojnu pomoć. O tome svedoče i prvi programi ekonomske pomoći, gde je pomoć za samopomoć shvaćena kao podsticaj kapitalističkoj proizvodnji uz očekivano prelivanje

¹⁴⁷ Američki naučnici Pol Erlih (Paul Ehrlich) i Georg Borgstrom su najpoznatiji autori teorija o potrebi redukcije svetskog stanovništva. Erlih predlaže prinudne mere u slučaju izbegavanja dobrovoljnih koraka ka smanjenju rađanja (Balsvik 2016).

¹⁴⁸ Kao države koje nisu katoličke i nemaju verskih prepreka kako bi podržale programe kontrole rađanja.

¹⁴⁹ Simensen napominje da je 70-ih 30% pomoći bio u norveškoj robi, preko 50% odobrenog budžeta trošilo se u Norveškoj, dok su protekcionističke norveške mere direktno narušavale interese nerazvijenih ekonomija (Simensen 2003).

pozitivnih finansijskih efekata na širu populaciju. Švedska je u jednom trenutku svoj razvojni angažman objasnila kao „alternativni kanal za vršenje spoljnopolitičkog uticaja i rešavanje problema u procesu dekolonizacije“ (Engh 2009:69). 'Kompromis, konsenzus, kooperacija' postaju moto nordijskog 'trećeg puta', ali u kontekstu dekolonizacije postaju prioriteta ispoljeni kroz razvojnu pomoć tek od šezdesetih, nakon što SAD uobličavaju svoj stav prema dekolonizaciji (Engh 2009).

Od početka razvojne misije u norveškoj javnosti je kontinuirano prisutna diskusija o adekvatnosti pomoći, efikasnosti, opravdanosti podrške određenim zonama i ustanovljavanju prioriteta. Debate, odluke i odobrenja parlamenta koje se odnose na razvojnu pomoć, javno su dostupne i poslednjih decenija su predmet značajne pažnje među nevladinim organizacijama kao lobistima za prioritizaciju specifičnih tematskih oblasti, ali i medijima, koji neretko zauzimaju poziciju političkih blokova. Obim diskusije i uključenje značajnog broja pojedinaca doprinose utisku autonomije i pluralizma norveškog razvojnog projekta:

„Kada pročitate debate iz *Storting*-a i naslove u medijima o norveškim zalaganjima za pomoć nerazvijenima, možete da steknete utisak da je formiranje i sprovođenje ove budžetske stavke rezultat norveške inicijative, razmišljanja i debate. A nije tako. Norveška pomoć je u najvećoj meri inspirisana norveškim učešćem na međunarodnoj sceni.“ (Balsvik 2016:23)

Balsvik naglašava kontinuitet 'stremjenja i naleta' zapadnog razvojnog mišljenja i strategija. Veza sa bezbednosnim politikama je prisutna od ranih dana u mirovnom radu, ali i razvojnoj delatnosti, samo što to postaje vidljivije nakon 2001. godine. Za Norvešku je razvojna delatnost od početka imala instrumentalnu ulogu u internacionalizaciji zemlje i njenom pozicioniranju u sklopu željenog bloka. U odgovor na pokret za prava žena u SAD, sedamdesetih dolazi do mobilizacije ženskih pokreta u Norveškoj, što 1975. godine rezultira prvim proglasom parlamenta o usmeravanju bilateralne i multilateralne razvojne pomoći na aktivnosti za poboljšanje položaja žena u zemljama u razvoju (Balsvik 2016). Vremenom ovo prerasta u paradigmu žene i razvoja, koja promovise ulogu ženskog preduzetništva u ekonomiji zajednice i njen značaj za razvoj. U drugoj polovini osamdesetih mikrokredit je slavljen kao idealni model delovanja ka redukciji siromaštva, a NORAD finansira četvrtinu budžeta Gramin banke¹⁵⁰.

Iz današnje perspektive i uz obilje raspoloživih podataka, postoji usaglašenost istoričara i razvojnih stručnjaka u pogledu ocene delotvornosti i održivosti ranih razvojnih projekata¹⁵¹. Galtungova analiza projektnih rezultata izvršena u poslednjoj fazi dvadesetogodišnjeg projekta u Indiji ukazuje na direktan uticaj projekta na pooštavanje razlika između bogatih i siromašnih, kao i razlike u pristupu mogućnostima između katoličke i hindu zajednice (Balsvik 2016). Detalj koji Galtung ističe kao najproblematičniji je norveški odabir najskupljih metoda za preradu ribe, što je krajnji proizvod učinilo nedostupnim članovima zajednice (Galtung u Balsvik 2016:45-46). Današnji osvrt na projekat u Kerali ukazuje na niz propusta koji dovode do raslojavanja lokalnog stanovništva i, vremenom, katastrofalno lišavanje najsiromašnijih

¹⁵⁰ U periodu 1986-1997, Norveška sa Gramin bankom sklapa osam ugovora i odobrava pomoć od 396,45 miliona norveških kruna. Odobreno je dodatnih 1,343 miliona za završnu evaluaciju. Prilikom pregledanja finansijskih izveštaja za 1996. godinu, norveški zvaničnici uočavaju finansijske nepravilnosti i neodobrene transfere doniranog novca trećem pravnom licu. I pored sumnji u proneveru, priča ostaje skrivena od javnosti više od deset godina. (NORAD 2010)

¹⁵¹ Od 2007. godine NORAD u godišnjem izveštaju objavljuje i segmente koji kritički analiziraju efikasnost pomoći. *Bistandsaktuelt*, nezavisni stručni žurnal o razvojnoj pomoći i međunarodnom razvoju često objavljuje priloge koji se kritički odnose prema segmentima norveške razvojne politike. Ipak, i jedan i drugi kanal su primarno usmereni na primenu 'naučenih lekcija' i nastavak razvojne delatnosti u manje-više istom obliku.

članova zajednice osnovnih sredstava za preživljavanje. Mehanizovano ribarenje je pored veće efikasnosti, naime, dovelo do razlika u pristupu materijalu i opremi, pa tako ubrzo dolazi do privatizacije i bogaćenja malog broja članova zajednice koji se kvalifikuju u status vlasnika firmi. Efikasniji ribolov uz upotrebu brodova i mehanizacije dovodi do izlovljavanja, što osujećuje tradicionalne vidove ribolova koji su ranije omogućavali elementarno preživljavanje. Ulov se, zahvaljujući programskim mehanizmima prerade i transporta, ugovnom priprema za izvoz, što je podiglo bazičnu cenu ribe i dovelo do drastičnih umanjenja kvaliteta života najvećeg dela zajednice. Projekti podrške u Africi na sličan način kao u slučaju projekta u Kerali, svedoče o ogromnim ulaganjima u infrastrukturu, industrijske pogone i materijal, bez adekvatnog upoznavanja sa kontekstom. I drugi primeri pomoći ekonomsko-infrastrukturnim projektima u Africi – Mbegani u Tanzaniji, Turkana u Keniji ili projekat u Gani – ukazuju na loše odmerene ciljeve, neadekvatne studije održivosti, osujećenja lokalnih vidova privređivanja ili osiromašenje lokalnih prirodnih resursa koji su nekada stanovništvu garantovali prehranu (Gallefoss 2013). Tanzanija dobija najveći broj projekata i najviša ulaganja u ribarstvo, industriju za preradu ribe i drveta, kao i proizvodnju električne energije¹⁵². Veliki projekti dovode do povećanih izdataka za države primaocice, a bez povećanja prihoda od izvoza, što se iz današnje perspektive smatra jednim od faktora koji utiču na kreiranje efekta zavisnosti od razvojne pomoći (Rosenberg 2014).

5.2.2 Uvođenje nevladinih organizacija u sistem međunarodne razvojne pomoći

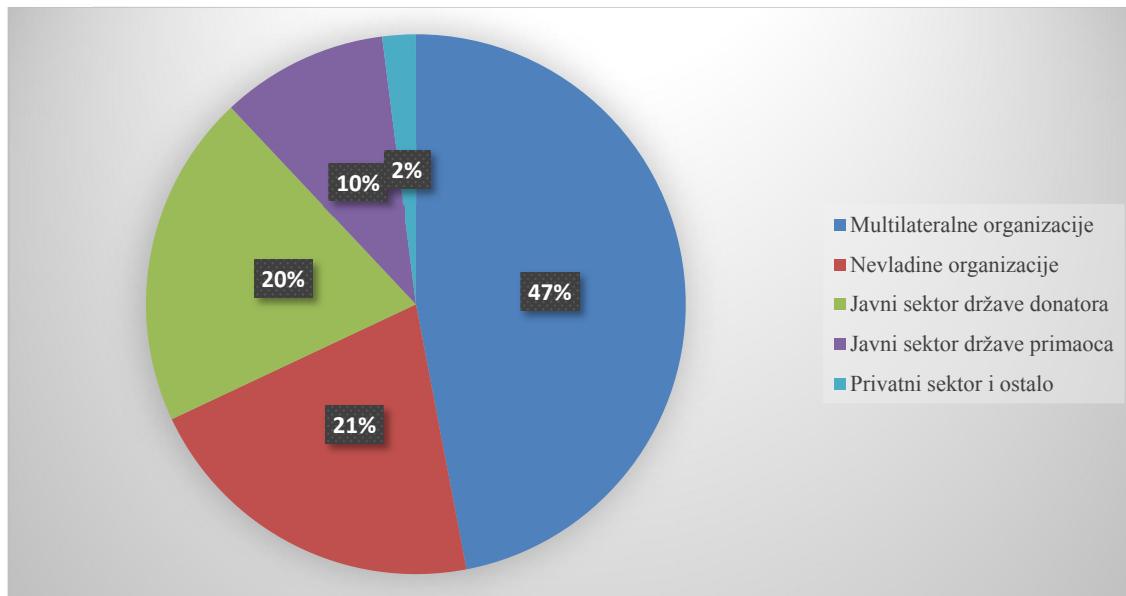
Nevladine organizacije već sedamdesetih godina postaju kanal za razvojnu pomoć, osamdesetih dolazi do njihovog većeg prisustva, a kao obrazloženje se koristi argument komparativne prednosti efikasnosti, fleksibilnosti i blizine korisnicima¹⁵³. Devedesetih se pojavljuje paradigma građanskog društva kao zastupnika zajednica, paralelno za neoliberalnim zaokretom i promenom u strategiji razvojne pomoći sa pružanja usluga na zagovaranje politika (Borchgrevink 2004; Tvedt 2006b). ‘Konglomerat najrazličitijih organizacija’ koje nastaju sa ciljem rešavanja problema siromaštva i razvoja na ‘Jugu’, počinje da se naziva ‘građanskim društvom’ (Eggen 2017). Balsvik objašnjava da je angažman nevladinih organizacija u najboljoj nameri tumačen kao dvostruki dobitak: solidarni angažman ‘običnih ljudi’ Norveške i povećane interakcije sa primaocima pomoći na Jugu (Balsvik 2016:103).

Kako niz autora napominje, nevladine organizacije postaju poželjni partneri u svetlu percipirane korupcije zvanične države primaoca pomoći (Eggen 2014; Tvedt 1998a). Vremenom dolazi do redukcije iznosa pomoći ili čak potpunog ukidanja podrške kroz kanal zvaničnih državnih institucija, čak i u segmentu hitne humanitarne pomoći gde su institucije države pogođene krizom ili prirodnom nepogodom često u jedinstvenoj poziciji da izvrše adekvatnu i obuhvatnu identifikaciju potreba i distribuciju (Schuller 2012). Ovaj trend potvrđuju i podaci NORAD-a predstavljeni u godišnjem izveštaju posvećenom delovanju nevladinih organizacija za period 2011-2015: najveći deo razvojnih sredstava se upućuje kroz programe međunarodnih organizacija, a svega 10% dolazi do javnog sektora države primaoca.

¹⁵² Brana i hidrocentrala na reci Rufidi u istočnom delu Tanzanije (projekat *Stiegler's Gorge*), u čije planiranje je tokom više od deset godina investirano oko 150 miliona kruna nikada nisu dovršene (Søyland 2011).

¹⁵³ Kako *Istorija norveške pomoći* navodi, nevladine organizacije su, naravno, postojale i ranije: 1965. godine je sedam organizacija primilo državnu podršku za inostranu razvojnu aktivnost, 1975. godine je u pitanju dvadeset organizacija, a 1991. podršku prima 98 organizacija. Srazmerno tome, 1980. godine organizacije primaju 80 miliona kruna, 1987. čitavih 400 miliona, dok 2005. godine više od 200 organizacija prima 3 milijarde (Balsvik 2016).

Kada je u pitanju humanitarna pomoć, ovaj udeo je još manji: u pomenutom periodu manje od 1% pomoći dospeva do države primaoca (NORAD 2016).

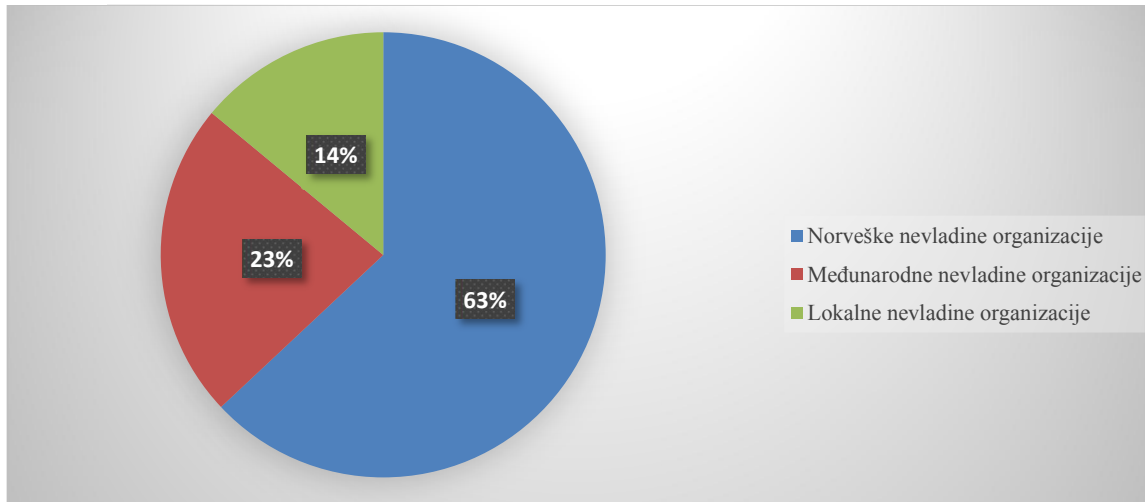
Grafikon 1: Distribucija razvojne pomoći prema sektoru; izvor: Izveštaj o delovanju nevladinih organizacija 2011-2015 (NORAD 2016)

Osamdesetih nevladine organizacije imaju 5% udela u razvojnom budžetu, a krajem devedesetih udeo skače na 24%. Prema studiji finansijskih i pravnih okvira za funkcionisanje organizacija građanskog društva, u periodu 1997-2003. dolazi do značajnih promena u finansijskom i administrativnom ustrojstvu: povlače se stare prakse prikupljanja dobrovoljnih priloga, zbog zakonskih restrikcija u pogledu dostupnosti mašina za igre na sreću, mnoge organizacije u potpunosti gube taj deo prihoda, a država sve frekventnije nastupa kao donator, u skladu sa propisanim konkursima i uslovima. Neke od organizacija za svoje volonterske razvojne programe, na primer, do 2003. godine funkcionišu na osnovu dobrovoljnih doprinosa i volonterskog rada, da bi od 2003. do 2017. postali primaoci više od 1,5 milijarde kruna posredstvom NORAD-a i drugih državnih ustanova (Sivesind & Arnesen 2017). Poslednjih godina se održava prosek od 20% razvojnog budžeta za podršku posredstvom nevladinih organizacija, pri čemu je prosek OECD država za istu namenu 12% (NORAD 2016). Prema podacima za 2016. godinu, od ukupnog iznosa od 32,7 milijarde norveških kruna, finansiranje je povereno na prvom mestu norveškim razvojnim nevladinim organizacijama, a zatim međunarodnim¹⁵⁴. Tek poslednje mesto je namenjeno 'nacionalnim' ili 'lokalnim' nevladinim organizacijama koje su direktni primaoci projektnog finansiranja (NORAD 2016).

Među glavnim nevladinim organizacijama – onim koje su najčešći primaoci državnih sredstava, kao i primaoci najvećih iznosa – nalaze se sledeće organizacije: Pomoć norveške crkve (*Kirkens nødhjelp*), Norveški Crveni krst (*Norges røde kors*), Norveška narodna pomoć (*Norsk folkehjelp*), Spasimo decu (*Redd barna*), Norveški savet za izbeglice (*Flyktninghjelpen*, nekada *Det norske flyktningeråd*). Nešto manje iznose, ali ipak jednako frekventno primaju i organizacije poput norveških Lekara bez granica (*Leger uten grenser*), *CARE Norge*, *Atlas-*

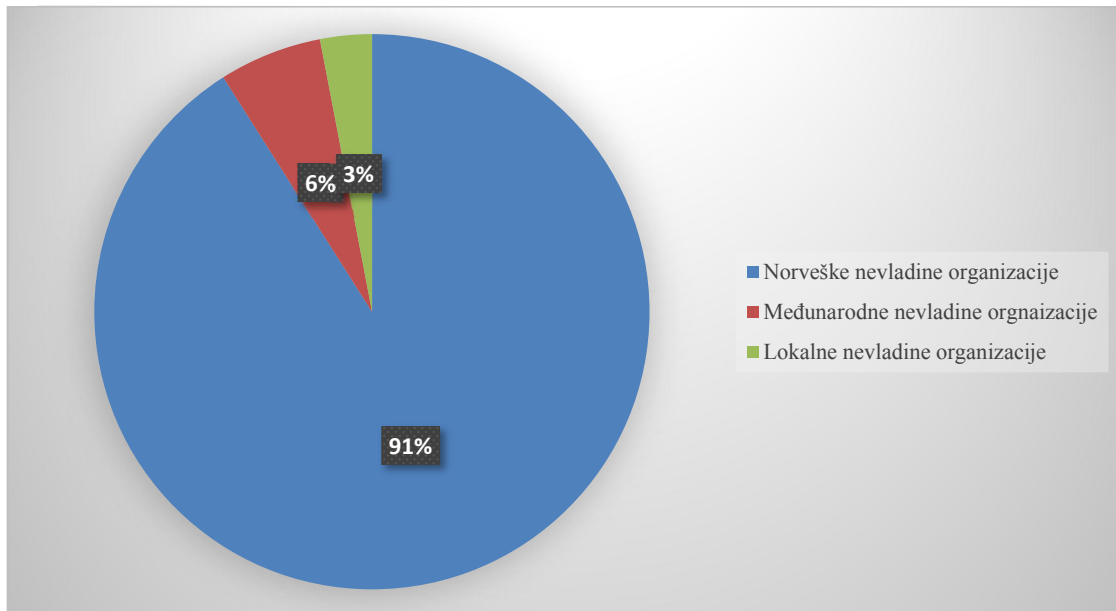
¹⁵⁴ Među 20 najvećih primalaca u periodu 2011-2015 su međunarodne razvojne organizacije Klintonova inicijativa za pristup zdravlju (*Clinton Health Access Initiative*), Međunarodni komitet Crvenog krsta, Fondacija UN i Međunarodna federacija za planirano roditeljstvo (*International Planned Parenthood Federation*). (NORAD 2016)

alliansen, Digni, Plan Norge, SOS Barnebyer, i u novije vreme organizacije koje deluju na planu održivog razvoja, klimatskih promena i zaštite životne sredine.

Grafikon 2: Distribucija sredstava prema kategoriji nevladine organizacije; izvor: Izveštaj o delovanju nevladinih organizacija 2011-2015 (NORAD 2016)

Kada je u pitanju urgentna humanitarna pomoć za isti period, podaci su sledeći: 53% urgentne humanitarne pomoći se upućuje posredstvom nevladinih organizacija, a svega 3% javnom sektoru, norveškom ili države primaoca (NORAD 2016). Dinamika raspodele sredstava nevladinim organizacija odražava sličnu sliku kao i celokupna alokacija pomoći: najveći deo odlazi norveškim organizacijama, do lokalne primaju simboličan udeo humanitarne pomoći.

Grafikon 3: Distribucija humanitarnih sredstava prema kategoriji nevladine organizacije; izvor: Izveštaj o delovanju nevladinih organizacija 2011-2015 (NORAD 2016)

Norveške organizacije počinju da deluju kao zastupnici 'Juga', između ostalog i tako što na sebe uzimaju ulogu mešetara i posrednika između donatorske države i hiljada nevladinih organizacija sa 'Juga'. Kako Egen napominje, ironijom naglašavajući inherentni paternalizam

i upodobljujuću ulogu norveških organizacija, ovo posredovanje značajno olakšava čitavu proceduru, jer „među tolikim milijardama sigurno ne može biti toliko teško pronaći nekoga na 'Jugu' ko govori baš ono što želite da čujete“ (Eggen 2017).

Na početku XXI veka zatičemo situaciju u kojoj ne iznenađuje činjenica da pet najvećih nevladinih organizacija Norveške¹⁵⁵ godišnje od države ubire milijarde kruna za potrebe pomoći i razvoja na Jugu. Ono što međutim odskače od očekivanja je da su čak i organizacije kao što su Norveška atletska federacija ili Norveški savez žena i porodica primaoci državnih grantova koji za cilj imaju projekte za razvoj i mir na Jugu (Tvedt 2007).

5.2.3 Budućnost razvojne pomoći?

Na parlamentarnim izborima 2013. godine crveno-zeleni blok – Radnička stranka (*Arbeiderparti*), Socijalistička Levica (*Sosialistisk venstre*) i Partija Centra (*Centerparti*) – posle dvanaest godina na vlasti doživljava poraz, i Konzervativna stranka (*Høyre*) u koaliciji sa Strankom napretka (*Fremskrittsparti*), Hrišćanskom narodnom strankom (*Kristelig folkeparti*) i Liberalima (*Venstre*) formira vladu. Radnička stranka, na vlasti najvećim delom XX veka još od tridesetih godina, shvaćena kao nosilac društvenih reformi države blagostanja, vezuje se za poreklo i politike norveškog razvojnog angažmana¹⁵⁶.

U periodu 2013-2016 vladajuća desničarska koalicija zauzima kritički stav prema ranijim razvojnim politikama i pristupa reformama nacionalnog razvojnog aparata premeštanjem nadležnosti, formalizovanjem novih uslova za razvojnu pomoć, uključenjem privrede i investicija, i promenom geografskih i tematskih prioriteta. Samo u ovom intervalu broj država primalaca biva smanjen sa 116 na 85 (Jørgensen 2016). Uz određene izmene u praksi dodeljivanja sredstava, vlada, međutim, nastavlja da izdvaja jednak udeo bruto nacionalnog dohotka za razvoj. Nevladine organizacije u periodu 2013-2020. nastavljaju da deluju u sklopu aranžmana sa državom-donatorom i prema novijoj anketi prijavljuju da su u zadovoljavajućoj ili dobroj finansijskoj situaciji (Arnesen 2017; 2020). U slučaju glavnih norveških nevladinih organizacija radi se o višegodišnjim ugovorima o podršci, ali evidentne su i određene promene u proceni doprinosa pojedinačnih organizacija i uvođenje novih nevladinih aktera među glavne primaoce podrške, uključujući i organizacije sa korenima u misionarskoj delatnosti i crkvenim zajednicama (Utanriksdepartementet 2020; UDs tilskuddsportal 2020).

Pored promenjenih uslova i prioriteta, studija svih organizacija na bazi volontarizma i članstva ustanovljava još neke negativne trendove u poslednjoj deceniji: smanjeno učešće žena i njihova slabija zastupljenost u upravljačkim organima organizacija; učešće imigranata je nominalno poraslo, ali podatak o odsustvu imigranata iz upravljačkih struktura ukazuje na svojevrsnu statističku anomaliju – ne radi se o učešću imigranata u životu organizacija građanskog društva generalno, već specifičnih organizacija osnovanih tokom poslednje decenije unutar određenih etničkih zajednica. Kao odraz specifičnih ideoloških i strukturnih promena u društvu, vid udruživanja koji uključuje ideološku i društveno-političku dimenziju

¹⁵⁵ U periodu 2011-2015, preko nevladinih organizacija je upućeno 32,7 milijardi norveških kruna pomoći. Najveće iznose primaju (datim redosledom): Norveška pomoć za izbeglice, Norveški crveni krst, Pomoć norveške crkve, Norveška narodna pomoć i Spasimo decu (norveški ogranak *Save the Children*). (NORAD 2016)

¹⁵⁶ Neki autori nedelotvornost razvojnih praksi pripisuju upravo zaparloženosti političkih elita formiranih tokom decenija upravljanja od strane Radničke stranke, kao i povezanosti struktura stranke sa nevladinim organizacijama (Toje 2013).

izgubio se kao 'tradicionalni'. Ovo se pripisuje generacijskoj smeni, pri čemu su opšti društveni obziri prepustili mesto individualnim interesovanjima i kulturno-umetničkim sadržajima (Arnesen 2020).

Radnička partija, koja se suočava sa unutrašnjim problemima i pokušava da pronade nove izvore legitimiteta u javnosti, prilagođava svoj partijski program i usklađuje ga sa populističkom retorikom desnice, koja ekonomiju i slobodno tržište stavlja u prvi plan i u segmentu razvojne delatnosti: „Glavni izlaz iz siromaštva je putem ekonomskog rasta, kreiranjem radnih mesta i pravednom podelom unutar okvira stabilne države. Relativni značaj pomoći za zemlje u razvoju postaje sve manji“ (Speed 2017). Pored retorike velikodušnog prepuštanja moći Jugu i pravične raspodele resursa, program kao da vraća diskurs razvoja decenijama unazad, do ranih parlamentarnih debata o opravdanosti i adekvatnim formama pomoći: „Ulagaćemo u oblasti gde norveška kompetencija, iskustvo i tehnologija mogu da budu od koristi zemljama u razvoju, kao što su trgovina naftom, obnovljivi izvori energije i ribarstvo“ (Speed 2017). S druge strane, evidentno je prilagođavanje kursa trendovima pojačanim tokom desničarske vlasti: zamagljena distinkcija između investicije i donacije, promocija donatorske nacionalne ekonomije kroz razvojne projekte usmerene na eksploataciju prirodnih resursa na globalnom Jugu, i podsticaj preduzetničkoj inovaciji. Iako desničarski blok snosi odgovornost za pojačanu privatizaciju i druge neoliberalne tendencije koje narušavaju temelje države blagostanja, pogrešno bi bilo njemu pripisati sve zasluge za neoliberalni zaokret, kako na nacionalnom planu, tako i u segmentu međunarodne razvojne pomoći. Primera radi, vladine inicijative poput Nafta za razvoj (*Oil for Development*), *Norfund-a* ili čak *Innovasjon Norge*, koji se takođe priključuje razvojnoj delatnosti kroz promociju privatnog sektora i preduzetničku podršku, potiču iz perioda pre 2013. godine¹⁵⁷.

Za sada se može reći da se država blagostanja nominalno održava, ali uz značajne promene. Neoliberalne reforme dovode do privatizacije u nacionalnom kontekstu i 'kontraktinga' javnih usluga, a vremenom i do drastičnijih uvećanja socijalnih i kulturnih razlika. Imigrantska populacija je stavljena u poziciju niže klase, a mogućnosti za promenu ovog stanja onemogućavaju etnička fragmentacija imigrantske populacije, ali i zavisnost i oslanjanje srednje klase etničkih Norvežana na rad i usluge imigranata. Usled smanjene dostupnosti usluga u javnom sektoru – od staranja o deci i starima, do kućnih opravki i poslova održavanja čistoće – najveći deo uslužne delatnosti je poveren doseljeničkoj populaciji ili sezonskim radnicima iz Istočne Evrope. Pojam imigrant (*innvandrere*) je u opticaju kao tipsko određenje čak i u trećoj generaciji, kao ishod getoizacije u urbanim zonama (Makt og demokrati 2003). Zapošljavanje u drugoj ili trećoj generaciji, bez obzira na obrazovne ishode, predstavlja izazov: istraživanja pokazuju da čak i mladi sa univerzitetskim obrazovanjem imaju 25% veću šansu da im molba za zaposlenje ne bude uzeta u razmatranje ukoliko imaju „prezime inostranog prizvuka“ (Frønes 2016:169). Ipak, ideja o Norveškoj kao 'naciji mira' i 'humanitarnoj velesili' istrajava, dok se razvojni budžet održava na nivou od 1% bruto nacionalnog dohotka.

5.3 Norveška i njene nevladine organizacije

„Usred smo diskusije da li da odsečemo norveške NVO i damo novac direktno lokalnim NVO na Jugu. Ipak, imamo dosta iskustva sa korupcijom na Jugu, a i lakše je izvršiti evaluaciju

¹⁵⁷ Prezentacije portfolija pomenutih inicijativa dostupne su na zvaničnim internet stranicama *Norfund-a* <https://www.norfund.no/stories/> i *Innovasjon Norge* <https://www.innovasjon Norge.no/no/tjenester/internasjonalsatsing/kurs-og-kompetanse/global-growth/>, pristupljeno 12.01.2021.

rada norveške NVO. A imamo tu i norvešku javnost koja želi da bude deo razvojnog rada kroz norveške NVO, postavljajući se mnoga pitanja ako im presećemo finansiranje. A naši političari ne žele da ulaze u konfrontaciju sa ljudima koji za njih glasaju.“¹⁵⁸

Generalno postoji saglasnost o ulozi norveških nevladinih organizacija u spoljnoj politici; država ih zvanično smatra partnerom i 'građansko društvo' u spoljnopolitičkim ili međunarodnopravnim istupanjima tretira kao saveznike i dopunu zvaničnih država u pogledu kompetencija, praktičnog iskustva i legitimiteta. Neki autori smatraju da organizacije u procesima konsultacija sa Ministarstvom spoljnih poslova Norveške utiču na zvanične politike ili uspostavljanje prioriteta (sprovođenje takozvane dvosmerne diplomatije, 'dual-track diplomacy' ili 'track II diplomacy', Pisarska 2016). Ipak, većina autora ukazuje na dugotrajni bliski odnos države i 'građanskog društva'. Država izvesno koristi nevladine organizacije za sprovođenje niza aktivnosti i politika izvan Norveške. Tematske oblasti norveške razvojne podrške upućene posredstvom norveških nevladinih organizacija od devedesetih godina XX veka do danas uključuju, ali nisu i ograničene na sledeće¹⁵⁹: obrazovanje i jačanje kapaciteta; izgradnja mira, razoružanje i kontrola naoružanja; podrška demokratizaciji i razvoju građanskog društva; ljudska prava; humanitarna pomoć i pomoć izbeglicama; globalno zdravlje i zdravlje žena; podrška programima za podsticaj učešća žena u privredi i društvenopolitičkom životu zajednica i rodne ravnopravnosti; dobra uprava, vladavina prava i borba protiv korupcije; održivi razvoj i zaštita životne sredine, sprečavanje deforestacije i klimatske promene (Regjering 2009; UD/NORAD 2002; Utanriksdepartementet 2020).

Nevladine organizacije nastupaju i kao izvor znanja i kanal za neformalno povezivanje sa akterima drugih zemalja. Ovaj odnos se smatra prirodnim strateškim partnerstvom zbog tradicije nemešanja države u prioritete građanskog društva i želje nevladinog sektora da izađe u susret državi svojom ekspertizom i preporukama (Neumann & Sending 2010). Neretko ga ipak nazivaju klijentelističkim (Eggen 2017; Toje 2013). U svetlu činjenice da država ima udeo i do 90% u finansiranju vodećih norveških nevladinih organizacija, kao i značajnih iznosa koji se za ovu namenu izdvajaju, nije iznenađujući ovakav zaključak.

Pre osvrta na specifičnosti zajedničkog i usaglašenog delovanja nevladinih organizacija i države, neophodno je nešto reći o samoj strukturi sistema razvojne pomoći u čijim okvirima deluju svi razvojni akteri. Ministarstvo spoljnih poslova Norveške u svom domenu ima razvojnu politiku, administraciju i upravlja razvojnim sredstvima. NORAD, vladina direkcija pod Ministarstvom spoljnih poslova, tehničko je i savetodavno telo koje upravlja ograničenim delom dugoročnih razvojnih programa, praćenjem i evaluacijom. Prema brojnim ocenama stručnjaka, u oba segmenta sektor je opterećen nepreglednom birokratijom, brojnim uslovima i administrativnim kriterijumima donatorske pomoći, ali ne poseduje sisteme za kontrolu kvaliteta niti omogućava efikasnu evaluaciju (Lindkvist & Dixon 2014). Pedeset godina razvojnog angažmana je urodilo zaključkom da Norveška ni u jednom trenutku nije ni pokušala da uvede sistem koji bi joj omogućio da uči iz svog razvojnog iskustva. Drugim rečima, znanje o istorijatu uspeha projekata i partnera je ograničeno ili nepostojeće (Eggen 2014; Lindkvist & Dixon 2014). Relativno nova institucionalna komponenta je *Norfund*, osnovan 1997. kao finansijska razvojna inicijativa usmerena na privatni sektor sa mandatom da pomogne osnivanje poslovnih poduhvata u domenu energetike, finansijskih institucija i agrobiznisa.

¹⁵⁸ Zvaničnik NORAD-a, 2012. godina. Preuzeto iz Pisarska (2016).

¹⁵⁹ Neophodno je napomenuti da redosled ne prati hronologiju donatorskih trendova, niti stepen prioriteta navedenih oblasti. Neke od pomenutih tematskih oblasti u poslednjoj deceniji ne ulaze u domen prioriteta norveške razvojne pomoći upućene posredstvom nevladinih organizacija, dok druge održavaju isti nivo podrške.

5.3.1 Usaglašenost države i nevladinih organizacija – korporativizam ili sinergija?

Kao odgovor na međunarodni razvojni angažman, institucionalizovani sistem pomoći kao reakciju proizvodi uvezivanje države i njenih institucija sa nevladinim organizacijama, akademskim ustanovama i korporacijama – nacionalni korporativizam. One deluju zajednički, usaglašeno i vremenom nestaje distinkcija između interesa različitih aktera ili distinkcija među samim akterima. Ovakvo stanje proizvodi privid uključenosti širokih društvenih grupa i društveno-političkog pluralizma. Multisektorska saradnja koja rezultira učešćem značajnog udela populacije u procesima razvoja uz podršku, podsticaj ili posredovanje države obezbeđuje društveni konsenzus projektu razvoja. Pored akademskih institucija, koje uz državno finansiranje usmeravaju istraživačku pažnju ka 'Jugu', posmatrajući 'druge' kroz razvojnu prizmu, čak i političke stranke sprovede razvojne i humanitarne projekte koji su u skladu sa spoljnom politikom i interesima države (Tvedt 2006b). Pored zajedničkog izvora finansiranja, akteri su povezani verom u neukaljanost sopstvenih humanitarnih poriva, kao i ubeđenjem da je država u stanju da ponudi primerena i delotvorna rešenja razvojnim partnerima iz delova sveta koji nemaju nikakvih dodirnih tačaka sa Norveškom. Kao klasična ilustracija korporativističkog pristupa može da posluži program *Nafta za razvoj (Olje for utvikling)*. Program kreiran 2005. godine, za cilj ima da pomogne državama bogatim prirodnim resursima nafte ili gasa da prevaziđu afričko 'resursno prokletstvo' i da uz pomoć norveške države, nevladinog sektora i naftne industrije pronađu funkcionalna rešenja za upravljanje sopstvenim resursima. Program podrazumeva preklapanje interesa države kao inicijatora, ali i suvlasnika Ekvinora (*Equinor*, nekadašnji *Statoil*), norveških nevladinih organizacija kao posrednika i lokalnih nevladinih organizacija kao primalaca usluga jačanja kapaciteta u segmentu praćenja delatnosti javnog sektora (NORAD 2017). Zanimljivo je da norveški angažman u nekima od država učesnica programa datira još iz vremena prvobitne dekolonizacije ili kolonijalnog perioda (Mozambik, Angola, Tanzanija, Kenija). Upozorenje o mešanju norveških razvojnih politika sa ekonomskim interesima, naročito od osnivanja *Norfund*-a i povećanih ulaganja u energetski sektor, ne dobijaju značajniju pažnju u norveškoj javnosti (Pisarska 2016).

Jedna od oblasti koja zaslužuje više pažnje je i norveški angažman na polju klimatskih promena i očuvanja životne sredine, gde program sprečavanja deforestacije zauzima centralno mesto. Kako se ovaj angažman predstavlja u javnosti, Norveška na sebe uzima obavezu da se pobrine za ekološke posledice izvoza nafte i gasa, a aktivnost uživa podršku svih političkih blokova¹⁶⁰. Program REDD, jedan je od glavnih prioriteta Norveške, podrazumeva smanjenje emisija ugljen-dioksida sprečavanjem deforestacije¹⁶¹. Analiza REDD projekta u Tanzaniji pokazala je da ovim projektom lokalna populacija, onemogućena u eksploataciji šume, ostaje bez tradicionalnih izvora prihoda i bilo kog vida kompenzacije. Norveški angažman se svodi na svojevrsnu koncesiju, gde Norveška rezerviše prirodne resurse druge zemlje, profitira međunarodnim ugledom, uticajem u UN, pozitivnom ocenom programa, dok stanovništvo

¹⁶⁰ Najveći deo norveške proizvodnje nafte i gasa, oko 90% namenjeno je izvozu. Stoga postoji stav da Norveška treba da snosi deo odgovornosti za štetne emisije drugih zemalja (Pisarska 2016)

¹⁶¹ U kojoj meri deforestacija utiče na povećanje emisija štetnih gasova, upitno je: podaci se kreću od 10% do 17%, ali svetski trend ukazuje na generalno umanjevanje efekta seče šuma, a povećanje uticaja drugih faktora zagađenja (Benjaminsen and Svarstad 2018). Norveška od 2008. godine izdvaja oko 3 milijarde kruna za potrebe očuvanja tropskih šuma. Jedan je od glavnih donatora UN REDD programa, 2015. finansira 88% budžeta. www.un-redd.org/donors; pored toga, sprovodi i svoj nacionalni REDD program u zemljama Afrike, Južne Amerike i Azije *Norway's International Climate and Forest Initiative*, NICFI, u saradnji sa nevladinim organizacijama <https://norad.no/en/front/thematic-areas/climate-change-and-environment/norways-international-climate-and-forest-initiative-nicfi/>

Tanzanije koje ne učestvuju u nagodbi sa Norveškom snosi skrivene troškove (Benjaminsen & Svarstad 2018). Kako autori studije rezimiraju, milijarde izdvojene za klimatski angažman najvećim delom idu na formiranje javnog mnjenja u Norveškoj. Klimatski kolonijalizam (*climate colonialism*) se ispoljava na dva načina: najpre tako što stanovništvo 'Juga' podnosi najteže posledice klimatskih promena za koje je odgovoran 'Sever', dok istovremeno inicijative za ublažavanje posledica sprovedene na 'Jugu' nanose štetu stanovništvu u vidu onemogućavanja pristupa javnim dobrima. Ukratko, Norveška zvanična država u partnerstvu sa nevladinim organizacijama, zloupotrebljava ekonomsku moć i poziciju, kako bi onemogućila razvoj tanzanijskim zajednicama pod njihovim uslovima, a sa ciljem kupovine poena u okviru međunarodnog sistema ugljeničnih kvota (Benjaminsen & Svarstad 2018).

Neki od autora u svojim razmatranjima norveške razvojne aktivnosti posvećuju prostor analizi faktičkog statusa nevladinih organizacija kao 'građanskog društva'. Kako Tvet (2017) ili Egen (2017) ističu, deo je razvojnog i diplomatskog žargona upotreba ovog termina koji kontekstu dodaje na demokratičnosti i pluralizmu i kreira utisak narodnih pokreta koji stoje iza progresivnih težnji. Ipak, neoboriva je činjenica da iza omasovljenja nevladinih organizacija u svim državama sveta i njihovog prisustva u najrazličitijim forumima stoji direktna veza sa donatorskom državom/državama i izuzetnim povećanjem finansiranja. Kako studije navode, sedamdesetih godina su nevladine organizacije Norveške primale do 50% finansija iz državnih izvora, dok su ostatak prikupljale u vidu dobrovoljnih priloga ili iz drugih privatnih izvora. Poslednje tri decenije je u pitanju 90%. Toje (2013) smatra da se radi o knjiškom primeru klijentelizma, jer finansijska zavisnost sprečava nevladine organizacije da igraju zamišljenu korektivnu ulogu u društvu. Za ishod organizacije doživljavaju institucionalno preuzimanje, nametanje agendi (i njihovo ubrzano smenjivanje) i moralni kompromis (Toje 2013). Klijentelizam kao pojava sa kulturno uslovljenim manifestacijama nije stran ni Norveškoj. Toje pojašnjava da je Patnamovo određenje dve vrste političkih elita i u ovom slučaju održivo, i da se u norveškom slučaju radi o elitama koje pojedinačne interese uspevaju da predstave kao opšte. Organizacije koje doživljavaju najveći rast su upravo one koje najmanje preispituju zvanične prioritete (Toje 2013; Tvedt 2009).

Pretpostavka da država na ovaj način utiče na organizacije nije u potpunosti održiva. Od organizacija se očekuje da promovišu određenu političku agendu, da obezbeđuju usluge i u određenim kontekstima da zauzimaju kvazidiplomatsku poziciju i zastupaju interese Norveške. Ipak, u svetlu korporativističke agende, postaje jasno da se ne radi o nametanju uticaja države, već o zajedničkim rešenjima (Tvedt 2007). Nvladine organizacije postaju ugovorna sredstva države za implementaciju politika prema 'Jugu'. Ali kao što nisu *grassroots* aktivisti koji promovišu radikalne napredne agende, nisu ni eksterni instrumenti pod državnom kontrolom (Neumann, Sending 2010). Naime, one su akteri unutar sistema koji sa državom, sem finansijskih sredstava, dele i administrativne prakse, razvojne strategije i ostale norme, standarde i vrednosti.

Očigledna karakteristika norveškog razvojnog sektora je ono što Tvet naziva cirkulacijom elita (*elite circulation* ili *elite interpenetration*) ili Toje 'sindromom rotirajućih vrata' (Toje 2013). Promet osoblja između sektora ne samo da je čest – više je pravilo nego izuzetak – već najčešće i ne podleže pitanjima javnosti u pogledu mogućeg konflikta interesa. Istraživanje koje je Pisarska sprovedla potvrđuje da skoro 60% ispitanika koji rade u razvojnom sistemu ima iskustvo iz vladinog i nevladinog sektora (Pisarska 2016). Značajan deo osoblja na vodećim pozicijama je tokom svog razvojnog angažmana menjao instituciju na relaciji državna institucija – nevladina organizacija – akademska sfera – privatni sektor – državna

institucija¹⁶². Kako neki autori ističu, problem nije zanemarljiv (ali je zanemaren) u segmentu praćenja i evaluacije razvojne delatnosti, kada isti stručnjaci zauzimaju poziciju evaluatora programa u kome su prethodno bili eksperti za dizajn projekta ili savetnici u procesu implementacije. Ovakva dinamika kreira dobru podlogu za precenjivanje značaja i uspeha razvojne aktivnosti. Kreirana je ne samo nova interesna grupa sa usklađenim i uniformnim ciljevima, već i prostor za novi segment društva koji teži pridruživanju nadnacionalnim elitama uz upotrebu međunarodnog razvojnog sistema (Toje 2013; Tvedt 2017).

5.3.2 Nevladine organizacije u javnosti

U svetlu značajnih državnih izdvajanja za nevladin razvojni sektor, kao i koncentracije i cirkulacije elita, postavlja se pitanje konkurencije, na koji način se pomenute organizacije takmiče za sredstva? Da li postojanje velikog broja organizacija sa razvojnim angažmanom na neki način garantuje veći kvalitet usluge? Istraživanja pokazuju suprotno. Opstanak organizacija zavisi od učešća u razvojnom sistemu, i svaka od njih stoga ima potrebu da zadovolji očekivanja javnosti i standarde sektora. Prilagođavanje očekivanjima tj. uslovi razvojnog 'tržišta', kao i pomenuta cirkulacija osoblja, pored uniformnog jezika i ujednačenih ciljeva i moralnih načela, rezultiraju primenom istih metodologija, istih pristupa u planiranju, dizajnu i implementaciji, kao i zapošljavanjem osoblja koje je već obučeno u upotrebi željenog jezika i metodologija. U ovakvim uslovima je nemoguće da organizacije ponesu osobenosti zajednice ili da formiraju specifičnu organizacijsku kulturu. Dolazi do spontane standardizacije organizacija i organizacijskog izomorfizma (Makt og demokrati 2003; Toje 2013). Ovakav razvoj se ne može nazvati fragmentacijom u odnosu na ranije društvene pokrete u Norveškoj, ali izvesno pogoduje cirkulaciji pripadnika iste grupacije i manjem prilivu novih ljudi i ideja. Za ishod može da se očekuje više dogmatskih, zaparloženih stavova maskiranih kao organizacijsko znanje. Mora se napomenuti da tome doprinose saznanje matrice nasleđene od misionarskih organizacija, i koje u razvoju nevladinih organizacija imaju daleko veći uticaj – i saznanje i praktično – nego što se to na prvi pogled može pretpostaviti (Gullestad 2002, 2007; Tønnessen 2007; Tvedt 2003, 2004). Od sedamdesetih godina misionarska viđenja uloge norveške razvojne pomoći postaju deo debate nevladinog razvojnog sektora:

„'Mi' ćemo spasiti 'njih', a ne 'oni' 'nas'. 'Mi' smo bogati, a 'oni' siromašni. 'Mi' imamo kompetenciju, 'oni' imaju kulturu. 'Mi' smo dobri, žao nam ih je. ... Diskurs pomoći je kulturno-relativistički, dok je diskurs o 'imigrantima' kulturno-imperijalistički... Interpretativni okviri obeleženi su globalnom perspektivom, u kojoj su Norvežani *pomagači*, a narodi Juga duhovno i materijalno *siroti*. Mi posedujemo jedinu istinu, versko otkrovenje.“ (Gullestad 2002:293)

Kultura učestvovanja, efektivnog angažmana građana kroz dobrovoljna udruženja je u novije vreme u povlačenju, ako nije i nestala. Angažman koji nevladine organizacije nude u Norveškoj je kratkoročan, površan i simboličan (akcije prikupljanja sredstava ili potpisa, mobilizacije javnosti za potrebe kampanja širenja svesti). Nevladine organizacije, koje se u

¹⁶² Najočigledniji primer je slučaj Jana Egelanda koji je tokom svoje karijere zauzimao pozicije državnog sekretara, zatim šefa niza nevladinih organizacija (Crveni krst Norveške, *Human Rights Watch Europe*, *Norwegian Refugee Council*), podsekretara UN, direktora i profesora u norveškom akademskom sistemu. Bivši ministar spoljnih poslova Børge Brende prethodno je zauzimao poziciju šefa Crvenog krsta Norveške, i to nakon dužeg angažmana kao ministar trgovine i ministar životne sredine. Bliži Srbiji je primer šefa regionalne kancelarije Norveške narodne pomoći koji iz naftne industrije prelazi u nevladin sektor, da bi nakon nedovršenog mandata na Balkanu postao diplomata u Africi.

Norveškoj još uvek nazivaju dobrovoljnim organizacijama (*frivillige organisasjoner*) ne predstavljaju kao narodni pokreti i udruženja prošlosti sponu između lokalnog i centra, niti elemente sistema razmene političkih ideja. (Berggrav 2012)

Još jedna od pojava karakterističnih za odnose i zajedničko delovanje države i nevladinih organizacija je diplomatizacija. Nojman u jednom trenutku pominje 'diplomaciju na dva koloseka', ali kasnije analize učinka nevladinih organizacija na polju kreiranja agendi na međunarodnom planu pobijaju umnožavanje spoljnopolitičkih ciljeva. Akteri razvojnog sistema, najpre NORAD i akademski stručnjaci, a zatim nevladine organizacije se 'diplomatišu', postaju kvazipredstavnici norveške spoljne politike i često u kontekstima zemalja 'Juga' istupaju kao predstavnici Norveške. U svom funkcionisanju neretko primenjuju protokole i prakse diplomatskih misija, a redovno dobrovoljno učestvuju u prikupljanju podataka i izveštavanju za potrebe faktičkih diplomatskih misija i Ministarstva spoljnih poslova (Neumann 2012). Istovremeno, kako više studija delovanja 'diplomatišanih' nevladinih organizacija u zemljama 'Juga' potvrđuje, obeležavaju ga i neokolonijalne prakse u zapošljavanju 'lokalnog' osoblja, primeni različitih regulativa za norveško i 'lokalno' osoblje, odabiru 'lokalnih' partnera i generalnog stava i obzira prema 'lokalnom' društvenom i kulturnom miljeu (Eggen 2014; Toje 2013).

Pomenuti faktori finansiranja i udovoljavanja očekivanjima donatora i javnosti utiču i na postavljanje prioriteta za organizacijsko delovanje: prioritete smenjuju trendovi, a faktičke potrebe i interesi ranjivih grupa gube značaj i svoje osnovno značenje. Trendovi mogu da budu najnovija krizna ili ratna žarišta, tematske oblasti koje u datom trenutku zaokupe pažnju javnosti ili mogu da usmere ka određenim spoljnopolitičkim i ekonomskim ciljevima. Toje pominje masovni angažman norveških organizacija u Avganistanu, koji odgovara na nekoliko u datom trenutku uspostavljenih trendova: krizno žarište, osnaživanje žena, jačanje vladavine prava, pomoć žrtvama rata, ali i povećanu vidljivost norveških organizacija u humanitarnom kontekstu, dok Norveška sprovodi svoj vojni NATO angažman¹⁶³. Ciljne grupe 'na terenu' dobijaju dimenziju koja im se dodeli¹⁶⁴. Ilustracije radi, neki od trendova koji su tokom proteklih decenija obeležili norvešku razvojnu pomoć su 'najsiriomašnjima od najsiriomašnjih', 'pristup elementarnih potreba', 'pristup baziran na pravima', a zatim 'integrisani pristup'.

U pogledu trendova je neophodno dodati nešto i na temu metodologija. Decenije razvojnog angažmana Norveške je obeležila praktično religiozna upotreba *Logical Framework Approach*-a. Kako Egen ilustruje, sposobnost da se različiti sadržaji propuste kroz ovu matricu bila je dovoljna kvalifikacija tokom osamdesetih i devedesetih za ekspertske angažman na bilo kom razvojnom programu što norveških organizacija, što međunarodnih (Eggen 2014; Lindkvist & Dixon 2014). Decenijsko dogmatsko pridržavanje nameće pitanje o efikasnosti ostvarenoj kroz primenu ove matrice, primerenosti ovoga pristupa programskoj konceptualizaciji razvojne pomoći. Da li je ova aplikacija zaista opravdala poverenje i demonstrirala nezamenljivost? Nametanje logičkog režima – kako norveškim, tako i nevladinim organizacijama na 'Jugu' – koji nema naročito utemeljenje u prirodi razvojne delatnosti, niti na bilo koji način odražava realnost rada 'na terenu' sa korisnicima pomoći,

¹⁶³ Toje naglašava da norveške nevladine organizacije u Avganistanu učestvuju u 'integrisanim misijama' gde formalno ili neformalno pružaju podršku vojnim misijama, čime se problematizuje njihovo prisustvo kao humanitarnog aktera. Norveška narodna pomoć se uključuje kao politički akter za potrebe države u sukobu u Južnom Sudanu (Toje 2013). Norveška crkvena pomoć već decenijama posreduje u diplomatskim i ekonomskim poslovima u različitim državama Afrike, gde postoji značajna nekada misionarska, a zatim razvojna i energetska delatnost (NORAD 2017; Tvedt 1998a).

¹⁶⁴ Najočigledniji primer je promena trenda 90-ih godina i prelazak sa pružanja usluga na zagovaranje (*advocacy*) kao metod i cilj osnaživanja ranjivih ciljnih grupa.

doprinosi dodatnom otuđenju samog programskog osoblja i organizacije od željenih ishoda. Sama istorija aplikacije, koja korene vuče iz američkog poslovnog menadžmenta, svedoči o tome da je u poslovnom domenu ovaj pristup nakon kratke test faze napušten (Wallace et al. 2006).

Angažovanje norveških organizacija 'na terenu' na polju promocije ljudskih prava razotkriva još jednu protivrečnost. Nevladine organizacije 'Juga' se podstiču i obučavaju da obavljaju aktivnosti praćenja sprovođenja međunarodnih obaveza država iz domena zaštite ljudskih prava. Istovremeno učenje iz Norveškog iskustva pokazuje da je bliska sprega sa državom isplativa i čini delatnost nevladinih organizacija održivijom i bezbednijom (Pisarska 2016). Kriterijumi, međutim, mogu biti dvostruki, pa tako organizacije 'Juga' mogu da ponesu teret podsmešljive oznake *GONGO* (vladina nevladina organizacija) ukoliko prate norveški model i uđu u blisku saradnju sa matičnom državom. Ovim se iznova podvlači dihotomija Norveške kao 'dobre' države i država Globalnog juga kao inherentno 'loših': u slučaju Norveške je saradnja između države i građanskog društva pozitivna, poželjna i opravdana, jer i zvanična i nezvanična strana operišu unutar iste idealne paradigme univerzalnih vrednosti i razvoja.

Konačno, nekoliko reči po pitanju odnosa javnosti prema učinkovitosti delovanja norveških razvojnih nevladinih organizacija. U javnosti se povremeno pojavljuju kritike pojedinačnih razvojnih i humanitarnih inicijativa (Gallefoss 2013; Tvedt 2007a). Ekspertska analiza u pogledu opšteg odsustva sistema za praćenje rezultata norveške pomoći iznosi niz primedbi na postojeće prakse (Lindkvist & Dixon 2014). Norveška motivacija za razvojnu pomoć svrstava se u kategoriju '*feel good*' angažmana, aktivnosti koja za cilj ima da naciji donatoru obezbedi moralnu satisfakciju samim činom davanja. Nepostojanje adekvatne projektne dokumentacije čija analiza bi doprinela boljem određenju prioriteta i ciljeva norveške pomoći predstavlja ne samo problem za buduće delovanje, već postavlja pitanje opravdanosti decenijskih izdataka za administracije razvojnog zvaničnog i nevladinog sektora. Ipak, preporuka evaluatora je da se sistem ojača povećanim podsticajima norveškom osoblju u vidu povećanja plata, nagrada i davanja drugih podsticaja radi jačanja njihovih kapaciteta za dokumentaciju uspeha i promašaja (Lindkvist & Dixon 2014; Lloyd & Villanger 2014; Villanger et al. 2016). Projekat 'pomoći', i pored predstavljenih nedostataka i nelogičnosti, nastavlja da uživa popularnu podršku, o čemu će više biti reči u odeljku 5.4.

5.3.3 Marketing nevladinih organizacija i proizvodnja znanja o 'Jugu'

Upotreba dvostrukih aršina nas dovodi do uloge nevladinih organizacija u izgradnji i održavanju vizuelnih asocijacija ili mitologija o neevropskom svetu, slika koje imaju ulogu u održavanju najpre hijerarhijskog kolonijalnog, a zatim razvojnog projekta tj. neokolonijalnog poretka. Uloga intertekstualnog, izgradnja sistema upotrebljivih kolonijalnih hijerarhijskih asocijacija doslednom upotrebom fotografskog materijala i ilustracija u reklamiranju proizvoda, zabavnim sadržajima, obrazovnim materijalima sve dok ne postanu prećutno 'zdravorazumsko' znanje dobro je dokumentovana (Barthes 1991; Dogra 2012; Kjerland 2014; McClintock 1995; Wilson; Ramamurthy 2013). Nekada su kolonijalne imperije zarad svojevrstne semiotičke ekonomije ponavljanjem određenih vizuelnih simbola razvijale niz fiksiranih, podrazumevanih značenja – civilizacijska zaostalost neevropljana, zahvalnost domorodaca na civilizacijskoj misiji (McClintock 1995). Razvojni sistem u sklopu onoga što Tvet naziva strateško-komunikacijskim režimom tako proizvodi – na temeljima kolonijalnog

vizuelno-mitološkog nasleđa – svoju vizuelnu ekonomiju. Norveške nevladine organizacije u partnerstvu sa medijima i u skladu sa već pomenutim očekivanjima javnosti, potrebom za povećanjem sopstvene vidljivosti, strategijama prikupljanja sredstava, kao i kontinuiranih potreba kreiranja znanja o razvojnom projektu i objektima razvoja, prednjače u frekventnoj produkciji novih vizuelnih materijala – bilborda, plakata, stranica zakupljenih u dnevnim listovima, flajera distribuiranih poštom ili na javnim mestima, video spotovima i dokumentarnim filmovima. Učešće poznatih ličnosti u promociji razvojnog projekta je sve češće¹⁶⁵. Upotreba rasnih stereotipa je zastupljena bez obzira na kontekst – humanitarne katastrofe, rata, prirodne nepogode; siromaštva, političke krize; nehumane tradicije¹⁶⁶ (Bjarnar 2010; Eide 2008; Palmberg 2001). Žrtva je ili tiha i nemoćna u svojoj patnji (lišena mogućnosti delovanja) ili bezrazložno vesela i optimistična (opet lišena mogućnosti delovanja), ali u svakom slučaju prisutna najpre kao scenografija za glavnog aktera razvojnog projekta, belu ili belog Norvežanku ili Norvežanina¹⁶⁷.

U ovom segmentu je zahvalno osvrnuti se na dve kategorije medijskih sadržaja koji nastaju u strateško-komunikacijskoj produkciji. U pitanju su najpre sada već tradicionalni godišnji događaji prikupljanja sredstava za specifično odabranu, zaslužnu norvešku nevladinu organizaciju, koji su prerasli u poseban medijski (televizijski) fenomen ili 'nacionalne rituale' (Tvedt 2017:25). Pored toga, u posednjoj deceniji se pojavljuje novi žanr *reality show*-a koji kombinuje edukativni sadržaj o Globalnom jugu sa potrebom za estetskim i emotivnim zadovoljenjem ranije pomenutog impulsa 'kompleksa belog spasitelja'.

Humanitarna akcija pod imenom „Operacija Radni dan“ (*Operasjon Dagsverk*) održava se još od 1964. godine. Primarni cilj je angažovanje učenika osnovnih i srednjih škola u radnoj akciji prikupljanja novca za unapred određen humanitarni ili razvojni cilj, uglavnom usmeren na obrazovanje mladih na Globalnom jugu. Broj učesnika tokom godina varira između 100.000 i 200.000, a u proseku se prikupi oko 30 miliona norveških kruna po akciji. Prikupljena sredstva se po okončanju akcije predaju odabranoj nevladinoj organizaciji, koja će ih utrošiti za potrebe programa obrazovanja mladih na Globalnom jugu. Cilj akcije, kako stoji i u načelima, nije razvijanje osećanja krivice ili tuge u odnosu na one koji nisu privilegovani, već sticanje osećanja globalnog zajedništva. Akcija za ciljnu grupu, dakle, ima populaciju norveške dece i mladih, koju informiše i edukuje o situaciji na Globalnom jugu u periodu pre održavanja aktivnosti prikupljanja sredstava, a zatim animira samim događajem. Proizvedeni materijal se dostavlja školama, koje treba da ga koriste u nastavi i u mobilizaciji zajednice da aktivnost podrži donacijama. Pošto je u pitanju omladinska akcija, pristup je drugačiji u poređenju sa drugim sličnim inicijativama: postoje određeni obziri i želja da se izbegne negativno portretisanje mladih na Jugu. Vizuelni materijal korišćen za akciju ne prikazuje negativne, tragične ili previše invazivne scene iz života dece Juga¹⁶⁸. Analiza promotivne kampanje iz 2014. godine je zahvalna kao primer inovativnog i mladalačkog pristupa koji se ostvaruje ovom akcijom. Reklamni film „Živeo Zapad! Neka se zabava nastavi!“ uz primenu ironičnog humora

¹⁶⁵ Neki od dokumentarnih priloga dostupni na <https://www.sherpafilm.no/ngo/>

¹⁶⁶ U ovom kontekstu se najčešće spominju ili podrazumevaju genitalno sakaćenje, ugovoreni brakovi ili zločini iz časti.

¹⁶⁷ „Ovo nije priča o nama, ali...“, najnoviji promotivni spot *Plan International Norge*, dostupan na https://www.plan-norge.no/Chicken_Adolf

¹⁶⁸ Internet stranica akcije *Operasjon Dagsverk* tako nudi šest pozitivnih fotografija norveške dece i omladinaca, jednu fotografiju manjeg formata na kojoj su na pozitivan prikazana deca Afrike i jednu fotografiju koja, možemo pretpostaviti, predstavlja učionicu na Globalnom jugu. Vidljiva je dosledna praksa usmerenja na pozitivne vizuelne sadržaje – ponuđena galerija fotografija prikazuje mlade iz različitih neimenovanih konteksta Globalnog juga u pozitivnom svetlu (zabave, školskih aktivnosti, druženja i poljoprivrede). Istovremeno, prostor i vidljivost dodeljeni prikazima norveške omladine ukazuju na primarni fokus kampanje, edukaciju kod kuće. Dostupno na <https://www.od.no/> Pristupljeno 18.01.2021.

kroz lik narcisoidnog kapitaliste Robina Guda, ukazuje da jedino sebični i samodovoljni stav mogu da spreče mlade da učestvuju u humanitarnoj akciji. Robin objašnjava mladima da je jedino beskrupulozna akumulacija bogatstva u prošlosti dovela do današnjeg blagostanja, a da se taj trend nastavlja tako što se od renti iz Afrike naplati deset puta više nego što pristigne u formi pomoći. On poziva mlade da ne učestvuju u „Operaciji Radni dan“, jer će obrazovanje na Globalnom jugu predstavljati smetnju daljem bogaćenju Severa. Mobilizatorska snaga reklamnog filma je u elementu šoka – deca očekuju klasični edukativni spot – i humora, koji kroz lik bezočnog sebičnjaka treba da oraspoloži i učini da deca spontano usvoje ponuđene informacije o nejednakosti u svetu (Frøyd 2016). Frejd primećuje da ironija za značajan deo publike nije dovoljno jasan način da se prenese poruka: mnogi su Robinovu argumentaciju bukvalno shvatili, a kako je i danas vidljivo iz komentara na društvenim mrežama, mnogi ovaj stav podržavaju¹⁶⁹. Veliki broj mladih, ali i odraslih je spot doživeo kao poziv za diskusiju ili čak odbranu Severa od optužbe da je odgovoran za siromaštvo Juga (Frøyd 2016). Najznačajnije primedbe su ipak sledeće: humor ne može da bude medij za širenje svesti o ozbiljnoj tematici koja pogađa druge, jer kako Frejd ističe, kontekstualno povezivanje humora, ironije i ljudskih nedaća suštinskom problemu oduzima na dostojanstvu i ozbiljnosti¹⁷⁰. Otvaranje teme nejednakosti i eksploatacije u ovom formatu, konačno, trivijalizuje probleme, pritom, i pored dobre namere da se izbegnu stereotipije, moć za rešenje problema stavlja u ruke dece Severa. Na ovaj način se i pored površinskog sloja ironije održava kompleks belog spasitelja (Cole 2012), a deca Severa, pored toga što saznaju da su akteri promene u svetu, bivaju oslobođena tereta prošle, sadašnje ili buduće odgovornosti. O konkretnom projektu koji godišnja akcija podržava ne saznajemo ništa – igrani humoristički sadržaj spota ne ostavlja prostor za to – što nagoveštava sekundarni značaj ove komponente kampanje (Frøyd 2016).

Najpoznatija i najmasovnija akcija prikupljanja sredstava je godišnja akcija javnog servisa NRK (*TV-aksjonen* ili *NRK Telethon*), koja se održava od 1974. godine svakog oktobra kao nacionalna radna akcija¹⁷¹. Dovedena u vezu sa tradicijom kolektivnih radnih akcija, često se naziva i *dugnad* (blizak pojam u srpskom jeziku je 'moba'), što kako Frejd ističe, naglašava osećaj posebnosti, jer Norvežani veruju da je *dugnad* jedinstvena pojava i pojam, deo norveškog identiteta¹⁷². Još od 1951. norveška nacionalna radio-televizija organizuje niz različitih akcija sa humanitarnim ciljevima, i to za programe koji bi se sprovodili u zemlji i u inostranstvu. TV akcija je predmet ponosa, nacionalni događaj i izvor prestiža i vidljivosti na najvišem mogućem nivou za nevladine organizacije identifikovane kao zaslužne primaocce prikupljenih sredstava. Kako Brustad objašnjava, u pitanju je celodnevna televizijska emisija koja za potrebe unapred odabranog projekta nevladine organizacije prenosi akcije prikupljanja širom zemlje ili „najveća kampanja za prikupljanje dobrovoljnih priloga, ukoliko se za merilo uzme količina prikupljenih sredstava po osobi i broju učesnika“ (Brustad 2014). Uzevši u obzir da je događaj od nacionalnog značaja, delom je objašnjivo odsustvo kritičkih pogleda i analiza ove društvene pojave. U slučaju TV akcije ne postoji naročita zabrinutost zbog stereotipne ili negativne reprezentacije, sadržaj i emotivni naboj programa su u potpunosti zasnovani na

¹⁶⁹ Iako je u pitanju priča iz 2014. godine, snimak i dalje dobija komentare na društvenim mrežama. Neki od komentara su dostupni na Twitter pretraživaču: <https://twitter.com/search?q=%23levevesten> Pristupljeno 18.01.2021.

¹⁷⁰ Na sličan način deluje i kampanja *RadiAid* koju organizuje Fond za međunarodnu pomoć norveških studenata i akademskih radnika (*Norwegian Students' & Academics' International Assistance Fund*, SAIH). Često navođen kao primer dobre prakse, *RadiAid* takođe primenjuje humor i ironiju kao oruđa kritike. Problem nastaje u delu gde je očigledno produženje nepomirljive dihotomije Sever-Jug i očekivanog i željenog šok efekta pri ideji da bi Jug mogao da pruža pomoć Severu. <https://www.radiaid.com/> Pristupljeno 18.01.2021.

¹⁷¹ Zvanična stranica poziva dostupna na <https://blimed.no/tv-aksjonen-nrk/> Pristupljeno 18.01.2021.

¹⁷² Frejd navodi još neke primere za isti pojam iz bliskog okruženja, *talkoot* (finski), *köröl*, *slotteröl* i *taköl* (švedski).

estetici ljudske patnje. Novinari angažovani na izradi programa, pripremi reportaža i prikaza organizacije i programske aktivnosti koja će biti ekskluzivni primalac prikupljenih sredstava, kako Tvet primećuje, raskidaju sa zvaničnim pravilima novinarstva i promovišu pojednostavljenu sliku sveta i inače neprihvatljive stereotipe kao postavku problema koji se može rešiti modelima uklopivim u TV format (Tvedt 2017).

Novi žanr *reality* programa otvorio je mogućnost primene novog formata u distribuciji 'znanja o Jugu' i norveške humanitarne ekspertize. Niz emisija – *Sweatshop* (dve sezone, 2014-2016), *Stuck* (2016), *Motherhood* (2017), *Flukt* (2017), *Mission Impact* (2019) – zasnovan je na ponavljanoj ideji izmeštanja Norvežana iz njihove zone komfora u surove, divlje i nečovečne uslove života Globalnog juga, gde se suočavaju sa užasima prekarnog rada (u Kambodži), rodno zasnovanog nasilja, detinjstva i materinstva (u Nepal), izbegličkim stradanjima na putu ka Evropi¹⁷³. Kombinujući *reality* sa *scan-guilt*-om uz privid dokumentarističke objektivnosti, svaka od emisija prati šablonski tok od uzbuđenja predstojeće avanture, preko šok-efekta suočavanja sa priređenom okrutnom svakodnevicom odabranog podneblja (posebno kroz intervju sa lokalnim akterima čije životne priče izazivaju bujice saosećanja norveških učesnika), do produženih sesija razgovora ili monologa učesnika programa koji postepeno kroz faze negiranja, užasavanja i iščuđavanja usvajaju i prihvataju datost i drugost nepodnošljivih okolnosti Juga. Kroz razgovore učesnika ili obraćanje učesnika publici podvlači se, kao nesavladivo, razgraničenje između norveškog 'nas' i 'njih', drugih (najčešće uplakano: 'Kako oni to mogu?'). 'Mi' od početka do kraja emisije podrazumeva i publiku, i afektivnim ponavljanjem učvršćuje i naglašava binarnu podelu mi-oni, Norveška/bogatstvo naspram 'Juga'/siromaštva; mi/konzumenti/luksuz naspram njih/fabrika/užas nemaštine. U delu programa koji pored prosvetne funkcije treba da provuče i zabavnu komponentu, učesnici dobijaju 'izazove': potrebno je da obave neku radnju na način na koji se to čini u datoj sredini. Učesnici se trude da dokažu da, uprkos odsustvu prakse, superiorno mogu da savladaju do tada nepoznate zadatke i tehnike, ili, ukoliko to ne mogu, da su date radnje ionako nesuvisle ili nečovečne. Lokacije, koliko god specifične, prikazuju se kao jednoobrazne, jer su norveškom oku ponuđene samo monotone radničke hale, sumorni privremeni smeštaj i prašnjave saobraćajnice, kao da patnja i siromaštvo na koje se program fokusira ne ostavljaju nikakav prostor za život porodice, zajednice i kolektiva. U trenutku kada nas savladaju ponuđene činjenice o životu i svetu, adekvatno uobličene za lakše tumačenje od strane norveške publike, razrešenje stiže u vidu instant ekspertize i ponuđenih rešenja norveške nevladine organizacije. U slučaju *Sweatshop*-a je to organizacija 'Budućnost u našim rukama' (*Framtiden i våre hender*). U završnici emisije gledaocu se nudi oslobođenje u vidu instant-aktivizma protiv korporacije koja eksploatiše radnu snagu 'Juga', a kako Jang primećuje, na ovaj način se zamagljuje tokom emisije dosledno očuvana distanca između 'nas' i 'njih' iznenadnim izmeštanjem norveških učesnika, publike i kambodžanskih radnika u zamišljenu borbenu poziciju protiv zajedničkog korporativnog neprijatelja (Yang 2017).

U slučaju serije *Motherhood*, dve norveške mlade majke i blogerke u Nepal uče o izazovima odrastanja i odgajanja dece. Očigledna je namera materijalizacije ideje 'globalnog materinstva' kao „tendencije u popularnoj kulturi da predstavi bele žene kako spašavaju, izbavljaju ili usvajaju međunarodnu decu iz nepriviligovanih delova sveta, i reartikulišu ih kroz porodične okvire koji fiksiraju fokus na zapadnjački (posebno severnoatlantsku) heteroseksualnu logiku srodstva“ (Shome u Yang 2017:106). U ovom slučaju Strem fondacija (*Strømmestiftelsen*, „jedna od deset najvećih norveških nevladinih organizacija koje pružaju

¹⁷³ *Mission Impact* učesnike ne izmešta na Jug, već ih suočava sa do tada nepoznatim problemima siromaštva, klimatskih promena i odsustva kontrole naoružanja. Naizgled nerešive probleme savladavaju sticanjem znanja o tome da su univerzalni i samim tim izvan norveškog doseg, a ponuđeni vidovi razrešenja su foto- i blog-aktivizam.

pomoć¹⁷⁴) posreduje u procesu učenja i pronalaženja rešenja za žene i decu Trećeg sveta. Organizacija se priključuje inovativnom trendu kombinovanog kvazidokumentarističkog formata, inače iskusna u upotrebi 'pripovesti siromaštva' u svojoj redovnoj praksi prikupljanja donacija¹⁷⁵. Na sličan način *Stuck* norveške devojčice stavlja u poziciju svedokinja užasa rodno zasnovanog nasilja u Kambodži, Bangladešu, Vijetnamu i Brazilu, gde otkrivaju „mračnu stvarnost“ i „daju glas ženama koje ga nemaju“ (Kaur 2018). Gledaocima se jedino približavaju rešenja u vidu inicijativa podstaknutih spolja, ostavljajući norveškoj publici utisak da bez norveških prosvetljenih i pravdoljubivih nevladinih organizacija (u slučaju serije *Stuck* u pitanju je organizacija *Plan Norge*) indigene i ranjive populacije bilo koje lokacije Juga ne bi imale drugog izlaza. Formula zasnovana na neograničenoj količini stereotipa, redukcionizma i zloupotrebi ličnih priča, patnje, sentimentalnosti i suza nastavlja da živi uz ograničenu javnu kritiku i, kako Jang svojim mapiranjem ustanovljava, odsustvo kritičke analize u akademskom diskursu (Yang 2017).

Andersen povezuje liberalnu tradiciju sa sentimentalizacijom, 'pričama saosećanja' koje retoriku usmeravaju na telesnu patnju i doživljaj pročišćenja kroz pobuđeno saosećanje:

„Kada se sentimentalnost sretne sa politikom, koristi lične priče da ispriča nešto o strukturnim efektima, pritom rizikujući da sabotira sopstveni pokušaj da retorički izvede scenu patnje koja mora biti politički ublažena. Pošto ideologija istinskog osećanja ne može da prizna neuniverzalnost patnje, svi njeni elementi se izmešaju i etički imperativ ka socijalnoj transformaciji biva zamenjen građanski nastrojenim ali pasivnim idealom empatije. (...) Rezultat ovakve empatičke identifikacije nije impuls za akciju, već prilično pasivna pozicija. Suštinski gledano, sentimentalni narativ je prijatan za konzumaciju i okrutno neefikasan.“ (Woodward 2009 u Andersen 2016)

Tema i obim ovoga rada ne dopuštaju obuhvatniju analizu 'južno-političke' produkcije ili, drugim rečima, kolonijalnosti zastupljene u svim segmentima medijskih i obrazovnih sadržaja, nezavisno od promotivnih aktivnosti razvojnog sektora. U pitanju je u svakom slučaju, obilata građa, jer kako Eide i Simonsen zaključuju, elementi rasijalizacije i insistiranje na civilizacijskim hijerarhijama nisu rezervisani samo za specifične, tematske sadržaje. Njihova obuhvatna analiza medijskih sadržaja pokazuje „da kolonijalna slika sveta ne dominira samo u izveštavanju o događajima u svetu, već u jednakoj meri i u trivijalnim i zabavnim sadržajima. Medijsko izveštavanje dalje prosleđuje, promovise i naturalizuje zapadnjački kolonijalni projekat među čitaocima, koji lično imaju malo znanja iz prve ruke o delovima sveta o kojima se piše“ (Eide & Simonsen 2008:276).

5.4 „Tipično norveški je biti dobar“¹⁷⁶

Tokom XX veka dolazi do transformacije norveških identitetskih simbola u više navrata. Prvobitni simboli i izvori nacionalnog identiteta, otadžbina i ustav, državna crkva i kralj stiču ovu poziciju u periodu nakon oslobođenja od danske uprave sve do političke emancipacije od Švedske (tzv. period prikupljanja kulturnog materijala sa ciljem identifikacije nacionalnog, Johansen 1997). U periodu nakon sticanja nezavisnosti su kruna, crkva i seljački pokret predstavljali izvor nacionalnih ideja i jedinstva. Od kraja XIX veka pa sve do II svetskog

¹⁷⁴ Predstavljanje organizacije na zvaničnoj internet stranici <https://strommestiftelsen.no/>.

¹⁷⁵ Pogledaj 'Odabrane priče' (*Utvalgte historier*) na internet stranici organizacije <https://strommestiftelsen.no/>. Pristupljeno 18.01.2021.

¹⁷⁶ Nekadašnja norveška premijerka Gru Harlem Bruntland u novogodišnjem govoru 1992. godine.

rata, norveški naučnici uzimaju značajno učešće u kreiranju teorija o rasnoj superiornosti i nordijskoj gospodarskoj rasi. Pseudonaučna istraživanja u okviru 'rasne higijene' ili 'rasne biologije' predstavljala su značajan deo norveške zvanične nauke. Ideja nordijske rasne superiornosti nije imala zanemarljiv uticaj na kreiranje nacionalnog identiteta (Kyllingstad 2014). Neki od vodećih svetskih eugeničara bili su Norvežani. Jon Alfred Mjeen, Kristine Bonevi i Halfdan Brin su poznati promoteri 'rasne higijene'¹⁷⁷. U međuratnom periodu Norveška je sprovodila populacionu politiku baziranu na ovim učenjima, prvenstveno sa ciljem promocije stimulativnih mera za demografski rast. Mere su, međutim, uključivale komponentu prisilnog prevaspitavanja i sterilizacije pojedinaca ili etničkih grupacija koje nisu bile smatrane prihvatljivim ili poželjnim u norveškom društvu. Zakon o sterilizaciji osoba sa invaliditetom, Roma i Tatara ukinut je tek sedamdesetih godina XX veka (Kjerland 2014; Kyllingstad 2014; Broberg 2005).

U međuratnom periodu, sa pojavom radničkog pokreta, otadžbinska ikonografija – ustav, kruna i crkva – trpi pritisak društvenih promena. Nakon II svetskog rata dolazi do određenih prilagođavanja: radnički pokret, iako dominantna sila u društvu, po dolasku na vlast ne nameće proleterku simboliku, već preuzima stare i integriše se kao simbol za sebe, kao tzv. 'Gerhardsenovska Norveška' (Eriksen & Neumann 2011). Dosledno se neguje istorijski konstrukt 'žrtve', najpre Norveške kao žrtve danske kolonizacije, a zatim nacističke okupacije, uz nekritičko podrazumevanje norveškog neučešća (Gullestad 2002:290).

Od devedesetih godina je tradicionalna norveška identitetska simbolika u opadanju. Norveška međunarodna razvojna delatnost devedesetih doživljava uspon i ekspanziju, između ostalog promocijom nevladinih organizacija kao razvojnih aktera. Norveško mirovno posredovanje, razvojna pomoć, 'angažovana' spoljna politika koja promovise građansko društvo, demokratiju, rodnu ravnopravnost i ljudska prava postaju novi simboli (Hansen 2015; Makt og demokrati, 2003). Već početkom devedesetih premijerka Bruntland proklamuje da je „tipično norveški biti dobar“, a u prvomajskom govoru 2001. godine, nekadašnji premijer Jagland izjavljuje da je Norveška 'humanitarna zemlja' koja nastavlja tradiciju Fritjofa Nansena. Analiza sadržaja govora održanih na nacionalnim sastancima tri reprezentativne stranke 2015. godine pokazuje da bilo da su u pitanju stranka levice, centra ili desnice, norveške stranke ne mogu da izbegnu da govore o humanitarnim krizama u drugim delovima sveta kao problemima koji zahtevaju norveški angažman (Andersen 2016). Kako Nojman i Eriksen opominju, nema slučajnosti u tome koje prakse postaju nosioci identiteta, u pitanju su prakse koje čine da se grupa oseća više nego posebnom, nadmoćnom (Eriksen 2011).

Norveška antropološkinja Mariane Gulestad u svojoj analizi percipiranog 'tipičnog norveškog' u norveškom društvu, u segmentu o drugosti i dominantnim viđenjima rase i kulture kao faktora razlike govori o 'rasizmu bez lica'. Preuzimajući koncept 'kolonijalnog repertoara' objašnjava kako tri sistema vrednosti mogu biti u primeni jednovremeno: antirasistički, zatim sistem vrednosti zasnovan na rasi i onaj baziran na hijerarhiji moći. Jedna od osnovnih odlika rasizma može biti njegovo svesno poricanje, dok se izdvojeni 'drugi' predstavljaju u lošem svetlu kako bismo 'mi' bili ti koji su napredniji i bolji. Gulestad ispituje Van Dajkovu tezu o rasizmu kao društvenom stanju, koje ne proizilazi iz pojedinačnih stavova ili iskaza. Ovo omogućava ljudima koji sebe smatraju antirasistima da dosledno deluju pod uticajem i u okvirima obuhvatnog skupa rasnih predrasuda, posebno u segmentima društva ili okolnostima kada se to ne očekuje (Gullestad 2002:152). Analize i istraživanja o rasizmu nisu zastupljeni u norveškim studijama društvenih nauka, rasizam nije primarni predmet društvenih istraživanja,

¹⁷⁷ Zanimljivo je da zgrada Biološkog fakulteta Univerziteta u Oslu i dalje nosi ime Kristine Bonevi. Bonevi je proučavala odnos između određenih fizičkih i psihičkih karakteristika i rase. Pod uticajem Fransisa Galtona, njen glavni istraživački rad je bio usmeren na otiske prstiju, naslednost kriminaliteta i rasu (Vogt 2018).

a ukoliko se o rasizmu i govori, pristupa mu se uz primenu starinskih definicija naučnog rasizma¹⁷⁸. Kako Gulestad ilustruje, narativ 'dobrih namera' uklanja senku rasizma sa bilo koje akcije ili iskaza. Ovaj pristup, široko prihvaćen, dovodi do svođenja rasizma na patološko stanje koje značajnijih dodirnih tačaka sa većinskim društvom nema, pa tako skoro niko u Norveškoj ne može da se kvalifikuje u status rasiste (Gullestad 2002:156). Dobre namere i 'pozitivni' krajnji ishodi mogu biti iskorišćeni, kako u politikama, tako i u svakodnevnoj praksi, čak i za evidentno rasističke postupke. U tom pravcu se nazire i tendencija poslednjih decenija zamene 'rase' pojmom 'kulture', čime je olakšano oduzimanje moralnog subjektiviteta 'imigrantima'. Paternalistički narativ u kulturno-relativističkim viđenjima multikulturalnog društva od nenorvežana proizvodi bića bez slobodne volje, radne etike ili individualnih sklonosti, jer su oni proizvodi svoje 'kulture', a ono što čine je ishod delovanja te 'kulture'. U ovom obliku – kao oruđe dehumanizacije ili opravdanje za paternalizam kroz romantične i egzotične predstave o imigrantskim zajednicama – narativ je koristan kao političko obrazloženje isključenja (Eriksen 1993:23).

Istraživanja o upotrebi pojma kulturnog diverziteta u obrazovnoj sferi ukazuju na 'belu' poziciju kao ishodište za kreiranje raznolikosti i inkluzivnosti, što se manifestuje kroz matrice hijerarhijski organizovanih grupnih kategorija učenika, opisa okolnosti rada koji proizvode grupne kategorije kao superiorne-norveške učenike i inferiorne-norveške, i angažovanje učenika pomoćnika u nastavi kojima je namenjena uloga facilitatora asimilacije (Fylkesnes 2018). Inicijalna namera – promocija obrazovnih modela inspirisanih socijalnom pravdom i jednakosti – gubi se u procesima koji proizvode rasne, rasijalizovane i rasističke diskurse 'drugih'. Ishodi su pogubni po 'druge': „Sasvim je moguće ljude isključivati iz društva na jedan ljubazan način, kao što je moguće uključiti ih grubo i uz agresiju“ (Gullestad 2002:157). Filkesnes zaključuje da je u pitanju 'pedagogija amnezije', selektivno pamćenje i zaboravljanje istorijskih činjenica i društvenih pojava sa željom da se očuva i reprodukuje isključivo najbolje lice norveškog društva, svetu izloženo kroz ideal nordijske izuzetnosti i 'norveški model'. U skladu sa dekolonijalnom pretpostavkom o modernosti i kolonijalnosti, i u ovom slučaju naličje prikriva nasleđe imperijalizma i kolonijalizma i normalizaciju rasizma kao svakodnevnog, nimalo neobičnog i prihvatljivog pojava (Fylkesnes 2018). Filkesnes dolazi do sličnog zaključka kao i Gulestad: prikrivena norveška 'bela nevinost' ne može da dozvoli eksplicitne forme rasističkih manifestacija moći. Druge, suptilne i 'dobronamerne', koje neće narušiti rasni hijerarhijski poredak, ne kvalifikuju se za rasističke:

„Eksplicitno pozicionirani kao promoteri socijalne pravde, delujući u okviru političkih diskursa koji proizvode superiornost bele rase, pokušaću da dominiraju novim ne-asimilovanim 'drugim' kroz suptilnu, a opet izdašnu diskurzivnu praksu imenovanja i reprezentacije koje dodeljuju ovom 'drugom' 'zaslužno mesto' potčinjenog 'drugog'. Ovaj kontekst takođe objašnjava zašto norveško društvo prima imigrante drugih rasa – jedino na ovaj način će nacionalna slika o sebi i norveški ideal zamišljene istovetnosti nastaviti da cveta i živi: mi smo fini ljudi.“ (Fylkesnes 2018:6)

Ovde je značajan i tretman rasizma kao novog fenomena i rasijalizacije kao nove pojave prouzrokovane skorašnjom pojavom 'drugog' u norveškom društvu u vidu imigranta. Najveći broj studija na temu rasizma ili norveške aspiracije ka multikulturalnosti situira problem rasizma u period poslednjih nekoliko decenija, vezujući ga za pojavu imigracije koja se u umerenom i kontrolisanom obliku javlja najpre kao ekonomska (radnici koji krajem šezdesetih

¹⁷⁸ Do promene postepeno dolazi poslednjih godina, mada javni diskurs i dalje primenjuje argumentaciju kojom ukazuje na 'pravo' belih Norvežana da kritikuju 'druge'. Dobra ilustracija rehabilitacije ideja biološkog rasizma je nagrađivani dokumentarni program *Hjernevask*, koji u obrazovne svrhe rasu definiše kao neizostavno biološku kategoriju, uz naznake superiornosti određenih grupa (Helland 2019).

i ranih sedamdesetih dolaze da rade u naftnoj industriji)¹⁷⁹. Tokom osamdesetih i devedesetih najveći deo imigracije predstavljaju tražioci azila, uključujući izbeglice sa prostora Jugoslavije¹⁸⁰. Često se u analizama predočava kontrast između nekadašnje idilične i homogene Norveške i 'otvaranja' države kako bi ponela teret humanitarnog azila. O imigraciji se govori u sklopu paradigme integracije uz napominjanje nametnute novine, a samim tim odsustva urgentnosti da se problem rasizma rešava: u pitanju nije problem rasizma, već problem imigrantske nevoljnosti da se integriše ili asimiluje. Kako Gulestad upozorava: „Jaki i nepriznati interesi većine kriju se iza hegemonih tumačenja situacije kao 'nove'“ (Gullestad 2002:157). U ovom prividnom izmeštaju problema krije se i nekoliko poteza ranije pomenute 'pedagogije amnezije': briše se istorijsko, starosedelačko prisustvo Sami naroda, vekovima od strane norveške države stavljanih u poziciju 'drugosti', kao i jednako dugotrajne prakse prisilne asimilacije i nasilnih intervencija nad kulturom, jezikom, ekonomijom i običajima ovih naroda. Istovremeno se 'drugosti', određenim vrednosnim i hijerarhijskim kategorijama daje privid površne, kratkoročne i manje-više bezazlene predrasude uz potpuno izostavljanje duge istorije kolonijalnog poduhvata koji je u maticu dopremio bogat repozitorijum rasističkih kategorija.

Tvet kreira koncept režima dobrote, komunikativnog režima čija je funkcija samolegitimacija (Tvedt 2006b). Govorimo o režimu, jer društvena slika svedoči o postojanju obuhvatnog i složenog sistema, koji uživa legitimitet i podršku na nacionalnom nivou, što za ishod ima stabilnost koja proizilazi iz nesmetanog pristupa materijalnim resursima neophodnim za održanje. Režimu dobrote, jer predstavlja „institucionalizovanu formu moralnog odgovora cele nacije na izazove globalnog razvoja, mira i siromaštva“ (Tvedt 2006a).

U pokušaju da izbegne redefinisane svoje pozicije u svetu danas, Norveška zasniva svoj identitet i izgrađuje nacionalni brend na ideji razvojne pomoći, mirovnog posredovanja i rodne ravnopravnosti, ali ovaj angažman i ideja istovremeno predstavljaju formativni element u odnosima domaćih institucija. Tvet smatra da ne postoji država donator koja je uzela učešće u 'razvojnog lancu', a da nije doživela promene na političkom, institucionalnom, ali i idejnom nivou. U Norveškoj je ranije pomenuti korporativizam rezultat te promene. Kreiranje režima dobrote kao korisnog sredstva za prevazilaženje protivrečnosti altruizma razvojne politike, s jedne, i realizma spoljne politike, s druge strane, previlazi razgraničenja između meke i tvrde moći.¹⁸¹ Istoričarka Eng nalazi da je razvojna aktivnost već pedesetih godina korisno odvratanje pažnje javnosti od vojne potrošnje uzrokovane članstvom u NATO, a zvanično dokumentovane motivacije pominju isključivo unutrašnji interes u vidu kreiranja preokupacije za domaće intelektualce kako bi se manje pažnje poklanjalo uticaju SAD i ljudima generalno dao „ventil za idealističke porive“ (Eng 2009:70). U javnoj sferi se ponavlja narativ

¹⁷⁹ Pri čemu se, kako Eriksen napominje, u norveškoj uobrazilji etnički raznolike imigrantske grupe iz različitih epoha stapaju u jednu nenorvešku 'kulturnu' grupaciju bez obzira na to što se radi o Pakistancima, Vijetnancima, Čileancima i Somalijcima (Eriksen 1993). „U norveškoj debati se reč 'imigranti' koristi kao sinonim za ljude sa jednim ili više od sledećih obeležja: 'tamna koža', 'čudno ime', govore norveški sa akcentom, ne pripadaju norveškoj crkvi“ (Gullestad 2002:159). Gulestad dalje analizira konotaciju 'multikulturalnog' i 'imigracije', koji povlače smisao 'obojen'. U današnjim prilikama govori o visokom stepenu rasijalizacije i učitavanja novog smisla u pojam rase, udaljen od nekadašnje vezanosti za fenotip (Krivonos 2020; Svendsen 2014).

¹⁸⁰ Statistički presek imigracije po godini, etničkom poreklu i obrazovnom profilu dostupan je na stranici državnog Centralnog statističkog biroa <https://www.ssb.no/statbank/table/09623/>

¹⁸¹ Tvet novijih godina u upotrebu uvodi i termin *tiranija dobrote*. Eskalaciju režima dobrote u svim njenim protivrečnostima, apsolutni primat koji je logika ovog režima stekla u norveškoj javnoj sferi, koristi da objasni kako Norveška jednovremeno može da bude najveći svetski zagovornik mira, razoružanja, ljudskih prava i razvoja i članica NATO koja ima učešće u ratovima na Balkanu, u Avganistanu i Iraku, kao i jedna od država koje bombarduju Libiju (Tvedt 2017).

'značajnog političkog kapitala' koji Norveškoj daje humanitarni angažman, kao i da interes ne narušava režim dobrote, jer „idealizam i interes idu ruku pod ruku“ (Skånland 2008:60).

Nojman problematizuje negovanje mita o Norveškoj kao naciji mira (u članku „Tipično je norveški voditi rat“) i nabraja uzorno NATO članstvo i učešće u ratovima na Kosovu, u Avganistanu i Iraku, izgradnju vojnih kompleksa na severu zemlje, industriju oružja kao dokaz da zemlja o ratu razmišlja kao o standardnom i prihvatljivom spoljopolitičkom sredstvu. U javnom diskursu ne prepoznaje moralnu dilemu, jer paternalistički diskurs ostavlja samo prostor za pragmatične i odgovorne odluke koje evociraju 'teret belog čoveka':

„Da li da ih bombardujemo ili da im damo razvojnu pomoć? Ili da ih prvo bombardujemo, pa da im onda damo razvojnu pomoć, kao što smo u slučaju Kosova i Avganistana? Ili da ih bombardujemo, da bi ih posle okupirali, kao što smo u Iraku?“ (Neumann 2004)

Informacije o razvojnom angažmanu za norvešku javnost, ali i šire, filmovi, dokumenarni programi, istraživanja i izveštavanje o svetu 'Juga' dolaze iz istog sektora, iz iste diskurzivne produkcije¹⁸². Finansirani su iz državnog budžeta za međunarodni razvoj i kreirani u krugu autora i istraživača koji su osposobljeni i naučeni da tumače 'Jug' kroz razvojni sistem u okviru razvojnog sistema. Za potrebe ovog diskursa je kreiran poseban jezik, diplomatsko-tehnički, koji omogućava zaobilaženje osetljivih tema ili detaljnih analiza problema na terenu (Simensen 2007). Konstrukcija Juga je na ovaj način konceptualno i institucionalno zaokružena, obezbeđena je epistemološka osnova za nacionalnu razvojnu industriju i njen strateško-komunikacijski režim (Tvedt 2006a). Slučajevi samocenzure i cenzure izveštavanja o razvojnoj pomoći (ili 'darežljivost se ne kritikuje' pristup koji prikazuju Lindkvist i Dikson (2014) svedoče o postojanju institucionalnog stava o izuzetnosti razvoja već osamdesetih godina. Kako Tvet napominje, novinarska etika je vremenom trenirana da intervencije države ili razvojnih organizacija ne smatra narušavanjem slobode izveštavanja ili novinarske nezavisnosti (Lindkvist & Dixon 2014; Tvedt 2006a). Novinari i kulturni delatnici postaju posrednici u uveravanju javnosti u opravdanost i svetost norveškog razvojnog projekta. Čak i Tvetov koncept režima dobrote osmišljen kao kritički, u kulturno-produkcijskoj i medijskoj mašineriji režima dobrote dobija novo značenje, a Norveška – bez ironije – postaje „jedan od najznačajnijih svetskih izvoznika dobrote u sve krajeve sveta“ (Henning 2013; Witoszek 2011).

Projektna ulaganja, aktivnosti i rezultati projekata su poznate kategorije, ali ne i krajnji ishod, tj. šta norveška pomoć zaista čini. Ovim se otvara pitanje svrsishodnosti i učinka norveške razvojne pomoći. U kojoj meri je, ukoliko analiziramo elemente razvojnog sistema i funkciju režima dobrote, potrebno da Norveška iz svoje poluvekovne globalne razvojne prakse ponese neke 'dobre prakse i naučene lekcije'? Drugim rečima, da li je uopšte neophodno i očekivano da norveška razvojna pomoć ima rezultate?

Pokretanje javne debate o efikasnosti razvojne pomoći i povremeni kritički osvrt medija na protivrečnosti i omaške u sprovođenju razvojnih ili humanitarnih aktivnosti su postali redovna, čak za Norvešku karakteristična pojava. Ono što odstupa od logike je činjenica da nijedan od ovih procesa, bez obzira na jačinu kritičkih argumenata ili težinu iznetih podataka, ne rezultira sistemskim promenama niti promenom stava javnosti. Primera radi, akademsko istraživanje Lojda i Vilangera iz 2014. godine pokazalo je potpuno odsustvo metoda za merenje učinka i ishoda, što je prema njihovoj oceni 'zagonetna pojava', uzevši u obzir da je 2008.

¹⁸² Kako Bertelsen piše, i danas izuzetno popularni žanr norveškog putopisa pojavio se u kolonijalnoj eri i postaje produktivan izvor kolonijalnog diskursa (norveška osvajanja divljine, susreta sa varvarskim i primitivnim, narativ 'otkrića'). Kao jedan od najpopularnijih vidova literarne produkcije od međuratnog perioda, izvesno utiče na shvatanja sveta koja se odražavaju na razvojne politike (Kjerland 2014).

godine NORAD zvanično izvršio reviziju praksi evaluacije, 2011. privedo kraju evaluacije svih programa, a u godinama koje su usledile došlo je i do promena procedura (Lloyd and Villanger 2014). Kasnije istraživanje iste grupe istraživača ustanovljava da norveški sistem razvojne pomoći ne poseduje elemente koji bi omogućili praćenje i analizu rezultata: neophodna dokumentacija ne postoji, osoblje nije obučeno, obezbeđenje kvaliteta ne predstavlja standardnu operaciju u načinu na koji je sistem ustrojen, a postojeći mehanizmi za evaluaciju jednostavno nisu u primeni (Villanger et al. 2016).

U pogledu javne debate i otvaranja teških pitanja „Istorija norveške razvojne pomoći“ nudi značajan uvid u pomak ostvaren tokom više od pola veka norveškog razvojnog angažmana. Istorijat pomoći svedoči o tome da su teme i zabrinutosti ispoljene u javnoj diskusiji o razvojnoj pomoći danas iste kao i one koje su zaokupljale razvojnu debatu šezdesetih i sedamdesetih godina (Borchgrevink 2004; Wohlgemuth 2003).

Ovo nas dovodi do inače aktuelne debate o primerenosti razvojne pomoći u smislu nametanja formi i standarda Globalnom jugu, i to onih koji su preslikani iz drugog konteksta ili konteksta Severa. Slično Tvetovom konceptu 'režima dobrote', Gullestad govori o 'sindromu dobročinstva' koji počiva na premisi da je za 'njih' najbolje da budu kao 'mi', gde 'dobročinstvo' postoji isključivo u uobrazilji dobročinitelja¹⁸³, što potragu za efektima čini izlišnom (Gullestad 2002:293). Postoje i opservacije da norveška pomoć u suštini ne pokušava da izvrši prenos norveških ili univerzalnih institucija i vrednosti. Egen smatra da je u pitanju prenos imaginarnih i idealnih norveških institucija i vrednosti, pa da je taj problem u osnovi neuspeha 'transplantacije' razvoja (Eggen 2014). Druga protivrečnost leži u norveškom priklanjanju ciljevima održivog razvoja: ukoliko postupa u skladu sa ciljevima, prihvata postavku po kojoj se siromaštvo meri odsustvom kupovne moći. Samim tim, norveško razvojno delovanje treba da bude usmereno na povećanje kupovne moći, što se u potpunosti razilazi sa norveškom razvojnom strategijom i praksom (Eggen 2017).

U odgovor na fenomene kolektivne krivice, 'kolonijalne' ili 'potrošačke', koji kao ranije pomenuta retorika sentimentalnosti figuriraju u narativima zapadnjačke univerzalne svesti i savesti, pod uticajem paradigme nordijske izuzetnosti javlja se 'skandinavska krivica' (*Scan-guilt*) kao poseban fenomen (Yang 2015). 'Skandinavska krivica' ne ostaje samo jedan element narativa izuzetnosti, već se razvija u poseban žanr. Istraživanja preduzeta u novije vreme pokazuju tematsku ili čak žanrovsku opredeljenost umetničkih – filmskih i literarnih – dela za *Scan-guilt*, određen kao prožetost osećanjima krivice, srama i ambivalencije prema sopstvenim privilegijama, a u odnosu na pozadinski prikaz skandinavskih društava kao egalitarnih, zatitnika ljudskih prava, slobode govora, siromašnih i marginalizovanih¹⁸⁴. Jang smatra da je u pitanju širi fenomen, neodvojiv od istorijske krivice Globalnog severa vezane za kolonijalnu prošlost i eksploataciju na koje je nadovezana savremena krivica konzumerizma. Jedina specifičnost 'skandinavske krivice' je svesni pokušaj pozicioniranja Nordijaca kao 'dobrih zapadnjaka' (Yang 2015:164).

Ipak, vratimo se na Tvetovo određenje režima dobrote koji uživa opštu podršku na osnovu ponuđenog 'projekta' razvoja koji je zdravorazumski poželjan i ispunjava očekivanja i zahteve najšire većine u norveškom društvu. Ovako visok stepen prijemčivosti je moguć samo ako se javnosti ponudi projekat dovoljno uopšten, apstraktno altruističan i ambiciozan, ali

¹⁸³ Gullestad inače koristi pojam društvene uobrazilje (*social imaginary*) kako bi objasnila način na koji pripadnici kolektiva, u ovom slučaju norveške nacije, zamišljaju kategorije, kolektivite i društvene vrednosti sa kojima se identifikuju (Gullestad 2006:9).

¹⁸⁴ Projekat „Skandinavski narativi krivice i privilegije u doba globalizacije“ (2014-2019) istražuje uticaj skandinavske krivice na identitete, umetnost, ali i društvene promene (Yang 2015).

istovremeno uobličen na način koji ga čini neopipljivim i neproverljivim. Tu se suočavamo sa jednim od glavnih paradoksa: „... sve debate o razvojnoj pomoći u parlamentu tokom poslednjih četrdeset godina proizvode iste zaključke: poslanici su savršeno sposobni za konkretnu i racionalnu diskusiju o budžetu za izgradnju puteva i škola u Norveškoj, dok je debata o nacionalnoj politici pomoći uglavnom pretvorena u takmičenje dobre volje da se donira i time demonstrira moralna nadmoć“ (Tvedt 2007b:622) Ovaj stav omogućuje generalizacije, zamagljenja motivacija i interesa, kao i proizvodnju dalekih 'drugih' na 'Jugu', koji norveške dobre namere i altruizam moraju da prihvate i cene u ponuđenom obliku. Uspeh je već u ishodištu zagarantovan: moralna nadmoć je samim činom davanja ostvarena, a uspeh razvojne inicijative nije i neće biti doveden u pitanje. Lokacija implementacije razvojnog projekta je ionako dovoljno daleko od Norveške da bi se eventualne posledice nepravilnog ili neodgovornog sprovođenja odrazile na nosioce režima dobrote.

Decenije debate o opravdanosti razvojne pomoći, kao i periodične kritike humanitarnog poretka koje dolaze iz samog sistema ipak ispunjavaju svoju svrhu. Ne radi se o povećanju efikasnosti pomoći, niti autentičnoj motivaciji da se isprave greške prošlosti i stane na kraj paternalizmu. Ovim se potvrđuje opšta uloga 'razvoja' kao kvazireligijskog koncepta: „Debate o (razvojnim) ciljevima u norveškom parlamentu se stoga mogu tumačiti kao rituali koji služe kao potvrda nacionalne slike o samima sebi kao dobrodelatnicima“ (Tvedt 2007b:622).

Ali šta je sa javnim mnjenjem? U svetlu postojeće i obnavljane debate o opravdanosti razvojne pomoći, sve češćeg priliva informacija o promašenim projektima, zapitaćemo se koliko je teško ostvariti konsenzus o produženju razvojne aktivnosti i animirati javnost u odustvu potvrda uspeha. Norveški centralni statistički biro je u periodu od 1972. godine do danas 15 puta sproveo anketu na temu 'Odnos prema razvojnoj pomoći'¹⁸⁵. Poslednje istraživanje je objavljeno u januaru 2018. i ne odskaje značajno od ranijih rezultata. 87% ispitanika podržava razvojnu pomoć Africi, Aziji i Latinskoj Americi – porast podrške je kontinuiran od 1972, kada je procenat iznosio 72%. Ispitanici su bili upoznati sa iznosom norveškog budžeta za razvojnu pomoć u prethodnoj godini (34 milijarde norveških kruna) i 60% je izjavilo da budžet treba da ostane isti ili da se poveća. Ipak, samo 42% smatra da norveška razvojna pomoć daje nekakve rezultate. Svega 31% veruje da su dugoročni programi pomoći dobri, a 22% veruje da treba podržati hitne humanitarne akcije. Građani smatraju da su nevladine organizacije najefikasnije u pružanju razvojne pomoći (34%), ispred UN, države ili Svetske banke, a 94% smatra da je u redu uslovljavati razvojnu pomoć. Više od trećine ispitanika (36%) smatra da Norad rasipa novac, ali 41% ipak smatra da država obezbeđuje dobar kvalitet u pružanju pomoći. 86% je zainteresovano za stanje u zemljama u razvoju i vesti o razvojnoj pomoći. Većina (62%), međutim, ne može da navede ni jednu zemlju razvojnog partnera, niti poznaje sadržaj ciljeva održivog razvoja (77%) (Lagerstrøm et al. 2018).

Uz još jedno podsećanje na vizuelne metode animacije i mobilizacije javnosti iz prethodnog odeljka, završićemo ovaj odeljak svojevrsnim mapiranjem uloga: „Kao taoci norveškog režima dobrote, ljudi sa nekog neprepoznatljivog Juga predstavljaju značajne kocke u izgradnji kolektivnog norveškog identitetskog projekta; oni omogućavaju doživljaj Norveške kao zemlje koja ima istorijsku misiju tamo negde u svetu...“ (Eriksen & Neumann 2011:430).

¹⁸⁵ Na svake 2 do 4 godine, istraživanje je obavljano na slučajnom uzorku od 2000 ispitanika. Dostupno na <https://www.ssb.no/offentlig-sektor/artikler-og-publikasjoner/holdninger-til-og-kunnskap-om-norsk-utviklingshjelp>

5.5 Završne napomene

„Norveška nema kolonije od kojih ima ekonomske koristi, ali uz pomoć naših misija smo pribavili mnoge duhovne kolonije, a ove nam donose daleko više radosti. Ne želimo da steknemo kolonije u klasičnom smislu, ali želimo da proširimo kolonije kakve imamo.“¹⁸⁶

Norveški parlament 1998. godine angažuje niz stručnjaka na izradi zvaničnog izveštaja na temu „Moć i demokratija“. Izveštaj, objavljen 2003. godine, sadrži kratko poglavlje na temu kolonizacije. Jezik, prepoznat kao oruđe moći i oruđe kojim se moć definiše, stavljaju u kategoriju ugroženog, nematerijalnog norveškog bogatstva koje sada može biti nepovratno izgubljeno. Norveška je već u prošlosti izdejstvovala svojevrstu jezičku slobodu: nakon sticanja nezavisnosti od Danske tokom XIX veka izdejstvovala je oslobođenje od danske jezičke hegemonije i ostvarila pravo svojih jezika i dijalekata na slobodu od hijerarhizacije i standardizacije¹⁸⁷. Kako izvešaj primećuje, sada 'angloamerički' kolonizator u formi jezika preuzima primat, pa je značajan broj lokalnih govora već izgubljen. Zanimljivo je da se ovde uticaj angloameričke kulture naziva *mentalnom kolonizacijom*, dok se zatiranje norveških dijalekata poredi sa sistematskim brisanjem jezika i kulture Sami naroda, starosedelačkog naroda koji je od davnina kolonizovala i u različitim epohama sa manje ili više uspeha asimilovala Norveška. Iz ovoga uviđamo da pojmovi kolonizacije i kolonijalnosti ni u zvaničnom optičaju nisu svedeni na usko shvatanje posedovanja i dominacije nad prekomorskim teritorijama i njihovu ekonomsku eksploataciju, već uključuju i nematerijalne kategorije proizvodnje znanja, hijerarhija, vrednosti i kulturne aroprijacije (Ipsen 2009; Naum 2013).

Po pitanju evropske kolonijalne prošlosti, preovlađujuće je insistiranje na odsustvu kolonijalnog iskustva kod Norvežana, čak ponosa zbog njegovog odsustva (Hansen 2015; Makt og demokrati, 2003; Tvedt 1998; Engh 2009). Kako je već razmotreno u prethodnom odeljku, Norveška, kao i druge nordijske nacije, rekonstruiše svoju istoriju u XX veku na taj način da ustoličuje narativ prošlog siromaštva, izolacije i periferne isključenosti iz svetskih dešavanja. Pritom izostavlja činjenice o pomorskoj prošlosti i nadmoći: norveška trgovačka flota je bila treća po veličini na vrhuncu kolonijalnog poduhvata (Kjerland 2014). Nacionalni identitet određuje kao seljački, luteranski miroljubiv i vredan čime raskida sa prošlošću (Eriksen 2011; Grzechnik 2017; Naum 2013). Radi se o brisanju koje omogućava novi početak, naročito u svetlu novog humanitarnog angažmana¹⁸⁸. Neki autori ne asociraju norvešku kolonističku emigraciju sa kolonijalizmom, već smatraju da je norveško prisustvo u Keniji i Tanzaniji pokazatelj 'ranog kosmopolitizma' kod Norvežana (Bang 2006; Gabrielsen 2010). Generalno, postoji tendencija, čak i kod uvažavanja kolonijalnih napora nordijskih naroda, da se njihovo učešće tumači kao benevolentno, humanije i zanemarljivo u odnosu na druge evropske kolonizatorske nacije. Trgovina robljem paralelno sa misionarskom delatnošću i doprinos

¹⁸⁶ Novine *Opland Arbeiderblad*, 13. oktobar 1950, preuzeto iz Berg 2010.

¹⁸⁷ Kao ishod višedecenijske jezičke borbe, Norveška ne poseduje jedan standardni književni jezik koji bi predstavljao normu. Poseduje dva jezička standarda, *bokmål* i *nynorsk*, od kojih nijedan nije propisan za isključivu upotrebu u pisanom ili govornom obliku. Upotreba jezika, dijalekta ili načina govora karakterističnih za različite delove Norveške još od vremena nacionalnog buđenja predstavlja predmet nacionalnog ponosa i smatrana je lingvističkim bogatstvom i otporom hegemoniji.

¹⁸⁸ Misionarska arhiva u Stavangeru sadrži dokumentaciju o norveškim misijama u neevropskom svetu od 1840-1990. Dokumentacija detaljno dočarava shvatanja 'plemenitog divljaka', 'civilizovanih' i 'necivilizovanih', 'belog spasitelja' i evropske kolonizacije tokom XIX veka, kada je „zemlja pokorena radi Boga, slave i kapitalizma“. Kako autor studije iznosi, ovo je poznato unutar misionarskih krugova, ali je potpuna nepoznanica u naučnim krugovima i javnosti (Berg 2010).

izgradnji kolonijalnih struktura eksploatacije povlače pitanje kolonijalnog saučesništva¹⁸⁹ koje je ostavilo svoj otisak na proizvodnji znanja i doprinelo reprodukciji saznanja koje u osnovi imaju kolonijalni odnos moći i rasne hijerarhije (Grzechnik 2017; Keskinen 2009; Skeie 2009). Učešće i doprinos evropskom kolonijalnom poduhvatu, kako u praktičnom, tako i u intelektualnom domenu može da se tumači i kao dobrovoljno pozicioniranje unutar evrocentričnog i epistemološki nasilnog kolonijalnog diskursa kako bi se napravio iskorak sa periferije¹⁹⁰. Eide i Simonsen iz analize medijskog tretmana Globalnog juga tokom XX veka zaključuju da Norveška možda jeste periferna zapadna država, ali se postavlja ideološki na stranu kolonijalne moći i 'napretka' (Eide 2008).

Ipak, generalni pristup u istorijskim i društvenim istraživanjima norveške modernosti sužava perspektivu na nacionalnu, ne ostavljajući prostora ne samo za prošle efekte kolonijalnih globalnih težnji, već ni za efekte novih razvojnih težnji norveških elita, kao i već nastale posledice uključenja Norveške u svetski sistem razvojne pomoći (Tvedt 2007). Ova dragocena opservacija preklapa se sa osnovnom postavkom dekolonijalne teorije; u korenu evropske modernosti je kolonijalizam, a kolonijalnost je kao naličje modernosti poredak koji preživljava formalni prestanak kolonijalizma. Kolonijalna interakcija i njene posledice su apstrahovane, izbrisane iz zvaničnih istorija Evrope. 'Razvoj' kao kontinuitet kolonijalizma¹⁹¹ i civilizacijskog angažmana Evrope preuzima njegovu funkciju, ali i brisanje, činenje određenih veza nevidljivim (Escobar 1995; Mignolo et al. 2010). U ovom slučaju se kolonijalna razlika oživljava kroz razvojnu delatnost, kao *diferentia specifica* koja sada u razvojnom, a ne kolonijalnom susretu proizvodi efekte kako na primaocu, tako i na donatoru.

Razvojna pomoć, nadovezana na postojeći kulturni arhiv koji i pored refleksa 'bele nevinosti' nije prečišćen od kolonijalnog nasleđa, nastavlja da održava kolonijalnu matricu moći. Efekat moći koji neizbežno proizvodi razvojna pomoć ('moć poklona', Nustad 2003) utiče na poimanje sveta. Utoliko je moguće da i zvanična istorija razvojne pomoći, pored implicitne kritike norveške pomoći, u opticaju ipak ima esencijalističke kategorije i generalizacije 'afričke kulture' ili 'afričkog načina organizacije' (Borchgrevink 2004). Najpre ipak treba obratiti pažnju na širu sliku poprišta razvoja, a šira slika nam nudi sledeće: uniforman i dalek 'Jug' sa opštim problemima u vidu siromaštva, gladi, bolesti, nasilja nad ženama i nesposobnih vlada, izrazitih klasnih razlika i parazitskih elita. Kako Tvet nalazi, ovo su projekcije 'drugih' koje treba da pomognu u konstrukciji ideje norveškog društva blagostanja i rodne ravnopravnosti, bez izrazitih klasnih razlika i korumpiranih elita, sa umerenošću kao osnovnom vrednošću¹⁹². U ovom idejnom procesu, specifičnosti pojedinih regiona i zemalja,

¹⁸⁹ Termin uvodi u upotrebu finska antropološkinja Ula Vuorela (Vuorela 2009).

¹⁹⁰ Švedska antropološkinja Mai Palmberg koristi pojam 'kolonijalni um'. Njime objašnjava švedski stav prema rasizmu kao nečemu stranom, dok se svakodnevnim latentni rasizam ne tumači kao proizvod nasledene hijerarhijske ideologije (Keskinen 2009).

¹⁹¹ O kontinuitetima koji su manje očigledni, nekoliko ilustracija: *Société du Madal*, kompanija sa početka XX veka osnovana u Mozambiku radi efikasnije eksploatacije plantaža danas je *Grupo Madal*, razgranata korporacija koja još uvek zastupa poslovne interese Norveške u Mozambiku (Bertelsen 2012); *Orkla Mining*, osnovana i razvijena kapitalom stvorenim od kolonijalne trgovine, danas je *Orkla Group* sa aktivnostima u više od 40 država (www.orkla.com/about-us). Prisustvo norveške drvne industrije u Tanzaniji, danas isprepletano sa razvojnom delatnošću očuvanja prirodne sredine je samo po sebi značajan kontinuitet (Benjaminsen & Svarstad 2018).

¹⁹² Ovdje prepoznajemo sličnosti sa Saidovim određenjem koncepta orijentalizma kao procesa konstrukcije 'Istoka' kao suprotnosti neophodne za definisanje 'Zapada' (Said 2003). U pogledu besklasnog društva blagostanja, novija istraživanja pokazuju da ova idealizovana slika nema mnogo dodirnih tačaka sa stvarnošću. Sa neoliberalizacijom društva se zaoštavaju i razlike, ali istraživači primećuju otpor stanovništva prema ideji klase, tj. negiranje klase kao ideološke kategorije. Klasa asociira na komunizam i socijalizam sa jedne strane, dok sa druge postoji identitetsko vezivanje za ideal besklasnog društva (Dahlgren 2010). Istovremeno, istraživanja potvrđuju dva nova društvena faktora: nastanak nove niže klase isključenih (*underklasse*) koju čine doseljenici i getoizaciju koja u značajnoj meri onemogućava socijalnu mobilnost (Makt og demokrati 2003).

istorijske, geografske i kulturne, nalaze se u drugom planu – 'afričko selo' je generički pojam izjednačen u svojoj 'razvojnoj' potrebi sa 'azijskim urbanim slamom'. Svaka od ciljnih zona razvoja je opšte mesto, što potpuno briše činjenice o istorijskim promenama koje transformišu jedno društvo (Tvedt 1998a, 2002a). Čak i ekspertske diskusije pokazuju da je i kod specifičnih tema – političkih promena u državama 'Juga', uloga istaknutih nacionalnih figura – preovlađujući redukcionizam i esencijalizacija koje ne obavezuju norveškog eksperta, već ga stavljaju u poziciju sudije i procenitelja značaja ili suvišnosti istorijskih događaja (Tvedt 1998b).

Većina tekstova koji obrađuju temu razvoja sa zvanične ili akademske strane pominju instituciju 'odgovornosti primaoca' (*recipient responsibility* i *local ownership*), ponekad kritički, ponekad u pozitivnom svetlu. Kritika je uglavnom usmerena na već pomenuti aspekt evaluacije, veća odgovornost poverena primaocu onemogućava norvešku efektivnu kontrolu razvojnog procesa i izveštavanja. Pozitivna razmatranja uvođenja standarda odgovornosti primaoca tumače kao svojevrsnu darežljivost donatora, korekciju u pravcu politički i kulturno senzitivnog tretmana primaoca, prelazak sa 'dominacije na dijalog' (Wohlgemuth 2003). Sposobnost delovanja mu se poverava, daje od strane donatora koji se nalazi u poziciji moći. Borgrevink ističe paradoks ovog politički korektnog poverenja, protivrečno insistiranje na odgovornosti primaoca, uz istovremeno uslovljavanje i mere prinude i podsticaja, između ostalog u vidu strukturnih prilagođavanja i drugih političkih, pravnih i ekonomskih reformi (Borchgrevink 2004). Ova relacija – koliko god protivrečna i nelogična – podrazumeva razvojnu hijerarhiju koja podražava rasnu, reprodukujući kolonijalni odnos moći i fiksiranost uloga. Nustad u svojoj analizi sistema razvojne pomoći tumači 'razvoj' kao povereništvo, proces koji kreiraju i njime upravljaju elite 'razvijenih' zemalja. Koncepti participativnog razvoja i pristupa 'odozdo' su kreirani od strane istih elita radi sticanja legitimiteta, privida demokratičnosti, a tu je pozicionirano i razvojno saučesništvo nevladinih organizacija (Borchgrevink 2004; Krohn-Hansen & Nustad 2005; Nustad 2003).

Neophodno je sagledati i kako literatura i mediji u najvećoj meri tretiraju nevladine organizacije kao uniformno, složno, globalno građansko društvo koje deli iste vrednosti i ciljeve. Pripisuje im se 'globalizacija odozdo', normativni efekat humanizacije društava, promocije univerzalnih vrednosti, a pritom se briše najpre element uticaja države donatora (Tvedt 2009; Tvedt 2006a). Sledeći u nizu je disbalans moći između nevladinih organizacija 'Severa' i 'Juga', gde se opet prećutno podrazumeva moralna i intelektualna superiornost organizacija sa 'Severa', koje edukuju, usmeravaju, koriguju i daju formu delovanju organizacija sa 'Juga'. Promovisanje saradnje građanskog društva 'Severa' i 'Juga' je osnova norveškog modela koji treba da obezbedi učešće 'odozdo', ali ova benevolentna težnja zahteva prihvatanje hijerarhijskog pozicioniranja organizacija (i populacija) 'Juga' u dnu lestvice.

Jedna od osnovnih komponenti dekolonijalne misli, kao i postrazvojne teorije je kritika pretpostavke linearnosti istorije koja za sobom u manjoj ili većoj meri povlači i socijalni darvinizam, a zatim i opravdanje civilizacijske misije kolonijalizma (Mignolo et al. 2010; Vićentić 2016). Instrumentalna kao opravdanje kolonijalnog projekta, ova pretpostavka, 'temporalna segregacija', uočljiva u najvećem delu norveške razvojne literature, posebno je upečatljiva kod kritičara paternalizma postojećeg sistema koji problematizuju transfer 'norveških' vrednosti, ali ipak ne dovode u pitanje univerzalne razvojne težnje i neminovnost jednoobraznog razvoja (Eggen 2014, 2017; Nustad 2003). Patologizacija društava i država 'Juga' je još jedan segment kolonijalno-razvojnog saučesništva nevladinih organizacija. Kao i pretpostavka linearnosti istorije, jedna je od fundamentalnih odlika 'razvoja'. Društva 'Juga' se reprodukuju kao zaostala, zaglavljena u vremenu i zaustavljena u razvoju, nedovoljna, nepotpuna, evolutivno unazađena. Patologizacija ovome dodaje – praveći simbolički iskorak

iz domena biologije u domen medicine – zaparloženost u bolesna stanja kriminaliteta, nasilja, korupcije, odsustva solidarnosti i sposobnosti kreiranja zajedničkih dobara. Norveška – i nordijska društva generalno – definišu se u binarnoj opoziciji prema pomenutom 'južnom'-patološkom. Upravo su konstrukcije odsustva korupcije, solidarnosti, odgovornosti, sklonosti mirnom rešavanju konflikta, grupni rad na kreiranju dobara i altruizam ono što proizvodi 'izuzetnost' (Hansen 2015). Nevladine organizacije u trenutku velikog zaokreta krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prihvataju patologizaciju kao epistemološki i praktični osnov svog delovanja: one, naime, postaju najprimereniji kanali za transfer pomoći, kapaciteta i ekspertize usled nepodobnosti zvaničnih država primalaca koje su percipirane i reprodukovane od strane država donatora kao korumpirane, nesposobne i kriminalne.

Kao što Bertelsen ustavnoljava da kolonijalni projekat poput Madala proizvodi totalnu instituciju koja nameće strukturu i kontrolu, a plantaža u kolonijalnom kontekstu predstavlja samo jedno čvorište u mreži kolonijalnog ekonomskog sistema, na nematerijalnom nivou kolonijalnost kao globalna totalna institucija prevazilazi ograničenja pojedinačnih poredaka. Ne ostavlja nikoga netaknutim, bilo da je u pitanju kolonijalno saučesništvo ili saglasnost (Bertelsen 2015; Mignolo et al. 2010). Prelazak sa ideologije civilizacijske misije kolonijalizma na razvojnu misiju, a zatim paradigmu 'partnerstva' sa kontinuitetom u prenosu 'nepokolebljivog binarizma' površna je transformacija koja prati društvene promene u Norveškoj (Gullestad 2007). Kolonijalni, a zatim razvojni susret kao njegov produžetak kreiraju društvene i kulturne kategorije i hijerarhije koje se odražavaju na sve učesnike ove interakcije. U Norveškoj su efekti prisutni u izgradnji države, nacionalnog identiteta, države blagostanja i spoljne politike, kao i formaciji elita (Gullestad 2007; Tvedt 2007). Ovi efekti, međutim, nisu uvek poželjni i nije ih uvek moguće kontrolisati.

Dominantni diskurs razvoja je artikulacija kolonijalne podeljenosti sveta, savremeno razgraničenje između potrošača, s jedne, a planete i osiromašene većine, s druge strane (Vázquez 2017). Razvojnu pomoć Norveške možemo shvatiti kao način da se održi 'narcisistički kosmopolitizam', samozadovoljna predstava o izuzetnoj naciji gde se izuzetnost potvrđuje darežljivošću i delatnošću koja probija okvire severne periferije; kanal za olakšavanje savesti, način da se nacija oslobodi osećanja krivice slepom verom u predstojeći razvoj i prosperitet za sve (Rist 2008); ili kao način da se održi narativ norveške dobrote, nemogućnosti da se bude loš – globalni humanitarni i razvojni angažman stigmatizuje upotrebu reči 'rasizam', 'diskriminacija' ili 'nejednakost' kod kuće (Thun 2012). Za koju god od ovih opcija da se odlučimo, izvesno je sledeće: primarni korisnici norveške razvojne pomoći u materijalnom i ideološkom smislu nalaze se u Norveškoj i u birokratiji međunarodnog razvojnog sistema. Uzevši u obzir da je moderni 'razvoj' neodvojiv od procesa isključivanja, brisanja, osiromašenja i eksploatacije, daljim istraživanjima preduzetim u duhu dekolonijalne kritike – najpre od strane istraživača sa nimalo jednoobraznih prostora većinskog sveta koji se naziva globalnim 'Jugom' – ostaje u zadatak da ove procese, iskustva i posledice učine vidljivim.

Zaključak

Rad je predstavio delovanje nevladinih organizacija uključenih u međunarodni razvojni projekat, pri čemu njihovo delovanje odražava i jednovremeno podržava i reprodukuje efekte neoliberalnog i neokolonijalnog poretka u kolonijalnosti XXI veka. Potrebno je još jednom preciznije ukazati na prirodu ovog odnosa: kolonijalnost kao tekovina kolonijalizma i naličje modernosti podrazumeva rasnu, društvenu i ekonomsku hijerarhiju, usađene u strukture savremenih društvenih poredaka kao prirodne i neizbežne. Neokolonijalne manifestacije neoliberalnog ustrojstva su stoga situirane u kolonijalnosti. Delovanje međunarodnih razvojnih nevladinih organizacija u sklopu tradicije liberalnog pluralizma i u domenu kolonijalnosti i evrocentrizma kao specifične racionalnosti sagledano je kroz analitičku prizmu modusa i efekata praksi na bazi obilja podataka studija slučajeva, prikaza dinamike funkcionisanja određenih transnacionalnih mreža nevladinih organizacija i studiju slučaja države donatora.

Izloženost svih delova sveta efektima modernosti i kolonijalnosti je neizbežna, dok postoje specifičnosti u manifestacijama isključenosti, uključenosti ili učešća u kolonijalnoj matrici moći. Uvođenjem dekolonijalnog kritičkog pogleda, koji zahteva zaokret u sagledavanju efekata modernosti na društva, kulture, politike i znanja, dostignuća modernosti bivaju sagledana kao proizvod blagostanja izgrađenog na temeljima kolonijalnih osvajanja, istorijski neodvojivih od eksploatacije stanovništva i prirodnih resursa kolonija ili periferije. Modernost, kreiranjem nove paradigme univerzalnog znanja i narativima napretka kao istorijske izuzetnosti zapadnog sveta, istovremeno svojim naličjem, kolonijalnošću, briše znanja i stvarnosti koje joj se nalaze na putu. Proizvodnjom roda i rase jačaju hijerarhijske kategorizacije sa ciljem efikasnijeg administriranja moći i efikasnijeg upravljanja, a univerzalno evrocentrično znanje sa narativima civilizacije i napretka pruža racionalni, saznajni i moralni osnov poretku eksploatacije. Institucije znanja, moći, ekonomije, kulture integrisane u kolonijalnu matricu moći repliciraju ove odnose.

Na ovoj postavci je uobličena opšta hipoteza o nevladinim organizacijama kao akterima koji ispunjavaju neophodnu ulogu u očuvanju postojećeg liberalnog poretka i kolonijalnosti moći. Izvedena je ilustracijom praksi i posledica delovanja nevladinih organizacija po sredine u kojima deluju, efekata na same organizacije, na međunarodni razvojni sistem i donatorsku državu. Rad primerima iz različitih regiona Globalnog juga, a zatim na primeru transnacionalnih mreža za humanitarno razoružanje i studijom slučaja donatorske države i njenih nevladinih organizacija ukazuje na istorijski neprekinuto delovanje kolonijalnosti moći i znanja. Kao nekadašnja milosrdna društva ili misionarske zajednice, nevladine organizacije reprodukujući vrednosti i odnose moći, predstavljaju produžetak delovanja koje omogućava stabilnost bezbednosnog i (neo)liberalnog režima očuvanjem hijerarhijskih podela i struktura. Ovo navodi na prvu posebnu hipotezu o razvojnom delovanju nevladinih organizacija koje po sebi sadrži ograničenja i restrikcije nametnute liberalnim normativnim okvirom i neoliberalnom agendom. Onemogućenje ideološkog ili praktičnog istupanja iz datog normativnog okvira dolazi u sklopu same paradigme razvoja kroz međunarodni institucionalni okvir. Drugim rečima, onemogućenje je strukturalno, ugrađeno je u široko shvaćenu instituciju razvojne intervencije.

Ograničenja i restrikcije nametnute liberalnim normativnim okvirom i neoliberalnom agendom postaju vidljiva posmatranjem institucionalnih karakteristika nevladinih organizacija, kao i efekata učešća u razvojnom poduhvatu. Nevladine organizacije postaju pružaoci socijalnih usluga, na sebe preuzimaju zagovaračku i kvazi-diplomatsku i druge funkcije, a ovo povlači eroziju javne odgovornosti i omogućava neoliberalni zaokret. Preuzimanjem mandata socijalnih ili zdravstvenih usluga, sistem socijalne zaštite se pretvara u tržište usluga, a umanjuje se kapacitet države, što otvara vrata privatizaciji. Često je pretpostavljena dihotomija nevladinih organizacija i države, u svetlu države kao institucije meta-upravljanja, međutim, neophodno je razmotriti realne uslove pod kojima se odvija pomenuto preuzimanje, koje uključuje ostvarenje interesa i cirkulaciju povlašćenih grupacija u društvu koje deluju unutar iste paradigme moći. Formiranje tehnokratske klase, pomognuto delovanjem nevladinih organizacija, pogoduje adaptaciji države u posrednika, dok briše razgraničenje između zvanične države i nevladinih inicijativa. S druge strane, prilikom preuzimanja mandata za pružanje određenih vidova zaštite i/ili usluga ne možemo govoriti o ugovornom pravu korisnika ili ciljnih grupa. Struktura koja podržava odgovornost prema korisnicima ili ciljnim grupama i štiti njihovo pravo na uslugu ili određeni kvalitet usluge ne postoji, kao ni jasno definisana pravna – čak ni moralna – odgovornost da se usluga na adekvatan način pruži. Zajednice Globalnog juga su iskorišćene kao opravdanje razvojnog projekta i resurs koji omogućava postojanje još jedne industrije Severa. Elite Severa ili posebna klasa formirana kroz razvojnu aktivnost na Jugu svoj status i blagostanje zasnivaju na sistemu koji iscrpljuje i blokira autohtone potencijale za promenu.

Na delu je pretpostavka postojanja adekvatnog sistema evaluacije delatnosti nevladine organizacije od strane korisnika ili ciljnih grupa kao neophodnog oruđa za efikasni rad u zajednici i kontinuirano korigovanje i unapređenje delatnosti. U praksi, kultura odgovornosti i procedure i prakse koje iz nje proizilaze nastaju kao rezultat interakcije između donatora i nevladine organizacije. Odgovornost prema zajednicama se u praksi sprovodi putem niza konsultativnih postupaka koji treba da garantuju povratnu informaciju i učešće 'odozdo' kao garant odgovornog i etičkog izvođenja projekta. Ovaj odnos ipak ukazuje na fiksirane pozicije moći. Ovim se sažima i suština paradoksa odgovornosti: zahtevi za ostvarivanjem maksimalne učinkovitosti i odgovornosti prema donatorima i korisnicima naizgled stavljaju nevladine organizacije u nemoguć položaj. Konačno, odgovornost prema korisnicima se svodi na empirijski neutemeljenu pretpostavku, koja se ukazuje kao moralna aspiracija, a i u ponuđenim formama verifikacije podređena je interesu donatora i interesu nevladinih organizacija da se pred donatorima i javnošću izgleda dobro. Suštinsko odsustvo 'zajednice' ili 'ciljne grupe' iz ovih formula, uz kontinuirani prioritet donatorskog interesa ukazuje na odsustvo istinskog paradoksa odgovornosti.

Nevladine organizacije sebi poveravaju mandat rešavanja opsežnih problema koji ne poznaju državne granice, što organizacijama nameće zahtev rasta i izlaska iz nacionalnih okvira u pravcu transnacionalne ili međunarodne delatnosti. Primeri delovanja sa terena ukazuju na to da povećano finansiranje domaćih nevladinih organizacija ne dovodi do napretka u ostvarenju građanskih sloboda i organizovanju marginalizovanih delova društva u pravcu pozitivnih društvenih promena. Iako podrška međunarodnih donatora dovodi do podizanja nivoa profesionalizacije i rasta organizacija, istovremeno ih udaljava od organizovanja zajednice. Uključenje i učešće u donatorskom ciklusu dovodi do osiromašenja organizacijskog potencijala i legitimiteta u samom ishodištu: nevladine organizacije se konstituišu prema formalnim zahtevima i kriterijumima donatora. Izomorfizam je logičan ishod: kada među organizacijama postoji hijerarhijski odnos, moćnija je u poziciji da nametne svoje forme kao superiorne onoj drugoj, a što je zavisnost jedne organizacije veća, to je i veća sklonost ka razvijanju sličnosti sa nadmoćnijima.

Iako se rad ne bavi istraživanjem konkretnih razvojnih inicijativa instrumentalizovanih za potrebe 'bitke za srca i umove' tokom Hladnog rata, ideološka opredeljenost razvojnog projekta je nezanemarljiv element analize. Kao što Ziai (2016) ističe, razvoj je shvaćen kao 'zapadnjački', koncept, svojevrsna ideologija 'Zapada' koja je nametnuta zemljama Globalnog Juga kako bi se sprečile da se okrenu komunizmu, a kako bi se zadržala kolonijalna raspodela rada. Razvoj je obećanje 'uzdizanja' ljudi 'Trećeg sveta' na standard življenja industrijalizovanih zemalja, ali umesto ispunjenja, dovodi do konstrukcije evrocentrične razvojne hijerarhije koja sve nezapadne kulture i neindustrijalizovana društva stavlja u pasivan status nerazvijenih.

Bezbednosne strategije se stapaju sa razvojnom agendom kako bi se predupredile posledice prekida ekspanzije i inkluzivnosti kapitalizma i rezultirajuće 'opasnosti' koja pretila isključenom Juga. U procesu za održanje *status quo* pacifikacijom Juga svoju ulogu nalaze nevladine organizacije. Razvoj je, u ovoj perspektivi „potencijalne regresije u stanje rasno kodiranog necivilizovanog prirodnog poretka“ bez bezbednosti nemoguć, a bezbednost bez razvoja neodrživa (Howell & Richter-Montpetit 2019:1). Ovim dolazimo do potvrde druge posebne hipoteze o konvergenciji razvoja i bezbednosti koja delovanje nevladinih organizacija ograničava na postupanje u sklopu bezbednosnog režima Severa. Kontinuitet liberalno-imperijalističke i razvojne agende je vidljiv, a racionalno opravdanje nekada kolonijalizma, danas razvojne intervencije nad slabim državama, nalazimo u neophodnosti transformacije društava i pacifikacije kroz procese idejnog vođstva i edukacije kroz nametanje poželjnih razvojnih praksi. Uzevši u obzir da su, upravo kako Huel i Rihter-Monpeti ukazuju, nerazvijenost i 'niži civilizacijski nivo' rasno kodirani, u ovom delu je izvedena i treća posebna hipoteza o nevladinim organizacijama koje posredno i neposredno kroz svakodnevno delovanje internalizuju, normalizuju i promovišu evrocentrizam i rasizam.

Kako je pojašnjeno u drugom poglavlju, zaokret ka endogenom ili održivom razvoju ne predstavlja suštinsku promenu. U skladu sa datim istorijskim trenutkom, trendovima u javnom diskursu, kao i usvajanjem i prilagođavanjem i obesmišljavanjem elemenata koji korene imaju u inicijativama Juga, ideja 'razvoja' se osvežava i ojačava kako ne bi potpuno izgubila smisao. U 'novoj', prilagođenoj formi 'razvoj' je, dakle, neodvojiv od neokolonijalizma, predatorskog kapitalizma i neoliberalnih reformi. Kolonijalna razlika oživljava kroz razvojnu delatnost, tako što u razvojnom, kao ranije u kolonijalnom susretu proizvodi efekte na svim uključenima stranama. Kako četvrta posebna hipoteza predlaže, instrumentalizovani evrocentrizam i rasizam omogućavaju održanje *status quo*, onemogućavaju institucionalni otpor ili odgovor na ponuđeni model i umanjuju potencijal bezbednosnog rizika na 'lokalnom' nivou. Rešenja se nude u sklopu sistema razvoja osmišljenog od strane eksperata Severa uz simbolični doprinos predstavnika Juga, institucionalno uobličen kroz standarde diverziteta, participacije i inkluzije. Ono što Ferguson naziva 'anti-političkom mašinom', ne podrazumeva samo pacifikujuće dejstvo razvojne pomoći. Razvoj kao kontinuitet kolonijalnog 'umeća vladanja' raspolaže ekspertskim konceptualnim aparatusom koji onemogućava uvažavanje istorijskih, političkih i ekonomskih realnosti prostora i naroda kojima se razvojna pomoć pruža. Istovremeno, razvojni projekat za efekat – željeni ili neželjeni, u ovoj fazi projekta je zanemarljivo – ima pojačavanje nejednakosti uz brisanje njenog porekla i očuvanje postojećih odnosa radne eksploatacije. Kako treće, četvrto i peto poglavlje ilustruju i ukazuju, pored materijalne osnove, strukture sistema i institucionalnih okvira sa inherentnim ograničenjima, tu su ideološki i identitetski elementi koji proističu iz kolonijalnosti znanja.

Rad nudi uvid u načine na koje evrocentrizam i rasizam deluju kao integralni deo razvojnih struktura kao produžetak projekta starateljstva zapadnih društava, u prilog Nustadovoj (2013) tezi da je razdvajanje razvoja od starateljstva nemoguće, kao i Kauena i

Šentona (2005) o svojevrsnoj zarobljenosti razvojne prakse u filozofiji i logici starateljstva. Paradigma participacije, inkluzije i diverziteta kao rešenje za veći doprinos lokalnog znanja razvojnom procesu predstavlja dodatak, a ne zahteva dubinsku transformaciju i promenu odnosa moći. Prateći logičku nit pravca delovanja razvojnog procesa dolazimo do fiksiranog ishodišta moći i polja delovanja. Danas paternalistički stav nije u jednakoj meri ogoljen kao u kolonijalnoj prošlosti: 'međunarodna zajednica' predstavlja zamenu za direktni odnos starateljstva i omogućava otklon od očiglednog paternalizma. Na ovaj način dolazimo do potvrde prve posebne hipoteze, ukoliko sagledamo poreklo i sadržinu vrednosti, pravila i znanja neodvojivih od razvoja sa stanovišta institucija: iskorak iz pomenutih struktura zapadnog starateljstva i paternalističke logike nije izvodljiv. Normativni okvir opterećen civilizatorskom i paternalističkom logikom ne dozvoljava istupanje, samo minorna prilagođavanja. Istorijat nevladinih organizacija ukazuje na njihovo vekovno postojanje i delovanje, dok je paradigma 'novih' ili 'mladih' tvorevina koje još uvek rade na identifikaciji odgovarajuće metodologije, iako preovlađujuća ipak netačna. Problem institucionalnog pamćenja postoji, jer ponuđeni primeri ukazuju na njegovu selektivnost: pored postojećih procedura evidentiranja 'naučenih lekcija' i 'dobrih praksi', promene su uglavnom terminološke prirode. Kontinuirano je, međutim, prisustvo hijerarhijskog vrednovanja, dihotomije agenta razvoja i pasivnog primaoca, između Globalnog severa i juga. Nevladine organizacije, kao i razvojni sistem u celini, nastavljaju da funkcionišu kao medijum za reprodukciju nejednakosti i naturalizaciju hijerarhijskog i rasijalizovanog poretka. Repetitivni proces sticanja površnih, tehničkih znanja uklanja mogućnost pojave kritičkog mišljenja i suštinske promene u pristupu i strategiji, što pogoduje reprodukciji ustaljenih formi razvoja.

Ciljne grupe razvojne intervencije su u odnosu donator-primalac stavljene u poziciju gde se od njih zahteva samo konverzija u željeno stanje prijemčivosti. Ferguson (1996) razvojnu doktrinu i praksu situira unutar zapadnog znanja, a iskustvo stečeno kroz razvojne akcije propušteno kroz homogenizujuću institucionalnu mašineriju rezultira 'univerzalnim' znanjem koje je oslobođeno specifičnosti konteksta. U definisanju ciljnih grupa redukcionizam dovodi do konstrukcije željenih objekata-subjekata razvojne akcije, dodeljuje im se društveni položaj i funkcija koji najočiglednije ispunjavaju potrebu projekta. Diskurs se na ovaj način usklađuje sa agendom razvojnih institucija, a problem konstruiše tako da je moguće ponuditi razvojna rešenja.

U slučaju Norveške, učešće i doprinos nekada evropskom kolonijalnom, a sada globalnom razvojnom poduhvatu, kako u praktičnom, tako i u intelektualnom domenu može da se tumači i kao dobrovoljno pozicioniranje unutar evrocentričnog i epistemološki nasilnog kolonijalnog diskursa kako bi se napravio iskorak sa periferije. Kroz uvide Nustada, Egena, Tveta i druga zapažanja potvrđuje se prva pojedinačna hipoteza o praksama i efektima razvojnog delovanja norveških nevladinih organizacija u okvirima globalnog sistema razvojne pomoći, jednoobraznosti i odsustvu održivosti na 'terenu'. Hipoteza govori o postupanju u skladu sa univerzalnom matricom delovanja koja, i pored eventualnog ishodišta u solidarnosti ili milosrdnim porivima, dovodi do ograničenog spektra ishoda, što potvrđuju brojni primeri prakse i etnografske studije razvojnih projekata, bilo da su u pitanju linearna shvatanja razvoja, pokušaji transplantacije ili pomoć u prenošenju idealnih tj. idealizovanih nacionalnih vrednosti. Instrumentalna kao opravdanje kolonijalnog projekta, pretpostavka 'temporalne segregacije', posebno je upečatljiva kod kritičara paternalizma postojećeg sistema koji problematizuju transfer 'norveških' vrednosti, ali ipak ne dovode u pitanje neminovnost jednoobraznog razvoja.

Druga pojedinačna hipoteza nailazi na potvrdu u analizi praksi norveških organizacija, posebno u segmentu 'južno-političke produkcije', proizvodnje 'javnog' znanja o Globalnom

jugu kroz reprodukciju stereotipa, rasističkih i orijentalističkih kategorija i reprezentaciju jednoobraznog 'Juga' kao binarne opozicije norveškom Severu. Normalizacija evrocentrizma, hijerarhijskih podela i paradigme istorijski neumitnog i linearnog razvoja zaista omogućava i opravdava produženje postojećeg humanitarnog angažmana koji željene rezultate ostvaruje najpre u okvirima dominantne grupe Norveške kao države donatora. Stoga pomenuta produkcija, i pored određenih akademskih pomaka u poslednje dve decenije, nastavlja da deluje na ovom planu ne samo iz interesa sektora, već i zbog značaja koji pomenute ideje i predstave imaju za formiranje i održanje nacionalnog identiteta.

Društva 'Juga' se reprodukuju kao zaostala u razvoju, nepotpuna, evolutivno nedovršena. Patologizacija društava i država 'Juga' dodaje bolesna stanja kriminaliteta, nasilja, korupcije, odsustva solidarnosti i sposobnosti kreiranja zajedničkih dobara. Norveško društvo se definiše u opoziciji prema pomenutom 'južnom' kao društvo solidarnosti, odgovornosti, radne etike i altruizma ili 'nordijske izuzetnosti'. Prelazak sa ideologije civilizacijske misije kolonijalizma na razvojnu misiju, sa kontinuitetom u prenosu 'nepokolebljivog binarizma' samo je površna transformacija. Kolonijalni i razvojni susret kao njegov produžetak kreiraju društvene kategorije koje se odražavaju na sve učesnike ove interakcije. U Norveškoj su to efekti od značaja za izgradnju nacionalnog identiteta, države blagostanja i spoljne politike. 'Narcisistički kosmopolitizam' je način da se održi narativ dobrote, nemogućnosti da se bude loš, jer humanitarstvo na globalnom nivou potire postojanje rasizma ili nejednakosti.

Postrazvojna kritika beskompromisno odbacuje evrocentrični diskurs, imperijalistički projekat i besmisleni koncept razvoja. Dekolonijalna misao koncepte 'progresu' i 'razvoja' drži za neodvojive od nasilne logike kolonijalizma. Dosadašnji razvojni koraci Globalnog severa usmereni na Globalni jug integralni su deo retorike modernosti i oruđe za širenje evrocentrične racionalnosti. Doktrina razvoja u javni diskurs uvodi dualizam mišljenja: retoriku koja se nameće kao logika, a koja primorava na napuštanje minimuma zdravorazumskih analitičkih kriterijuma kada je u pitanju promišljanje, planiranje i delovanje u sklopu razvojnog sistema. Razvojna intervencija koja uključuje delovanje nevladinih razvojnih organizacija održavanjem kontinuiteta daje izraz novom ili produženom kolonijalizmu u hijerarhijskom, saznajnom i praktičnom smislu. Dekolonijalna opcija ne nudi univerzalna rešenja, već otvara nove perspektive i prostor za neograničen broj pristupa i praksi razvoju koji niču iz specifičnosti okolnosti, kultura, tradicija i znanja.

Bibliografija

- AbouAssi, Khaldoun. 2012. "Hands in the Pockets of Mercurial Donors: NGO Response to Shifting Funding Priorities." *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* XX(1–19).
- Agamben, Giorgio. 1998. *Homo Sacer - Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Ahmad, Mokbul Morshed. 2001. *Understanding the South - How Northern Donor Agencies and NGOs Understand the Needs and Problems of Southern NGO Clients*. Dakha.
- . 2002. "Who Cares? The Personal and Professional Problems of NGO Field Workers in Bangladesh." *Development in Practice*, 12(2).
- Alatas, Syed Farid & Vineeta Sinha. 2017. *Sociological Theory Beyond the Canon*. London and Singapore: Palgrave Macmillan.
- Albury, Nathan John. 2016. "Holding Them at Arm's Length: A Critical Review of Norway's Policy on Sámi Language Maintenance." *Journal of Home Language Research* 1: 1–16.
- Alcoff, Linda. 1991. "The Problem of Speaking for Others." *Cultural Critique* (20): 5–32.
- Ali, Tahir Mahmood & Sana Gull. 2016. "Government Funding to the NGOs: A Blessing or a Curse?" *International Journal of Research in Business and Social Science* 5(6): 51–61.
- Amin, Samir. 1987. "A Note on the Concept of Delinking." *Review (Fernand Braudel Center)* 10(3): 435–44.
- Andersen, Morten Skumsrud. 2015. "How to Study NGOs in Practice - A Relational Primer." In *The NGO Challenge for International Relations Theory*, eds. William E. DeMars and Dennis Dijkzeul. London and New York: Routledge, 41–65.
- Andersen, Per Thomas. 2016. "Medmenneskelighet, penger og nestekjærighet - Politisk forvaltning av norske privilegier." In *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*, ed. Elisabeth Oxfeldt. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andreassen, Rikke. 2003. "The 'exotic' as Mass Entertainment: Denmark 1878-1909." *Race and Class* 45(2).
- Andreasson, Stefan. 2005. "Orientalism and African Development Studies - the 'reductive Repetition' Motif in Theories of African Underdevelopment." *Third World Quarterly* 26(6): 971–86.
- Angell, Svein Ivar. 2015. "The Consular Affairs Issue and Colonialism." In *Navigating Colonial Orders*, ed. Kirsten Alsaker; Bjørn Enge Bertelsen Kjerland. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Anheier, Helmut K.; List, Regina A. 2005. *A Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-Profit Sector*. London and New York: Routledge.
- Anievas, Alexander; Nivi Manchanda & Robbie Shilliam. 2015. *Race and Racism in International Relations - Confronting the Global Color Line*. London: Routledge.
- Appel, Susan. 2015. "NGO Networks, the Diffusion and Adaptation of NGO Managerialism,

- and NGO Legitimacy in Latin America.” *Voluntas*.
- Appelrouth, Scott and Laura Desfor Edles. 2015. *Sociological Theory in the Contemporary Era: Text and Readings*. Sage Publications.
- Araujo, Marta & Silvia Maeso. 2015. *Eurocentrism, Racism and Knowledge*. Palgrave Macmillan.
- Arnesen, Daniel & Karl Henrik Sivesind. 2020. *Organisasjonslandskap i endring 2009–2019 Fra ideologisk samfunnsendring til individuell utfoldelse?* Bergen/Oslo.
- Arnesen, Daniell & Karl Henrik Sivesind. 2017. *Finansiering og rammevilkår for frivillig sektor - endringer, tilpasninger, konsekvenser*. Bergen/Oslo.
- Axworthy, Lloyd & Sarah Taylor. 1998. “A Ban for All Seasons: The Landmines Convention and Its Implications for Canadian Diplomacy.” *International Journal* 53(2): 189–203.
- Balboa, Cristina. 2018. *The Paradox of Scale - How NGOs Build, Maintain, and Lose Authority in Environmental Governance*. Cambridge, London: MIT Press.
- Balsvik, Randi Rønning. 2016. *Norsk bistandshistorie*. Oslo: Det norske samlaget.
- Bang, Anne K. 2006. “Norway to Zanzibar as the Lark Flies: The Norway Connection.” *Ziff Journal*.
- Banik, Dan and Nikolai Hegertun. 2017. “Why Do Nations Invest in International Aid?” *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/10/27/why-do-nations-invest-in-international-aid-ask-norway-and-china/>.
- Barkawi, Tarak & Mark Laffey. 2006. “The Postcolonial Moment in Security Studies.” *Review of International Studies* (32): 329–52.
- Barnett, Michael N.; Weiss, Thomas G. 2008. *Humanitarianism in Question - Politics, Power, Ethics*. New York: Cornell University.
- Barthes, Roland. 1991. *Mythologies*. New York: The Noonday Press.
- Bebbington, A.J.; Hickey, S.; Mitlin, D.C. 2008. *Can NGOs Make a Difference?* New York: Palgrave Macmillan.
- Benjaminsen, Tor A., and Hanne Svarstad. 2018. “REDD og norsk klimakolonialisme i Tanzania.” *Internasjonal Politikk* 76(1): 24–46. <https://tidsskriftet-ip.no/index.php/intpol/article/view/654>.
- Berg, Roald. 2010. “The Missionary Impulse in Norwegian History.” *Studia Historiae Ecclesiasticae* XXXVI(1).
- Berggrav, Silje. 2012. “‘Alle’ vil redde verden.” *Aftenposten*.
- Bertelsen, Bjørn Enge. 2012. *Grupo Madal in Colonial and Post-Colonial Contexts*. Bergen.
- . 2015. “Colonialism in Norwegian and Portuguese.” In *Navigating Colonial Orders*, New York, Oxford: Berghahn Books.
- Beta. 2019. “Nevladine organizacije dobile preteće pismo: bićete uništeni od prvog do poslednjeg.” *021*. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/208167/Nevladine-organizacije-dobile-pretece-pismo-Bicete-unisteni-od-prvog-do-poslednjeg.html> (November 20, 2020).

- Bhambra, Gurinder K. 2007. Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination*.
- Bheeroo, Lena & Michal Blaszczyk. 2018. "We Must Celebrate Diversity in Our Sector to Drive Inclusion." *BOND*. <https://www.bond.org.uk/news/2018/08/we-must-celebrate-diversity-in-our-sector-to-drive-inclusion>.
- Bjarnar, Siri Jørgensen. 2010. "Ordenes Makt - Fatalisme og afrikanisme i norske avisers fremstillinger av folkemordet i Rwanda." Universitetet i Bergen.
- Bloodgood, Elizabeth. 2011. "INGO Population Ecology: Isomorphism Among International NGOs?" In *Annual Convention of the International Studies Association*, Montreal.
- Boanada Fuchs, Vanessa. 2013. *Law and Development: Critiques from a Decolonial Perspective*. Berlin.
- Boatcă, Manuela. 2015. *Global Inequalities Beyond Occidentalism*.
- Boffey, Daniel. 2018. "Belgium Comes to Terms with 'human Zoos' of Its Colonial Past." *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/16/belgium-comes-to-terms-with-human-zoos-of-its-colonial-past>.
- Du Bois, W.E.B. 2014. *The Souls of Black Folk*. Lexington: Millenium Publications.
- Bolton, Matthew. 2010. "The Role of Middle Power–NGO Coalitions in Global Policy: The Case of the Cluster Munitions Ban." *Global Policy* 1(2).
- Borchgrevink, Axel. 2004. "Images of Norwegian Aid." *Forum for Development Studies* 31(1): 161–81.
- Bornstein, Erica. 2005. *The Spirit of Development: Protestant NGOs, Morality, and Economics in Zimbabwe*. Stanford: Stanford University Press.
- Brehm, Vicky Mancuso. 2004. *Autonomy or Dependence? Case Studies of North-South NGO Partnerships*. Oxford: INTRAC.
- Broberg, Gunnar & Nils Roll-Hansen. 2005. *Eugenics And the Welfare State: Sterilization Policy in Demark, Sweden, Norway, and Finland*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Broberg, Oskar and Klas Rönnbäck. 2019. "Kolonialism, kapital och ekonomisk utveckling." *Ekonomisk debatt* 8.
- Brustad, Maja Rosvold. 2014. "Solidarity Projects in Norwegian Schools Students' Motivation and School Leaders' Rationale." University of Oslo.
- Buchanan, Ian. 2010. *A Dictionary of Critical Theory*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199532919.001.0001/acref-9780199532919>.
- Carpenter, Charli; Sirin Duygulu; Alexander H. Montgomery and Anna Rapp. 2014. "Explaining the Advocacy Agenda : Insights From the Human Security Network." *International Organization* 68(2): 449–70.
- Carpenter, R Charli. 2010. "Governing the Global Agenda: 'Gatekeepers' and 'Issue Adoption' in Transnational Advocacy Networks." In *Who Governs the Globe?*, ed. Susan Sell Martha Finnemore, Deborah Avant. Cambridge.

- Carpenter, R Charli, and Betsy Jose. 2012. "Transnational Issue Networks in Real and Virtual Space : The Case of Women , Peace and Security." 4: 525–43.
- Casimir, Jean. 2001. *La Culture Opprimée*. Port-au-Prince.
- . 2009. *Haïti et Ses Élités, Interminable Dialogue Des Sourds*. Port-au-Prince: Presses de l'Université d'Etat d'Haïti.
- . 2018. *Une Lecture Decoloniale de l'histoire Des Haitiens*. Port-au-Prince: Presses de l'Université d'Etat d'Haïti.
- Castro-Gómez, Santiago &, and Ramón Grosfoguel. 2007. *El Giro Decolonial - Reflexiones Para Una Diversidad Epistemica Mas Alla Del Capitalismo Global*. Bogota: Siglo del Hombre Editores; Universidad Central, Instituto de estudios Sociales Contemporaneos y Pontificia Universidad Javeriana.
- Césaire, Aimé. 1972. *Discourse on Colonialism*. Second edi. New York: Monthly Review Press.
- Chahim, Dean & Aseem Prakash. 2014. "NGOization, Foreign Funding, and the Nicaraguan Civil Society." *Voluntas* (25): 487–513.
- Chakrabarty, Dipesh. 2000. *Provincializing Europe - Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Chandhoke, Neera. 2007. "Civil Society." *Development in Practice* 17(4–5).
- Chandler, David. 2004. *Constructing Global Civil Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- . 2006. *From Kosovo to Kabul and Beyond*. London, Ann Arbor: Pluto Press.
- Chipilova, Irena. 2020. "Here's How Giving for Human Rights Helps You Too."
- Choudry, Aziz & Dip Kapoor. 2013. *NGOization - Complicity, Contradictions and Prospects*. London and New York: Zed Books.
- Claeys, Frederik & Terence Jackson. 2012. "The Iron Cage Re-Revisited: Institutional Isomorphism in Non-Profit Organisations in South Africa." *Journal of International Development*.
- Cole, Teju. 2012. "The White-Savior Industrial Complex." *The Atlantic*.
- Cornwall, Andrea & Deborah Eade. 2010. *Deconstructing Development Discourse - Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB.
- Coulter, Paddy & Cathy Baldwin. 2013. "Digital Deprivation - New Media, Civil Society, and Sustainability." In *Civil Society in the Age of Monitory Democracy*, ed. Tragardh et Al. New York, Oxford: Berghahn Books, 82–111.
- Cowen, M. P. & Robert Shenton. 2005. *Doctrines Of Development*. London and New York: Routledge.
- Cowen, Michael and Robert Shenton. 1991. "The Origin and Course of Fabian Colonialism in Africa." *Historical Sociology* 4(2): 143–74.
- Crewe, Emma & Elizabeth Harrison. 1998a. *Whose Development?: An Ethnography of Aid*. London: Zed Books.

- . 1998b. *Whose Development? An Ethnography of Aid*. London: Zed Books.
- Csáky, Corinna. 2008. *No One to Turn To The Under-Reporting of Child Sexual Exploitation and Abuse by Aid Workers and Peacekeepers*. London.
- Dabashi, Hamid. 2015. *Can Non-Europeans Think?* London: Zed Books.
- Dahlgren, Kenneth; Jørn Ljunggren. 2010. *Klassebilder - Ulikhet Og Sosial Mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Danas. 2020. “Država Proverava Transakcije Pripadnika Kritičkih Medija, NVO i Udruženja Građana.” *Danas Online*. <https://www.danas.rs/drustvo/drzava-proverava-transakcije-pripadnika-kritickih-medija-nvo-i-udruzenja-gradjana/> (November 20, 2020).
- Dichter, Thomas W. 2003. *Despite Good Intentions - Why Development Assistance to the Third World Has Failed*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press.
- Dicklitch, Susan. 1998. *The Elusive Promise of NGOs in Africa - Lessons from Uganda*. New York: St. Martin’s Press.
- Dicklitch, Susan &, and Doreen Lwanga. 2003. “The Politics of Being Non-Political: Human Rights Organizations and the Creation of a Positive Human Rights Culture in Uganda.” *Human Rights Quarterly* 25: 482–509.
- Dillon, Michael and Julian, and Reid. 2009. *The Liberal Way of War: Killing to Make Life Live*. New York: Routledge.
- DiMaggio, Paul J. and Walter W. Powell. 1983. “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields.” *American Sociological Review* 48: 147–60.
- Doane, Deborah. 2019. “Are INGOs Ready to Give up Power?” *Open Democracy*. https://www.opendemocracy.net/en/transformation/are-ingos-ready-give-power/?fbclid=IwAR2p9cHE3hutD0-5r9zuJh_ljqczoDAMF2LT0o4OSX7Srn8aurN-ldZ4.
- Dogra, Nandita. 2007. ““Reading NGOs Visually” —Implications of Visual Images for NGO Management.”” *Journal of International Development* 19: 161–171.
- . 2012. *Representations of Global Poverty*. London: I.B.Tauris.
- Dudman, Jane. 2019. ““We Think We’re the Good Guys’: How Abuse Still Stalks the Charity World.”” *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/society/2019/jul/26/abuse-stalks-charity-world>.
- Duffield, Mark; Hewitt, Vernon (Eds.). 2009. *Empire, Development and Colonialism*. Woodbridge: James Currey.
- Duffield, Mark. 2001. *Global Governance and the New Wars*. London: Zed Books.
- . 2002. “Social Reconstruction and the Radicalization of Development: Aid as a Relation of Global Liberal Governance.” *Development and Change* 33(5): 1049–71. <http://doi.wiley.com/10.1111/1467-7660.t01-1-00260>.
- . 2005. “Getting Savages to Fight Barbarians: Development, Security and the Colonial Present.” *Conflict, Security & Development* 5(2): 141–59. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14678800500170068>.

- . 2006. "Racism, Migration and Development: The Planetary Order." *Progress in Development Studies* 6(1): 68–79.
<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1191/1464993406ps128oa>.
- . 2007. *Development, Security and Unending War - Governing the World of Peoples*. Cambridge: Polity Press.
- Durokifa, Anuoluwapo Abosede & Edwin Chikata Ijeoma. 2018. "Neo-Colonialism and Millennium Development Goals (MDGs) in Africa: A Blend of an Old Wine in a New Bottle." *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development* 10(3): 355–66.
- Dussel, Enrique. 2000. "Europe, Modernity, and Eurocentrism." *Nepantla: Views from South* 1(3).
- Easterly, William. 2006. *The White Man's Burden*. New York: Penguin Books.
- Eduardo H. Diniz de Figueiredo and Martinez, Juliana. 2019. "The Locus of Enunciation as a Way to Confront Epistemological Racism and Decolonize Scholarly Knowledge." *Applied Linguistics* 1–6.
- Edwards, Michael. 1999. "International Development NGOs: Agents of Foreign Aid or Vehicles for International Cooperation." *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 28(4).
- Edwards, Michael & David Hulme. 1995. "NGO Performance and Accountability in the Post-cold War World." *Journal of International Development* 7(6).
- . 1996. *Beyond the Magic Bullet: NGO Performance and Accountability in the Post-Cold War World*. Kumarian Press.
- . 1997. "Too Close For Comfort? The Impact of Official Aid on Nongovernmental Organizations." *World Development*, 24: 961–73.
- Eggen, Øyvind. 2017. "Sivilsamfun Er Ingen Utviklingspolitisk Aktør." *Bistandsaktuelt*.
- Eggen, Øyvind & Kjell Roland. 2014. *Western Aid at a Crossroads - The End of Paternalism*. Palgrave Macmillan.
- Eggen, Øyvind & Nikolai Hegertun. 2017. *Veier Ut Av Fattigdom - Kan vi Avskaffe Ekstrem Fattigdom Innen 2030?* Oslo.
- Eide, Elisabeth & Anne Hege Simonsen. 2008. *Verden Skapes Hjemmefra*. Oslo: Unipub.
- Engh, Sunniva. 2002. "Scandinavian Aid to the Indian Family Planning Programme, 1970-80." *Social Scientist* 30(3–4).
- . 2009. "The Conscience of the World? Swedish and Norwegian Provision of Development Aid." *Itinerario* (33).
- Eriksen, T. Hylland & Iver B. Neumann. 2011. *Norsk Identitet Og Europa*. Oslo.
- Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Kulturterrorismen - Et Oppgjør Med Tanken Om Kulturell Renhet*. Oslo: Spartakus.
- Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.

- Estrada-Villalta, S. and Adams, G. 2018. "Decolonizing Development: A Decolonial Approach to the Psychology of Economic Inequality." *Translational Issues in Psychological Science* 4(2): 198–209.
- Evans, Brad. 2011. "The Liberal War Thesis: Introducing the Ten Key Principles of Twenty-First-Century Biopolitical Warfare." *The South Atlantic Quarterly* 110(3).
- Fanon, Franz. 1963. *The Wretched of the Earth*. Reprint ed. New York: Grove Press.
- Fara, Patricia. 2017. *Sex, Botany and Empire - The Story of Carl Linnaeus and Joseph Banks*. London: Grantham Book Services.
- Fatton, Robert. 1995. "Africa in the Age of Democratization: The Civic Limitations of Civil Society." *African Studies Review* 38(2): 67–99.
- Faulkner, Frank. 2007. *Moral Entrepreneurs and the Campaign to Ban Landmines*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Ferguson, James. 1996. *The Anti-Politics Machine*. Third. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fernando, Jude. 2011. *The Political Economy of NGOs - State Formation in Sri Lanka and Bangladesh*. London: Pluto Press.
- Fjellheim, Unni. 2019. "Lecture on the Silencing of the Sami Past as Fennoscandinavia's Indigenous People." In *LevArt: Figuring Fallow Time*, Levanger. http://levart.no/figuring-fallow-time-2/?lang=en&fbclid=IwAR32212q_lSDUotp_mosqZaqX7LNlrb5ikyzyY_3_0swuj3LLIFxQzPLfmU.
- Frank, Andre Gunder. 1966. *The Development of Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Frønes, Ivar & Lise Kjølørød. 2016. *Det Norske Samfunn*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Frøyd, Ylva. 2016. "«Leve Vesten, La Oss Fortsette Festen» En Retorisk Analyse Av Operasjon Dagsverks Kampanjefilm (2014)." In *Skandinaviske Fortellinger Om Skyld Og Privilegier i En Globaliseringstid*, ed. Elisabeth Oxfeldt. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fur, Gunlog. 2013. "Colonialism and Swedish History: Unthinkable Connections?" In *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*, New York: Springer, 17–36.
- Fylkesnes, Sandra. 2018. "Patterns of Racialised Discourses in Norwegian Teacher Education Policy: Whiteness as a Pedagogy of Amnesia in the National Curriculum." *Journal of Education Policy*.
- Gabrielsen, Bjørn. 2010. "Et Bittelite Stykke Norge." *DN Magasinet*.
- Gallefoss, Lars Petter. 2013. "Den Gode Viljen."
- Gendzier, Irene. 2017. *Development Against Democracy - Manipulating Political Change in the Third World*. London: Pluto Press.
- Ginty, Roger Mac. 2011. *International Peacebuilding and Local Resistance*. London: Palgrave Macmillan.
- Go, Julian. 2016. Oxford University Press *Postcolonial Thought and Social Theory*. New York.

- Gøbel, Erik. 2016. *The Danish Slave Trade and Its Abolition*. Leiden, Boston: Brill.
- Godøy, Bjørn. 2010. *Solskinn Og Død - Nordmenn i Kong Leopolds Kongo*. Oslo: Spartacus.
- Goonatilake, Susantha. 2006. *Recolonisation - Foreign Funded NGOs in Sri Lanka*. New Delhi, London: Sage Publications.
- Gramsci, Antonio. 2012. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Grosfoguel, Ramon; Cervantes-Rodriguez, Ana Margarita. 2002. *The modern/Colonial/Capitalist World-System in the Twentieth Century: Global Processes, Antisystemic Movements, and the Geopolitics of Knowledge*. Westport, London: Greenwood Press.
- Grosfoguel, Ramó. 2013. "The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century." *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge* 11(1).
- Grosfoguel, Ramón. 2002. "Colonial Difference, Geopolitics of Knowledge, and Global Coloniality in the Modern/Colonial Capitalist World-System." *Review (Fernand Braudel Center), Utopian Thinking* 25(3): 203–24.
- Grovogui, Siba N'Zatioula. 1996. *Sovereigns, Quasi Sovereigns, and Africans*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Grzechnik, Marta. 2017. "Background Characters? The Nordic Region and European Colonialism." *Studia Scandinavica* 1(21).
- Gržinić, Marina. 2015. "Neprekinuta dekolonizacija - O rasizmu i rasijalizacijama u Tvrdavi Europi." *Zarez*.
- Guijt, Irene. 2008. "Civil Society Participation as the Focus of Northern NGO Support: The Case of Dutch Co-Financing Agencies." In *Can NGOs Make a Difference? The Challenge of Development Alternatives*, ed. D.C. Bebbington, A.J.; Hickey, S.; Mitlin. London and New York: Zed Books.
- Gullestad, Marianne. 2002. *Det norske sett med nye øyne - kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2006. *Plausible Prejudice - Everyday Experiences and Social Images of Nation, Culture and Race*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2007. *Picturing Pity: Pitfalls and Pleasures in Cross-Cultural Communication. Image and Word in a North Cameroon Mission*. Berghahn Books.
- Gunnarsson, Hanna. 2014. *Swedish Sámi Land Rights: What Does the Mining Conflict in Northern Sweden Illustrate in Terms of Sámi Land Rights?* London.
- Gutierrez Rodriguez, Encarnacion; Manuela Boatcă & Sérgio Costa. 2010. *Decolonizing European Sociology - Transdisciplinary Approaches*. Routledge.
- Hale, Dana. 2008. *Races on Display - French Representations of Colonized Peoples, 1886-1940*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Hansen, Morten Emil and Torbjørn Gjefs. 2015. *The End of Nordic Exceptionalism*. Oslo.
- Harcourt, Wendy. 2019. "What a Gender Lens Brings to Development Studies." In *Building*

- Development Studies for the New Millennium*, ed. I. et al. Baud. EADI Global Development Series.
- Harding, Sandra. 1995. "'Strong Objectivity': A Response to the New Objectivity Question." *Synthese* 104(3): 331–49.
- Hawkins, Dimity; Dave Sweeney; Tilman Ruff. 2019. "ICAN's Origins - From Little Things, Big Things Grow..." *ICAN*. https://www.icanw.org/ican_origins (January 20, 2021).
- Hayter, Teresa. 1970. *Aid as Imperialism*.
- . 1983. *The Creation of World Poverty*. London: Pluto Press.
- Helland, Frode. 2019. *Rasismens Retorikk - Studier i Norsk Offentlighet*. Oslo: Pax forlag.
- Henning, Reinhardt. 2013. "The Orgins of the 'Regime of Goodess.'" *EDGE - A Graduate Journal for German and Scandinavian Studies* 3(1). <http://www.bri.ucla.edu/nha/ishn/ab24-2002.htm>.
- Hilhorst, Dorothea. 2003. *The Real World of NGOs*. London: Zed Books.
- Hilton, Matthew. 2018. "Oxfam and the Problem of NGO Aid Appraisal in the 1960s." *Humanity* 9(1).
- Hobson, John M. and Alina Sajed. 2017. "Navigating Beyond the Eurofetishist Frontier of Critical IR Theory: Exploring TheComplex Landscapes of Non-Western Agency." *International Studies Review* 19: 547–572.
- Holmén, H. 2002. "NGOs, Networking, and Problems of Representation." *International Centre for Economic Research Linköping University*. <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/icr/wp2002/holmen33-02.pdf>.
- Holmén, Hans. 2010. *Snakes in Paradise - NGOs and the Aid Industry in Africa*. Kumarian Press.
- Howell, Alison &, and Melanie Richter-Montpetit. 2019. "Is Securitization Theory Racist? Civilizationism, Methodological Whiteness, and Antiblack Thought in the Copenhagen School." *Security Dialogue* 1–20.
- IASC. 2012. *Sexual Exploitation and Abuse by UN, NGO and INGO Personnel: A Self-Assessment*.
- ICBL. 1994. *Second NGO Conference On Landmines - Report of Proceedings*. Geneva.
- Ipsen, Pernille & Gunlog Fur. 2009. "Introduction: Special Issue on Scandinavian Colonialism." *Itinerario: International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33(2).
- Jamann, Wolfgang. 2018. "Abuse of Power within NGOs Is Hard to Digest." *International Civil Society Centre*. <https://icscentre.org/2018/05/22/abuse-of-power-within-ngos-is-hard-to-digest/> (November 22, 2020).
- Jaško, Ondrej; Mladen Čudanov; Miloš Jevtić; Jovan Krivokapić. 2013. *Osnovi Organizacije i Menadžmenta*. Beograd: FON.
- Jensen, Lars. 2018. *Postcolonial Denmark - Nation Narration in a Crisis Ridden Europe*. London and New York: Routledge.

- Johansen, Hanne Elisabeth. 1997. "Norsk Nasjonal Identitet Og Europeisk Identitet - En Sammenlignende Analyse Av Identitetsskapende Strategier." Universitet i Oslo.
- de Jong, Wilma; Shaw, Martin; Stammers, Neil (eds.). 2005. *Global Activism, Global Media*. London: Pluto Press.
- de Jong, Sara. 2017. *Complicit Sisters: Gender and Women's Issues across North-South Divides*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, Nina Bull. 2016. "Høyre: Færre Bistandsland Og Sterkere Krav Til Menneskerettigheter." *Bistandsaktuelt*.
- Kaczmarek, Katarzyna. 2016. "The Powerful Myth of the International Community and the Imperative to Build States." In *Myth and Narrative in International Politics: Interpretive Approaches to the Study of IR*, 209–28.
- Kaldor, Mary. 2003. *Global Civil Society: An Answer to War*. Cambridge: Polity Press.
- Karp, Aaron. 2006. "Escaping Reutersward's Shadow." *Contemporary Security Policy* 27(1): 12–28.
- Kaur, Harmeet. 2018. "Aftenpostens Stuck Virker Mot Sin Hensikt." *Morgenbladet*.
- Keane, John. 2003. *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2013. "Civil Society in the Era of Monitory Democracy." In *Civil Society in the Age of Monitory Democracy*, New York: Berghahn Books, 22–51.
- Keating, AnaLouise. 2009. *The Gloria Anzaldúa Reader*. Durham and London: Duke University Press.
- Keck, Margaret E., Sikkink, Kathryn. 1998. *Activists beyond Borders - Advocacy Networks in International Politics*. Cornell University Press.
- Keskinen, Suvi; Salla Tuori; Sara Irni; Diana Mulinari. 2009. *Complying with Colonialism - Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Routledge.
- Keskinen, Suvi; Unnur Dís Skaptadóttir and Mari Toivanen. 2019. *Undoing Homogeneity in the Nordic Region Migration, Difference, and the Politics of Solidarity*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Keskitalo, Alf Isak. 1980. "Samiske rettsoppfatninger til samisk land." In *Samene - urbefolkning og minoritet*, ed. Trond Thuen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Keskitalo, Pigga; Kaarina Määttä & Satu Uusiantti. 2012. "Re-Thinking Sami Education." *Linguistics, Culture, Education* 1(1): 12–41.
- Kiely, Ray. 1999. "The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory." *The European Journal of Development Research* 11(1): 30–55.
- Kindornay, Shannon; James Ron & Charli Carpenter. 2012. "Rights-Based Approaches to Development: Implications for NGOs." *Human Rights Quarterly* 34(2): 472–506.
- Kjerland, Kirsten Alsaker; Bjørn Enge Bertelsen. 2014. *Navigating Colonial Orders Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*. Berghahn Books.
- Kontinen, Tiina. 2005. "Institutional Isomorphism and Small Non-Governmental Organisations in Tanzania." In *Critical Management Studies Conference, Development*

- and Globalization – Organizing Rhetoric and Power*,.
- . 2018. *Learning and Forgetting in Development NGOs - Insights from Organisational Theory*. London: Routledge.
- Kontinen, Tiina & Anja Onali. 2017. “Strengthening Institutional Isomorphism in Development NGOs? Program Mechanisms in an Organizational Intervention.” *SAGE Open* (January-March): 1–14.
- Kontinen, Tiina & Marianne Millstein. 2016. “Rethinking Civil Society in Development: Scales and Situated Hegemonies.” *Forum for Development Studies*.
- Kothari, Uma. 2001. “Power, Knowledge and Social Control in Participatory Development.” In *Participation - the New Tyranny?*, ed. Cooke & Kothari. London and New York: Zed Books.
- . 2006. “Critiquing ‘race’ and Racism in Development Discourse and Practice.” *Progress in Development Studies* 6(1).
- Koutonin, Mawuna Remarque. 2015. “Why Are White People Expats When the Rest of Us Are Immigrants?” *The Guardian*.
- Kovačević-Vučo, Biljana; Milenković, Dejan. 2004. *Nevladine organizacije*. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava.
- Koyama, Jill. 2016. *The Elusive and Exclusive Global Citizen*. New Delhi.
- Krivosos, D. & Diatlova A. 2020. “‘What to Wear for Whiteness? The ‘Whore Stigma’ and the East/West Politics of Race, Sexuality and Gender.’” *Intersections: Journal of East European Society and Politics* 6(3): 116–132.
- Krohn-Hansen, Christian, and Knut G Nustad. 2005. Anthropology, culture, and society *State Formation: Anthropological Perspectives*.
<http://www.loc.gov/catdir/toc/ecip059/2005006706.html>.
- Kyllingstad, Jon Røyne. 2014. *Measuring the Master Race - Physical Anthropology in Norway 1890-1945*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Lagerstrøm, Bengt Oscar; Lise Snellingen Bye. 2018. *Holdning Til Bistand 2017*. Oslo.
- Landmine Monitor. 2019. “Norway - Policy.” *Landmine Monitor*.
- Lewis, David. 2019. “Individuals, Organizations and Public Action: Trajectories of the ‘Non-Governmental’ in Development Studies.” In *A Radical History of Development Studies - Individuals, Institutions and Ideologies*, ed. Uma Kothari. London: Zed Books, 200–221.
- Lewis, Gordon R. 2005. “Fanon and Development: A Philosophical Look.” In *Philosophy and African Development: Theory and Practice*,.
- Lien, Sigrid. 2011. “Kolonial skam og borgerlig stolthet: historien om et ukjent maleri.” *Tidsskrift for kulturforskning* 10(2–3).
- Lindblom, Anna-Karin. 2005. *Non-Governmental Organisations in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindkvist, Ida, and Vibecke Dixon. 2014. “To ‘Feel Good’, or to ‘Do Good’? Why We Need Institutional Changes to Ensure a Results Focus in Norwegian Development Assistance.” *Journal of Development Effectiveness* 6(4): 350–60.

- Linklater, Andrew. 1999. "Cosmopolitan Citizenship." In *Cosmopolitan Citizenship*, ed. Dannreuther R. (eds) Hutchings K. London: Palgrave Macmillan, 35–59.
- Lloyd, Rob, and Espen Villanger. 2014. "Assessing Aid Impacts Revisited: Results Measurement in Norwegian Aid." *Journal of Development Effectiveness* 6(4): 461–79.
- Loftsdóttir, Kristín & Lars Jensen. 2012. *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region: Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. Routledge.
- Lugones, María. 2003. *Peregrinajes/Pilgrimages: Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions*. New York: Rowman & Littlefield Press.
- . 2007. "Heterosexualism and the Colonial / Modern Gender System." *Hypatia* 22(1).
- . 2018. *On the Universality of Gender in Colonial Methodology*.
- Lupson, Jonathan, and Karyn Beattie & Colin Pilbeam. 2017. "The Paradox of NGO Accountability: Outcomes on the Ground." In *British Academy of Management*, Warwick.
- Maina Peter, Chris. 2009. "Coming of Age: NGOs and State Accountability in East Africa." In *Human Rights NGOs in East Africa - Political and Normative Tensions*, ed. Makau Mutua. Kampala: Fountain Publishers.
- Majstorović, Danijela. 2019. "Postcoloniality as Peripherality in Bosnia and Herzegovina." *Dversia's special issue in English: Decolonial Theory & Practice in Southeast Europe*.
- Makko, Aryo. 2014. "I Imperialismens Kölvatten? Ett Maritimt Perspektiv På Stormaktsspel, Kolonialism Utan Kolonier Och Den Svensk-Norska Konsulsstaten, 1875–1905." *Historisk tidskrift* 134(3).
- Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen. Utredning fra en forskergruppe oppnevnt ved kongelig resolusjon 13. mars 1998. Avgitt til arbeids- og administrasjonsdepartementet 26. august 2003*. Oslo.
- Maldonado-Torres, Nelson. 2016. *Outline of Ten Theses on Coloniality and Decoloniality*.
- . 2017. "On the Coloniality of Human Rights." *Revista Crítica de Ciências Sociais* (114).
- Mamdani, Mahmood. 2004. *Citizen and Subject*. Kampala: Fountain Publishers.
- . 2012. *Define and Rule - Native as Political Identity*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Manji, Firoze. 2004. "Collaboration with the South: Agents of Aid or Solidarity." In *Development, NGOs, and Civil Society*, ed. Deborah Eade. Oxford: Oxfam GB, 75–80.
- Manzo, Kate. 2008. "Imaging Humanitarianism: NGO Identity and the Iconography of Childhood." *Antipode* 40(4): 632–657.
- Mathur, Ritu. 2012. "Practices of Legalization in Arms Control And Disarmament: The ICRC, CCW and Landmines." *Contemporary Security Policy* 33(3): 413–36.
- . 2014. "'The West and the Rest': A Civilizational Mantrain Arms Control and Disarmament?" *Contemporary Security Policy* 35(3): 332–35.
- Matthews, Nicole; Sunderland, Naomi. 2017. *Digital Storytelling in Health and Social*

- Policy: Listening to Marginalised Voices*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Mayblin, Lucy. 2020. "Modernity/Coloniality." *Global Social Theory*. <https://globalsocialtheory.org/>.
- McClintock, Anne. 1995. *Imperial Leather - Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge.
- Mendelson, Sarah E.; Glenn, John. 2002. *The Power and Limits of NGOs*. New York: Columbia University Press.
- Mignolo, Walter &, and Catherine Walsh. 2018. *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Durham and London: Duke University Press.
- Mignolo, Walter D. 2000. *Local Histories/Global Designs - Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- . 2001. "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference." *Multitudes* 6.
- . 2007. "Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of de-Coloniality." *Cultural Studies* 21(2-3: Globalization and the De-Colonial Option).
- . 2009. "Epistemic Disobedience, Independent Thought and De-Colonial Freedom." *Theory, Culture & Society* 26(7-8): 1-23.
- . 2010. *Globalization and the Decolonial Option*. London and New York: Routledge.
- . 2011a. "Epistemic Disobedience and the Decolonial Option: A Manifesto." *Transmodernity*: 44-66.
- . 2011b. *The Darker Side of Western Modernity*. Durham and London: Duke University Press.
- Mihajlović, Branka & Iva Martinović. 2012. "Još jedan spisak nepodobnih u Srbiji: na meti NVO." *Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/novi-spiskovi-nepodobnih-u-srbiji/24768275.html> (November 20, 2020).
- Mikaelsson, Lilian and May-Britt Öhman. 2014. "When the Land Became a Testing Range - Nausta, Udtja and NEAT." In *Re: Mindings: Co-Constituting Indigenous, Academic, Artistic Knowledges*, ed. Hiroshi Gärdebo, Johan; Öhman, May-Britt; Maruyama. Uppsala: The Hugo Valentin Centre, 245-54.
- Mikuš, Marek. 2011. *Civil-Society Building, 'Advanced Liberal' Governmentality and the State in Serbia*. London.
- . 2018. *Frontiers of Civil Society - Government and Hegemony in Serbia*. New York: Berghahn Books.
- Mjøset, Lars. 2016. "Norden - Internasjonale Betingelser Og Sosiale Bevegelser." In *Det Norske Samfunn, Bind 1*, ed. Ivar & Lise Kjølørød Frønes. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Mkwesha, Faith. 2018. "Decolonizing Knowledge: Practical Experiences and Strategies." In *Decolonial Critique, Knowledge Production and Social Change in the Nordic Countries*, Gothenburg.
- Mkwesha, Faith & Sasha Huber. 2020. "Rethinking Design: A Dialogue on Anti- Racism and

- Art Activism from a Decolonial Perspective.” In *Feminisms in the Nordic Region - Neoliberalism, Nationalism and Decolonial Critique*, ed. Diana Keskinen, Suvi; Stolz, Pauline; Mulinari. Palgrave Macmillan.
- Mohanty, Chandra Talpade. 1984. “Under Western Eyes - Feminist Scholarship and Colonial Discourses.” *Boundary 2* 12(3/13).
- Moosavi, Leon. 2020. “The Decolonial Bandwagon and the Dangers of Intellectual Decolonisation.” *International Review of Sociology*.
- Morel, Edmund & Syphilia Morgenstjerne. 2002. *Kongelig Slaveleir*. Oslo: Frittogvilt.
- Mosse, David. 2005. *Cultivating Development An Ethnography of Aid Policy and Practice*. London, Ann Arbor: Pluto Press.
- Mudimbe, Valentine Y. 1988. In My Father’s House: Africa in the Philosophy of Culture *The Invention of Africa*. Indiana University Press/James Currey.
<http://archives.cerium.ca/IMG/pdf/Mudimbe.pdf>.
- Mutsaku Kamilamba, Kande & Castro Álvarez, Mariana. 2005. “The NGOs of Development in the South: Neo-Liberalism’s Instruments or Popular Alternatives? A Critical Approach to the Third Sector.” In *Politics and Social Movements in an Hegemonic World: Lessons from Africa, Asia and Latin America*, ed. Gladys. Boron, Atilio A.; Lechini. CLACSO, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, Ciudad Autónoma de Buenos Aires, 259–74.
- Mutua, Makau. 2009. *Human Rights NGOs in East Africa*. Kampala: Fountain Publishers.
- Nakarada, Radmila. 2008. *Raspad Jugoslavije*. Beograd: Sluzbeni glasnik.
- Naum, Magdalena & Nordin Jonas. 2013. *37 Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*. Springer.
- Ndlovu, Morgan & Eric Makoni Nyembezi. 2014. “The Globality of the Local? A Decolonial Perspective on Local Economic Development in South Africa.” *Local Economy* 29(4–5): 503–18.
- Neumann, Iver B., Sending, Ole Jacob. 2010. *Governing the Global Polity - Practice, Mentality, Rationality*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Neumann, Iver. 2004. “Det Er Typisk Norsk å Krige.” *Dagbladet*.
<https://www.dagbladet.no/kultur/det-er-typisk-norsk-a-krige/66001512>.
- . 2012. *At Home with the Diplomats - Inside a European Foreign Ministry*. Ithaca: Cornell University Press.
- Nisbet, Robert A. 1969. *Social Change and History - Aspects of the Western Theory of Development*. New York: Oxford University Press.
- NORAD. 2002. “50 Års Utviklingshistorie.” *historien om norsk utviklingshjelp fra 1952 til 2002*.
- . 2010. *Review Commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs of Matters Relating to Grameen Bank*. Oslo.
- . 2012. “50 År Med Norad.” *Historie*. <https://www.norad.no/om-norad/historie/>.
- . 2016. *Norads Resultatrapport 2016 - Sivilt Samfunn*. Oslo.

- . 2017. *Oil for Development Programme Annual Report 2016*.
- Norsk Folkemuseum. 2012. *Bååstede - Tilbakeføring Av Kulturarv Til de Samiske Museer*. Oslo. <https://norskfolkemuseum.no/baastede>.
- Nustad, Knut. 2003. *Gavens Makt: Norsk Utviklingshjelp Som Formynderskap*. Oslo: Pax forlag.
- . 2007. "Development - The Devil We Know?" In *Exploring Post-Development - Theory and Practice, Problems and Perspectives*, London and New York: Routledge.
- O'Dwyer, B. and Boomsma, R. 2015. "The Co-Construction of NGO Accountability: Aligning Imposed and Felt Accountability in NGO-Funder Accountability Relationships." *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 28(1): 36–68.
- O'Dwyer, Diana. 2014a. "Banning Cluster Munitions and Legitimising the International System: The Role of the Irish Government and NGOs." *Irish Studies in International Affairs* 25(1): 137–64.
- . 2014b. "Civil Society, States and the NGO Campaigns to Ban Landmines and Cluster Munitions: A Gramscian Analysis." In *British International Studies Association Postgraduate Network Annual Conference*, Dublin.
- . 2014c. "Unintended Consequences? A Gramscian Analysis of the Role of International Civil Society in Banning Landmines and Cluster Munitions – and Legitimising Western Military Power." In *Reconceptualising 'International Intervention'*, Centre for International Intervention, University of Surrey.
- Ojala, Carl-Gösta and Jonas M. Nordin. 2015. "Mining Sápmi: Colonial Histories, Sámi Archaeology, and the Exploitation of Natural Resources in Northern Sweden." *Arctic Anthropology* 52(2): 6–21.
- Opoku-Mensah, Paul, David Lewis & Terje Tvedt. 2007. *Reconceptualizing NGOs and Their Roles in Development - NGOs, Civil Society and the International Aid System*. Aalborg: Aalborg University Press.
- Orjuela, Cammila. 2008. *The Identity Politics of Peacebuilding - Civil Society in War-Torn Sri Lanka*. New Delhi, London: Sage Publications.
- Palmberg, Mai. 2001. *Encounter Images in the Meetings Between Africa and Europe*. Nordic Africa Institute.
- Pandolfi, Mariella. 2003. "Contract of Mutual (In)Difference: Government and the Humanitarian Apparatus in Contemporary Albania and Kosovo." *Indiana Journal of Global Legal Studies* 10(1): 369–81.
- Parker, Ben. 2019. "Ten Donors and 10 Crises Dominate Humanitarian Spending." *The New Humanitarian*. <https://www.thenewhumanitarian.org/maps-and-graphics/2019/10/09/ten-donors-and-10-crises-dominate-humanitarian-spending>.
- Patel, Kamna. 2020. "Race and a Decolonial Turn in Development Studies." *Third World Quarterly*.
- Paul, Samuel & Arturo Israel. 1991. *Nongovernmental Organizations and the World Bank - Cooperation for Development*. Washington, D.C.
- Paunović, Žarko; Petrović, Branka. 1994. *Nevladine organizacije u SR Jugoslaviji*. Subotica:

Otvoreni univerzitet.

- Paunović, Žarko. 2006. *Nevladine organizacije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pavlović, Stevan. 1993. *Međunarodne nevladine organizacije i UNESCO*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Pravni fakultet Novi Sad.
- Pavlović, Vukašin. 2006. *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik.
- . 2009. *Društveni pokreti i promene*. Beograd: Službeni glasnik, Zavod za udžbenike.
- Pieterse, Jan Nederveen. 2010. *Development Theory*. Los Angeles, London, New Delhi: Sage Publications.
- Pisarska, Katarzyna. 2016. *The Domestic Dimension of Public Diplomacy*. Palgrave Macmillan.
- Poerksen, Uwe. 1995. *Plastic Words: The Tyranny of Modular Language*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- Polman, Linda. 2010. *War Games*. London, New York: Penguin Books.
- Quijano, Anibal. 2000. "Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America." *Nepantla: Views from South* 1(3).
- Quijano, Anibal. 2007. "Coloniality and Modernity/Rationality." *Cultural Studies* 21(2–3): 168–178.
- Radojev, Hugh. 2017. "Oxfam International Reaches Agreement to Move Headquarters to Nairobi." *Civil Society*. <https://www.civilsociety.co.uk/news/oxfam-reaches-agreement-to-move-headquarters-to-nairobi.html> (October 29, 2020).
- Rahneema, Majid; Bawtree, Victoria. 1997. *The Post-Development Reader*. London and New Jersey, Dhaka, Halifax, Cape Town: Zed Books, University Press LTD, Fernwood, David Philip.
- Rappert, B., Moyes, R. 2009. "The Prohibition of Cluster Munitions: Setting International Precedents for Defining Inhumanity." *The Nonproliferation Review* 16(2).
- Rappert, B. R. Moyes, A. Crowe and T. Nash. 2012. "The Roles of Civil Society in the Development of Standards around New Weapons and Other Technologies of Warfare." *International Review of the Red Cross* 94(886).
- Rauh, Karen. 2010. "NGOs, Foreign Donors, and Organizational Processes: Passive NGO Recipients or Strategic Actors?" *McGill Sociological Review* 1: 29–45.
- Regjering. 2009. "Frivillige Organisasjoner Og Sivilt Samfunn." *Regjeringen.no*. <https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/utviklingsamarbeid/frivillige-organisasjoner-og-sivilt-samf/id449652/> (December 22, 2020).
- Richmond, Oliver P. 2014. *Failed Statebuilding*. New Haven and London: Yale University Press.
- Richter, Melvin., and Hartmut Lehmann. 1996. German Historical Institute *The Meaning of Historical Terms and Concepts*.
- Rigsarkivet. 2017a. "Dansk Forbud Mod Slavehandel over Atlanten i 1792." *Dansk Vestindien - Kilder til historien*.

- . 2017b. “De Tre Oprørsdronninger.” *Dansk Vestindien - Kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/skaebnehistorier/de-tre-oproersdronninger/>.
- . 2017c. “Rejsen Mod et Liv Som Slave.” *Dansk Vestindien - Kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/handel-og-soefart/rejsen-liv-slave/>.
- . 2017d. “Sygdom Og Død Blandt Slaverne.” *Dansk Vestindien - Kilder til historien*. <https://www.virgin-islands-history.org/historien/slaveri/sygdom-doed-blandt-slaverne/>.
- Rist, Gilbert; Sabelli, Fabrizio. 1986. *Il Était Une Fois Le Développement...* Lausanne: Editions d’en bas.
- Rist, Gilbert. 2002. Les nouveaux cahiers de l’Institut universitaire d’études du développement *Les Mots Du Pouvoir : Sens et Non-Sens de La Rhétorique Internationale*.
- . 2007. “Development as a Buzzword.” *Development in Practice* 17(4–5): 485–91.
- . 2008. *The History of Development*. London: Zed Books.
- Rivero, Oswaldo de. 2010. *The Myth of Development*. London: Zed Books.
- Robinson, Vilijam I. 2012. *Podsticanje Poliarhije*. Beograd: Albatros Plus i Jugoistok XXI.
- Rönnbäck, Klas. 2007. “Kolonialismens söta smak - svensk och dansk handel med kolonialvaror under tidigmodern tid.” *Aktuellt om historia. Forskningsfronten flyttar fram. Närings- och handelshistoria* (2): 41–54.
- Rosenberg, Tore. 2014. “Bistand eller business? Norsk Miljøbistand 2005-2013.” Universitetet i Oslo.
- Roy, Arundhati. 2016. “The NGO-Ization of Resistance.” In *The End of Imagination*, Chicago: Haymarket Books.
- Russel-Bitting, Alexandra. 2000. “Neologisms in International Development.” *Translation Journal* (4).
- Rutazibwa, Olivia. 2020. “Hidden in Plain Sight: Coloniality, Capitalism and Race/Ism as Far as the Eye Can See.” *Millennium* 48(2): 221–241.
- Rutherford, Kenneth. 2002. “Essential Partners: Landmines-Related NGOs and Information Technologies.” In *Civil Society in the Information Age*, ed. Peter I. Hajnal. Aldershot: Ashgate Press, 95–107.
- Sachs, Wolfgang. 2015. *Planet Dialectics - Explorations in Environment and Development*. London: Zed Books.
- Sachs, Wolfgang (ed.). 2010. *The Development Dictionary*. London: Zed Books.
- Said, Edward W. 1994. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- . 2003. *Orientalism*. London and New York: Penguin Books.
- Salmenkari, Taru. 2020. “Chinese Environmental NGOs and the Social Representativeness of Middle-Class Organizations.” In *Inequalities, Civil Society and Citizenship: Intersectionality and Complexity*, Helsinki: Development Days 2020, Finnish Society for Development Research.

- Salter, Mark B. 2002. *Barbarians & Civilization in International Relations*. London: Pluto Press.
- Sámediggi/Saamelaiskäräjät. 2020. "The Sámi in Finland." <https://www.samediggi.fi/sami-info/?lang=en> (August 18, 2020).
- Sampson, Steven. 2002. "Weak States, Uncivil Societies and Thousands of NGOs: Benevolent Colonialism in the Balkans." In *Cultural Boundaries of the Balkans*, Lund: Lund University Press.
- Sandoval, Chela. 2000. *Methodology of the Oppressed -*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Sayyid, S. 2014. *Western Democrats, Oriental Despots, Objavljen u Civilizations and World Order, Geopolitics and Cultural Difference*. Lanham: Lexington Books.
- Schuller, Mark. 2012. *Killing with Kindness*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Seckinelgin, Hakan. 2002. *Civil Society as a Metaphor for Western Liberalism*.
- Selaković, Bojana. 2018. "Do poslednje kapi vode." *Danas*. <https://www.danas.rs/kolumna/bojana-selakovic/do-poslednje-kapi-vode/>.
- Sheth, Falguni. 2009. *Toward a Political Philosophy of Race*. Albany: State University of New York Press.
- Shilliam, Robbie. 2014. "Race and Development." In *The Politics of Development: A Survey*, ed. H. Weber (ed.). Abingdon: Routledge, 31–48.
- Shivji, Issa G. 2007. *Silences in NGO Discourse: The Role and Future of NGOs in Africa*. Nairobi: Fahamu Books.
- Simensen, Jarle. 2003. *Norsk Utviklingshjelps Historie, 1952-1975: Norge Møter Den Tredje Verden*. Bergen: Fagbokforlaget.
- . 2007. "Writing the History of Development Aid." *Scandinavian Journal of History* 32(2): 167–82.
- Skånland, Øystein Haga. 2008. "'Norway Is a Peace Nation' Discursive Preconditions for the Norwegian Peace Engagement Policy." University of Oslo.
- Skeie, Karina Hestad. 2009. "A Balancing Act: The Norwegian Lutheran Mission in French Colonial Madagascar." *Itinerario* 33(2).
- Skrede, Joar. 2018. *Kritisk Diskursanalyse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Smirl, Lisa. 2009. "Plain Tales from the Reconstruction Site." In *Empire, Development and Colonialism: The Past in the Present*, ed. Vernon (Eds.) Duffield, Mark; Hewitt. London: James Currey.
- . 2015. *Spaces of Aid How Cars, Compounds and Hotels Shape Humanitarianism*. London: Zed Books.
- SNL. 2020. "Norsk Og Nordisk Historie." *Store norske leksikon*.
- Søyland, Lars. 2011. "Planer og prosjektering - en analyse av norsk-tanzaniansk samarbeid om Stiegler's Gorge prosjektet, 1970-1981." Universitetet i Oslo.

- Speed, Jan. 2017. "Ap Vil Flytte Makt, Penger Og Kompetanse Sørøver." *Bistandsaktuelt*.
- Ssentongo, Jimmy Spire & Henni Alava. 2020. "Anger, Fear, Despondence, Cynicism, and Hope. Citizenship Moods in Museveni's Uganda." In *Development Days 2020*, Helsinki.
- Stahel, Andri & Cendra Jaume Garreta. 2011. "Desarrollo Sostenible: ¿Sabemos de Qué Estamos Hablando? Algunos Criterios Para Un Uso Consistente Del Término Sostenibilidad Aplicado Al Desarrollo a Partir de Una Perspectiva Sistémica." *Revista Internacional de Sostenibilidad, Tecnología y Humanismo*. 7: 37–57.
- Stoner-Weiss, Kathryn. 2013. "Monitory versus Managed Democracy: Does Civil Society Mater in Contemporary Russia?" In *Civil Society in the Age of Monitory Democracy*, ed. Trägårdh et Al. New York: Berghahn Books.
- Svendsen, Stine H. Bang. 2014. "Learning Racism in the Absence of 'Race.'" *European Journal of Women's Studies* 21(1): 9–24.
- Svensson, Anton. 2014. "Svenskars Färd Mot Mörkrets Hjärta - Om Svenska Militärer Som Sökte Tjänst i Kongostatens Kolonialarmé 1895-1906." Linneuniversitetet, Kalmar Växjö.
- Svestad, Asgeir. 2013. "What Happened in Neiden? On the Question of Reburial Ethics." *Norwegian Archaeological Review* 46(2): 194–222.
- TACSO. 2016. *2016 CSO Needs Assessment Report Serbia*.
- Tanner, Martin. 2004. "Cambodian Perspectives: Nascent North-South Partnerships." In *Autonomy or Dependence? Case Studies of North-South GO Partnerships*, ed. Vicky Mancuso Brehm. INTRAC.
- Tepe, Daniela. 2012. *The Myth about Global Civil Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thiong'o, Ngugi wa. 2005. *Decolonizing the Mind*. Oxford, Nairobi, Portsmouth: James Currey, EAEP, Heineman.
- Thun, Cecilie. 2012. "Norwegian Women Got Gender Equality Through Their Mothers' Milk, But Anti-Racism Is Another Story"1-An Analysis of Power and Resistance in Norwegian Feminist Discourse." *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20(1): 37–56.
- Tichindeleanu, Ovidiu. 2010. "Towards a Critical Theory of Postcommunism? Beyond Anticommunism in Romania." *Radical Philosophy* 159.
- Tjønneland, Erling N. 2007. "Norway and the NGO Channel: The Case of South Africa." In *Reconceptualising NGOs and Their Roles in Development: NGOs, Civil Society and the International Aid System*, ed. David Lewis & Terje Tvedt Opoku-Mensah, Paul. Aalborg: Aalborg University Press.
- Tlostanova, Madina. 2014. "On Lost Crisitunities, Vanishing Postsoviet and Decolonization of Thinking, Being and Perception." *The Journal for Cultural and Religious Theory*.
- Todorov, Cvetan. 2014. *Strah Od Varvara - S One Strane Sudara Civilizacija*. Loznica: Karpos.
- Toje, Asle. 2013. "State Capture of Civil Society." In *Civil Society in the Age of Monitory Democracy*, New York, Oxford: Berghahn Books.

- Tønnessen, Aud V. 2007. "Faith-Based NGOs in International Aid: Humanitarian Agents or Missionaries of Faith?" *Forum for Development Studies* 43(2).
- Tragardh, Lars; Nina Witoszek & Bron Taylor. 2013. *Civil Society in the Age of Monitory Democracy*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Tuck, Eve & K. Wayne Yang. 2012. "Decolonization Is Not a Metaphor." *Decolonization: Indigeneity, Education & Society* 1(1): 1–40.
- Turner, Edward A. L. 2010. "Why Has the Number of International Non-Governmental Organizations Exploded since 1960?" *Cliodynamics: the Journal of Theoretical and Mathematical History* 1(1): 81–91.
- Tvedt, Terje. 1998a. *Angels of Mercy or Development Diplomats – NGOs and Foreign Aid*. Trenton: Africa World Press.
- . 1998b. "Perspektiver På Norsk Utviklingshjelps Historie." In *Internasjonalen*, Oslo.
- . 2002a. *Bilder Av "de Andre": Om Utviklingslandene i Bistandsepoken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2002b. "Development NGOs: Actors in a Global Civil Society or in a New International Social System?" *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 13(4).
- . 2002c. *Verdensbilder Og Selvbilder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2004. "De Norske Statsmisjonærene."
- . 2006a. "The International Aid System and the Non-Governmental Organisations: A New Research Agenda." *Journal of International Development* 18: 677–90.
- . 2006b. "Utviklingshjelp, Utenrikspolitikk Og Den Norske Modellen." *Historisk tidsskrift* 85(01): 59–85.
http://www.idunn.no/ht/2006/01/utviklingshjelp_utenrikspolitikk_og_den_norske_modelen.
- . 2007a. "De Hvite Hjelperne i de Hvite Bilene." *Aftenposten*.
<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/Jx6p8/de-hvite-hjelperne-i-de-hvite-bilene>.
- . 2007b. "International Development Aid and Its Impact on a Donor Country: A Case Study of Norway." *The European Journal of Development Research* 19(4): 614–35.
- . 2009. *Utenrikspolitikk, Utviklingshjelp Og Makt. Den Norske Modellen*.
- . 2016. *Norske Tenkemåter*. Oslo: Aschehoug.
- . 2017. *Det Internasjonale Gjennombruddet*. Oslo: Dreyers forlag.
- UD/NORAD. 2002. *Tilskuddsordninger for Norske Og Internasjonale Frivillige Aktørers Humanitære Bistands- Og Utviklingssamarbeid*. Oslo.
https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/ud/Veiledninger-og-brosjyret/2002/tilskudd_retningslinjer2002/id87922/?id=87922.
- UD. 2020. "Utenriksdepartementets Tilskuddsportal."
- Uniforum. 1997. *Aslak Hættas Hodeskalle i København*. Oslo.

- <https://www.uniforum.uio.no/nyheter/1997/uniforum08-97/a7.html>.
- Utanriksdepartementet. 2020. "4,3 Milliardar Bistandskroner Til Frivillige Organisasjonar." <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/43-milliardar-bistandskroner-til-frivillige-organisasjonar/id2704587/>.
- Vázquez, R. & Icaza, R.G. 2016. "The Coloniality of Gender as a Radical Critique of Developmentalism." In *The Palgrave Handbook of Gender and Development - Critical Engagements in Feminist Theory and Practice*, ed. Wendy Harcourt. Palgrave Macmillan.
- Vázquez, R.A. Icaza Garza & R. 2017. "Notes on Decolonizing Development." In *Das Unbehagen an Der Entwicklung: Eine Andere Entwicklung Oder Anders Als Entwicklung? Dokumentation Der Debatte Zum Entwicklungsbegriff Bei COMUNDO, 2015-2017 (Denktraditionen Im Dialog, 41)*, Aachen: Wissenschaftsverlag Mainz.
- Vedder, Anton. 2007. *NGO Involvement in International Governance and Policy*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Velat, Dubravka; Marko Uljarević; Milena Banović. 2015. *Saradnja organa državne uprave i organizacija civilnog društva*. Beograd.
- Vetta, Theodora. 2012. "NGOs and the State: Clash or Class? Circulating Elites of 'Good Governance' in Serbia." In *Democracy at Large NGOs, Political Foundations, Think Tanks, and International Organizations*, New York: Palgrave Macmillan.
- . 2017. "The Habits of the Heart: Grassroots 'Revitalization' and State Transformations in Serbia." In *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, ed. C. (eds.) Lashaw, A.; Sampson, S. and Vannier. University of Alabama Press.
- Vićentić, Jelena. 2016. "Koncept razvoja i (zlo)upotreba metafore: od tereta belog čoveka do ciljeva održivog razvoja." *Političke perspektive* 6(1–2): 79–96.
- . 2020. "'Rebuilding the Unity' – Unequal Activisms and the Prospect of Reclaiming the Disarmament Movement." In *Inequalities, Civil Society and Citizenship: Intersectionality and Complexity*, Helsinki.
- . 2021. "'Nezamisliivi kolonijalizam' i njegovi odjeci - nordijske države u kolonijalnom poduhvatu." In *Suočavanje Evrope sa njenom kolonijalnom prošlošću*, ed. Babić, Danilo et al. Beograd: Institut za evropske studije.
- Villanger, Espen, Rob Lloyd, Derek Poate, and Merima Ali. 2016. "Why Can We Not Demonstrate the Difference That Norwegian Aid Makes? An Evaluation of the Results Measurement System and Practice." *Journal of Development Effectiveness* 8(2): 171–95.
- Vogt, Yngve. 2018. "Studerte rasehygiene og fingeravtrykk." *Forskningsnyheter om realfag og teknologi*. <https://titan.uio.no/naturvitenskap-livsvitenskap/2018/studerte-rasehygiene-og-fingeravtrykk>.
- Vorren, Ørnulv and Ernst Manker. 1976. *Samekulturen*. 2nd ed. tromsø, Bergen, Oslo: Universitetsforlaget.
- Vujadinovic, Dragica. *Civil Society in Contemporary Context - The Case of Serbia*. Belgrade: Faculty of Law, University of Belgrade.
- Vukov, Tamara. 2013. "Seven Themes on Neoliberalism and NGOization in Transitional

- Serbia.” In *NGOization - Complicity, Contradictions and Prospects*, ed. Aziz & Dip Kapoor Choudry. London and New York: Zed Books.
- Vuorela, Ulla. 2009. “Colonial Complicity: The ‘postcolonial’ in a Nordic Context.” *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*.
- de Waal, Alex. 2015. *Advocacy in Conflict: Critical Perspectives on Transnational Activism*. London: Zed Books.
- Wæhle, Espen. 2015. “Sandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographica During Colonial Expansion in the Congo.” In *Navigating Colonial Orders - Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*, ed. Kirsten Alsaker and Bjørn Enge Bertelsen Kjerland. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Wallace, Tina; Bornstein, Lisa; Chapman, Jennifer. 2006. *The Aid Chain*. Scottsville and Kampala: University of KwaZulu-Natal Press and Fountain Publishers.
- Wallem Nielssen, Hilde. 2018. “Visualising Invisibility: Photography and Physical Anthropology in Norway.” *Journal of Aesthetics & Culture* 10(4).
- Walsh, Catherine E. 2017. “Pedagogical Notes from the Decolonial Cracks.” *Hemispheric Institute of Performance and Politics*.
<http://archive.hemisphericinstitute.org/hemi/en/emisferica-111-decolonial-gesture/walsh>
 (June 13, 2019).
- Weidling, Tor Ragnar and Magne Njåstad. 2019. “Norge under Dansk Styre - 1537-1814.” *Store norske leksikon*.
- Wekker, Gloria. 2016. *White Innocence - Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham and London: Duke University Press.
- Willerman, Raquel. 2004. “Victim Assistance: Landmine Survivors’ Perspectives.” In *Landmines and Human Security: International Politics and War’s Hidden Legacy*, ed. Kenneth R. Rutherford Richard A. Matthew, Bryan McDonald. Albany: State University of New York Press.
- Wilson, Kalpana. 2011. “Race, Gender and Neoliberalism: Changing Visual Representations in Development.” *Third World Quarterly* 32(2): 315–31.
- . 2012. *Race, Racism and Development: Interrogating History, Discourse and Practise*. London and New York: Zed Books.
- . 2015. “Towards a Radical Re-Appropriations: Gender, Development and Neoliberal Feminism.” *Development and Change* 46(4): 803–32.
- . 2017a. “Re-Centring ‘Race’ in Development: Population Policies and Global Capital Accumulation in the Era of the SDGs.” *Globalizations* 14(3): 432–49.
- . 2017b. “Worlds beyond the Political? Post-Development Approaches in Practices of Transnational Solidarity Activism.” *Third World Quarterly*.
- Wilson, Kalpana & Anandi Ramamurthy. 2013. “‘Come and Join the Freedom Lovers’: Racism, Appropriation and Resistance in Advertising.” In *Commodity Racism and Colonial Advertising. Racism Yearbook 2013*, ed. Anandi Hund, Wulf; Pickering, Michael & Ramamurthy. Lit Verlag.
- Witoszek, Nina. 2011. *The Origins of the “Regime of Goodness”: Remapping the Cultural*

History of Norway.

- Wohlgemuth, Lennart. 2003. "The History of Norwegian Aid: A Case for Contextualisation." *Forum for Development Studies* 30(2): 349–64.
- Yanacopulos, Helen & Matt Ballie Smith. 2008. "The Ambivalent Cosmopolitanism of International NGOs." In *Can NGOs Make a Difference? The Challenge of Development Alternatives*, ed. D.C. Bebbington, A.J.; Hickey, S.; Mitlin. London: Zed Books.
- Yang, Julianne. 2015. "«Du Må Ikke Tåle Så Inderlig Vel...» Skandinaviske Fortellinger Om Skyld Og Ansvar i Globaliseringens Tid." *Beijing TRH* 3: 163–68.
- . 2017. "Screening Privilege: Global Injustice and Responsibility in 21st-Century Scandinavian Film and Media." University of Oslo.
- Ziai, Aram. 2007. *Exploring Post-Development - Theory and Practice, Problems and Perspectives*. London and New York: Routledge.
- . 2016. "Post-Development and Alternatives to Development." In *Introduction to International Development: Approaches, Actors, and Issues*, ed. Jessica and Pierre Beaudet Haslam, Paul; Schafer. Oxford: Oxford University Press, 65–83.
- . 2017. "Post-Development 25 Years after The Development Dictionary." *Third World Quarterly* 38(12).

Biografija

Jelena Vićentić je studentkinja doktorskih studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, smer Međunarodne i evropske studije.

Master studije je završila na Fakultetu političkih nauka 2016. godine sa temom „Humanitarna inicijativa i popunjavanje pravne praznine: *status quo* ili put ka zabrani nuklearnog oružja”, a osnovne studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Katedra za germanistiku, smer Skandinavski jezici i književnosti.

Od 2006. do 2009. godine radi kao istraživačica na projektu identifikacije posledica upotrebe kasetne municije u Srbiji i Crnoj Gori (Norveška narodna pomoć). Od 2009. godine radi kao istraživačica *Landmine and Cluster Munition Monitor*-a u segmentima koji se odnose na podršku žrtvama rata i nacionalne politike. Tokom karijere obavljala je poslove koordinatora međunarodne mreže organizacija žrtava rata i regionalnog koordinatora Međunarodne kampanje za zabranu nuklearnog oružja. Učestvovala je kao saradnik ili istraživač na projektima širom Balkana, u Zapadnoj Sahari, Libanu, Šri Lanki, Ugandi i Kambodži.

Tokom istraživanja je za potrebe doktorske disertacije pohađala program Dekolonijalne škole prof. Valtera Minjola i prof. Rolanda Vaskeza u Midelburgu (saradnja Univeziteta Djuk, Univerziteta u Utrehtu i Univerzitetskog koledža Ruzvelt), i učestvovala u radu tri istraživačke radionice Nordijske dekolonijalne grupe (saradnja univerziteta u Geteborgu, Kopenhagenu, Trondhajmu i Helsinkiju). Organizatorica je dve radionice u okviru XX Nordijske istraživačke konferencije o migracijama *Colonial/Racial Histories, National Narratives and Transnational Migration* održane u januaru 2021. godine. Članica je radne grupe *Decolonizing Development Practice* u okviru projekta *Decolonizing Development* Univerziteta u Kaselu.

Autorka je nekoliko objavljenih naučnih radova, među kojima su:

Vićentić, Jelena. 2016. “Koncept razvoja i (zlo)upotreba metafore: od tereta belog čoveka do ciljeva održivog razvoja”. *Političke perspektive* 6, br. 1-2: 79-96.

Vićentić, Jelena. 2020. “Trouble with Progress – Serbia, Development and its Narrative Ruptures”, *Development and Postcolonial Studies Working Paper Series 8th Edition*, University of Kassel

Vićentić, Jelena. 2021. “‘Nezamislivi kolonijalizam’ i njegovi odjeci - nordijske države u kolonijalnom poduhvatu.” u zborniku *Suočavanje Evrope sa njenom kolonijalnom prošlošću*, ur. Babić, D., Petrović, R. i Vićentić, J., Beograd: Institut za evropske studije.

Vićentić, Jelena. 2021. “Nešto kao tamna mrlja - holandski kolonijalizam, koreni modernog kapitalizma i svakodnevnog rasizma” u zborniku *Suočavanje Evrope sa njenom kolonijalnom prošlošću*, ur. Babić et al, Beograd: Institut za evropske studije.

Vićentić, Jelena. (2022, prihvaćen za objavljivanje). „Kada *scanguilt* sretne rijaliti: humanitarno-zabavni programski sadržaji i medijska reprodukcija kolonijalne imaginacije 'Juga'“, CM: Communication and Media

Vićentić, Jelena. (2022, prihvaćen za objavljivanje), “Coloniality of Knowledge and the Responsibility to Teach: Nordic Educational Interventions in the Constructed ‘South’”. *Studies in Decoloniality and Migration series*, eds. Adrian Groglopo & Julia Suarez Krabbe.

Prevela je niz publikacija sa norveškog i engleskog jezika. Posедуje pasivno znanje danskog, švedskog, španskog, ruskog i francuskog.

Uže oblasti akademskog interesovanja uključuju razvoj, kolonijalnost znanja, dekolonijalnu i postkolonijalnu teoriju.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског
рада**

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____

Ментор _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.